EENIGE BESCHOUWINGEN BETREFFENDE DEN OUDEN AZIATISCHEN HANDEL

DOOR

J. C. VAN LEUR

FIRMA G. W. DEN BOER
MIDDELBURG

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK
0385 8021

320 B89

EENIGE BESCHOUWINGEN BETREFFENDE DEN OUDEN AZIATISCHEN HANDEL

341365

EENIGE BESCHOUWINGEN BETREFFENDE DEN OUDEN AZIATISCHEN HANDEL

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN DOCTOR IN DE RECHTSGELEERDHEID AAN DE RIJKSUNIVERSITEIT TE LEIDEN, OP GEZAG VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS Dr W. VAN DER WOUDE, HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER WIS- EN NATUURKUNDE, VOOR DE VEREENIGDE FACULTEITEN DER RECHTSGELEERDHEID EN DER LETTEREN EN WIJSBEGEERTE TE VERDEDIGEN OP VRIJDAG 5 OCTOBER 1934, DES NAMIDDAGS TE 4 UUR

DOOR

JACOB CORNELIS VAN LEUR,
GEBOREN TE UTRECHT.

1934
FIRMA G. W. DEN BOER — MIDDELBURG

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

Aan mijn Ouders
Aan Peu

INLEIDING.

Als na den langen en onfortuinlijken overtocht, na de omzeiling van de Kaap der Goede Hoop, aan het einde van de vaart noordoost over den Indischen Oceaan, de vier Amsterdamsche schepen der eerste Compagnie van Verre op 22 Juni 1596 voor de Javaansche stad Banten ten anker komen (een scheepsreis beëindigend die op 21 Maart 1595 met het uitvaren van Tessel aanving), dan leiden de scheepsverhalen [1]), overgaand uit het weinig wisselvallige van het zeejournaal, binnen in een bonte, roerige wereld. De verhalen der Eerste Schipvaart voeren temidden van het dagelijksche leven der stad Banten: men wisselt de ceremonieele bezoeken met de stedelijke autoriteiten, gouverneur en waterschout; edellieden en kooplieden varen aan boord:

> Daer quamen noch sulck een menichte van Javanen ende ander natien als Turcken, Chinesen, Bengalles, Arabiers, Persianen, Gusarattes ende andere..... quamen soo abondant, dat yder natie een plaetse nam inde scheepen daer sy haere goederen sette eeven gelijck oft een merdt geweest hadde. Waervan de Syneesen brachten van alderley syde geweeven ende ongeweeven, getwaent ende ook ongetwaerent, met schoon aarde-werck, met meer andere vreemdicheden. De Javanen brachten hoenderen, eyeren, eenden ende menichtederley fruyten. Arabiers, Mooren, Turcken, ende andere natien van volck yder een brocht van tghene men soude moghen bedencken.[2])

Aan dit drukke verkeer van velerlei vreemdelingen geeft een en passant verhaald voorval, een der eerste dagen (10 Juli 1596) nog meer reliëf :

> ....den thienden quamen veel Turcksche ende Arabische Coopluy aan boort, waer onder eenen met name Goja Rajoan [3]), die wel eertijts tot Venetien hadde gheweest ende sprack tamelijck goet Italiaensch, die redene moveerde van met ons naer huys te vaeren, om van daen weder nae Constantinopelen te trecken, welck zijn vaderlandt was, want over Achem, een stadt in Sumatra niet en coste gereysen, overmidts de Coninck.... alle coopluyden

aanhout, ende hadde cortelingh twee Juncken van Bantam ghenomen, derhalven tot Bantam moste blijven.... presenteerde den onsen zijne goederen beneffens haer in te leggen, ende de Reeders zijn erfgenaem te maken, so hij op de reyse quame te sterven.[4])

Men treft hier dus in Banten aan een Turksch koopman („groothandelaar") van Constantinopel, wiens handelstochten (waarop hij zelve met zijn goederen zijn reizen doet) hem gevoerd hebben over wegen van Venetië tot in het verre Oosten. Als de admiraal van Neck in 1598 voor Banten ligt, komt hem „een man van eerbare contenancie,.... out van jaeren, was wel verselschapt....", aan boord, een koopman geboortig uit Delhi, handelend op de Molukken in nagelen. Hij wijst van Neck op de vaart derwaarts, „presenteerende in persoon met ons te gaen (alsoo hij daer weesen moste) en doen ons bij de coninghen en regeerders des lands groote vruntschap vercrijghen." De admiraal van der Haghen ontmoet in 1605 op Banda een Afrikaansch koopman van Fez.[5]) De Hollandsch-Zeeuwsche schippers en commiezen waren gekomen in de havens waar de aloude zeehandelsweg van het verre Oosten naar het gebied der Middellandsche Zee zich rustpunten gevestigd had.

Vele eeuwen dragen kennis van dezen zeehandelsweg. In de cultuurgeschiedenis van Azië doet in verschillende perioden zijn invloed zich gelden. De scheepsweg verbindt India met de Oude Wereld, China met de Wester- en Oostergebieden van Indonesië en met India; de scheepsweg is een der hoofdzenuwen in het zich van West tot Oost uitstrekkende lichaam van den ouden Islam. Langs dezen scheepsweg worden, in een reisduur van maanden en jaren, de Oostersche waren aangevoerd, die in het Romeinsche rijk, dan in de moslimsche en Byzantijnsche rijken en steden hun afzet vinden en waarvan een deel — als kruimels van de tafel vallend — in den Z. en N.W. Europeeschen handel hun loop voortzetten. Overzee heeft een deel van het reisverkeer der Boeddhistische geestelijken en pelgrims tusschen China en India plaats. Brahmanendom en Boeddhisme stempelen de cultuur van oud-Indonesië en oud-Indo-China, waarbij de scheepsweg de Indiërs derwaarts voert. De Islam gaat uit naar het Oosten, langs de kust, den scheepsweg van haven tot haven volgend. Met eenige zeer sprekende episoden heeft Snouck Hurgronje dezen wereldomvamenden cultuurkring — van Marokko tot Indonesië — gekarakteriseerd.[6]) De ontzagwekkende veroveringen der Mongoolsche Khan's der 13e en 14e eeuw scheppen een tweede

wereldrijk naast dat van den Islam, strekkend van China tot de Zwarte Zee.[7]) Onder de beschutting der Mongoolsche staten treft men in de 14e eeuw Genueezen, Venetianen en Pisaners op den scheepsweg, handel drijvend naar China [8]), vindt men in Kanton een vestiging der Italiaansche natie [9]), op avontuur tot hier uitgezwermd, zooals in het verre Westen in Brugge de geregelde Italiaansche vaart zich gevestigd had.

Reeds zeer vroeg nemen de oud-Indonesische rijken, blijkens hun gezantschappen, aan dit verkeer langs den scheepsweg deel, welks handel den vorsten en grooten de uitheemsche goederen hunner ambassade-geschenken verschaft. Van de Indonesische vaart westwaarts getuigt laatstelijk de gezagsvestiging der Indonesiërs op Madagaskar.[10]) Naar den scheepsweg wijzen verhalen der Duizend en Een Nacht en reliëfs van den Javaanschen tempel Bara-budur.

De scheepsweg heeft zijn beteekenis behouden tot in den tegenwoordigen tijd. De veranderingen die de 19e eeuw bracht echter, zijn groot en diepingrijpend geweest. De industrialisatie van West-Europa door het moderne kapitalisme heeft een massaal goederenverkeer in beweging gebracht; de oude cultuurlanden van Azië werden gemobiliseerd als afzetmarkten der grootindustrieën van het Westen en door het koloniale kapitalisme in het verkeer ingeschakeld als productiegebieden van grondstoffen en plantage-producten der moderne koloniale land- en mijnbouw. Het optreden van Japan en Amerika in de laatste veertig jaar heeft dit verkeer verveelvoudigd en versneld. De aziatische vaart, eens meester van den scheepsweg, is door de moderne vaart der kapitalistische staten [11]) teruggedrongen, tot ondergeschikte kustvaart gedegradeerd, vernietigd. De rij der groote Aziatische havens van thans, van Suez tot Kobe, bewaart nog slechts enkele oude namen; en alsdan is de herinnering nog slechts een klank, geen noemenswaarde, tastbare rest. In de doode steden van Zeeland en West-Friesland kan men zich slechts met moeite het verleden van internationale scheepvaart en wereldhandelsvestiging realiseeren. Gaat men langs de binnendijken van de Walchersche oostpolders, van Arnemuiden naar het Welzingsche, dan zal men zich moeilijk kunnen voorstellen hoe de ankerplaats en overwinteringsreede der Zuid- en Noord-Europeesche vaart op Brugge en Antwerpen eertijds zich hier bevond [12]); kort bezuiden gaat thans de moderne Scheldevaart dag en nacht voort; Middelburg ligt nu ver landwaarts in, Arnemuiden is een armoedig visschers-

dorp temidden van het ingedijkte land. Aldus ook met de armelijke resten van handelsvaart en ouden roem van het Oosten in Atjeh, Malaka, Palembang, Banten en Toeban, in Pegu en Cambaya, in Ormus en Makalla.

Uit tweeërlei historisch oogpunt verdient de geschiedenis van den scheepsweg belangstelling. In de eerste plaats ter bepaling van zijn plaats in het algemeen verloop der economische geschiedenis. Waar men heeft uit te gaan van het bestaan van het moderne kapitalisme dat thans de existentie der geheele wereld stempelt [13]) — hetzij door directe economische afhankelijkheidsverhoudingen, hetzij door het indirect blootstellen aan den invloed van wisselende, alomvattende conjunctuursomstandigheden — is het zaak der economische geschiedenis, vast te stellen: in welke tijden en hoe werd dit moderne kapitalisme opgebouwd, waar vindt men de grondslagen van dit moderne kapitalisme gelegd, in hoeverre is dit alles werk van W. Europa alleen; en voorts: hoe liggen de tijdvakken, wier bestaan door andere soc.-economische structuur gekenschetst wordt, afgegrensd ten opzichte van het moderne kapitalisme, wat is het karakteristieke van zoodanige andere vormen. Alle materiaal dat verzameld wordt, zal steeds weer hebben te dienen om het ontzaglijke in afmetingen en den albeheerschenden, lotsbeschikkenden invloed van het moderne kapitalisme op den voorgrond te stellen en de andere tijden daarmede te contrasteeren. Zoo zal men de beteekenis van den meergenoemden scheepsweg hebben vast te stellen voor wat betreft de capaciteit van handel en verkeer, de vormen van hun organisatie, de beteekenis voor de materieele grondslagen der cultuurgeschiedenis.

In de tweede plaats ter vaststelling van zijn beteekenis voor de oudere geschiedenis van Indonesië. Met den handel en den handelsweg hangen belangrijke episoden der Indonesische politiek en cultuurgeschiedenis samen. Voor een juisten opbouw van deze zijn gegevens over den sociaal-economischen „onderbouw" onmisbaar, doch uiterst schaarsch. Wellicht kunnen enkele feiten uit de geschiedenis van den handelsweg hier eenig licht brengen en voor dit gebied de mogelijkheid van een economisch-historische verkenning openen.

Het hierna volgend onderzoek heeft geen andere waarde dan die van een compilatie; gegevens uit de tweede hand slechts zijn bewerkt, de bewerking is slechts fragmentarisch. Dat met zulke

middelen het onderzoek toch ondernomen werd, moge nog met het volgende gemotiveerd worden: In de huidige stroomingen onder de Indonesische volksgroepen, in den strijd om politieke en cultureele vormen van een modern Indonesisch volksbestaan, merkt men allerwege het streven naar de samenstelling van een Indonesisch cultuurideaal, dat, als glorifieering van het verleden, bron van kracht voor de komende tijden en bindmiddel der volksgroepen zijn moet. Het streven komt vooral tot uiting in het papieren gerucht der inheemsche journalistiek en in de boeksprakige agitatie der „volksleiders" [14]), doch het lijdt geen twijfel of dit streven heeft ook dieper wortels in al diegenen die zich rekenschap geven dat hun land, „het land van hun wieg, van hun liefde, van hun ouderdom en van hun graf", met zijn historisch verleden deel uitmaakte van het indrukwekkend geheel der oude Aziatische landen, en die thans dit verleden weer tot geestelijk bezit van de huidige generatie ginds willen maken. Voor een sterk cultuurideaal zijn geen andere motieven noodig. Kritisch zich als niet-Indonesiër hier tegenover in te stellen is een eerste eisch, waarvoor historisch onderzoek noodig is.

En in de tweede plaats: Naast de strijdvragen over de staatkundige hervormingen overzee, die gedurende de laatste vijftien jaar vrijwel alleen de aandacht getrokken hebben, is in den laatsten tijd, door de verwikkelingen der wereld-crisis in de koloniale landen, het vraagstuk van de soc.-economische vormen der naaste toekomst op den voorgrond gekomen. De „crisis van het kapitalisme" heeft in koloniale gebieden een bijzonder aspect: het betreft den opbouw der economische vormen der „jong-kapitalistische" landen. Naast „ontwikkeling" van natuurlijke hulpbronnen en volksgroepen door de, al het bestaande revolutioneerende, uitbreiding van het moderne kapitalisme zijn andere vormen gesteld, is het uitzicht geopend op den planmatigen opbouw van een geheel van volkshuishoudingen en verkeerskringen en is, tenslotte, over het bestaan van het kapitalisme in de toekomst onverholen twijfel gerezen.[15]) Bij de voorbereiding van zoodanige planmatige politiek speelt de berekening van het historisch gewordene een belangrijke rol; in een koloniaal land komt het daarbij aan op het oud-inheemsche. Wellicht kan ook een historische belichting van een deel van het oud-inheemsche economisch leven een bijdrage hiertoe leveren.

NOTEN BIJ DE INLEIDING:

[1]) Uitgave der Linschoten Vereeniging, VII, XXV, XXXII. (Aangehaald als L.V.).
[2]) L.V. VII, 74; XXV, 293.
[3]) .....kodjah of kodja, uit het Perzische chòdjah of chwàdjà, een eervolle benaming voor rijke kooplui. Het woord beteekent „heer, edele"; werd, en wordt nog, als aequivalent van monsieur speciaal op Europeanen toegepast in het Arabisch sprekende nabije oosten; heeft in Turkije, waar men het als chòdja uitspreekt, de beteekenis van schriftgeleerde, tulbanddrager, ziet in Engelsch-Indië op de Isma'ilieten, volgelingen van Agha Chan [zie Yule-Cordier, The Book of Ser Marco Polo [3] I, 146, nt 1]; en wordt in enkele schaarsche oorden, buiten den archipel, toegepast op eunuchen. Van Vollenhoven, Het Adatrecht van Ned. Indië II, 117.
[4]) L.V. VII, 83, 84; 83 nt 20. In Montanus' vertaling (1614) van Pontanus' Rerum et urbis Amstelodamensium historia (1611): .....Eenighe van haer hadden te Constantinopelen, andere te Venegien ende te Roome gheweest, waervan een seyde, mijn Heeren, ick hebbe over vier maenden ulieder Heere ende Godt gesien; meynende den Paus van Roome, waerop zy beleefdelick andtwoorden, dat zy wel Christenen waeren, dan hielden van den Paus niet: L.V. XXXII, 17 en nt 3, vgl.23. Vgl. ook Colenbrander, Jan Pietersz. Coen. Bescheiden omtrent zijn bedrijf in Indië. IV, 382-383 (.....'t gelt van de Arabiers, in banco deser stede [Amsterdam] gedepositeert liggende. 1617).
[5]) Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap XXI, 1900, 254-255; van der Chijs, De vestiging van het Nederlandsche Gezag over de Banda Eilanden (1886), 26.
[6]) Inaugureele rede Leiden 1907 (Verspreide Geschriften IV, 2, passim).
[7]) Vgl. Wladyslaw Kotwicz, Les Mongoles promoteurs de l'idée de la paix universelle (La Pologne au VIIe congrès international des sciences historiques, Varsovie 1933, 199-204; vgl. hiervoor ook Yule-Cordier, Polo [3] I, 14 nt 1, 28 nt 1, 454 nt 2† en II, 477 nt 1).
[8]) Vgl. Yule-Cordier, Polo [3] II, 212 nt 12.
[9]) Yule-Cordier, Cathay and the way thither (Hakluyt Society 2, XXXVIII) 167, 170-171.
[10]) Van Vollenhoven, Adatrecht III, 583 e.v.; vgl. Adatrecht II, 122 en Krom, Hindoe-Javaansche Geschiedenis [2], 41 nt 3.
[11]) Vgl. ook Yule in het voorwoord tot Cathay and the way thither (1866), X-XI in de uitgave van Cordier (Hakluyt Society 2, XXXVIII).
[12]) Vgl. De Waard, Archief van het Zeeuwsch Genootschap der wetenschappen 1912, 140 e.v.; Sneller, Walcheren in de vijftiende eeuw (1916), 1-9.
[13]) Vgl. Weber, Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie I, 1-16.
[14]) Zie o.m. Gedenkboek der Indonesische Vereeniging (1923), de politieke procesredes van de nationalisten M. Hatta en Soekarno (1928 en 1931); en het merkwaardige persbericht in de N.R.C. 11 Dec. 1933 (overgenomen uit de Bintang Timoer). Voor het wetenschappelijk kader der Indonesische geschiedenis in verband met de ontworpen Litteraire faculteit der Indische universiteit zie Brugmans, Tijdschrift voor Geschiedenis 1933, 3, 281-290.
[15]) Vgl. Sombart, Die Wandlungen des Kapitalismus (Schriften des Vereins für Sozialpolitik 175. B. Zürich, 1928, 23-41, 42-135; Die Zukunft des Kapitalismus (1932), passim. „Planmatigheid" en „opbouw": de bouwwerken der nationale soc.-economische Planwirtschaften staan alom in de steigers, in Italië en Duitschland zoo goed als in Engeland (textiel, steenkool) en de Vereenigde Staten (het stelsel der N.I.R.A. codes, bestemd om permanent te worden), zelfs in Nederland, waar regeling op regeling getroffen wordt die, als „tijdelijke crisismaatregel" getroffen, telkenmale in de liberale economie een stuk organisatie inzet dat door een anderen geest gestempeld is: een geest van een welbewust, allesomvattend „interventionisme". Die Wirtschaftsepoche, in die wir eingetreten sind, trägt damit das Gepräge einer Uebergangszeit: sie ist die Spätepoche des herrschenden, die Frühepoche eines zur Herrschaft drängenden Wirtschaftssystems (Sombart, Wandlungen, 41). Een enkel woord is in dit verband noodig met betrekking tot de Planwirtschaft

der U.S.S.R. Alle „gruwelpropaganda" en alle (stellig juiste) berichten over ontsporingen van bestuursbeleid en industrieel leiderschap ten spijt, dient vastgesteld dat de Vijfjaarsplannen voor economischen opbouw der Sowjet-Unie het reusachtige werk volbrengen van:

1. Een planmatigen opbouw der industrieën en der ontginning der natuurlijke hulpbronnen en grondstoffen.
2. Een revolutionneering van landbouw en dorpswezen met behoud van de waardevolle elementen die de oud-inheemsche dorpsorganisatie en landbouworganisatie leveren kunnen (vgl. van Vollenhoven, Adatrecht I, 654).
3. Een sociale- en cultuurpolitiek voor stads- en plattelandsbevolking, van den allergrootsten omvang.

De voordeelen van den planmatigen economischen en cultureelen opbouw der Sowjet-Unie springen in het oog, indien men daarnaast plaatst den gang van zaken, zooals deze zou zijn geweest indien Rusland als half-koloniaal land door het W. Europeesche kapitalisme tot „ontwikkeling" zou zijn gebracht (van welk proces de eerste sporen zich reeds in de jaren 1890-1910 vertoonden): teugellooze financieele exploitatie door het buitenlandsch kapitaal, stelsellooze ontginning der natuurlijke hulpbronnen, onder den drang van een buitenlandschen Gründerfieber, drainage der exploitatie-resultaten, langzame, wellicht zelfs snelle, vernietiging van het oud-inheemsche dorpswezen, uitbuiting der boerenmassa's door het industrie-kapitaal eenerzijds, door het koelakendom anderzijds, waartoe Stolypin's maatregelen den grondslag legden (zooals zulks ook het resultaat van Fransen van de Putte's agrarische wetten voor Java zou zijn geweest), en voorts: wegdringen naar den ondergang van de O., Z. en W. Siberische herders- en landbouwvolken (het „koloniale werk" der Sowjet-Unie); geen sociale en cultuurpolitiek voor de groote massa's der arme (en dan stellig nog verder verarmde) bevolking.

De felle, vooral op verschil in wereldbeschouwing berustende, critiek houde deze nuchtere economische feiten in het oog. Men dient den religieuzen bestrijders van het huidig in Rusland bestaande regiem de vraag te stellen of de stand der Russisch-orthodoxe kerk beter en hoopvoller zou zijn onder een stelsel waarbij Rusland's belang niet in Moskou of St. Petersburg maar in New-York, Parijs en Londen door de haute-finance en de beurzen beheerd zou zijn. Het lijkt dat thans China den lijdensweg der „vrije" industrialisatie gaan zal. De bedreiging die de U.S.S.R. inderdaad vormt voor de cultuurtraditie van meer dan tweeduizend jaar van Europa is ongetwijfeld reëel. De proletarisch-marxistische technocratie biedt voor het gecompliceerd georganiseerde W. Europa geen mogelijkheid. Doch los hiervan staat het oordeel over de resultaten der exploitatie door het kapitalisme in Rusland. Hier spiegele men zich aan de toestanden van Middel- en Zuid-Amerika.

Hoofdstuk I.

EENIGE METHODOLOGISCH-THEORETISCHE AANTEEKENINGEN.

Drei weltumspannende Massenprobleme zwingen die denkende Elite der gärenden ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts n. Chr. zu neuer fundamentaler Sinngebung: das des Staates, das des Volkes und das der Wirtschaft. Allgemeine, für ein jedes Menschentum verbindliche Gesetzlichkeit und Eigengesetzlichkeit von Sondergebilden des Lebens sind auf allen drei Gebieten in ihrer Verflechtung und Scheidung nicht nur für den Flachenraum der heutigen zusammenhängend bewohnten und doch nicht gleichförmigen Erde abzustecken. Auch der Zeitraum der gesamten Weltgeschichte von den Anfängen her bedarf aus kritischer Distanz neuer Durchdringung in diesem Sinne. Vor allem die Wirtschaftsgeschichte der Welt fordert eine neue Balance von Weltgeschichte und Sondergeschichte, wenn nicht wertvolle Erkenntnismöglichkeiten des menschlichen Geistes ihr entgehen sollen.

F. Heichelheim, in Festgabe für Werner Sombart (1933), 154.

I

De tijd van het moderne kapitalisme heeft ons vertrouwd gemaakt met een alledaagsch-wereldomvamende kennis: handel en verkeer hebben een ragfijn net gelegd over de wereld; industrieën zien zich de markten van alle werelddeelen als afzetgebieden ter verkenning geopend en opgedrongen; het grootbanken-stelsel heeft de belangen van verst verwijderde landen, steden, havens, mijnbouw-, industrie- en landbouwgebieden binnen de sfeer van het beleggings- en speculatiewezen gebracht, dat zelve weder tot in alle lagen der maatschappij zijn belangen heeft uitgezet; industrie en banken hebben wereldconcerns opgebouwd, als tot een bespotting van nationale grenzen en politieke eenheden; de moderne berichtgeving heeft de geheele wereld ingeschakeld in het stelsel der beurzen en groothandelsmarkten, terwijl, tenslotte, het huidige politieke systeem der groote machten en de internationale organisatie der staten een consequente wereldpolitiek in den meest massalen vorm, ooit aanschouwd, beteekent.

In een nooit eindigend chassez-croisez zijn alle belangen verbonden. De weerslag van de fluctuaties van den wereldtarweprijs valt terug op Amerikaansche en Argentijnsche farmers, en op Indische landbouwers, op de elevator- en graansilocomplexen der Middle-West en de primitieve landbouwschuren der Pendsjaab. De belangen van Angoleesche, Chineesche en Canadeesche spoorwegen

worden in Londen beheerd. Duitsche en Engelsche import betwisten elkander de Argentijnsche en Chineesche markt, Japansche import tracht de markten van West- en Midden-Europa te forceeren. Onophoudelijk verleggen zich de frontlijnen van dezen wereldhandelsoorlog. De scheepvaartlijsten der dagbladen geven een revue van alle havens en kusten der wereld, de teksten der beursbladen beschouwingen over stand en kansen van ondernemingen, verspreid over de geheele aarde. In een geweldig bouwwerk zijn thans alle volkeren, alle landen samengebracht, in een onderlinge verbondenheid der meest fundamenteele bestaansbelangen, in een steeds voortschrijdende uniformeering dezer bestaansvormen, met een steeds perfecter wordende mobilizeering, maatschappelijk en geestelijk, der massa's, tot op den laatsten man. Aldus het beeld der huidige wereld, resultaat van een eeuw van modern kapitalisme. Het moderne kapitalisme heeft de cultuur der 19e en 20e eeuw gestempeld.

II

Niet ouder dan rond honderdtwintig jaar is dit geweldige bouwwerk, waaraan nog dagelijks thans de geheele wereld aan het werk gedreven wordt. De begintijd van dezen bouw kende de fragiele eerste stoommachines, de omslachtige stoomraderschepen, het familiebankiershuis van Mayer Amschel Rothschild, het „Journal des Débats" en de Heilige Alliantie. In honderdtwintig jaren is, van deze nietige fundamenten uitgaand, een reusachtig wereldwerk van millioenenkrachten opgebouwd.

Meegevoerd in dezen opgang, stuwend en zelve wederom opgestuwd op duizenderlei punten, hangt het geheel der West-Europeesche kunsten en wetenschappen onverbrekelijk samen met den gang der economische en politieke ontwikkeling. Zelfstandig en uit eigen kracht zijn de geestelijke stroomingen en figuren zoowel als de economische vormen en figuren ontstaan; de tijd heeft hier een sterk samenhangend weefwerk van beide geschapen: de cultuur der 19e eeuw.[1])

Als onderdeel der sociale wetenschappen ondergaat ook de historische wetenschap den invloed van den geest der eeuw, waarbij de bijzondere tijdsomstandigheden in de verschillende landen van Europa, alsmede de positie van geschiedschrijvers en intellectueelen hun levenden invloed mede doen gevoelen. Op Duitschen bodem, onder conservatief regime, sluit Hegel het groote tijdperk der Duitsche philosophen af met een fundeering der historische weten-

schap als een autonoom-wijsgeerig gebied [2]), contra Hegel vestigt Marx, revolutionnair, Duitsch emigrant, de economisch-revolutionnaire, „historisch-materialistische" geschiedbeschouwing, onder sterke beïnvloeding van den geest en ontleening aan de methode der 18e eeuwsche Engelsch-Fransche rationalistisch-theoretische, politiek-polemische Essayisten en Encyclopédisten, der vroeg 19e eeuwsche Fransche sociologie (Comte), der Fransche geschiedschrijving (Guizot, Mignet, Thierry), en, vooral, onder den indruk der bewogen tijden van de hervorming en consolideering van het modern-burgerlijk bewind in Frankrijk.

Samengaand met de in gang blijvende economische en sociale omvormingen in Europa sedert 1848 (het doordringen van het moderne kapitalisme naast de nieuwe Europeesche statenvorming), wordt het dogmatisch-historisch-materialisme, gelieerd aan het Marxisme als politieke beweging, groot, en doet zijn invloed gelden tot in de stillere kringen der wetenschap. De invloed is onbetwistbaar [3]), hoezeer ook andere historische tradities voortbestaan (Ranke, Treitschke, Macauly, Carlyle, Fruin!). Sindsdien zijn de omstandigheden gewijzigd: de spankracht van het revolutionnaire Marxisme is na vijftig jaar gebroken, uit de sfeer der politieke agitatie wijkend, is het denkstelsel van het wetenschappelijk-Marxisme tot andere hanteering geraakt en wordt het door andere geesten gedragen. Het (in cultuur-historisch opzicht centrale) vraagstuk van den „bovenbouw" en den „onderbouw", zooals dat voortvloeit uit de Marxistische probleemstelling (in klassieken vorm van demagogischen opzet weergegeven in het meesterlijke pamflet: het Kommunistisch Manifest), ondergaat een wending naar het vraagstuk van de „functioneele verhoudingen" van het sociaal-economische en de overige cultuurgebieden.[4]) Reeds echter heeft het tijdsverloop nieuwe figuren van historisch zien en denken omhooggedreven: de geheele erfenis van de „positivistische" cultuurwetenschappen der 19e eeuw wordt thans bedreigd door de nieuw-romantische, biologisch-vitalistische, organologisch-anthropomorphistische theorieën (Chamberlain, Spengler, Spann), teruggaand op de eerste strijders tegen de Groote Revolutie en op dien tegenpool der 2e helft der 19e eeuw: Nietzsche.

III

De allesbeheerschende beteekenis van de moderne Europeesche geschiedenis als achtergrond der historische theorie en der geschied-

philosophie heeft teruggewerkt op de voorgeschiedenis; in het bijzonder zijn de West-Europeesche Middeleeuwen (en de Renaissance) ingezet in de reeks Oudheid-Middeleeuwen-Nieuwe Tijd [5]), een reeks, waarvan de figuur al reeds geschetst werd in de 18e eeuw (zoowel van de zijde der Fransche historici en sociaal-theoretici als van de zijde van Herder), die door Hegel werd vastgelegd, en door Marx tot basis van zijn „dialectisch" ontwikkelingsschema werd gebruikt, waarbij de actualiteit van de kapitalistische ontwikkeling der jaren veertig tot zeventig op de Marxistische geschiedbeschouwing den vollen invloed uitoefent. „Marx ist wie Hegel und fast alle Modernen von einer solchen ins Unbegrenzte aufsteigenden Entwicklung des Ganzen als Ganzem grundlegend überzeugt und miszt sie nach der Steigerung der Produktionskraft, die immer grösseren und organisierteren Bevölkerungsmassen ein auskömmliches Leben und Freiheit für Kulturzwecke ermöglicht; daraus ergibt sich dann das eigentlichste Problem des Fortschrittes, die derart mit Hilfe schärfster Klassenteilung gesteigerte und auf Kosten der ausgebeuteten Klasse entwickelte technische Produktivkraft zu erhalten, aber ihren Nutzeffekt allen Gesellschaftsgliedern gleichmäszig zugänglich zu machen. In diesem Sinne kommt es auch bei ihm (Marx) zu dem Gedanken der universalhistorischen Entwicklung."[6]) Geografisch-historisch wordt dit proces door Marx begrensd, — ook hier wederom naar de hoofdlijnen, door Hegel getrokken [7]), — tot de gebieden der Middellandsche Zee-West-Noordwest Europa. De driedeeling der „welthistorische Wirtschaftsstufen" bij Marx is weliswaar in feite een vierdeeling: Aziatische, antieke, feodale en modern-kapitalistische phasen, doch de „Aziatische" (bedoeld wordt het oud-oostersche massa-bureaucratische, op irrigatiewezen gebaseerde, despotenrijk met als „onderbouw" het oud-oostersche — oud-Indische! — dorpswezen, vgl. Rel. Soz. II, 109) wordt slechts als vage figuur ten tooneele gevoerd, terwijl in het feitelijk-historisch proces de beschouwing bij de culturen der Middellandsche-Zeegebieden eerst inzet, en de overgang en het verband van oud-Indische cultuur en Vooraziatische in het duister gelaten wordt.[8]) *De „wereldhistorische ontwikkelingsgang" rust aldus a. op de actueele praeponderantie van het moderne kapitalisme, en b. op de „ontwikkelings"-reeks Oudheid-Middeleeuwen-Nieuwe-Tijd.* Tot op dezen dag is dit schema, gesteund door de nog steeds krachtig levende, drijvende, gedachte der Evolutie (Entwicklung, Fortschritt), het geldende en gangbare.[9]) *Dit heeft ook gevoerd tot de hegemonie der West-Europeesche geschiedenis*

en tot de hegemonie harer categorieën, theoretische en historische, economische en sociologische.[10])

IV

Wereldrijken zijn beheerscht van uit Antiochië, Rome, Bagdad en Karakorum, van uit het Escuriaal en het paleis van St. James tenslotte, doch hoe nietig hun macht, hoe los hun verband, vergeleken met den greep waarin thans de Londensche City, de New-Yorksche Wallstreet, het huidige Washington en het moderne Moskou de wereld besloten houden. Bureaucratische staatsapparaten met overtalrijk personeel hebben oud-Egypte en oud-Peru gekend, zoo goed als de moderne ambtenarenstaat. Doch nooit werd dat ingewikkeld, rationeel-georganiseerde peil van „Fahrplanmäszigkeit" (Mannheim) van den huidigen staat bereikt.

Hoezeer ook het volstrekt superieure van deze periode van het moderne kapitalisme in wereldhistorisch opzicht erkend worde, het lijdt geen twijfel of men heeft door te groote praevalentie hier de belangstelling te eenzijdig gericht, de problemen verbogen, niet het volle en juiste licht over de andere tijden der menschheidsgeschiedenis doen vallen. *De hegemonie der Evolutiegedachte, gehanteerd met de categorieën der W. Europeesche geschiedenis, voert tot onjuisten gedachtengang en tot onzuivere waardeeringen.* Reeds aanstonds blijkt dit bij het vraagstuk van de verbinding van Oudheid en Middeleeuwen alsmede bij dat van de beteekenis van den Islamisch-Byzantijnschen cultuurkring.

Te veel wil men de economische geschiedenis van het Romeinsche rijk (over Hellas en — vooral — de Hellenistische rijken wordt meestentijds in dit verband gezwegen) zien als eindpunt van de „ontwikkeling" der Oudheid en tevens als zoodanig verbonden aan die der vroege West-Europeesche Middeleeuwen (men stelt het Romeinsche koloniale regime in N.W. Europa daarmede in een onjuist licht en baant een gelegenheidsweg door de tijden der Westelijke Volksverhuizing), men zoekt naar parallelle perioden met den modernen tijd, zelfs naar gelijkelijk verloopende cycli[11]), of degradeert deze geheele periode der Oudheid als primitief in economischen zin en voor den modernen tijd van geen belang. Weinig vindt men het standpunt ingenomen, dat de geschiedenis der Oudheid als een in zich zelf besloten periode dient gezien te worden, langs eigen historische lijnen zich bewegend, wier verloop geen evolutionistisch- doch hoogstens (beperkte) paradigmatisch-

historische waarde voor de moderne geschiedenis heeft. Afgezien wordt hier van de verwringing der feiten in het Marxistische schema [12]), waarbij het „historisch noodzakelijk" element zoo groote schade aanricht. Doch ook de gewone economische geschiedbeschouwing doet te weinig bewust uitkomen, hoezeer hier tijden en beschavingstechnieken over elkander heen kunnen schuiven, zonder dat een „trend of time" hen behoeft te binden.[13]) Waarschijnlijk heeft het te zeer zich vastleggen op de historische ontwikkeling van het Christendom deze onjuiste zienswijze gesteund.[14])

Toestanden, economisch, sociaal, technisch, ten tijde der Romeinsche Republiek of ten tijde van Ptolemaeisch Egypte kunnen „hooger ontwikkeld" zijn dan ten tijde van Otto I of Frederik II. Organisatievormen kunnen voorts een eigen leven voeren, „eigenwettelijk" in wezen en groei, zonder dat van ontleening of continuiteit sprake behoeft te zijn of dat de „jongere" vorm zich uit den „ouderen" zou hebben „ontwikkeld" [15]). Het scherpst heeft Max Weber, voor de onderhavige periode, dit alles vastgelegd en uitgesproken, en daarmede den weg gewezen naar het juiste verstaan van de economisch-historische perioden.[16]) Het is hierbij van groote beteekenis dat Weber uitging van de *agrarische* geschiedenis. Immers, naast het bezwaar, dat tegen veel der samenvattingen der economische geschiedenis geldend gemaakt wordt: dat rechtsgeschiedenis te veel verward wordt met, gehouden wordt voor, sociaal-economische geschiedenis *(sociologische typologie!)*[17]) — kan als tweede gesteld worden: dat te veel het handels- en bedrijfsgedeelte op den voorgrond gesteld wordt (waarbij dan weer ambachts- en industriegeschiedenis te veel ineengeschoven worden), terwijl toch, ten eerste, de lijnen van het verloop der agrarische geschiedenis andere zijn dan die van handels- en bedrijfsgeschiedenis, een eigen verloop hebben, ten tweede, van de *agrarische* toestanden een *beslissende* invloed uitgaat op den algemeenen stand van cultuur en maatschappij: staatsapparaat en stedelijke ontwikkeling. De lijnen der agrarische geschiedenis hebben een eigen verloop: een oogenblik, in den tijd van het hoog-kapitalisme heeft het anders geschenen, doch reeds thans toont het actueel gebeuren weder de eigen karaktertrekken van het landbouwwezen. Voor alle tijden — de periode van het moderne (hoog)-kapitalisme moge dit niet uit het oog doen verliezen, geldt het overwicht van het agrarisch element. Uit dezen hoofde wint Webers overzicht aan waarde en stuurde zijn geniale geest, in het diepste verstaan der perioden, op het richtig kompas van den tijd.[18])

V

Dezelfde bezwaren tegen de hegemonie van de op West-Europeesche moderne (economische) geschiedenis afgestempelde categorieën rijzen bij de beschouwing der (West-Europeesche!) Middeleeuwen naast den tijd der Islamische cultuur en dien van het daarmede verbonden Byzantijnsche gebied. Men volstaat hier meestal met enkele korte verwijzingen [19]), — ze kunnen ook geheel ontbreken — en schuift daarbij steeds de religieuze verschillen naar voren; de sociaal-economische historische beschrijving ondervindt daarvan den nadeeligen terugslag.[20]) Bij de weergave der West-Europeesche Middeleeuwen wordt voorbij gezien, hoe, ten zelfden tijd, de Byzantijnsch-Islamische „middeleeuwen" [21]) een beeld te aanschouwen geven dat in vele gevallen van directen vormgevenden invloed op de West-Europeesche landen geweest is [22]), terwijl, bij een slechts in enkele opzichten gelijke structuur deze „Oostersche middeleeuwen" toonen: een breeder opzet, van grooter belang, van volmaakter ordening, in totaal van grootscher aspect dan de zoo vaak tot grondslag van absolute wereldordening gehypostaseerde West-Europeesche middeleeuwen [23]). Op het gebied der bedrijfsordening [24]), van gilden- en ambachtswezen [25]), van stadsbestuur [26]), staatsbureaucratie en rijksadministratie [27]), op het gebied van muntstelsel en bankwezen [28]), fiscale aangelegenheden, militaire organisatie te land en ter zee [29]), het handelsrecht en de ordening van den koophandel [30]), moet men vaststellen, dat van dit alles de Byzantijnsch-Islamische middeleeuwen de volledige en volgroeide vormen toonen, vergeleken waarbij de West-Europeesche middeleeuwen niet dan onvolledige en niet volgroeide parallellen, armer en minder gecompliceerd, vertoonen, een afstand, zooals deze voor de modern-kapitalistische vormen van organisatie en cultuur bestaat (ditmaal in omgekeerde historische volgorde) tusschen de Vereenigde Staten en het oude Europa. Werkelijk inzicht in de economische geschiedenis der West-Europeesche middeleeuwen wordt slechts verkregen door toetsing aan en vergelijking met de Byzantijnsch-Islamische „middeleeuwen". [31]) Een gevolg van deze wijziging van den gezichtshoek is, dat juist de specifieke eigenaardigheden van het *moderne* kapitalisme in een scherper licht komen, met het vraagstuk van de historische categorie „kapitalisme" in het algemeen.

VI

Kapitalisme, d.w.z. het streven naar winst op den gerationaliseerden

grondslag van een geld(kapitaals)rekening, is zoo oud als de *stadsgeschiedenis* der menschheid, en vormt sindsdien een verschijning van alle tijden en alle rijken, in afmetingen van de grootst denkbare tot de kleinere, handwerks- en ambachtsfiguren. Dit kapitalisme kan bestaan in de exploitatie van winstmogelijkheden — op den grondslag van een rationeelen „rekening"-vorm, — door handel (zeehandel) en speculatie in geldsoorten, aanmaken van betaalmiddelen, crediet-verstrekking voor consumptieve en productieve doeleinden; door exploitatie van de winstmogelijkheden door de financiering van oorlogen en opstanden; van koloniaal bezit (mijnen, plantages, contingenten, leveranties); van fiscale vormen (belastingpacht, ambtenpacht); door financiering van het staatsapparaat. In alle tijden, in alle landen, treft men deze vormen van kapitalisme aan: in Babylonië en republikeinsch Rome als particulier bedrijf in zeer groote dimensies, in Egypte en keizerlijk Rome als „gemengd bedrijf" en als staatsexploitatie in reusachtige afmetingen [32]), in middeleeuwsch Italië zoo goed als in het China der „Oorlogvoerende Staten"[33]), van de tyrannis van Tsin Che Houang-ti en der Han-dynastie [34]), in India [35]), Japan [36]), op Java [37]), in de Kalifaten [38]) zoo goed als ten tijde van den Koning-Stadhouder [39]); leger- en staatsleveranties, belastingpacht, exploitatie van monopolies, groothandel, speculatie en woeker.

Met het *moderne* kapitalisme, zooals dit in W. Europa groot geworden is, houdt dit alles weinig verband. Het karakteristieke element van dit moderne kapitalisme ligt in de exploitatie van de winstmogelijkheden eener rationeele organisatie van massale, machinale goederenproductie, opgebouwd met vrije arbeidskrachten, berustend op een specifiek-pacifieken, vrijen marktafzet; samenhangend hiermede: de aan de rendabiliteit van deze bedrijfsvormen georiënteerde financiering (aandeelen- en obligatie-kapitaalsinvesteeringen). Speculatie heeft plaats, mede in dit verband, met de gestandardizeerde markt- en beursvormen van deze goederen-massa's en met de waardepapieren, documenten der bedrijfsfinanciering. Op *deze* vormen van economisch leven heeft de economische theorie zich gemodelleerd [40]), in zekeren zin zijn deze de eenige, welke een openbare meening als toelaatbaar gequalificeerd acht. De hierboven gegeven oudere vormen van het kapitalisme zijn in den modernen tijd van hun plaats als (*politiek*-historisch, niet: *economisch*-historisch) vaak domineerende figuren ten deele teruggedrongen, ten deele verdwenen; een ander economisch mechanisme

en een andere economische moraal zijn in de liberalistische vormen van het moderne economische leven van staat en volk heerschend geworden. De vormen van dit ouderwetsche kapitalisme bestaan voort: interessante en belangrijke historische hoofdstukken over modern „politiek kapitalisme" (zie hieronder) zouden samen te stellen zijn ten aanzien van de wapenindustrieën, het petroleumkapitaal, Tammany, de financiering van de N.S.D.A.P., enz.

Brengen wij dit alles in verband met de hiervoren geoefende kritiek op de hegemonie der West-Europeesche (economische) geschiedenis en haar categorieën: zich enkel op haar baseerend, verliest men uit het oog de menigvuldigheid van vormen van kapitalisme; háár categorieën toepassend legt men verkeerde maatstaven aan de feiten van andere perioden. De economische geschiedschrijving kent feitelijk enkel twee vormen van kapitalisme, het z.g. „handelskapitalisme"[81]) en het industrieele (moderne) kapitalisme, eenheid van bedrijven, handel en banken, gebaseerd op een vrije markt in een vrij verkeer. De strijd, hiervoren vermeld (pag. 12 noot 11) over het kapitalisme der Oudheid, paste enkel de categorie van het moderne kapitalisme toe, zocht groot-bedrijf, massale productie van gebruiksgoederen, rationeele arbeidsorganisatie, vrij verkeer en vrijen marktafzet, met hoogstens, als concessie, den handelskapitalistischen vorm (de kapitalistisch georganiseerde huis-„industrie" en dito manufactuur).

Hoezeer de Oudheid de bedrijfsorganisatie van ambacht en handwerk gekend heeft (de machine-techniek ontbreekt), toch zijn in deze vormen geen parallellen met het moderne kapitalisme consequent door te voeren; de vrije arbeid domineert niet: hoewel geenszins uitsluitend slavenarbeid de ambachten en handwerken beheerscht, belet de slavenarbeid de rationeele exploitatie der arbeidskracht, en de massale concentratie, in verband daarmede. Naast elkaar bestaan de kleine bedrijven van vrijen en op zich zelf staande (apophora-plichtige) slaven; concentratie van den arbeid ten hoogste in de ergasteria, ter grootte van gedegen meesterbedrijven en middelgroote manufacturen; een kleine vrije markt, ongeregelde verkeersverbindingen, geen massaal marktverkeer van productie- en gebruiksgoederen; in voortbrenging en verbruik wordt in de gesloten boeren- en stadshuishoudingen voor het grootste deel door eigen werkzaamheid voorzien; daarnaast bestaan de evenzeer gesloten patriciaats- en adelshof-huishoudingen ten plattenlande en in de steden, en voorziet de staat in eigen behoeften door staatsbedrijven,

bovendien voor verschillende goederen het regie- en monopoliestelsel in toepassing brengend.[42])

Dezelfde gevaren loopt de hanteering der West-Europeesche historisch-economische categorieën ten opzichte van den Byzantijnsch-Islamischen sector. In hoofdzaak is het geheel van de samenleving der Oudheid hier blijven voortbestaan, ten hoogste verfijnd en uitgebreid over nieuwe gebieden.[43]) Aan dit gevaar is, naar mij voorkomt, Brentano in zijn meermalen aangehaald werk, niet ontkomen: het economisch leven van Byzantium schetsend als geheel op kapitalistische grondslagen opgebouwd, verzuimt hij den bijzonderen aard van dit kapitalisme in het licht te stellen: staatsmonopolisme naast onvrijen arbeid [44]), geen massaal marktverkeer; het voorkomen van de verschillende vormen van „irrationeel" „politiek" kapitalisme. [45])

Deze vluchtige omgrenzing van de beteekenis der figuren van het politiek en het moderne (rationeel-arbeids-*technisch*-organisatorische [46])) kapitalisme toont in voldoende mate aan, dat met de categorieën der West-Europeesche (economische) geschiedenis als uitgangspunt, men *niet* in staat is, de (economische) geschiedenis van andere perioden en gebieden voldoende recht te doen wedervaren, bij de ordening der feiten, en het juiste verstaan der historische vormen-in-den-tijd. Wat van het kapitalisme (als de historisch meest belangrijke categorie) hier gezegd wordt, geldt ook voor andere vormen. Ten aanzien van de gilden kan men op geen volledigheid aanspraak maken zoo men enkel de West-N.W.-Europeesche middeleeuwsche vormen als grondslag der casuïstiek neemt (het „ontstaan der gilden" — de strijd om de „hofrechtstheorie", vgl. Treub, Hoofdstukken uit de geschiedenis der Staathuishoudkunde[5] (1930), 12-13 — toont de te groote beperking van deze categorie); ten aanzien van landbouw en dorpswezen geldt hetzelfde: de machtsverhoudingen van staat en plaatselijke bezitters, de ontwikkeling van „het" dorpswezen, worden met vroonhoeve en marke, feodalisme en vasalliteit enkel niet volledig omvat; de verschillen in agrarische structuur, berustend op de landbouwwijzen (ontginningsbouw op droge velden tegenover bevloeingsbouw) vormen bijv. twee zeer verschillende en historisch beide even belangrijke figuren der agrarische geschiedenis, die de sleutels zijn op tal van politisch-historische kwesties, vóór alles: voor den bouw van den staat en zijn belastingwezen. W. Europa kent enkel den eerst genoemden vorm in haar agrarische geschiedenis! Voor de fiscaal-economische politiek van den staat — het mercantilisme — valt geen prioriteit toe aan West-Europa (vgl. Hartmann a.w. — in noot

22 pag. 14 — 9, 22-23); stads- en gildegeschiedenis liggen ruimer dan tusschen 1200 en 1500, voor West-Europa, enkel; voor de geschiedenis van het mijnwezen geldt hetzelfde (vgl. de interessante uittreksels over Chineesch mijnwezen, N.R.C. 4-III-'33, en 1-XI-'33, onder „Wetenschappelijke Berichten", en Wittfogel, a.w. 526-558). Bij de geschiedenis van het moderne kapitalisme in W.-Europa, bij het aanbrengen van de historisch meest belangrijke caesuur: de z.g. „Industrieele Revolutie" (de term is relatief: reeds de 16e eeuw kende een „Industrieele Revolutie"!) wordt vaak voorbij gezien hoe *niet* in de *textiel*-bewerking met haar geheele samenstel van (reeds in de vroeg-kapitalistische periode) gespecialiseerde bedrijfstakken en bedrijfswijzen de kiem van het moderne kapitalisme gelegen is, doch in de machinetechniek van den Europeeschen *mijnbouw. Hier* zet de groote, allesbeheerschende verandering: de revolutionneering van Europa en de wereld door stoom, steenkool en ijzer, — „das Epos des Eisens, gröszer und gewaltiger als alle Epen des Altertums" (Kellermann) — in; vgl. Kautsky, Geschichte des Sozialismus in Einzeldarstellungen I, 1 (1895), 88, 94 (het hoofdstuk „Kapital und Arbeit im Bergbau"). Doordat de textiel-ambachten en manufacturen, van ouds broedplaats van sociale ontevredenheid en revolutionnaire uitbarstingen en in overwegende mate *stedelijke* figuren geweest zijn, is ook in de klassenstrijdgeschiedenis de plaats van de economische en technische geschiedenis van de textielnijverheid overwegend; vgl. Kautsky, a.w.: Die Wollenindustrie war das revolutionärste städtische Gewerbe des ausgehenden Mittelalters und revolutionär waren auch ihre Arbeiter, en Weber, Rel. Soz. II, 345. De reeks is voor veel uitbreiding vatbaar.

Een eerste eisch is een sociaal-economisch-historisch stelsel, dat in de geleding harer begrippen en de hanteerbaarheid harer categorieën van toepassing kan zijn op alle gebieden, door de wereldgeschiedenis binnen haar bereik getrokken. Het is wederom Max Weber, die hier den weg gewezen heeft, zoowel in de richting der *sociologie:* deel III van den „Grundrisz der Sozialökonomik" (in verbinding met de drie deelen der „Aufsätze zur Religionssoziologie") als in de richting der specifiek sociaal-economische *theorie* en de sociaal-economische *geschiedenis:* de (posthuum verschenen) „Wirtschaftsgeschichte, Abrisz der universalen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte" [47]) [in verbinding met de theoretische studies, thans in de „Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre"[48])].[49])

VII

De reeks dezer kritische aanteekeningen voortzettend, door over te gaan tot de gebieden van India, China en Japan, valt de inadequatie der West-Europeesche geschiedbeschouwing met haar categorieën onmiddellijk in het oog. Had de betrekking tusschen de West-Europeesche en de Byzantijnsch-Islamische geschiedenis althans nog eenigen zin, door het gemeenschappelijk historisch verband der Romeinsche Oudheid (een verband, dat echter nog geen aanleiding geven kan tot de samenstelling der continuë reeks Oudheid-Middeleeuwen-Nieuwe Tijd), een zoodanig verband is niet aanwezig ten opzichte van India, nog minder ten opzichte van China. Geen politieke machtsoefening noch cultuurbeïnvloeding van uitgesproken en blijvenden vorm heeft van uit het avondland plaats. De aanraking der Hellenistische Diadochenrijken met de groot-Indische rijken was een contact van gelijkwaardige groote machten; de machtsverschuivingen in de Iraansch-Bactrische landen brengen hierin geen verandering. De sterke hellenizeerende stijlbeïnvloeding door de Graeco-Bactrische ambachtslieden en hofhandwerkers op de Indische sculptuur van dien tijd uitgeoefend (het meest bekend werd de graeco-boeddhistische z.g. Gandhara-kunst[50]), één invloed onder andere, in den Indo-skythischen tijd) mag niet voorbij doen zien, dat op het stuk van staatsadministratie, volksorganisatie, belastingwezen, publieke werken en militaire zaken deze Indische rijken al vanouds de evenknie van de oude mediterrane en hellenistische staten waren; niet, gelijk uit de wereld der Oudheid naar het Noorden en Noord-Oosten, leidden de wegen van daar Oostwaarts naar de koloniale gebieden van barbaren, doch naar staten en landen met een even fijn bewerktuigde en gecompliceerde maatschappelijke structuur. Het blijft wederom een kwestie van religieuze of wijsgeerige voorkeur, zoo men India wil plaatsen in den achterban der beschaving, welker phalanx Hellas en Rome zouden moeten hebben uitgemaakt.[51]) Men begaat hier dezelfde fout als tegenover de Islamische cultuur begaan werd.

De gang der Indische geschiedenis dwingt voor goed tot het terzijde leggen van het West-Europeesch-historische schema. Of het überhaupt zin heeft voor India een Oudheid, Middeleeuwen en een Nieuwen Tijd te onderscheiden, is een vraagstuk waarop ik hier geen definitief antwoord zou kunnen geven. Weber's gebruik voor India van de categorieën Antike, Mittelalter, Neuzeit — practisch komt vrijwel alleen Mittelalter in beschouwing: zie Rel. Soz. II, 34, 52,

57, 62, 65, 66, 67, 77, 81, 84, 88, 93, 124, 322, 327, 353, 359 — is mij niet duidelijk. Parallellen met de Europeesche geschiedenis dienen echter in allen gevalle afgewezen te worden. De veroveringen en de vestiging der Arische volksgemeenschappen op het Indische vasteland der vlakten, het ontstaan en de bevestiging der groote rijken en de consolidatie van het maatschappelijk stelsel, de verwikkelingen der sociaal-economische geschiedenis in verband met de groote religieuze, heils-openbarings-bewegingen, dit alles wijst op een eigen gesloten historisch tableau; de oudere Afghaansche en Mongoolsche „barbaren"-invasies hebben een andere beteekenis, een ander effect, dan de volksverplaatsingen en veroveringen der Germaansche „barbaren" in het Westen; de latere Turco-Mongoolsche invallen voeren den Islam naar N. India; de Indische Islam en de z.g. Hindoesche Renaissance der 18e eeuw (vgl. nt. 51 hierboven) zijn wederom factoren van geheel eigen-Indische beteekenis. De inmiddels zich ontwikkelende Europeesch-koloniale phase schept de omstandigheden die, tot in den huidigen tijd de kloof tusschen India en W.-Europa op zeer bijzondere wijze accentueeren. „Vreemdelingenregimes" heeft India in alle tijden gekend, zoo goed als alle andere cultuurstaten der wereld (vgl. hieronder Hoofdstuk II). Doch het „vreemdelingenregiem" van de overzeesche koloniale macht der W.-Europeesche staten, samengaand met de occupatie door het *moderne* kapitalisme van deze gebieden overzee, is een van bijzonderen aard. Vgl. noot 25 v. Hfdst. III. *Europa* blijft koloniaal gebied voor het Romeinsche Rijk, zoo goed als voor de Byzantijnsch-moslimsche rijken van het Oosten, tot de 15e eeuw, als de Spaansch-Portugeesche overzeevaarten het begin van de Europeesche machtsexpansie inzetten nadat Venetië reeds voorging in de Middellandsche Zee; tot diep in de Middeleeuwen blijft Europa „koloniaal", afhankelijk, gebied voor al wat zaken van cultuur, religie, economische en administratieve techniek betreft (aldus het standpunt van Le Bon, wellicht iets te scherp geformuleerd, doch voor de hoofdzaken door mij onderschreven; vgl. pag. 14 hiervoren).

Als een oriënteering en richtingwijzer voor India worde hier vóór alles gewezen op het sociaal-economisch deel van Max Weber's tweede studie over Die Wirtschaftsethik der Weltreligionen („Hinduismus und Buddhismus") [52]), een torso, die helaas te weinig wordt gekend (zooals in het algemeen het werk van dezen grootmeester der sociologische wetenschap te weinig bekendheid geniet, vooral in Hollandsche kringen), doch waarvan de lezing

nuttiger en vruchtbaarder is dan die der vakwetenschappelijke Indologische publicaties op dit gebied, daar de vakwetenschap, steeds nog in overwegende mate philologisch gericht, op sociaal-economisch-historisch gebied veelal werkt met traditioneele, tot op den draad toe versleten categorieën.[53]) Dat in deze kringen ook een „vergelijkende cultuurgeschiedenis" beoefend wordt, vóórdat op sociaal-economisch gebied nog ontginnings- en kaarteeringsarbeid verricht werd, is een kwaad ding. Men bevindt zich aldus op gevaarlijk terrein.

Een systematisch onderzoek en een ordening van het vele materiaal is sinds eenigen tijd aangevangen door den historicus (oud-Civil-Service ambtenaar) Moreland, (die aldus hier die prachtige Engelsche traditie voortzet, traditie van Elphinstone, Raffles en Yule; een traditie, ook ten onzent bestaand, anders georiënteerd, doch even nobel: Wilken, Liefrinck, Westenenk, Mallinckrodt), beginnend met de periode der 16e-17e-eeuwsche Mogol-keizers[54]), waarbij Indische en West-Europeesche bronnen (de handelsvaart- en Compagnies-administratieberichten van Portugeezen, Engelschen en Nederlanders) gelijkelijk bewerkt worden. Voor vroegere perioden zal stellig een zoo rijke oogst niet kunnen worden vergaderd. Doch wat de economisch-historische toetsing en bewerking van het litteraire en philologische materiaal[55]) kan opleveren, hiervan geeft Weber's bovengenoemde schets een indruk. Wellicht is dan ook Moreland's pessimisme[56]) ietwat te groot, al moeten de bezwaren die het materiaal oplevert niet onderschat worden. Bij kennisneming van schier elke van Moreland's voortreffelijk bewerkte mededeelingen rijst de vraag: hoe ontstonden zulke vormen van organisatie en techniek? Hoe ontstond een documentair betalingsverkeer over afstanden, grooter dan die van middeleeuwsch en vroeg-kapitalistisch W.-Europa? Hoe ontstonden deze Indische Fugger-vermogens? Hoe ontstond deze gansche toestel van ambachten, handel en overzeevaart? Hoe ontstond deze scheepsbouw-techniek en deze militaire techniek? Berekent men dan de omstandigheden van het „historisch milieu", dan blijkt, dat deze zelfs voor het meerendeel vrijwel stabiel gebleven zijn door de eeuwen heen. M.a.w. de dispositie tot het ontstaan van deze vormen dateert geenszins van 16e of 17e eeuw. Integendeel. De aard van het bronnenmateriaal bracht Moreland tot het bewerken der gegevens vanaf Akbar (vgl. nt 54). Gezien in het kader der *Indische* historische omstandigheden is dit tijdstip willekeurig gekozen (vgl. hiervoor Hoofdstuk II). Doch

een juist gebruik, *als oriënteerend-illustreerende voorbeelden*, van de verschijnselen, in andere historische gebieden en perioden aangetroffen, onder in-achtneming van het *(historisch)* milieu: *natuur, klimaat, land, volk*, mits scherp gefixeerd, levert belangrijker mogelijkheden dan „kaste-wezen" of „Indische philosophie" als vage Indische algemeene dispositie; vgl. hiervoren, pag. 13 en 20. Een der belangrijkste b.v. in dit verband is het landbouwstelsel in verband met de techniek van de bevloeiing der velden: den stempel welke deze irrigatie, te zamen met het belastingwezen, drukt op dorpstoestanden, volksorganisatie en eigendomsverhoudingen maakt deze figuur tot een der belangrijkste in de zooeven aangegeven werkwijze. Echter, zulks worde toegevoegd om aan te toonen dat *niet* het blind gebruik van „parallellen" de slotsom is: ieder paradigmatisch gebruik van oud-Germaansche en voor-revolutionnair-Russische dorpsfiguren voor Z.O. Azië is, uit hoofde van de scheiding der landbouwwijzen (hiervoren, pag. 17), gevaarlijk [57]). Een positivistisch, causaal-historisch gericht *typen*-onderzoek, met de categorieën eener *algemeene* sociologische en sociaal-economisch-historische casuïstiek kan hier voorbereidend werk van groot nut verrichten. Scherp onderscheiden en historisch fixeeren is hierbij een eerste noodzaak. Als men b.v. in het werk van Rouffaer over het batikken en den blokdruk van Java en Koromandel als kenschets van de techniek van deze ambachts- en bedrijfswijze (die in het werk zelf een uiterst zaakkundige en gedetailleerde technologische beschrijving vindt[58])) aantreft de volgende bewoordingen: „— een Oostersch volk, levende in en met de natuur, volop partij trekkend van heur vanzelf vloeiende bronnen, niet zoekend naar gecompliceerdheid, maar tevreden met het meest eenvoudige, dat zoo vaak tevens het meest deugdelijke is...." [59]) (daarbij bedenkend, dat deze kenschets is van de pen van Rouffaer, een der beste historisch geschoolde kenners van oud-Indonesische en Indische zaken), dan wordt het duidelijk, wat de eisch van scherp onderscheiden en historisch fixeeren beteekent. Immers: de techniek van dit katoendruk- en wasschildersambacht is geenszins zoo eenvoudig; volop partij trekken van de bronnen der natuur heeft alle voor- en vroegkapitalistische techniek overal ter wereld gedaan, geenszins enkel de besprokene [60]); dit „Oostersch volk", „levende in en met de natuur", heeft zich een maatschappelijk samenstel gebouwd van zeer hoogen graad van gecompliceerdheid! Zulk een terminologie is verwarrend, en te vaag, in het bijzonder door het irriteerend gebruik van het wanbegrip „Oostersch". Wanbegrip, omdat enkel dilettanten met

een zeer vage voorstelling en werkend met enkele *ideologische* simplificaties deze scheidingen („Oostersch"-„Westersch") als domineerend naar voren kunnen schuiven en daarbij den rijkdom, de gecompliceerdheid, en de langs „eigenwettelijken" weg tot rijpheid gekomen evenwaardige vormen van organisatie van cultuur en leven voorbijzien (vgl. hiervoren, noot 23). De economische geschiedenis en de sociologie dienen van den beginne met deze verwarring, door de ideologie gesticht, af te rekenen; vgl. nog Rel. Soz. II, 374-375. (In het voorbijgaan zij opgemerkt, dat de, in de Duitsche literatuur veel voorkomende, term „orientalisch" in hoofdzaak het nabije Oosten, het Voor-Aziatisch-Egyptisch gebied van het voormalige Romeinsche Rijk, het heele gebied van de Islamische cultuur en statenvorming, betreft, niet India, noch verdere landen. Zie bijv. Götz, a.w., 517, vgl. 606-607; 636: „....im Mittelalter und im Orient...."!).

Wat voor India gezegd werd, geldt ten deele ook voor Indonesië. De volgende hoofdstukken gelden in het bijzonder dat gebied, zoodat aldaar dieper op deze kwesties zal worden ingegaan.

VIII

Voorts China. Hier kan men zonder meer spreken van de disparaatheid der West-Europeesche historische methode. Het unieke feit van het voortbestaan, door bijna tweeduizend jaar, van een eenheidsrijk, binnen een zichzelf hoofdzakelijk gelijk blijvend territoriaal gebied, het voortbestaan met en door het rijk, van een uniformen beschavingsstijl en -traditie, een zeer eigenaardig verloop van het sociaal-economisch-historisch gebeuren, dit alles levert een beeld, dat totaal verschilt van wat het complex der Middellandsche Zeegebieden en van West-N.W. Europa historisch te aanschouwen geven. Volkomen consequent (en ook zeer karakteristiek) is dan ook Hegel's opmerking, dat China eigenlijk geen geschiedenis heeft.[61]) „Oudheid", „Middeleeuwen" en „Nieuwe Tijd", Oudheid of Middeleeuwen praedomineerend: in de Chineesche geschiedenis is van dit alles geen sprake. Op een oude kolonisatie-basis van dorpswezen en burchtvorstendom, in de dalen van den middelloop der Hoang-ho en den benedenloop van Wei-ho en Fen-ho, (een enkele vooruitgeschoven post in het stroomgebied van Jang-tse- en Han-kiang[62])), vormen zich de half-patrimoniaal-bureaucratisch (uit hoofde van het rivier-kanalisatie- en bevloeiingswerk! Hier biedt oud-Egypte een leerzaam voorbeeld), half-feodale staten (meer dan oud-Egypte is dit oude China genoodzaakt op een voortdurende afweer- en ver-

dedigingsstrijd tegen de „barbaarsche" berg- en steppenvolken zich in te stellen [63]); de oud-Mesopotamische stadskoningschappen leveren een illustratie van dit gedeeltelijk samengaan van patrimoniaal-bureaucratisch en feodaal-militair gezag[64])) van de 8e tot de 3e eeuw voor Christus.

De burchtvorstendommen en stadskoningschappen consolideeren zich tot territoriale staten [65]); de revolutionnaire tyrannis van Ts'in Che Houang-ti vestigt dan stormenderhand een despotisch eenheidsrijk en breekt de beurtelings verdeelde en geconfedereerde „Oorlogvoerende Staten" (239-221 v. Chr.). De dynastie der Han bevestigt dan dit regiem van den bureaucratischen ambtenarenstaat, het apparaat der staatsadministratie uitzettend over het gebied, dat van Che Houang-ti's veroveringen af het traditioneele gebied van China en het rijk vormen zal: de 18 provinciën.[66]) Dynastieën wisselen elkander af, de bureaucratische overkapping zoowel als de agrarische basis van het rijk ondergaan de heftigste schokken en de meest revolutionnaire experimenten [67]), het ingrijpen van de overheid in het ambachtswezen en den handel is in alle eeuwen aan te geven, perioden van sterke militaire expansie te land en ter zee wisselen af met perioden van isolement en defensieven afweer. Het binnenstroomen der „barbaren", in de 6e en volgende eeuwen en in de 12e en 13e eeuw uit het N.O. en N.W. (Tartaren, Mongolen), in de 17e eeuw uit het N.O. (de Mandsjoe's), heeft geen ruïneuze gevolgen: onder vreemdelingsdynastieën blijft het rijk als eenheid bestaan; de signatuur der Chineesche beschavingstraditie en de samenstel van het sociaal-economisch leven blijven onverzwakt bestaan.[68])

Nog minder dan voor India (en Indonesië) bestaat voor China een samenvattende economische geschiedenis. Het werk van Mejuffrouw Ping-Hua Lee „The economic history of China"[69]) is onvoldoende. Het geniet ietwat vroegtijdig de eer in Weber's algemeene bibliografie opgenomen te zijn [70]), onder één hoofd met de werken van Cunningham, Ashley, Levasseur, Beloch en Ed. Meyer! Een goede economische geschiedenis van China is nog niet mogelijk, omdat het materiaal nog zoo gebrekkig bewerkt is.[71]) Een andere vraag is echter, of een *typologie* der sociaal-economische geschiedenis mogelijk is. Voor een niet-Sinoloog, en bij een slechts beperkt overzicht over de bronnen, zal een beantwoording van deze vraag vermetel lijken! Moge ik desniettemin aanteekenen, dat kennisneming van elke speciale studie weder een overrijk materiaal toont, waaruit een uitgebreide casuïstiek van het sociaal-economisch leven zich (bij

fragmenten!) laat samenstellen; een zoodanige casuïstiek is voorwaarde voor de hierboven uitvoerbaar geachte typologie.

Studies als Esson M. Gale, „Discourses on Salt and Iron" (Sinica Leidensia II) [72]), in de periode der Han-dynastie vallend, Vissering, „On Chinese Currency"[73]) dat, uitgaande van Ma Tuan-lin's munt- en geldhistorische kroniek (1321), de tijden van de Han-dynastie tot het eind der Sung-dynastie beslaat, Hirth, „Ancient Porcelain: a study in chinese mediaeval(!) industry and trade" [74]), Morse, „The Guilds of China"[75]), Nyok Ching Tsur, „Die gewerblichen Betriebsformen der Stadt Ning-po"[76]), Burgess, „The Guilds of Peking"[77]), leveren elk voor zich materiaal uit zeer verschillende tijden [78]), terwijl de grootere, samenvattende werken (Franke, Grousset) eveneens veel materiaal bevatten. Ook hier heeft het genie van Max Weber een eersten weg getraceerd: de „Soziologische Grundlagen" (A, Stadt, Fürst und Gott; B, Feudaler und Präbendaler Staat; C, Verwaltung und Agrarverfassung; D, Selbstverwaltung, Recht und Kapitalismus) van de studie over „Konfuzianismus und Taoismus" als eerste studie over „Die Wirtschaftsethik der Weltreligionen".[79])

Het is zonder meer duidelijk, dat het thans reeds onmogelijk gaan kan om het *volledige* beeld van het historisch verloop, in al haar verwikkelingen, van de geheele Chineesche geschiedenis. (Een zoodanig volledig beeld, in een economisch-historisch kader gevat, is zelfs voor W.-Europa, laat staan voor de Oudheid of voor den cultuurkring van den Islam, nog niet mogelijk en uitvoerbaar). Noodig echter is, dat de Chineesche geschiedenis (en vgl. pag. 27-28 hierachter) een structuurbouw krijge, welke met het materiaal van algemeene historisch-sociologische categorieën (vgl. pag. 13) — die deze geschiedenis als deel der menschheidsgeschiedenis stellen naast die van de overige Aziatische landen, naast de z.g. Oudheid en naast die van de landen van het Westen — opgebouwd wordt. Immers: ook in China is bevloeiingslandbouw gedreven, zijn mijnen gedolven, is belastingdruk op de bevolking geladen, zijn steden en vestingen gebouwd, hebben winsthonger en machtshonger de menschen opgejaagd, is wereldsche liefde en luxe bedreven, zijn kloosters gesticht, tempels en paleizen opgetrokken, is geld uitgegeven en tot massale depreciatie overvoerd, zijn overzeevaarten ondernomen, karavanen weggetrokken, is oorlog gevoerd, honger geleden en opstand opgevlamd! Om deze reden, — vóór alle andere — moet aan de philologische vakwetenschappen het recht, om deze gebieden als reservaten te beschouwen, buiten het gebied der „gewone", „algemeene" geschiedenis (vgl. ook

Troeltsch, in noot 91, pag. 29), betwist worden. Dat de kansen van een zoodanigen structuurbouw niet ten volle recht evenredig behoeven te zijn met de samenbrenging van detail-materiaal toont het werk van Weber, zoo goed als in voorgaande tijden dat van Gibbon, Ranke, Burckhardt en Mommsen zulks getoond heeft.

IX

Japan [80]): Niet enkel dat de aanpassing aan het uit West-Europa overgebrachte moderne staatswezen en het moderne kapitalisme hier voor de geschiedenis van den *modernen* tijd een hoogst belangrijken factor geschapen heeft, en een reeks interessante situaties, gevolg van deze vestiging van het moderne kapitalisme in dat land, heeft doen ontstaan, ook voor de vroegere perioden biedt Japan een rijk materiaal, illustreerend een eigenaardig proces van sociaal-economische vervormingen, waarbij de streng georganiseerde adelsstaat het geschiedverloop beheerscht. Zoo worde hier ter illustratie enkel gewezen op de 18e eeuw, het hoogtij van het Shogunaat der Toku-gawa (1573-1868). Cultureel is deze tijd in West-Europa thans zeer bekend, in het bijzonder door de voortbrengselen der Japansche picturale kunst; weinig perioden der niet-„Westersche" kunst vertoonen een interessanter beeld dan deze. Onafhankelijk van de resultaten der successieve „ontwikkeling" der Westersche kunst zijn hier vormen ontstaan, die men onwillekeurig als nauw verwant geneigd is aan te voelen. De onderwerpen dezer kunst, de overwegende „verwereldlijking" en urbaniseering doen haar eveneens stellen naast de 17e-18e eeuwsche van West-Europa. De sociaal-economische achtergrond van deze cultuur blijft echter (gelijk meestentijds in kunst- en kunsthistorische beschouwingen) in het donker. Welk een rijkdom aan gegevens hier nog verscholen ligt, hierop duidt elke studie die sociaal-economisch-historisch Japan aanvat. In het voorgaande werd reeds vermeld het werk van Mejuffrouw Takizawa, „The penetration of money economy in Japan and its effects upon social and political institutions"[81]). De rijkdom van het materiaal spreekt uit de lange reeks van Japansche kameralistische geschriften en actueele memories in Takizawa's bibliografie (zie ook noot 88); tegelijk echter toont dit werk hoe zeer men dit materiaal verminkt door de hanteering der strikt West-Europeesch-moderne historische categorieën. De categorie „kapitalisme" wordt onnadenkend gebruikt. Mejuffrouw Takizawa verspilt het kostbare materiaal [82]) om iets niet-bestaands aan te toonen. Japan vertoont in de 17e-19e eeuw het volgende proces:

een gedeeltelijk terugdringen van de sociale macht van den adel [83]), een groei van de macht van de stedelijke groote kooplieden, geldbezitters, een gedrukten toestand van het platteland door den schuldenlast, welke schulden door de stedelijke kooplieden (en door den adel) worden geëxploiteerd; landvlucht en groei, in de steden, van de landlooze massa armlastigen. Dit proces in Japan is aldus, met de hiervoren aangeteekende restricties, een pendant van het gedurende de heele Oudheid voorkomende gebeuren: de schuldendruk op het platteland, het woekerbedrijf met de geldschulden der boeren, door de stedelijke groepen uitgeoefend. In deze verhouding ligt het wezen van den „klassenstrijd" der Oudheid.[84]) Aldus ook in Japan. Er is hier geen sprake van het ontstaan van een „kapitalisme" in den zin die Takizawa daarin gelegd wil zien: n.l. van het moderne, rationeele, technisch-arbeids-organisatorische kapitalisme. Wat wel groeit en prospereert, is het „politiek kapitalisme" (m.i. dus wèl politiek kapitalisme tijdens de Tokugawaperiode, ondanks het ontbreken van den grooten stimulans: oorlog, buitenlandschen handel. Zulks in tegenstelling dus tot Weber, Rel. Soz. II, 298-299): de exploitatie vanuit de steden, van de winstmogelijkheden uit woeker, opkoop, belastingpacht en monopoliseering. Maar van eenigen vorm van massaproductie voor een omvangrijken marktafzet, voor export, van bedrijfsvormen als manufactuur of kapitalistisch georganiseerde huisindustrie wordt zelfs geen melding gemaakt. Het lands- en stadsbestuur is patrimoniaal-feodaal, het recht wordt (zeer ònkapitalistisch!) in een typisch materieele orde toegepast [85]). Ten onrechte bevolkt Takizawa de steden met „proletarian masses", „wageworkers, who constituted the masses of city population" en wil zij een modern-kapitalistischen klassenstrijd vinden [86]). Twee fouten hebben dit betoog principieel doen mislukken: de onjuiste hanteering van de historische categorieën der sociaal-economische geschiedenis en de vereenzelviging van „Geldwirtschaft" met kapitalisme [87]). *De wortelen van het moderne kapitalisme reiken historisch in Japan niet dieper dan de Mei-ji-aera.*

Evenals ten opzichte van China dient hier de vraag gesteld: is een typologie der sociaal-economisch-historische organisatievormen mogelijk? Ook hier komt mij voor, dat bevestigend geantwoord kan worden [88]): mits de methode der universeele sociaal-economische en sociologische typologie gebruikt worde [89]). Deze typologie (vgl. hiervoren, pag. 13, 18, 21, 25) zal stellig verre van volledig zijn, voorshands; zij zal echter, zelfs bij een fragmentarische schets,

de overrijke hoeveelheid bouwstoffen en de veelheid van opzet der verschillende bouwtechniek van de perioden der menschheids- en wereldgeschiedenis kunnen aangeven in hun juiste wezen en hun concrete beteekenis; zij zal de opbouw mogelijk maken van de reeksen der historische Idealtypen (vgl. hierachter pag. 36, noot 114) die aan alle historisch en sociologisch onderzoek ten grondslag moeten strekken en aldus (vóór alles) den weg openen waarlangs de buiten-Europeesche geschiedenis („geschiedenis" in den ruimsten zin: van „historische sectoren": India, China, zoowel als van „niet-historische": Afrika, N. en M. Azië (vgl. noot 89 op pag. 27) uit het gebied der philologie, der ethnologie en der exotische curiositeit naar dat der volwaardige algemeene geschiedenis zullen kunnen worden overgebracht. Aan cultuurhistorisch onderzoek dient sociologische analyse en sociologische structuurbouw vooraf te gaan. Vgl. ook noot 91 op pag. 29.

X

Uitgangspunt van dit betoog was het feit, hoe het moderne kapitalisme „Schicksalsfrage" voor de huidige wereld is, de gansche wereld omvamend, alle beschavingsgebieden occupeerend, op alle maatschappelijke organisatievormen der menschheid zijn stempel zettend. Het centrale probleem voor alle sociaal-economische geschiedenis en alle sociologie is daardoor: hoe is het moderne kapitalisme ontstaan? Om de beteekenis van dit stelsel in zijn specifieke elementen te vatten en perioden van andere structuur scherp ten opzichte daarvan te begrenzen, is het materiaal eener universeele historisch-economische en sociologische casuïstiek noodig. Grootscheepsche en planmatige exploitatie van de winstmogelijkheden uit handel, bankbedrijf en geldzaken, koloniaal bezit en monopolies, financiering van oorlogen en expedities, uitbuiting van belastingstelsels, beschikking over de bestaansvoorwaarden van bevolkingsmassa's, de allianties van handel en geldmacht met den Staat, zijn zoo oud als de cultuurgeschiedenis zelve.[90]) De typische eigenaardigheden van het moderne kapitalisme: de pacificatie der wereldmarkten, het politiek bewind over bezittingen en invloedssferen (de „pax brittannica", de „pax neerlandica", etc.), de mobilisatie der wereld als markt voor afzet en productie van goederen en grondstoffen, de machinale grootindustrie, de rationeele organisatie van den vrijen arbeid en het vrije kapitaal, dat alles blijft uniek en „einmalig".

De samenstelling dezer universeele historisch-economische en

sociologische casuïstiek kan niet tot stand gebracht worden door de West-Europeesche historisch-economische categorieën; het deze categorieën stempelend schema der West-Europeesche („Abendländische") geschiedenis is daarvoor niet geschikt. Met enkele voorbeelden werd dit in het voorgaande toegelicht.[91])

Langs een anderen weg kan ook dit standpunt nog toegelicht worden: alle geschiedenis is als menschheidsgeschiedenis evenwaardig. Een religieus, wijsgeerig of biologisch standpunt te doen praevaleeren beteekent het in het geding brengen van een waardeoordeel. Een historische conceptie in christelijke, humanistische, progressistische of rassistische sfeer beteekent een verlaten van de exacte, positivistische historische wetenschap. De technische bezwaren van het hierboven aangehangen „universeele" standpunt worden volmondig toegegeven: de bronnenstudie uit de tweede hand, de ontoegankelijkheid vaak van verschillende gebieden, de moeilijke samenwerking met de speciale disciplines der vakwetenschappen — het blijven echter *technische* bezwaren, geen principieele! *De aanschouwelijkheid van al het historische leven dwingt tot het opbouwen van een alles omvattende reeks categorieën.* Voor het Hindoe-Javaansche vorstenhof der „Nagarakrtagama" dienen te gelden een gelijkgerichte belangstelling en dezelfde categorische betrekkingen als voor den tijd van Villehardouin, voor Abul Fazl 'Allami's „Ain-i-Akbari" dezelfde als voor Commines, voor de beelden der Duizend-en-Een-Nacht dezelfde als voor Boccaccio en Chaucer, voor de uitbeelding van het sociale leven door de meesters der Ukiyoye dezelfde als voor de Hollandsche Haarlemsche en Amsterdamsche meesters[92]).

In zoodanigen zin worden ook de hierna volgende hoofdstukken, welke slechts een gedeelte in een bepaald gebied der geschiedenis van Z. O. Azië beslaan, opgezet.

XI

Aan de, — hiervoren betwiste —, hegemonie der West-Europeesche historische categorieën paart zich een tweede, nog sterker uitgesprokene: die der theoretisch-economische categorieën. Over hun positie en het onderling verband dezer beiden nog enkele aanteekeningen.

Eerst betrekkelijk laat treedt de differentiatie van economische en algemeene geschiedenis op. In de tweede helft der 19e eeuw vestigt zich de economische geschiedenis als een afzonderlijke historische discipline. De speciale economische geschiedenis is eigen-

lijk voor West-Europa alleen volledig uitgewerkt en geconsolideerd. Voor de Oudheid nadert dit werk dezelfde resultaten. Voor de overige gebieden is nog slechts een begin gemaakt; de lijnen van het ethnologisch onderzoek en de rechtshistorische onderzoekingen hebben echter al zeer vaak naar het bijzondere economische gebied geleid.

Het economisch-historisch onderzoek staat op gespannen voet met de studie der theoretische economie; een feit dat tot verwondering aanleiding geven moet. Men kan echter zonder veel moeite vaststellen, hoe de theoretisch-economische studiën zich ver houden van het historische in den gewonen zin van het woord, terwijl, zoo al het historische betrokken wordt, de theoretisch-economische categorieën der historische verre blijken. Het samenstel der economische theorieën lijkt vervreemd van de historische werkelijkheid. Ook hierin wreekt zich de hegemonie der West-Europeesche categorieën. De moderne economische theorie heeft zich gemodelleerd op de economische structuur van het zich ontwikkelende moderne kapitalisme, de tendenzen, daarin *historisch* optredend, verabsoluteerd [93]), tot het uiterste gerationaliseerd en, onder den invloed van het 19e-eeuwsche natuurwetenschappelijke denken, gestempeld tot een stelsel van wetmatigheden, als uitdrukking van de immanente werkingen op het sociaal-economisch gebied der samenleving. Terwijl de historische wetenschap zich aan dezen 19e-eeuwschen invloed der natuurwetenschappen (in verbinding met het 18e-eeuwsche Fransch-Engelsche utilitaristisch-rationalistische denken) heeft ontworsteld (vgl. pag. 10 en noot 3 aldaar) — enkel de, in W.-Europa verdwijnende, in de U.S.S.R. bloeiende, (doch voor West-Europa geen intrinsieke waarden meer vertegenwoordigende) militante „Marxistische wetenschap" zet deze beschouwingswijze voort — staat de theoretische economie voor het overgroote deel nog steeds onder dezen invloed. Vooral sterk ingeworteld is de stelling dat deze discipline een „wetswetenschap" zijn moet; en aan deze interpretatie van de categorie „economische wetten" zijn de meeste en gevaarlijke consequenties verbonden. De paradox ontstaat, dat deze, uit hun aard volkomen „universeele" categorieën (het wetsbegrip [94]) is gevormd naar het natuurwetenschappelijke, dat volkomen onhistorisch is, ten tijde van Archimedes evenzeer bestaand en op gelijke wijze werkend als ten tijde van Hertz of Joule) in de toepassing op de historische feiten vrijwel waardeloos zijn gebleken. De reducties op de „algemeene tendenties" beteekenen het zoodanig ontvleezen van

ieder historisch verschijnsel, dat het kenmerkende, tijdsbepaalde, beslissend-historische der situatie verloren gaat. Hetzelfde geldt trouwens al voor het contemporair-historische. De aangrijpende grootheid van het moderne economische leven, der industrie, van het bankwezen, het imperialisme en de moderne staatseconomische politiek (vgl. hiervoren, pag. 5 noot 15, en beneden, noot 119 pag. 38), vindt men in de theoretische werken niet terug; hiervoor dient men te gaan naar de biografieën der groote persoonlijkheden van het economisch leven, naar het historisch-monografische of litterair-journalistische werk! [95])

XII

De staathuishoudkunde (deze term, die nog steeds gebruik vindt, is curieus, omdat hij nog geheel uit de kameralistisch-mercantilistische sfeer afkomstig is) als wetenschap van het „welvaartsstreven", baseert zich op het geheel van het maatschappelijk ruilverkeer, de „commercieele handelingen" (Pierson), of, in verfijnder, moderner vorm van uitdrukking: de „goederendisposities" van de leden der maatschappij. De verwerking van dit materiaal geschiedt in de richting van een onderzoek naar de wet- of regelmatigheden die in dit ruilverkeer der groepen en enkelingen (omvattend de handelingen uit alle organisatievormen der menschheid [96])) den gang van het sociaal-economisch gebeuren bepalen. Het economisch relevante wordt gescheiden van het irrelevante. Het wezen der wetmatigheid tenslotte (in den meest modernen vorm; oudere opvattingen der wetmatigheid-in-natuurwetenschappelijken-zin bestaan daar naast voort) wordt gezien als een functioneele betrekking eener permanente regelmaat: Schumpeter: „Die Erklärung, die unsere Theorie leistet, ist eine Beschreibung von funktionalen Beziehungen zwischen den Elementen unseres Systems mittels möglichst kurzer und möglichst allgemeingültiger Formeln. Diese Formeln nennen wir Gesetze."; Pareto: „Grace à l'usage des mathémathiques (!) toute cette théorie ne repose plus que sur un fait d'expérience, c'est-à-dire sur la détermination des quantités de biens, qui constituent des combinaisons indifférentes pour l'individu. La théorie de la science économique acquiert ainsi la rigueur de la mécanique rationnelle; elle déduit ses résultats de l'expérience, sans faire intervenir aucune entité métaphysique". (Pareto's standpunt is het tot de uiterste consequentie doorgevoerde [97])). Of, in de bewoordingen van een recente Rotterdamsche dissertatie [98]): „De economie is een empirische we-

tenschap. De inhoud van onze waarneming verandert voortdurend. Het empirisch materiaal, waaraan ze haar object ontleent, is dus zeer historisch-relatief. Wil ze bereiken, dat haar stellingen overal haar geldigheid behouden, dan moet ze die stellingen afleiden uit een vorm, die van elk historisch-relatief element vrij is. Uit het voortdurend aan verandering onderhevige materiaal moet ze dus alleen die elementen afzonderen, welke in elken vorm van economisch leven te vinden zullen zijn.[99]) De bepaling van het object der economie komt dus hierop neer, dat we nagaan, welke elementen het zijn, die in elken vorm van huishouding zullen worden aangetroffen, die dus de algemeene voorwaarden van het economisch leven uitmaken. Zijn de algemeene voorwaarden vastgesteld, dan zullen ze ook in elken vorm van huishouding, die we in de werkelijkheid tegenkomen, terug te vinden zijn. Anders is het een bewijs, dat in de groep voorwaarden, die het object van de economie uitmaken, nog elementen zijn opgenomen, welke slechts aan bepaalde vormen van economisch leven eigen zijn".[100])

Aldus toont het theoretisch-economisch onderzoek zich de ergste vijand van het (sociaal-economisch) historische. De toepassing der universeele categorieën loopt uit op een vernietiging van de „einmalige" historische vormen. Een zoodanige onverzoenlijke tegenstelling van twee disciplines, welke zoo wezensverwant zijn, door den aard der probleemstelling en het materiaal van hun onderzoekingen, is onaanvaardbaar. Naast het stelsel der universeele sociaal-economisch-historische categorieën behoort een in wezen „gelijk-en-gelijkvormig" stelsel der economisch-theoretische categorieën. De theoretische economie, als onderdeel der sociale economie, vormt een deel der sociologie, die, de historische wetenschap-in-eigenlijken-zin mede omvattend [101]), als geesteswetenschap streng afgescheiden dient te worden van het gebied der natuurwetenschappen zoowel als van dat der philosophie en metaphysica.

XIII

De probleemstelling der economische wetenschap betreft het geheel der menschelijke handelingen bij de voorziening in de behoeften voor het levensonderhoud („Unterhaltsfürsorge" [102])), in den samenhang der maatschappelijk-historische vormen waardoor en waarbinnen deze werkzaamheid plaats grijpt. Als „economisch relevant" dienen betrokken te worden al die vormen, het geheel van „stijl" en „type" van motieven en volvoering, waarin een bepaalde cultuur-

historische samenhang de menschelijke handelingen bij de voorziening in de behoeften voor levensonderhoud plaatst: het oogst-, feest- en spelceremonieel in oude landbouwgemeenschappen (of algemeener: alle ritueele vormen waarmede landbouw en ambacht omkleed zijn [103]); rijstuitkeering tegen wapendienst, in den Samuraivolgstoet van een Japanschen Daimyo; verbinding van hoevebezit en weerbaarheid bij de Germanen; stadsburgerrecht, grondbezit en weerbaarheid bij de Hellenen; bezit van rijst- en andere bouwvelden en dorps-, hoofden- en vorstendienst op Java en Madoera; kloostergemeenschappen, tempelgemeenschappen, kerkorganisaties en hun verbindingen met gezagsoefening en economisch leven (Oud-Egypte, Islam, West-Europeesche Middeleeuwen, India, Tibet, de Jezuitenstaat van koloniaal Paraguay); kunsthandel, bioscoop, politiek uitgeversbedrijf en partijorganisaties (Tammany, de voormalige S.P.D., de Italiaansche fascistische partij, de communistische der U.S.S.R., enz.) in de moderne samenleving dienen evenzeer daarbij betrokken te worden. Een enge „economische" interpretatie van het streven naar voorziening der behoeften sluit deze zaken uit. Interpretaties op de basis van „welvaartsstrevingen" verminken deze feiten.

Door deze probleemstelling: het sociale handelen, zooals dat plaats grijpt, samenhangend met en voortvloeiend uit de vormen der „Unterhaltsfürsorge" te verstaan [104]) in wezen en feitelijke (= historische) structuur (deutend zu verstehen — Weber), vormt de economische wetenschap, eenheid van historische en theoretische categorieën, een deel der sociologie.

XIV

Deze historische categorieën zijn dezelfde over wier gebruik in het eerste deel (§§ I-X) van dit hoofdstuk gehandeld werd; ten nauwste zijn zij verbonden met de theoretisch-economische categorieën. Deze eenheid vloeit voort uit het wezen der sociologie als geestes- of cultuurwetenschap. De opbouw dezer geesteswetenschappelijke categorieën staat in scherpe tegenstelling tot dien der natuurwetenschappelijke.

De natuurwetenschappen hanteeren hun categorieën bij de ontleding der empirische verschijnselen en het onderzoek naar de algemeenheid = wetmatigheid, zonder onderscheid van historische beteekenis of omgeving. De bliksems om den berg Sinaï of het zomeronweer van eergisteren zijn als materiaal voor een onderzoek naar electrische verschijnselen gelijkwaardig; problemen van mechanica

laten zich gelijkelijk stellen bij den bouw van een New-Yorksch torenhuis en bij dien van een oud-Egyptische pyramide. De storm in „The Tempest" en de luchtstrooming door den ventilator in Heck's lunchroom zijn terug te brengen tot dezelfde atmosferische verschijnselen. De aanschouwelijke voorstellingen van leven en wereld, water, wind, zonlicht, bloemengeur, zijn begrippen welke voor een natuurwetenschap onbruikbaar zijn [105]); eerst reductie tot atomen, electronen, schematiseering tot „krachten", „krachtvelden", enz., vormt het voor haar bruikbare materiaal. Tegenovergesteld verloopt de vorming der cultuurwetenschappelijke categorieën. Hier blijft het primaat van den duizendvoudigen eigenaard der historische levensvormen en den onuitputtelijken rijkdom van haar reeksen. „Voor de natuurwetenschappen is.... de stof gegeven en bepaald, toegankelijk voor observatie, rangschikking en experiment. Voor de geschiedenis is de stof: zekere gebeurtenissen uit zeker verleden, niet gegeven. Zij bestaat niet meer in den zin waarin de natuur bestaat. Om haar als bestaande te kunnen denken, moet de historicus aan de overlevering een moeizame bewerking verrichten van uitvorschen en vaststellen, ziften en schiften eer hij het ruwe object van zijn werkzaamheid, het „feitenmateriaal" te weten komt". — „Het opkomen van het historisch inzicht is niet een proces, dat volgt op het kritisch verwerken van de ruwe stof, het voltrekt zich voortdurend in den graversarbeid zelf, de wetenschap realiseert zich in het individu niet in de synthese, maar reeds in de analyse. Geen waarlijk historische analyse is mogelijk, zonder het voortdurend duiden van den zin. Om de analyse te beginnen, moet er in den geest reeds een synthese aanwezig zijn".[106]) Aldus ook vormen de cultuurwetenschappelijke categorieën de samenvattende, constructieve uitdrukking van het geschouwde wezen der cultuurverschijnselen, in tegenstelling tot de langs den weg der mechanisch reduceerende analyse verkregen theoretisch-algemeene categorieën der natuurwetenschap.[107]) Het begrip „ploeg" betreft geen moleculairreductie van het hout van het raam of het ijzer van de schaar, doch het wezen van de bijzondere functie van het werktuig in den vorm van het gebruik door den mensch. Het begrip „kathedraal" betreft niet het samenstel van steen en hout in hoedanigheid, constructie- of ruimteverhoudingen, doch het wezen van de functie dezer stichting in het samenstel der religieuze cultuurvormen. De categorie „kerk" wordt niet verkregen door de reductie van alle historische offerplaats-, tempel-, moskee- en basiliekvormen op een

algemeene en gelijke eenheid, eventueel vermeerderd en gecombineerd met langs denzelfden weg verkregen eenheden van ritueel, priesterschap, inkomstenbronnen en de gemeenschap der geloovigen, waarbij aldus, door het weglaten der bijzondere kenmerken, men het algemeene kenmerk als het „wezen" van de categorie „kerk" bereikt, doch omgekeerd, door het stellen van de „synthetische" (Huizinga), „aprioristische" (Sombart), categorie „kerk", die de samenvattende, constructieve uitdrukking van het wezen van dit cultuurverschijnsel is. Zoo „stelt" men de categorie „krijgsman", en krijgen de verschijningsvormen der historische werkelijkheid hun inhoud tegen den achtergrond van deze categorie: de Atheensche scheepssoldaat, de krijgsman der Dajakstam, de Europeesche militiesoldaat, de Schotsche huurling, de Pruisische landweerman.[108]) — „Während also, wie man es ausdrücken konnte, alle Allgemeinbegriffe von Naturdingen nominalistische Ordnungsbegriffe sind, sind alle Allgemeinbegriffe von Kulturdingen realistische Wesensbegriffe, die nur nachträglich als Gattungsbegriffe gleichsam verwendet werden, sofern man ihnen engere Begriffe unterordnet".[109])

XV

Uit eenzelfden hoofde wordt het wezen der sociaal-economische „wetmatigheid" bepaald: als zekere *regelmaat* in de vormen der „Unterhaltsfürsorge", zooals deze in het samengestelde geheel der cultuur (vgl. hiervoren, pag. 32) plaats vindt. Het wezen dier verschijnselen stelt als zoodanig bepaalde grenzen en lijnen van verloop, binnen en langs welke a. bepaalde proportionaliteitsverhoudingen (loonfonds, meerwaarde, grondrente), b. bepaalde structuurverhoudingen (conjunctuur, hausse, baisse, kringloop der productie) en c. bepaalde complexen van doelbewust, rationeel geordend-gemotiveerd handelen (de door „wetmatigheden" beheerschte verhouding van vraag en aanbod, de aan de grenswaarde georiënteerde handelingen, — de „wet van Gresham" als maatschappelijk effect van zulke handelingen, en andere diergelijke „wetten") tezamen verbonden liggen.

Het samenstel der cultuurverschijnselen ontstaat en bestaat door menschelijke handelingen, in onderling verband van menschen (een koop, een godsdienstoefening, een huwelijk, een krijgstocht) in samenhang met de zaken der natuur als objecten en materialen (landbouw, scheepvaart, vesting- en woningbouw). Oorzaken van het menschelijk handelen vormen de motieven der hande-

lenden.[110]) De handelingen worden geordend door „toerekening" (Zurechnung) aan de motieven. De motieven gaan op in het totaal der „denkende werkzaamheid" van den mensch, welke in al haar vormen steeds door de cultuur een stempeling ondergaat.[111]) Aldus verschijnen de motieven der handelenden *steeds* als „sinnbezogen" op de verschijningsvormen der cultuur.

De regelmaat, welke bepaalde complexen van deze handelingen kunnen vertoonen, vindt een begrenzing binnen het wezen dezer verschijningsvormen. De verklaring dezer regelmatigheden („wetmatigheden") wordt aldus een verklaring van een som van individueel-causale gevallen, in een bepaalde „Sinnzusammenhang" vallend. Deze „Sinnzusammenhang" dient volledig in rekening gebracht te worden: *steeds blijft de samenvattende categorie behooren tot de individueele motief-causaliteit; er is geen overgang naar een algemeene mechanische causaliteit (waarmede de natuurwetenschap opereert); er is geen emancipatie van een stel economische „kernhandelingen" van de overige, „economisch-irrelevante".* [112])

Welke is dan de waarde der economische „wetmatigheid"? De theorie kan slechts de pretentie hebben van te zijn een samenstel van schemata van logisch-proportioneel, logisch-structureel verloop van bepaalde (steeds: historische) verschijnselen en voorts (en dit is de belangrijkste vorm van het wettenvraagstuk) van (economisch-) rationeel handelen[113]) (d.w.z. rationeel handelen in de samengestelde vormen der Unterhaltsfürsorge), schemata, „idealtypisch"[114]) vastgesteld, d.w.z. „doelbewust" geconstrueerd *(niet: „afgeleid uit" de empirische werkelijkheid der verschijnselen; hier kruist het spook der natuurwetenschap den weg)*, als verloop van maximaal-rationeel handelen, onder maximaal-rationeel berekende en berekenbare omstandigheden. Geenszins houden deze schemata (als „wetten") de essentie der economische handelingen, de algemeene voorwaarden voor het economisch leven immanent in, waartegenover de rest der verschijnselen (als een uitgeknepen citroen) slechts economisch-irrelevant zou zijn. *De schemata vormen hulpmiddelen in zoodanigen zin, dat zij kunnen dienen bij de oriënteering van de ordening der werkelijkheid, bij het begrijpen en verstaan van den samenhang der verschijnselen, bij het „toerekenen" der factoren, welke in de empirische werkelijkheid onverbrekelijk samengeweven zijn, bij de bepaling van den waarschijnlijken afloop van een bepaald complex historische, — ook: contemporair-historische, — handelingen.* „Die Grenznutzlehre *und jede ökonomische Theorie überhaupt*.... versucht gewisse „Anpassungen" des äusseren Verhaltens

des Menschen an eine ganz bestimmte Art von ausser ihm liegenden Existenzbedingungen zu „verstehen".... immer wird dabei die „Anpassung" an sie *unter der ad hoc gemachten heuristischen Annahme* verständlich zu machen versucht, dass dasjenige Handeln mit welchem sich die Theorie befaszt, streng „rational".... ablaufe".[115]) Dit slechts kan de beteekenis der wetmatigheid in de economische theorie zijn. Verre van als natuurwetmatigheid de theorie te beheerschen en de sociaal-economische geschiedenis tot karremansdienst te verlagen, vormt dit deel der theorie alias „wetswetenschap", slechts een hulpmiddel, een onzelfstandig, in zich zelf geen ontologische gelding bezittend, onderdeel der discipline;.... „ „pragmatisch" fundamentiert, d.h. unter Verwendung der Kategorien „Zweck" und „Mittel" ".[116])

XVI

Op deze wijze „geldt" een „universeele" economische theorie, ten nauwste verbonden met en in wezen ondergeschikt aan de sociaal-economisch-historische categorieën. De modelleering op het economisch verloop van het moderne kapitalisme heeft het theoretisch gebied bevracht met een bundel „wetten" en „wetmatigheden" wier heuristische waarde voor andere historische perioden en voor de niet door het moderne kapitalisme tot in de fundamenten herbouwde gebieden vaak gering is. Wat hier noodig is, is het onttronen van deze, de hegemonie oefenende, theoretisch-economische categorieën en het zoeken van meer aan het wezen en de structuur van die andere tijden en beschavingsvormen aangepaste werkhypothesen voor de „toerekenend-verstaande" werkzaamheid van het sociaal-economisch-historisch onderzoek.

Dat bij de prijsvorming in de Indonesische dorpshuishouding of in den Indonesischen handel, bij ambacht of landbouw, aan de voorwaarden en uitkomsten der theorie „niet voldaan wordt" in die mate als dit het geval is bij de prijsvorming van de producten van Europeeschen kolonialen land- en mijnbouw of bij de prijsvorming in de verschillende sectoren van het W.-Europeesch-Amerikaansche economisch leven, is een onomstootelijk feit. Evenzeer als van het „niet opgaan" der theorie gesproken zal kunnen worden voor de prijsvorming in den Frieschen handel tijdens de Karolingische periode of voor die in den Duitschen mijnbouw der Middeleeuwen. Hieruit echter te concludeeren, dat er in het geheel der economische (d.i. *economisch-historische:* het „heden" is als „gisteren" reeds geschie-

denis) verschijnselen der werkelijkheid een gebied zou zijn, waar de theorie wel, en een (of meerdere), waar ze niet „werkt", zou onjuist zijn. *De theorie heeft slechts kracht als een verzameling oriënteerende, schematische Idealtypen van rationeele structuur, op het gebied der Unterhaltsfürsorge, hulpmiddelen bij het verstaan van inhoud, vorm en samenhang der economische verschijnselen.* De theorie „werkt" dus zoowel (of, wat hetzelfde is: evenmin; van een natuurlijke gelding is geen sprake; het geheel is een „Als-ob"-constructie [117]), een logische geen ontologische kwestie; het standpunt der doelmatigheid in de toepassing beslist) bij de prijsvorming op de Javaansche dorpsmarkt als op de goederenmarkten van Chicago en New-York (deze „markten" hebben overigens niet meer dan den uiterlijken naam gemeen.[118]) *Dat de theorie op de laatste „markten" „opgaat" is een cultuurhistorisch uniek feit, gevolg van de ontwikkeling van het moderne kapitalisme, welks ordening de tendens heeft (had?) de rationaliteit in zijn vormen zoodanig te verwezenlijken, dat economische werkelijkheid en rationeel-maximaal-theoretisch schema samenvielen.* Blijkt de theorie geen toepasbaarheid te bezitten, dan dient men uit te zien naar andere theoretische schemata als „heuristische Mittel" der theorie.[119]) De sociaal-economische geschiedenis en, met haar verbonden, de „theoretische economie", hanteeren, als deelen der sociologie, de cultuurhistorische categorieën welke „universeel" van gelding zijn: op éénzelfden methodologischen grondslag berustend, ongeacht of het materiaal den Karolingischen tijd, Wallenstein, den tijd van Werner Siemens, Rathenau, Mussolini, het Shogunaat der Tokugawa, Dandolo, Koning Açoka's tijd of de regeering van Keizer K'ien Lung betreft.

XVII

Hiervoren (pag. 25, 29) is de aanschouwelijkheid van al het historische leven te berde gebracht als argument voor de stelling dat de sociaal-economisch-historische categorieën van universeele gelding moeten zijn. Hetzelfde dient te geschieden voor den opzet van het specifiek economisch onderzoek, zooals dat, theoretisch-heuristische middelen aanwendend, plaats vinden moet. Het voorbeeld dat Sombart van de te volgen werkwijze geeft, is te sprekend en te indrukwekkend om niet in zijn geheel overgenomen te worden.[120]) Uit de aanschouwelijkheid, uit de historische vormen en kleuren der werkelijkheid der verschijnselen dient het economisch onderzoek de „Sinnzusammenhänge" (vgl. hiervoren, pag. 36) te speuren en aldus,

stuk voor stuk het verschijnsel ontledend-historisch opbouwend, van samenhang tot samenhang voort te gaan.

„....Es handle sich um die Beobachtung eines mit Kohlen beladenen Waggons, den ich vor mir vorbeirollen sehe und den ich in folgende Sinnzusammenhänge eingliedern kann:

1. Sinnzusammenhang: Der Waggon ist Teil eines Eisenbahnzugs, der von einer Lokomotive bewegt wird: Dampfmaschine, Eisenbahnschiene, Eisenbahn; er gehört also in diesen technologischen, wenn man will, Ganzheitsbegriff Eisenbahn.

2. Sinnzusammenhang: Die Organisation der Eisenbahn: Staatsbahn, Direktorium, Fahrplan, Bahnhof, Güterexpedition.

3. Sinnzusammenhang: Das Tarifsystem: Tarifierung der Kohle, Tarifklassen, Tarifpolitik.

4. Sinnzusammenhang: Die Kohle wird befördert von der Grube. Hier die Grubenförderung: Bergmann, Schacht, Stollen, Einrichtung zur Gewinnung von Steinkohlen, usw.

5. Sinnzusammenhang: Die Bergwerkgesellschaft, der die Grube gehört: Aktiengesellschaft, Gründung, Aufsichtsrat, Vorstand, Aktionär, Zweck: Dividendenerzielung, usw.

6. Sinnzusammenhang: Kohlensyndikat, dessen Mitglied die Bergwerkgesellschaft ist: Vertrag, Kontingentierung, Verkauf, Preisstelle, Preispolitik, usw.

7. Sinnzusammenhang: Das Ziel, wo der Waggon hinstrebt — Terminus ad quem —: die Kohle soll verbraucht werden. Zusammenhang: Dampf-Technik, Nutzung der Kohle zur Erzeugung von Wasserdampf.

8. Sinnzusammenhang: Wenn der Betrieb wo sie verwendet wird, etwa eine Baumwollspinnerei ist, als Fabrikorganisation: Nutzung der Dampfkraft zur Bewegung der Spinnereimaschinen, Baumwolle, Verarbeitung, Anstellung von Menschen, Fabrikordnung.

9. Sinnzusammenhang: Baumwollspinnerei wiederum als Unternehmen.

10. Sinnzusammenhang: Baumwollspinnerei als Kartell.[121])

Diese primären Zusammenhänge, in die die Einzelerscheinung eingegliedert wird, sind in dem gewählten Beispiel überwiegend Zweckzusammenhänge. Das liegt in der Natur der Sache und wird in den meisten Fällen zutreffen. Erst die sekundären und tertiären Zusammenhänge sind Stil- und Beziehungszusammenhänge.[122])

Die Einordnung in diese ist nun die weitere Aufgabe, die dem sachverstehenden Nationalökonomen erwächst. Bei der Lösung dieser

Aufgabe wird er aber darauf bedacht sein müssen, diese Eingliederung sinvoll vorzunehmen. Das kann er aber nur, wenn er sie im Rahmen eines Systems vornimmt. Dieses System ist ihm gegeben.... Es wird gebildet vor allem durch die Gestaltidee des Wirtschaftssystems [123]), deren Funktion uns jetzt in voller Klarheit entgegentritt. Alle Sinnzusammenhänge niederen Grades sind in solche höheren Grades und schliesslich in den obersten Sinnzusammenhang des Wirtschaftssystems [124]) einzugliedern. So entsteht Nationalökonomie".[125])

Denkt men zich deze methode in toepassing gebracht op de werkelijkheid rondom ons en op de historische „werkelijkheid" zooals men die afgebeeld vindt in woord, vorm en beeld in al het documentaire materiaal der cultuurgeschiedenis, op — om een enkel voorbeeld te geven — de weergave op de schilderijen van Backhuysen, „De Werf en het Magazijn der Oost-Indische Compagnie te Amsterdam", van Van Everdingen „Kanonnengieterij op Södermannland", op de ambachtsetsen van Jan en Caspar Luyken, op een (aan Quinten Massijs toegeschreven) stuk „de Geldtellers", op Van Valkenborch's „Mijnbedrijf", op Faed's „The statute Fair" [126]), denkt men aan die reeksen van tafereelen, zooals ze naar voren komen uit de reisverhalen van ouderen en lateren tijd, uit Herodotus, Marco Polo, uit de Eerste Schipvaart, uit Bernier en Du Halde, — men kan aldus wel haast eindeloos doorgaan! — dan wordt het duidelijk hoe hoopvol en vruchtbaar het werk van een zoodanig opgezet „universeel" economisch-historisch onderzoek, zooals dit in dit hoofdstuk op enkele punten methodologisch-theoretisch werd toegelicht, zijn kan.

NOTEN BIJ HOOFDSTUK I:

[1]) Het is een marxistische verwringing der feiten om de overwinning van het moderne kapitalisme nauw te verbinden met de serie burgerlijke (en: als wenschbeeld en profetie voortgezet: de overwinning van het socialisme met de proletarische) revoluties. Het zijn de Revolutie-legende en de mythologie der Revolutie, door Marx geschapen. [vgl. Sombart, Der Proletarische Sozialismus [10] (1924), II, 331-341]. Het feit van het historisch ontstaan van het moderne kapitalisme in Engeland dat den stempel der Groote Revolutie niet opgedrukt gekregen heeft, het feit van het terugloopen van de eerste kapitalistische „kolonisatie" in Frankrijk sedert 1789 tot in de dertiger jaren der 19e eeuw, kon anders leeren. Vgl. Knowles, The Industrial and Commercial Revolutions in Great Britain during the 19th century (1927), 35-36, 8, 9, 26. Zie ook Sombart, Der Moderne Kapitalismus, II 1 (1921), 13-15. De opbouw van de Fransche staatsorganisatie en het Fransche rechtsstelsel in het Napoleontisch Frankrijk heeft met een doorbreken van het moderne kapitalisme in Frankrijk feitelijk niets uitstaande. Een bureaucratische geest heeft een kapitalistische bij de schepping van een eigen rijk niet noodig (vgl. Diadochen-Egypte!). Te wijzen

valt ook op de tegenstelling van het streng-gebonden Romeinsche rechtsstelsel en het teugelloos-ongebonden politiek kapitalisme (zie noot 45, pag. 17 hiervoren) der latere Republiek.

[2]) vgl. Troeltsch, Der Historismus und seine Probleme I (1922), Gesammelte Schriften III, VII-VIII. IX.

[3]) vgl. Sombart, Der Moderne Kapitalismus III, I (1928), XVIII-XXII (Geleitwort). Max Weber, Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre (1922), 204-205 (Die Objektivität sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis, 1904).

[4]) Max Weber, Wissenschaftslehre, 166-167: Frei von dem veralteten Glauben, dasz die Gesammtheit der Kulturerscheinungen sich als Produkt oder als Funktion „materieller" Interessekonstellationen deduzieren lasse, glauben wir unserseits doch, dasz die Analyse der sozialen Erscheinungen und Kulturvorgängen unter dem speziellen Gesichtspunkte ihrer ökonomischen Bedingtheit und Tragweite ein wissenschaftliches Prinzip von schöpferischer Fruchtbarkeit war und, bei umsichtiger Anwendung und Freiheit von dogmatischer Befangenheit, auch in aller absehbarer Zeit noch bleiben wird. Die sogenannte „materialistische Geschichtsauffassung" als „Weltanschauung" oder als Generalnenner kausaler Erklärung der historischen Wirklichkeit ist auf das bestimmteste abzulehnen, — die Pflege der ökonomischen Geschichtsinterpretation ist einer der wesentlichsten Zwecke unserer Zeitschrift. (De studie van Weber diende als inleiding bij den overgang van het Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik aan den „Herausgeber" Jaffe, Sombart en Weber; zie 146 noot 2 aldaar). Troeltsch, Historismus I, 361 — es bleibt ein philosophischer und allgemeiner Geist in diesen Untersuchungen, eine Richtung auf die dynamisch-lebendige Auffassung der einzelnen Totalitäten und auf eine entwickelnde dynamische Verknüpfung, vor allem die Einstellung des Blickes auf die Bedeutung der ökonomisch-sozialen Grundlagen für alle diese Bewegungen und Zusammenhänge. All das aber stammt aus dem Marxismus. Doch tritt damit dessen universalgeschichtlicher Zug zurück. Die Entwicklung wird Einzelentwicklung. Deren Vergleichung führt nicht mehr zur Universalgeschichte sondern zur Soziologie, in der die wissenschaftlichen Elemente des Marxismus sich heute überhaupt aufzulösen beginnen. Zie ook De Gids, 1928, II, 84 (Van Blom).

[5]) vgl. Troeltsch, a.w., 764, 767.

[6]) Troeltsch, Historismus I, 356. Voor Troeltsch's begrenzing van het „Universalhistorische" zie noot 91 pag. 29.

[7]) vgl. ook pag. 23, noot 61.

[8]) vgl. echter Wittfogel, Wirtschaft und Gesellschaft Chinas I (1931), VIII. XIII-XVII. 683 en noot 700, 702 en noot 55, 727 en noot 148; W. werkt de „Aziatische" phase nader uit, vooral met betrekking tot China. Vóór alles dient hier gewezen te worden op het merkwaardige werk van Metchnikoff: „Les grandes fleuves et les civilisations historiques" (1889).

[9]) vgl. Huizinga, Cultuurhistorische Verkenningen (1929), 21-22; Vgl. nog Wensinck in Pallas Leidensis (1925), 92, 81, 88, en Van Vollenhoven, Adatrecht II, 773 (onderaan); voorts Van Vollenhoven, De Ontdekking van het Adatrecht (1928), 125.

[10]) Zie pag. 29 noot 91.

[11]) Vgl. b.v. den strijd over de vraag: of „het kapitalisme" in de Oudheid bestaan heeft: Weber, Gesamm. Aufs. zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte (1924), 7 e.v. Zie ook in het algemeen Ed. Meyer, Kleine Schriften zur Geschichtstheorie und zur w.s. und pol. Geschichte des Altertums I (1910): Die w.s. Entwicklung des Altertums; Die Sklaverei im Altertum. Vgl. thans Bolkestein, Het economisch leven in Griekenlands bloeitijd (V. U. B. no. 25).

[12]) Wittfogel, Die natürlichen Ursachen der Wirtschaftsgeschichte, Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, 1932 (Juni) 466-492, (Juli) 579-609; 603: (het stagneeren van het economisch leven van den lateren Keizertijd) Eine spezifische Konstellation der Produktivkräfte, mit richtunggebender Bedeutung ihrer natürlichen Elemente, hatte zu einer Gestaltung gesellschaftlicher Produktivkräfte geführt, die jede wesentliche Entwicklungsaktivität (!) zum Erlahmen brachte. Eine grundlegende Rückbildung eben der gesellschaft-

lichen Bedingungen der Produktionselemente muszte (!) erfolgen, der Schritt muszte (!) zuerst aus der Sackgasse der Sklaverei in Kolonat und Naturalwirtschaft zurückgelenkt werden, damit (!), unter nunmehr veränderten Gesamtbedingungen, später dann der Aufstieg (!) zu den andersartigen Produktionsformen des europäischen Mittelalters erfolgen konnte.

13) Vgl. Huizinga, a.w. 22: Het (woord Evolutie) verliest de zware consequentie van zijn praegnante beeldspraak en wordt een vage wisselwaarde voor gedetermineerde oorzakelijkheid in het algemeen, gedachtenloos gebruikt, zonder dat men zich rekenschap geeft, wat de voorstelling logisch inhoudt.

14) vgl. Troeltsch, Historismus I, 707. Ook Götz (Die Verkehrswege im Dienste des Welthandels (1888), 517) begaat deze fout: ..... das Auftreten der Germanen im W., wie der Slaven im O. als beherrschender Mächte Europas und des w. Mittelmeers ist nicht nur ein Anfang einer neuen kulturhistorischen und deshalb auch (!) kommerziellen Entwicklung, sondern es wurde durch genannte Völkerfamilien auch das Bereich eines geregelten, nach verwandten Grundsätzen gehandhabten Ideen- und Güterverkehrs dauernd ausgedehnt: Nord- und Osteuropa traten von jetzt an und im Lauf der nächsten 5-6 Jahrhunderte in den Verband der vom Christentum wiedergeborenen Kulturwelt (!). Nur in christianisierter Gestalt kam die Kultur unter diese Völker. So gewannen sie, während die Auflösung des römischen Weltreiches auch die Aufhebung der grossen Verkehrseinheit dieses Länderganzen gebracht hatte, in und durch die Religion ein gemeinsames und vereinigendes Element mit den bisherigen Kulturträgern und untereinander. In der gleichartigen sittlichen Weltanschauung aber, welche das Christentum verbreitete, war dieser Völkerwelt auch eine einflussreiche Grundlage für die Gestaltung des Verkehrs von Volk zu Volk gegeben, da dessen Entwicklung ja keineswegs nur von technischen und geschäftlichen, sondern immer auch von moralischen Faktoren (!) der verkehrenden Parteien abhängt. Zudem hatte man noch ein äuszerliches gemeinsames Band an der international organisierten Hierarchie, ... (vgl. nog 569, 585, 585-586, 586-587, 598, 606, 607, 628, 643-644, 666, 668). Hoe onjuist in haar algemeenheid deze stelling is, toont het beeld van Indonesië als historisch zendingsgebied van Islam en Christendom. Door het bloote feit der kerstening of der islamizeering is nog geen enkele vervorming van soc.-econ. staat gegeven. De sterke internationale oriënteering van den Islam heeft in de betrokken gebieden van den Islamischen cultuurkring geen directe economische overhevelingen en vervormingen bewerkt. Vergelijk pag. 14, noot 23 en Hoofdstuk II, passim. Zie voor de correctie van Götz's standpunt ook Weber, Ges. Aufs. zur Soz. u. Wirtschaftsgeschichte (1924), 308-311, en Sombart, Kapitalismus I[4] (1921), 1, 117 e.v.

15) Vgl. Huizinga, a.w. 31, 55.

16) art. Agrarverhältnisse im Altertum in Hw. Sw. [3], I (1909), thans in Gesammelte Aufsätze zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte (1924), 1-288. (De inhoud blijft niet tot agrarisch-historische stof bepaald, doch beslaat een volledige sociaal-economische geschiedenis der Oudheid).
Dez., Die sozialen Gründe des Untergangs der antiken Kultur (1896), aldaar 289-311.

17) Sombart, Der Moderne Kapitalismus I, 1 (1921), 23: Weder Cunningham, noch Levasseur noch Inama-Sternegg noch Kowalewsky sind etwas wesentlich anderes als Rechtsgeschichten. Ook het nieuwe werk van Kötzschke, Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters (1924) lijdt aan dit euvel. Voor een kras voorbeeld zie ook Chen Huan-Chang, The Economic Principles of Confusius and his School (1911) II, 506-507; vgl. M. Ping-Hua Lee, The Economic history of China (1921), 144-145.

18) Op instigatie van Simkhovitch schreef ook Mabel Ping-Hua Lee haar Economic History of China „with special reference to agriculture (vgl. pag. 13-17, 137-138). Zie echter pag. 24 en noot 69.

19) Zie b.v. Kötzschke, Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters (1924), 458-498.

20) Zie b.v. Schaeder, Ausbreitung und Staatengründungen des Islam vom 7. bis 15. Jahrhundert, in deel III der Propyläen Weltgeschichte, 244-246 (samenvatting).

21) De term is gevaarlijk; deze opvatting van het historisch verloop onderstelt een voorgeschiedenis (Oudheid) en een nieuwen (modernen) tijd: Zie pag. 10-11; voor Byzantium en de Kalifaten liggen de feiten anders. Men ziet hier het gevaar van het gebruik der Westeuropeesche historische categorieën. Vgl. ook noot 61 pag. 23. Wensinck (in Pallas Leidensis, 1925, 82) gebruikt de neutrale categorie: „het Oosten in de Middeleeuwen". Götz, 636 gebruikt naast elkaar „Mittelalter" en „Orient", een historisch-chronologische en een historisch-geografische categorie! Vgl. Yule's aanwijzing (The Book of Ser Marco Polo [3]II, 161 nt 3) ..... the three great branches of mediaeval civilisation — European, Saracenic and Chinese.

22) Burckhardt, Die Kultur der Renaissance in Italien [16] (1925), 5-6, 35. Vgl. M. Weber, Wirtschaft und Gesellschaft, G.d.S. III, 1, 118. Le Bon, La Civilisation des Arabes (1884), 310, 316-318, 474, 531-532, 560-561, 614, 618, 633 e.v.; Hartmann, Ein Kapitel vom spätantiken und frühmittelalterlichen Staate (1913), 19-20, 22-23; Diehl, Venise, une république patricienne (1918), 12 e.v.; Kantorowicz, Kaiser Friedrich der Zweite (z.j.), 196 e.v. 257, 259 e.v.; Fitzler, Portugiesische Handelsgesellschaften des 15. und beginnenden 16. Jahrhunderts, Vierteljahrschrift für Soz. u. W.geschichte XXIV (1932), 211, 248-249; vgl. Max Weber, Wirtschaftsgeschichte, Abrisz der universalen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte (1924), 107, 198, 226.

23) Vgl. Troeltsch, Historismus, I, 118, 609 e.v. De rijkdom en totaliteit van het maatschappelijk-historisch beeld der Islamische wereld en de uiterlijke overeenkomst met verschillende vormen van het middeleeuwsch West-Europa kunnen niet enkel — beter is wellicht te zeggen: slechts voor een zeer gering deel — teruggevoerd worden op de verwante openbaringsgodsdiensten en wijsgeerige stroomingen, die de cultuur en de volksvoorstellingen der Christelijke, joodsche en moslimsche volksgroepen, vooral in de profetische stempeling der soteriologieën, meer dan één gemeenschappelijken karaktertrek verleenen.

24) Brentano, Die byzantinische Volkswirtschaft, Schmollers Jahrbuch XLI, 2, 16-17, 26-27.

25) Vgl. Stöckle, Spätrömische und byzantinische Zünfte (1911). Le Bon, a.w. 162.

26) Stöckle, a.w., 55, 63, 123.

27) Stein, Studien zur Geschichte des byzantinischen Reiches (1919) 141-160; v. Kremer, Ueber das Einnahmebudget des Abbassiden-Reiches vom Jahre 306. H. (1887), 14, 25, 62-63.

28) Kötzschke, a.w., 465-468, 489-490.

29) Hartmann, a.w., 21.

30) De Goeje, Versl. en Med. der Kon. Ac. afd. Lk. IV, 9, (1909), 268, 269.

31) Onvoldoende kennis belet mij deze uitspraak (die ik absoluut zou willen stellen op het sociaal-economisch-historisch gebied), verder te toetsen op het terrein der cultuurgeschiedenis. Ik wijs hierom slechts op het nog steeds niet definitief besliste vraagpunt van de beteekenis der Byzantijnsch-moslimsche wetenschap voor de herleving en zuivering van het Humanisme van West-Europa. [Vgl. Pleszner, Die Geschichte der Wissenschaften im Islam als Aufgabe der modernen Islamwissenschaft (1933)]. Neemt men de karakteristieke elementen, waarmede Burckhardt zijn Renaissance-figuren en -typen wil opbouwen, dan bestaat toch de mogelijkheid, dergelijke figuren en typen al wel reeds in het Oosten aan te geven en te schetsen! Vgl. hier Neumann, Die Weltstellung des byzantinischen Reiches vor den Kreuzzügen (1894), VIII-IX. 81 e.v. Zie ook Troeltsch, Der Historismus und seine Ueberwindung (1924), 50-51, 88-89.

32) Weber, Agrarverhältnisse, passim. Wirtschaftsgeschichte, passim.

33) Deze term bij Duyvendak, Inaugureele rede, 1930, 25.

34) Granet, La civilisation chinoise (1929), 103, 135-136, 137, 141, 477- 478, 482, 483, 486; Gale, Discourses on Salt and Iron (1931), XXIV. XXVII; vgl. noot 72 pag. 25.

35) Jain, Indigenous banking in India (1929) 15, 39, 50; Terpstra, De opkomst der Westerkwartieren van de O. I. C. (1918), 204, 206, 207 (Bijlage VI); Uitgaven der Linschoten Vereeniging II, I, 171 (Itinerario); Moreland, From

Akbar to Aurangzeb (1923), 85-86, 145, 148-149, 292; Yule-Cordier, Polo[3] II, 332 nt 1, nt † ald.

36) Rathgen, Japans Volkswirtschaft und Staatshaushalt (Schmollers Forschungen, 1892, X, 4), 177; Takizawa, The penetration of Money Economy in Japan and its effects upon social and political institutions (1927), 103. (Het werk van Mejuffrouw T. moet kritisch gelezen worden. In het onderhavige geval echter betreft het een documentaire mededeeling).

37) De Jonge, De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië, V (1870), 199-200, VI (1872), 160, 172-173, 184, VII (1873), 141, 203; Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap XXI (1900), 250-251; vgl. voorts o.m. Colenbrander, Jan Pietersz. Coen. Bescheiden omtrent zijn bedrijf in Indië III, 826-827; Van Vollenhoven, Adatrecht I, 472 (Bali).

38) v. Kremer, a.w., passim; Terpstra a.w., 253 (Bijlage XXV).

39) Zoo b.v. de Spaansch-Portugeesche Joden Machado en Pereira, pachters van de legerapproviandeering: Muller-Blok, Onze Gouden Eeuw [4] (z.j.), 536. In hoeverre figuren als de Moucheron en de Geer?

40) Zie pag.30.

41) Zoo kwalificeert b.v. ook Wittfogel het politiek kapitalisme der Oorlogvoerende Staten alleen als „handelskapitalistisch" (a.w. — zie noot 8 — 502, 704, 760, 762). Het vicieuze is, dat in dezen term alsdan het commercieele in-engeren-zin gaat overwegen (vgl. 645: een speciale figuur „Verlagskapitalismus") een aldus als historische categorie de term in een verkeerde richting gebruikt wordt. **De eigenlijke handel** blijft grootendeels buiten zijn terrein, deze blijft voortgaan in de overwegend als handwerk beoefende vormen; als gelegenheids-, als „crisis"-handel, als „O.W.-erschap" grijpt het politiek kapitalisme **onregelmatig** hier in.

42) Weber, Agrarverhältnisse, passim; Wirtschaftsgeschichte, passim.

43) Hartmann, a.w., 22, Kötzschke, a.w., 60, 467, 490; Brentano, a.w., 19, 50.

44) Zie Stöckle, a.w., 123 e.v., passim.

45) „Politiek kapitalisme": deze term wordt hier overgenomen van Weber, die het eerst de groote beteekenis van deze figuur in de sociaal-economische geschiedenis volledig heeft in het licht gesteld. Bij de bovengegeven kenschets is in hoofdzaak de schematische samenvatting in Wirtschaft und Gesellschaft I, 95-96 (§ 31), als uitgangspunt genomen.

46) vgl. Weber, Gesamm. Aufs. z. Rel. Soziologie I, (1920), 4 noot 1.

47) 2e druk 1924; bewerking, door de uitgevers, naar de dictaten van het door Weber in het wintersemester 1919-1920 aan de Universiteit van München gehouden college over deze stof. Vgl. Marianne Weber, Max Weber, Ein Lebensbild (1926), 683.

48) Vooral: „Roscher und Knies und die logischen Probleme der historischen Nationalökonomie", „Die Objektivität sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis", „Kritische Studien auf dem Gebiet der Kulturwissenschaftlichen Logik", „Die Grenznutzenlehre und das „psychophysische Grundgesetz" ", „Ueber einige Kategorien der verstehenden Soziologie", Wissenschaftslehre, 1-145, 146-214, 215-290, 360-375, 403-450.

49) Vgl. Marianne Weber, a.w. 327: Die Lehre von den kulturwissenschaftlichen Allgemeinbegriffen ist der eigenartigste Punkt in Webers Geschichtslogik. Das Klarstellen ihrer Besonderheit, vor allem auf sozialwissenschaftlichem Gebiet, beschäftigt ihn in fast allen logischen Schriften, und er konstituiert durch sie später seine Soziologie. vgl. ook aldaar 691. Zie ook Jaspers, Max Weber (1926), passim.

50) Vgl. Hunter, The Indian Empire (1882), 163-164; vgl. bijv. Stier, Aus der Welt des Pergamonaltars (1932), 58-60 en 183-184 noten. (vgl. ald. 128,130).

51) Vgl. Troeltsch, Historismus I, 694-722. Een zeer sprekende illustratie van dit bezwaar levert de opzet der in dezen tijd ondernomen uitgave der „Propyläen-Weltgeschichte". In deel I (Das Erwachen der Menschheit) wordt, naast de verhandelingen over de praehistorie, de vroegste menschheidsgeschiedenis, den invloed van ras en bodem en klimaat als historische factoren (Behn, Weidenreich, Hertz, Vogel), door Krause behandeld „Geschichte Ostasiens bis zur politischen Berührung mit Europa". In deel III (Das Mittelalter) vindt dan een „Geschichte Indiens" (Kirfel) een plaats(!). In deel IX (Die Ent-

stehung des Weltstaatensystems) „Die Islamische Welt seit dem 18. Jahrhundert" (Schaeder) en „Die moderne Entwicklung Ostasiens (Krause). De Indische geschiedenis is terloops behandeld bij Schaeder; door in hoofdzaak tot het Moslimsch bewind zijn blik te beperken, wordt zijn beschouwing der 18e-19e-eeuwsche Zuid-Aziatische geschiedenis onvoldoende; vgl. Lavisse-Rambaud, Histoire Générale, VII, ch. VI. Zie ook pag. 29 noot 91.

52) Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie II (1921), 1-133.

53) Vgl. Masson-Oursel, l'Inde antique (1933), 94.

54) India at the death of Akbar, an economic study (1920); From Akbar to Aurangzeb, a study in Indian economic history (1923); The agrarian system of moslem India (1929).

55) De samenvattende omlijsting geven werken als Smith's The Early history of India [3] (1914), Grousset's „Histoire de l'Extrême Orient (1929). Specifiek economisch-historische lijnen worden daarin echter niet doorgetrokken. De differentieering der geschiedschrijving is eerst aan het begin, het aanleggen van een sociologischen maatstaf, met sociaal-economisch-historische categorieën („economische geschiedenis") nog een uit te voeren werk. Voor de West-Europeesche geschiedenis zijn deze scheiding en deze toetsing over het algemeen reeds geschied en is het juiste evenwicht tusschen economisch-historisch en cultuur-historisch gebied gevestigd.

56) India at the death of Akbar, VI: ..... there is, I fear, little prospect that adequate materials for a similar study of earlier periods will ever become available, ...

57) Aan dit gevaar lijkt mij ook het werk van Lette, Proeve eener vergelijkende studie van het grondbezit in Rusland, zooals dit zich heeft ontwikkeld tot de Russische revolutie, en op Java (Diss. Leiden, 1928), niet geheel ontkomen.

58) Rouffaer en Juynboll, De Batikkunst in Ned.-Indië en haar geschiedenis (1900-1914), 2 dln.

59) a.w. I, 7 (Holl. tekst). Op vele plaatsen blijkt deze tegenstelling tusschen de prachtig-beeldende, bewogen en uiterst minutieuze bewerking der gegevens (zooals dit Rouffaer's kunstvaardigheid bij uitstek is!) en de onnauwkeurigheid der algemeene soc.-econ. terminologie. Met betrekking tot de techniek der oude Voor-Indische groote ambachten (en manufacturen? vgl. Moreland, Akbar, 192, 193) van textielbewerking, voor de overzeesche uitvoer (zie a.w. 260, 394, 422-423, 499, 523) spreekt Rouffaer van „de industrieele haast, die reeds minstens sinds 1500 (dit ambacht) had voortgedreven" (a.w. 528 vgl. 5)! Hoe het met de „industrieele haast" gesteld is blijkt uit zijn eigen mededeelingen (uit de door hem opgezette enquête in 1901) over die ambachten in Koromandel: zoo b.v. 254: de wevers in Kumbakonam, kastegewijs wonend, in bepaalde straten rond een tempel; 256: de stempelblokken door de ambachtslieden zelve vervaardigd, enz. Het is duidelijk dat de weg hier naar andere (Idealtypische! vgl. pag. 36 noot 114) vormen van ambachtstechniek en ambachtswezen leidt. Leerzaam is ook het door Snouck Hurgronje medegedeelde, over dien Atjehschen Negapatnam-handelaar uit de jaren 70 der vorige eeuw, bij Rouffaer, 521. (Alle verwijzingen naar den Holl. tekst).

60) vgl. pag. 28, noot 90.

61) „Wir haben vor uns den ältesten Staat und doch keine Vergangenheit, sondern einen Staat, der ebenso heute existiert, wie wir ihn in alten Zeiten kennen lernen; insofern hat China eigentlich keine Geschichte": Philosophie der Weltgeschichte II, 278, bij Duyvendak, Inaug. Rede, 8-9; voor Ranke is China een van de „Völker ewigen Stillstandes". ald., 9, en noot 2; vgl. ook Krause, Geschichte Ostasiens, I (1925), 22.

62) Granet, a.w., 80-83. Legge, The Chinese Classics V, I, 117 (Prolegomena).

63) Granet, 90-99.

64) Weber, Wirtschaftsgeschichte, 64, 276.

65) Men houde steeds in het oog, met hoe kleine getallen de oudere geschiedenis der menschheid zich afspeelt! Licht komen bij de vermelding der antieke, Indische en Chineesche groote rijken de epische beelden voor den geest van die heerscharen, talrijk als het zand der zee, — „Vanwege de menigte zijner paarden zal u derzelver stof bedekken; uwe muren zullen beven vanwege het

gedruisch der ruiteren en wielen en wagenen, als hij door uwe poorten zal intrekken gelijk door de ingangen eener doorgebroken stad" (Ezechiël 26 : 10); — voor de historische werkelijkheid vgl. Delbrück, Geschichte der Kriegskunst I (1900), 7-24 (Heereszahlen). De West-Goten, die in 376 bij Durostrorum de Romeinsche rijksgrens forceerden, waren sterk 15.000 weerbare manschappen; met gezinnen, slaven en wagentrein 40.000 zielen; (Kötzschke, a.w. 89); het rijk Tcheou telde in 256 v. Chr. 30.000 zielen verdeeld over 36 steden (Granet, a.w. 475); het cultuurgebied van Oud-Egypte beslaat slechts 29150 KM², dus heeft nog niet de grootte van België (Speck, Handelsgeschichte des Altertums 1900, I, 305). **Binnen den kring dezer kleine getallen, dezer beperkte, door menschen-maat bepaalde, omgeving gevat, bestaat ook de uitdrukkingsvorm van vroegere en latere epische en lyrische kunst.** Als Nestor op het zeestrand voor Pulos het verhaal doet van de lotgevallen en de tegenspoeden van den Trojaanschen oorlog:

> Maar nog veel meer jammeren verduurden wij; wie die ze allen,
> Allen vermocht te vermelden, o wie van de sterfelijke menschen?
> Ja zelfs niet al wildet gij vijf, zes jaren vertoevend,
> Vragen naar wat al leed daar droegen de eedle Achaiërs;
> Ja, eer keerdet gij wel uit verveling terug naar Uw landstreek.

dan bedenke men hoe het hier een oorlogs- en scheepstocht van wellicht enkele honderden Hellenen betrof! Als Hooft de Prinsesse van Oranjen over den strijd voor 's-Hertogenbosch klagen laat:

> 'k Hoor alle daeghs van versche dooden
> Gevelt in hol oft galery.
> Elk overlijdt aen eighe looden;
> Maer aller koeghels moorden my.

dan stelle men zich de oorlogs- en belegeringsverhoudingen van 1629 voor oogen!

Zoo nog met het vaderlandsche pathos bijv. van Körner en van de Leidsche Jagers 1815 en 1831. De moderne cultuur, die dit alles in afmetingen heeft verduizendvoudigd, dit alles door de moderne techniek op duizelingwekkende wijze heeft opgevoerd, heeft alle door menschen bepaalde maat doen verdwijnen en daarmede het gedurende de eeuwen bestaande kader van menschelijken uitdrukkingsvorm-in-kunst grootendeels vernietigd.

66) Granet, a.w. 119. Vgl. echter Wittfogel, Wirtschaft und Gesellschaft Chinas I, 33, 219-223, 287 (en noten 304, 305 aldaar), 290, 487, 488 (en noten 101, 102 aldaar), 489 (en noot 109); Götz, Die Verkehrswege im Dienste des Welthandels (1888) 304-305, 503. Door de reis van Marco Polo, in dienst van het Mongoolsche keizerlijk bewind, naar het uiterste Z.W. van het rijk (tusschen 1277 en 1280), komt de toestand in deze „buitenbezittingen" in het reisverhaal scherp naar voren. Zie, in samenhang daarmede, de aanteekeningen in Yule-Cordier II, 35 nt 2, 48 nt 5, 57 nt 4, 59 nt 7, 67 nt 1, 79 nt 1, 81 nt 4, 88 nt 2, 91 nt 4, 96 nt 6, 96 nt 8, 117 nt 1, 120 nt 1, 123 nt 1, 124 nt 2, (127 nt 1), 128 nt 6, 228 nt 3, 243 nt 6; vgl. nog 298 nt 5 en 301 nt 2.

67) Zoo het agrarisch en fiscaal-administratief experiment van Wang-An-shih (1021-1086), ten tijde der Sung-dynastie, voortgang en volledige uitvoering gevonden had, ware een revolutionnaire maatregel verwezenlijkt, die de Solonische en Gracchische van Athene en Rome verre achter zich laat, en wiens beteekenis men slechts met de Russische revolutie van 1917-1919 of (bij een consequente doorvoering aldaar) met de plannen tot economisch „herstel" van den president Roosevelt in de Vereenigde Staten kan vergelijken. Zie Krause a.w. I, 159-161.

68) Vgl. nog van Vollenhoven, Adatrecht II, 6.

69) New-York, 1921. (Studies in History, Economics and Public Law, edited by the Faculty of Political Science of Columbia University, XCIX, 1).

70) Wirtschaftsgeschichte, 18.

71) Persoonlijke mededeeling van Prof. Duyvendak, 16-VI-'33.

72) Edidit Institutum Sinologicum Lugduno-Batavum. 1931. Commentaar en ver-

taling van het werk van den geleerde Huan K'uan (1e eeuw v. Chr.), Yen-T'ieh Lun. Vgl. ald. XIX. XXI. XXVI.

73) Leiden, 1877.

74) Leipzig-München, 1888.

75) London, 1909.

76) Erg. Heft 30 der Zeitschrift für die ges. Staatswissenschaft. Tübingen, 1909; vgl. Wittfogel, a.w. 645, noot 574.

77) New-York, 1928. Vrijwel zonder waarde is een werk als van Wilhelm, Chinesische Wirtschaftspsychologie (1930).

78) Een schat van materiaal geeft Wittfogel in zijn overtalrijke voetnoten. (Een bibliografie zal eerst in het tweede deel opgenomen worden).

79) Gesamm. Aufs. z. Rel. Soziologie I, (1920), 237-536; 276-395. Een bewijs voor de juiste richting van Weber's onderzoek meen ik o.m. hierin te zien, dat zijn typologie der oud-Chineesche periode der Oorlogvoerende Staten en feodale geslachten (schets van een niet-Sinoloog, dateerend van 1911-1913 (vgl. Mar. Weber, Max Weber, Ein Lebensbild, 346, 349), door het werk van Granet, Sinoloog, 1929, in alle essentieele punten bevestigd wordt. Granet schijnt het werk van Weber niet te kennen, bepaalt zich tot den vakwetenschappelijken kring van publicaties.

80) Vgl. Weber, Rel. Soz. II, 295-308, 367-368.

81) New-York, 1927.

82) Van deze Japansche economische literatuur bestaan vrijwel geen vertalingen. Vgl. Feenstra Kuiper, a.w. (onder, noot 88), 296, op „Klapfroth".

83) Niet van het sociaal aanzien en de politieke machtsoefening! De feodaal-militaire traditie bestaat in Japan tot in den huidigen tijd; zelfs het moderne kapitalisme, met alle begeleidende verschijnselen: democratizeering door het onderwijs, van den levensstijl, parlementair stelsel, burgerlijke macht, heeft dit niet kunnen terugdringen (zooals dit wèl geschied is in de West-Europeesche gebieden).

84) Weber, Wirtschaft u. Gesellschaft, 514-601: Die Stadt; Bloch, Soziale Kämpfe im alten Rom² (1908); vgl. Wittfogel, a.w., 726-733, 733-734, 746-747.

85) Voorbeelden bij Takizawa, a.w. 45-49, 103; vgl. Wittfogel, a.w. 755; Moreland, From Akbar to Aurangzeb, 154-155, 280, 295.

86) Takizawa, 98, 105, 107, 120. .....Aus der Fabriksdisziplin heraus ist der moderne Sozialismus geboren. Ueberall, zu allen Zeiten und in allen Ländern der Erde hat es Sozialismus von den verschiedensten Arten gegeben. Der moderne Sozialismus in seiner Eigenart ist nur auf diesem Boden möglich. (Weber).

87) Zoo b.v. 71: money was transforming the castle-town into a modern city.

88) Vgl. Feenstra Kuiper, Japan en de buitenwereld in de 18e eeuw (1921), 291-299; Fukuda, Die gesellschaftliche und wirtschaftliche Entwicklung in Japan. (Münchener Volkswirtschaftliche Studien, 42 (1900); Rathgen, a.w. in noot 36.

89) Amerika, Afrika, de nomadische volksgroepen en de z.g. „natuurvolken" (hoe de grens met de „cultuurvolken" te trekken? Zijn bewoners van Nias en Flores natuur-, die van Java en Madagaskar cultuurvolken? [Zie pag. 36, noot 111]), worden uiteraard evenzeer hierin betrokken. De sociologie bouwt met het materiaal der cultuurgeschiedenis zoo goed als met dat der ethnologie. De nomadische volken spelen vaak een cultuur-historisch zeer belangrijke rol (Skythen, Mongolen, Seldsjoeken).

90) Vgl. de zinsnede, hier van centrale beteekenis, bij Sombart, Der moderne Kapitalismus II⁴, 2 (1921), 1154: Europas wirtschaftliche Kultur war augenscheinlich am demjenigen Punkte der Entwicklung angelangt, den bis dahin alle Kulturvölker erreicht und den kein einziges von ihnen überschritten hatte. Ob wir nach China oder Indien, Aegypten oder Babylonien, Griechenland oder Rom blicken: wir treffen überall am Ende denjenigen Zustand an, in dem sich das Europäïsche Wirtschaftsleben am Schlusse der Frühkapitalistischen Epoche befand und der durch folgende Merkmale gekennzeichnet wird: eine weitgehende Ausbeutung fremder Völker, ein daran sich anschliesszender beträchtlicher Warenhandel, ein ausgebildetes Geldleihegeschäft, ein hoch entwickeltes

Finanzertum, eine blühende Publikanenwirtschaft; daneben — in bescheidenen Grenzen — die Anfänge einer auf organischer Grundlage ruhenden Groszindustrie. Alle Völker der Vergangenheit waren über diesen Zustand nicht hinausgekommen; ihr Geschick führte sie von da ab entweder dem Verfalle entgegen oder in ein geruhsames eigenwirtschaftliches Kleinbauertum. In beiden Fällen brach der Kapitalismus zusammen: das Kind wurde in der Wiege erwürgt. Keines der geschichtlichen Völker hat modernen Kapitalismus gekannt, wie ihm Europa im 19. Jahrhundert — aber auch nicht früher — erlebt hat, vor allem keinen industriellen Kapitalismus, um den sich aller moderne Kapitalismus herumlagert. — vgl. Troeltsch, Historismus I, 719. Opgemerkt worde hierbij, dat bij Sombart de term „ontwikkeling" niet in den evolutionistisch-progressistischen zin wordt gebruikt, doch in den zin van tot vollen wasdom komen van de vormen en den geest van een bepaald „Wirtschaftssystem"; de onderlinge orde dezer Wirtschaftssysteme wordt op geen enkele wijze gebonden aan een algemeene historische „evolutie". Vgl. Die Ordnung des Wirtschaftslebens[2] (1927), 4-5, 30-32. Bij het onderzoek van de historische constituenten van het moderne kapitalisme bereikt S. niet dien graad van exactheid en diepgaande analyse, dien Weber's onderzoek (vooral de eerste der religionssoziologische studies: Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus: Ges. Aufs. I, 17-206) hier kenschetsen. Zeer veel wat in zijn „Der Bourgeois" (1913), — „Zur Geistesgeschichte des modernen Wirtschaftsmenschen" — als „Quellen des kapitalistischen Geistes" wordt aangegeven, kan niet als specifiek modern-kapitalistisch gelden. Men vgl. hier Weber, Ges. Aufs. z. Rel. Soz. I, 4-11, Wirtschaftsgeschichte, 300-315.

91) Deze voorbeelden besloegen het historisch-methodologisch terrein. Daarnaast staat de ontmoeting en de samengroeiing van het moderne kapitalisme in onzen tijd met de maatschappelijke levensvormen der overige wereld. Hierdoor wordt de kennis van deze beschavingsgebieden **uit anderen hoofde** actueel: het betreft hier de nationale en internationale rechtsorganisatie, de vastlegging van de sociale politiek, het vaststellen van de lijnen der economische ontwikkeling der gebieden die in den kolonialen of half-kolonialen staat verkeeren. De problemen worden gelijkelijk in modern Turkije, in Siam, in Ned. Indië, in China, in Z. en M. Afrika gesteld. Vgl. hiervoren, pag. 5. Doch ook voor dit practische werk is theoretische bezinning noodig en aldus wordt ook, van deze zijde uitgaand, het methodologisch vraagstuk gesteld. Zoo hangt hiermede samen al het werk van Van Vollenhoven op **rechts-historisch** en (vooral) **rechtsbeschrijvend** gebied. Voor het Indonesische recht begonnen, heeft dit werk zich uitgebreid tot de rechtsgebieden der geheele wereld: zie Het Adatrecht van Ned. Indië III (1933), 121-122, 126-127, 128, 172, 582, 621, 664, 666, 690, 719, 727, 739-740, 805-806, 819-820. Zoowel door het lotsbestel der moderne politieke geschiedenis als voor de historische studie als zoodanig komt het in deze tien §§ uiteengezette standpunt tegenover dat van Troeltsch te staan, zooals het door hem wordt samengevat: „(die) Beschränkung der Universalgeschichte auf das Europäertum, die heute von den Historikern auf Grund der Unermeszlichkeit der Quellen und Tatsachen, sowie als Folge der Einsicht in die tiefen Strukturunterschiede gefordert wird, soferne sie nicht in der Begrenzung der Universalgeschichte noch weiter gehen. Das ist das durchgehende und immer wiederkehrende Ergebnis der bisherigen Untersuchungen und Durchmusterungen. Darauf hat sich auch das historische Denken mit dem historischen Realismus immer mehr zusammengezogen. Das ist der Kern unserer historischen Arbeit. Die Philologie und Historien der anderen Kulturgebiete stehen mit einem bis heute dauernden Uebergewicht des Philologischen etwas exotisch daneben" (Historismus I, 704, 705, vgl. 708, 710, 726).
Weliswaar (715) erkent T. het belang eener algemeene sociologie. „Aber solche Soziologie ist dann eben gerade nicht Geschichte und nicht Geschichtsphilosophie, sondern eine generalisierende Hilfswissenschaft beider, die sehr lehrreich und interessant, aber noch sehr unentwickelt ist". Hier wordt het historisch denken te vast aan het philosophisch-historisch denken verbonden en de waarde der sociologische hulpwetenschap als wegbereidster

van den algemeenen historischen structuurbouw (zie pag. 27-28) onderschat. Waar T. eindigt-in-beperking dient men in uitgebreidheid eerst te beginnen.

92) Met een „cultuursynthese" houdt dit alles geen verband! Een zuiver feitelijke inventarisatie der cultuurgeschiedenis, voor de doeleinden eener algemeene sociaal-economisch-sociologische casuïstiek, welke een zuiver causaal-historisch, „positivistisch" onderzoek ondersteunt (een universalisme, dat bij voorbeeld door de moderne ethnologie en sociale psychologie alreeds wordt gehanteerd) wordt beoogd. Waar de behoefte aan „synthese" optreedt speelt metaphysica of politiek in vrijwel alle gevallen een rol. Vgl. Troeltsch, Historismus I, 697 noot 370, 699-700. Waar een synthese opgezet wordt, heeft een ombuiging van de historische reeksen der feiten plaats, en een immobilizeering van de historische visie, door de rangschikking der figuren en perioden als vaste requisieten bij het opstellen van het tableau der „totale visie" (vgl. Troeltsch, a.w., III .....die hierbei stets begangene Vergewaltigung der empirischen Geschichte).

93) Vgl. pag. 37.

94) De pragmatische verzwakking van de figuur tot „tendenties" moge niet uit het oog doen verliezen, dat de philosophische achtergrond van het natuurwetenschappelijke denken bewust of onbewust gehandhaafd blijft.

95) De boeken van Zola, Upton Sinclair, Ilja Ehrenburg! vgl. Kellerman; zie ook Sombart, Der Bourgeois (1913), 490, noot 156.

96) Althans, aldus zal men den grondslag moeten verbreeden; inderdaad wordt door sommige theoretici een beperking van het algemeene stelsel der economische wetenschap tot de West-Europeesch-Amerikaansche gebieden (d.i. de gebieden van het moderne kapitalisme) bepleit. Het lijkt echter logisch in het wezen van een algemeen stelsel van leerstukken besloten, dat het, onbekommerd door territoriale of historische begrenzing, zich universeel uitzet. Aldus C. A. Verrijn Stuart, Cassel, Menger, Pareto: zie Boeke, Inaugureele Rede, 1930, 6-7.

97) De beide plaatsen bij Sombart, Die drei Nationalökonomien. Geschichte und System der Lehre von der Wirtschaft (1930), 136, 135; vgl. ook Ammon, Die Probleme der wirtschaftlichen Dynamik, Archiv f. Soz. w. u. Soz. pol. XXXVIII (1914), 82-114; (Schumpeter).

98) Aboetari, De verhouding van de koloniale tot de theoretische economie. 1932.

99) Hier dus het consequente „universeele" standpunt!

100) Aboetari, a.w. 148-149; vgl. ook 95: ....., het algemeene in het empirisch verschijnsel..... geldt zoowel voor de reeds bekende als voor de nog onbekende verschijnselen.

101) Vgl. Weber, Wirtschaft und Gesellschaft I, 9-10; Huizinga, Cultuurhistorische Verkenningen, 60. Vgl. hiervoren pag. 28 en pag. 29, noot 92.

102) **„Unterhaltsfürsorge", géén „welvaartsstreven"!** De richting op deze tweede voorstelling komt uit het Fransch-Engelsche utilitaristisch-rationalistische 18e eeuwsche denken; zij preludeert den „homo economicus". De eerste voorstelling richt zich eerder op Genesis 3 : 19. Vgl. Sombart, Objekt und Grundbegriffe der theoretischen Nationalökonomie, Archiv f. Soz. w. u. Soz. p., XXXVIII (1914), 647-661; 657: Was uns an den Tauschproblemen interessiert, ist doch eben dasz materielle Dinge in ein bestimmtes Austauschverhältnis zu einander treten, und dasz schlieszlich auch immaterielle Dinge materialisiert werden, indem sie Tauschwert erhalten. Immer ist es „der Erdenrest, zu tragen peinlich" der uns auch uns der Mühe zu unterziehen veranlaszt, Nationalökonomie zu treiben.

103) Voor den handel zie ook Hoofdstuk II.

104) „verstaan": aldus vertaalt Huizinga den Duitschen term „verstehen"; vgl. Cultuurhistorische Verkenningen, 39-40.

105) Tot groteske voorstellingen komt de natuurwetenschappelijk opgezette **psychologie** bij haar pogingen om de **menschelijk-geestelijke** voorstellingen, motieven en handelingen te verklaren door reductie op wetmatigheden en algemeene grondelementen. Dit ook is de teleurstellende achtergrond van Freud's meesterlijke religionssoziologische en cultuursociologische hypothesen; zoo b.v. in Das Unbehagen in der Kultur (1930) en in Die Zukunft einer Illusion

(1927); vgl. de beoordeeling van Max Weber, in 1907, van de psycho-analyse als cultuurwetenschappelijke hulpwetenschap: .....(es) unterliegt keinem Zweifel, dass Freuds Gedankenreihen für ganze Serien von kultur-, speziell religionshistorischen und sittengeschichtliche Erscheinungen zu einer Interpretationsquelle von sehr groszer Bedeutung werden können, — Marianne Weber, a.w., 379; zie aldaar ook 378-384.

106) Huizinga, Cultuurhistorische Verkenningen, 12; vgl. 59.

107) Vgl. Weber, Wissenschaftslehre, 180: Die Erkenntnis des Generellen ist uns in den Kulturwissenschaften nie um ihrer selbst willen wertvoll; 181: Alle Erkenntnis der Kulturwirklichkeit ist..... stets eine Erkenntnis unter spezifisch besonderen Gesichtspunkten. Troeltsch, a.w. 32-33: Stellt man sich also demgemäsz auf den Pol der Historie, so ist für diese die grundlegende Kategorie im Gegensatz zum Element und den abstrakten allgemeinen Gesetzen seiner Wechselwirkungen, in welche beiden die naturwissenschaftliche Analyse die ihr zugänglichen und von ihr ausgelesenen Bestandteile der Erlebniswirklichkeit verwandelt, die Kategorie der individuellen Totalität als Grundeinheit. Die Geschichte hat überhaupt kein dem naturwissenschaftlichen Element — einerlei ob dieses im Sinne der Atomistik oder der Energetik aufgefasst wird — analoges einfaches Grundelement, sondern von vornherein lauter zusammengesetzte Gröszen vor sich, in denen eine Fülle psychischer Elementarvorgänge samt gewissen Naturbedingungen schon jedesmal zusammengeballt ist zu einer Lebenseinheit oder Totalität. Vgl. 61 ald., en 116-117: Die empirische Geschichtslogik konstituiert ihre Gegenstände durch eine in ihnen sich wesentlich verwirklichende Sinneinheit und zieht demgemäsz grosze Menschengruppen und grosze Zeiträume zusammen zu individuellen Sinneinheiten, zu deren Erzeugung sich die im übrigen psychologisch verständlichen und durchsichtigen Vorgänge vereinigen, freilich ohne einen solchen Sinn restlos und ausschlieszlich zu verwirklichen. Vgl. nog Sombart, Die drei Nationalökonomien, 116: Auflösung der Natur in Zahlen: das ist der „Sinn" der modernen Naturwissenschaft (met als vervolg van deze uitspraak: und nur auf Grund einer pythagoreischen Metaphysik könnte man zu der Annahme kommen, dasz man damit den „Sinn" der Welt erschlossen habe).

108) Vgl. Huizinga, a.w. 26: Wanneer men een historische eenheid-door-den-tijd concipieert, bijvoorbeeld de Franschman, dan ligt de idee van die eenheid, door het afzonderlijk object slechts onvolledig gerepresenteerd, in de summeering van al die verschijnselen samen, die men er in betrekt, terwijl de idee van de biologische eenheid Muis gerealiseerd wordt door elke muis op zich zelf.

109) Sombart, Die drei Nationalökonomien, 237, vgl. 93, 340; Sombart stelt in dit werk de sociale economie op den grondslag der Husserl'sch-Scheler'sche phaenomenologie; evenals Heidegger's werk behoort Sombart's boek (hoe zeer ook verschillend terrein beslaand) gerangschikt te worden onder de werken der phaenomenologische „Daseinsanalytik". Vgl. Erdmann-Clemens, Grundrisz der Geschichte der Philosophie (1930), 729, en Troeltsch, a.w. 612, noot 324. Zie ook Korsch, in Grünbergs Archiv, 15, 3, (1930), 436-448, in het bijzonder 445.

110) Sombart, a.w., 223, 224.

111) „Cultuur" hier in den uitgebreidsten zin van het woord: de georganiseerde menschelijke levensvormen. In dit verband werd hiervoren (pag. 27, noot 89) de classificatie „natuur-" en „cultuurvolken" dubieus en verwarrend geacht. Een „Stufen-" en Evolutie-figuur speelt hier kwade parten! Vgl. nog Troeltsch, a.w., 59 en noot 24 ald.

112) Volkomen consequent (zie het citaat op pag. 32) acht Aboetari bestaanbaar, naast elkaar, in den samenhang der menschelijk-maatschappelijke levensvormen, een mechanische causaliteitscategorie voor de economische, en een individueele motief-causaliteit voor de „meta-economische" (Aboetari, a.w. 9, noot 2, laatste zin, 207-208, 208, noot 3). Dit is logisch onhoudbaar.

113) Op het verdere sociologische gebied ondergaat deze categorie uiteraard uitbreiding over het religieuze, machtspolitische en andere handelen.

114) Voor den opbouw van den „Idealtypus" zie Weber, Wissenschaftslehre in noot 48 pag. 18 hiervoren en Wirtschaft und Gesellschaft, 1 e.v. Vergelijk

nog Marianne Weber, a.w., 327-328 passim, (Idealtypus): „bestimmte Vorgänge und Beziehungen des historischen Lebens werden zu einem in sich widerspruchslosen Kosmos **gedachter** Zusammenhänge vereinigt, „der so wie er gedacht wird, nirgends existiert, sondern eine Utopie ist" ", ... „Konstruktionen, in denen bestimmte Elemente der Wirklichkeit „gedanklich gesteigert" werden, um dadurch konkrete Erscheinungen und Vorgänge, in denen Elemente des zusammengedachten wirksam sind, zu erkennen und zu veranschaulichen". ..... „er ist nicht die historische Wirklichkeit, auch kein Schema, in das sie eingeordnet werden soll, sondern ein **Grenz**begriff, an dem die Wirklichkeit zur Verdeutlichung bestimmter bedeutsamer Bestandteile ihres Inhalts **gemessen**, mit denen sie **verglichen** wird" ..... Idealtypen sind also im Unterschied von Gattungsbegriffen, Erkenntnis**mittel**, nicht Erkenntnisziele, und weil „der ewig fortschreitende Flusz der Kultur" den ewig jugendlichen historischen Disziplinen stets neue Problemstellungen zuführt, so müssen immer wieder neue Idealtypen gebildet und die vorhandenen immer aufs neue korrigiert werden. Die historische Erkenntnis bleibt notwendig in stetem Flusz. Deshalb ist ihre endgültige Gliederung in ein geschlossenes System von Begriffen aus denen die Wirklichkeit abgeleitet werden soll, sinnlos.

115) Weber, Wissenschaftslehre, 369, 370 (Die Grenznutzlehre und das „psychophysische Grundgesetz"). Ik cursiveer.

116) Weber, a.w., 372.

117) Vgl. Sombart, a.w., 92, 93.

118) Terwijl veel van de economisch-theoretische schemata van het ruilwezen der maatschappelijke economische verhoudingen opgezet zijn met de pastorale, hoogst eenvoudige dorpsmarkt op den achtergrond (vgl. Sombart, Die drei Nationalökonomien, 301-302), spelen geheel andere factoren de hoofdrol in het goederenmarkt (= beurs-) verkeer: de volkomen „entpersönlichte", voor een niet gering deel met speculatieven opzet zich afspelende, transacties in de tot typen geschematizeerde, gestandaardizeerde goederenclassificaties eener geheele wereldproductie!

119) Een apart gebied eener „tropisch-koloniale staathuishoudkunde" of „dualistische economie", **als autonome discipline**, lijkt mij aldus uitgesloten. Men kan spreken van de hanteering van de categorieën der economische (dat wil steeds zeggen: economisch-historische) wetenschap ten aanzien van de „Wirtschaftssysteme" (vgl. noot 123 pag. 40) van West-Europa-Noord-Amerika-Australië-Zuid-Afrika (als gebieden van hoog- en laatkapitalisme), Sovjet-Rusland (als gebied van het socialistisch staats-(laat-?)kapitalisme) en van de koloniale en half-koloniale gebieden (Azië-Afrika-Zuid- en Middel-Amerika-Oceanië). Deze scheidingen zijn van geografisch-contemporair-historischen aard. Het wezen van deze drie wetenschappelijke sectoren is geheel en al identiek. Voor alle drie geldt dus dezelfde verhouding van theorie en werkelijkheidsonderzoek. Er zijn geen principieele verschillen; dus geen „kapitalistische", „communistische" of „tropisch-koloniale economie"! De verdeeling is een werkverdeeling voor de praktijk. De onbruikbaarheid der „economische wetten", gestempeld door het modern-kapitalistisch leven der W.-Europeesch-Amerikaansche gebieden, voor „Oostersche" gebieden is alreeds een vaststaand feit. Zal echter, bij een verder gaande omvorming van het kapitalisme in de W.-Europeesch-Amerikaansche staten, bij het verder zich ontwikkelen der interventionistische laat-kapitalistische figuren (zie hiervoren, pag. 5, nt 15), niet eerlang de onbruikbaarheid van oudere en jongere economische „klassieken" ook daar een voldongen feit zijn?

120) Die drei Nationalökonomien, 218-219.

121) Deze constructies, uitgaande van de observatie van een kolentrein, voeren dus in verschillende der „Sinnzusammenhänge" tot geheel verschillende reeksen, al naar gelang men een kolentrein over den spoorweg in Duitschland, Amerika of de Sovjetunie tot uitgangspunt neemt. Zie het tweede deel van het citaat en noten 122 en 124.

122) Vgl. hiervoor hetzelfde werk, 206 e.v.

123) De figuur van het Wirtschaftssystem, Sombart's schepping, heeft in de historisch-economische studie thans allerwege ingang gevonden, zoodat een nadere verwijzing naar bewijsplaatsen wel niet behoeft te gebeuren.

[124]) Vgl. noot 121.

[125]) Hierin is Sombart's meesterschap gelegen. Aldus werden de drie deelen van „Der moderne Kapitalismus" monumentale kunstwerken. Er is hier een nauwe verwantschap tusschen Zola en Sombart! Vgl. „Die deutsche Volkswirtschaft im 19. Jahrhundert und im Anfang des 20. Jahrhunderts" [7] (1927), 74: Man sollte nur immer wieder Zola lesen, um Nationalökonomie zu lernen. Wir alle sind ja in dieser Wissenschaft Dilettanten, wenn wir uns mit ihm zu messen versuchen.

[126]) Zie de catalogus der internationale economisch-historische tentoonstelling, Stedelijk Museum, Amsterdam 4 Juli—15 September 1929, nos. 11, 27, 88, 183, 193, 337; daarvan de eerste drie en 193 in Nederland; 183 in Nancy, 337 in Wolverhampton. Vgl. N.R.C. 4-VII, 31-VII, 10-VIII, en 18-VIII-1929. Met opzet wordt door de aanhaling deze bijzondere tentoonstelling in herinnering gehouden.

Hoofdstuk II.

DE HANDEL EN DE HANDELSWEGEN.

Doch welaan dan, meld en verklaar mij dit alles naar waarheid:
Zeg mij, van welk volk zijt gij? en noem mij uw stad en uw ouders?
Welk schip voerde u hier? Welk volk ook roemen zij toe te behooren?
— — — — — — — — — — — — — — — — —
.... thans ben ik naar hier met mijn schip en gezellen gekomen.
Zeilend op het purperen water naar anderssprekende menschen.
Koper in Temesa zoekend voor 't schitterend ijzer, mijn lading.
Nu op het drooge gehaald staat, ver van de veste, mijn vaartuig.
Ginder aan Rheitrons baai, waar 't boschrijk Neïon afhelt.

Odyssea.

I

De „tweede Renaissance" der West-Europeesche cultuurgemeenschap voert kunsten en wetenschappen op nieuwe, verre wegen. De dragers van de zich vormende Europeesche cultuur der nieuwe burgerlijke democratie, wier grondslag reeds vast gefundeerd ligt in den afebbenden stroom van absolutisme, kerkhiërarchie, oligarchie en barok, scheppen nieuwe figuren en vestigen een nieuwe overlevering. Engelsche natuurschildering, burgerlijke zedenschildering (Thomson, Young, Richardson), historische romantiek (Percy, Ossian), nieuwe schilderscholen, een nieuw theater, eerlang — temidden der beslissende politieke verwikkelingen alreeds — een nieuwe muziek [1]); Fransche sociologische theorieën (Encyclopédie, Rousseau), Duitsch neo-klassicisme (Winckelmann, Lessing) — de geheele stroom van nieuwe kunstvormen en maatschappelijke denkbeelden, die ineenvloeit met die der politieke bewegingen, en, ten leste (vgl. pag. 9 en nt 1) met die der economische en sociale veranderingen: het samenstel der 19e eeuw (vgl. hiervoren, pag. 9).

Niet alleen neemt het onderzoek naar de oudere, overgeleverde waarden een breeder vlucht: de 18e eeuw neemt, langzamerhand, toegerust met nieuwe methoden van wetenschappelijk onderzoek, geestelijk bezit van die gebieden der wereld, die reeds de Europeesche overzeesche handels- en oorlogsvaart, vervolgens de territoriale veroveringen der handelscompagnieën en staten hadden opengelegd en verworven. Niet enkel dat een versterkte trek van cosmopolitisme kunst en wereldbeschouwing kenschetst (Herder, Georg Forster, Goethe's Çakuntala-vereering, Westöstlicher Diwan,

de romantiek der Natchez, de invloed der oud-Chineesche kameralistiek op de Encyclopédie, vooral op Quesnay[2]), doch ook machtiger grondslagen worden gelegd: die der Oostersche en Volkenkundige wetenschappen. De geesteswetenschappen, bevrijd van den druk der Baroktraditie, beginnen den opgang, die in de 19e eeuw hun werk als evenknie der oppermachtige natuurwetenschappen zal doen verschijnen. Naast de (oudere) Semitische wetenschappen[3]) (thans ook in nieuwen opgang) treedt de Indologie (Jones); het werk der Sinologie wordt naar Europa overgebracht (De Mailla). Reeds Von Humboldt levert dan een synthese; de totaliteit van het Hegel'sche wereldbeeld (vgl. hiervoren, pag. 9-10, 11) is hieraan verwant. Doch de gang van het wetenschappelijk onderzoek voert nog veel verder. De 19e eeuw begint het werk van de herontdekking der monumenten van de oud-Helleensche en Voor-Aziatische beschavingsgebieden (Schliemann, Botta, Layard), van het epigrafisch-litterair bezit dezer gebieden (Champollion, Rawlinson, Oppert) en van die van Azië, waarvan de reeks der Sacred Books of the East indrukwekkende getuigenis aflegt.[4]) De nieuwe taalwetenschappen, godsdienstwetenschappen, vergelijkende rechtswetenschap, welhaast vergelijkende cultuurgeschiedenis, voegen zich daarbij. Dit werk van materieele en geestelijke herontdekking — werk, dat op tientallen plaatsen door de wetenschappelijke kringen van de geheele wereld wordt uitgevoerd, in de scholen en te velde — gaat voort tot op dezen dag: getuige de Dura-Europos-opgravingen, die van Mohenjo-Daro, het nieuwe Mesopotamië-werk, dat in Turfan en in O. China. Een breede vlucht ook heeft het werk der Praehistorie genomen, over de geheele wereld. Op grooter schaal dan ooit te voren wordt thans dit werk der geesteswetenschappen voor de menschheidsgeschiedenis verricht: het werk aan een torenbouw, dat thans groeit, dóór de veelheid van spraak en de verstrooïng over de gansche aarde![5])

II

Waar het geldt, het levensbeeld van al dit verleden ordenend te onderzoeken, heeft de sociaal-economische geschiedenis als sociologische discipline (vlg. pag. 38) een belangrijke plaats. Het werk dat verricht wordt is echter van philologischen voorarbeid geheel afhankelijk. Doel van het werk kan voorts *niet* zijn: het duiden van den zin van het gebeuren, *niet:* het weergeven in eenigen ideologischen vorm van het gebeuren, doch slechts: het a.h.w. „technische"

werk te verrichten van de inwendige en onderlinge ordening der historisch-maatschappelijke levensvormen, de vaststelling van den aard dier onderdeelen van het historisch gebeuren. Niet: de zedelijke of aesthetische zin der Olympische Spelen, doch hun organisatie als maatschappelijk- (en politiek-) helleensch geheel; niet: de architecturale schoonheid van de bouwwerken op de Acropolis, doch de organisatie van hun bouw in verband met de organisatie van de polis; niet: de wijsgeerige waarde of beteekenis der Indische soteriologieën, doch het verschijnsel der hiërocratie, der klooster- en tempelorganisatie in de Indische en Aziatische staten; niet: de innerlijke waarde der Chineesche literatenbeschaving, doch de beteekenis als signatuur van een bureaucratischen-ambtenarenstand, enz. Niet: oriënteering op eenige „groote lijn", doch oriënteering op individueele eigenwaarde en historische eigenwettelijkheid (vgl. pag. 13, 21-22). Eenige „vormende kracht" lijkt van een zoodanige discipline niet uit te gaan; echter is noch het spreken van het laatste woord inzake de vragen van den tijd, noch het historisch legitimeeren van eenige ideologie zaak der historische of sociologische wetenschap: daar beslist de inzet der persoonlijkheid, macht of recht (wat eenerlei is). Wat aan „vormende kracht" van deze wetenschap uitgaat, is die van een stelsel van sociologisch-historische categorieën [6]) en (vervolgens) van zoodanige Idealtypen waarmede *ten aanzien van verleden zoowel als heden* een „optimale toerekening" tot stand gebracht kan worden. Meer dan dat kan de geschiedenis niet „leeren".[7]) Waar alle strijdende meeningen en ideologieën zich met en voor de historie rechtvaardigen, kan het behoud der geesteswetenschappen enkel in de „geschulte Rücksichtslosigkeit des Blickes" met, tegelijkertijd, handhaving eener strikte neutraliteit, gelegen zijn. Tot inactiviteit van „historisme" behoeft dit niet te voeren: het vrije, „scheppende" handelen der menschen blijft immers gehandhaafd (of het „vrij" is, of „onvrij", is een metaphysisch twistpunt). De neutraliteit der geesteswetenschappen is voor deze eervoller dan het bewijzen van handlangersdiensten aan een ideologie. Langs dezen weg enkel ook zal het mogelijk zijn de schatten van het verrichte werk voor de toekomst te bewaren.

III

Door de Oostersche wetenschappen is, naast het philologische werk, veel historisch werk verricht, als gevolg waarvan de historische chronologie der Aziatische gebieden, in de hoofdzaken volledig,

is tot stand gekomen, welke zich aansluit aan die der Mediterrane-Vooraziatische wereld en der West-Europeesche Middeleeuwen en waardoor het (Troeltsch's bezwaar (vgl. pag. 29 nt 91) ten spijt) mogelijk geworden is, voor dit deel der wereld van menschheidsgeschiedenis te spreken.

Het samenstellen der chronologie heeft echter deze onmiddellijke en belangrijke consequentie, dat zij het vraagstuk der *historische categorieën* aan de orde stelt. Deze consequentie is onafwijsbaar, gelijk hiervoren, pag. 19, 25, 27-28, 29, is uiteengezet. Dat de geschiedschrijving der Aziatische gebieden „mit einem bis heute dauernden Uebergewicht des Philologischen etwas exotisch daneben (steht)" is een euvel, dat niet bestendigd mag worden.

Voor de Mediterrane-Vooraziatische wereld is hier meer verricht dan voor de overige gebieden. Hier heeft het retrospectieve werk der souvereine W. Europeesche geschiedenis haar invloed doen gelden (vgl. hiervoren, pag. 11-12, 12) en is ook het historisch-sociologische werk — dat in de practijk toevalt aan de „economische geschiedenis" — vrijwel volledig volbracht, d.w.z.: als — nog steeds aanvechtbaar — schema opgesteld.[8]) Voor de overige gebieden is dergelijk ontledend en samenvattend werk nog niet in die mate verricht. In vollen omvang werd het aangevat door Weber [9]), voor India en China. De Byzantijnsche studie en de nieuwere Islam-studie brachten voor het Nabije Oosten (vgl. hiervoren, pag. 23) veel tot stand. Voor Indonesië echter bleef, naast een bloeiende philologie, vrijwel nog alles ongedaan.[10])

IV

Het vraagstuk der historische categorieën werd echter nog van een geheel andere zijde aangevat (stellig niet: methodologisch-bewust als zoodanig) n.l. in de literatuur betreffende de geografische werken en reisverhalen, die èn in de Oude Wereld èn in de Aziatische gebieden over en weer zijn ontstaan. Hier evenzeer, waar het weergegeven (en gecommentarieerde) beeld in het volle contemporaire leven staat (vgl. hiervoren, pag. 40), doet zich de eisch gevoelen van een scherp-geformuleerde reeks historische categorieën. *Vrijwel al het werk op dit gebied verricht, beslaat echter zaken van philologischen en zuiver-geografischen aard. Is het strikt onmogelijk het economisch-historische meer op den voorgrond te doen treden?* Hoe dit zij (het worde hier voorloopig ter zijde gelaten), het vraagstuk is op dit terrein evenmin scherp en bewust gesteld.

Wat aan berichten uit de Oude Wereld over het Verdere Oosten

kwam, is als één geheel samengebracht door Mc Crindle.[11]) Het werk der moslimsche wetenschappen en de berichten van reizigers uit de moslimsche wereld der Kalifaten afkomstig, omvat evenzeer het verdere Oosten.[12]) Uit de Chineesche wereld komen de reisverhalen van Boeddhistische pelgrims, vanuit China over land via Turkestan-Bactrië en over zee door Indonesië naar India en Ceylon trekkend.[13]) Tal van reisverhalen, van avonturiers, kooplieden en geestelijken over het Aziatische oosten komen gedurende de Middeleeuwen naar Europa; de periode der groote Mongoolsche khans (eind 13-14e eeuw) verbindt Azië, tot het verste China, met Europa en voert missie en handel op nieuwe wegen, wegen, die echter reeds vroeger vanuit het oudere Westen begaan waren: in het bijzonder door de zending van het Nestorianisme, die, de wegen van de Boeddhistische missie volgend, over geheel Centraal- en Oost-Azië haar posten uitzet, in een organisatie, gebieden omvattend, uitgestrekter dan die van het Christendom van Rome en Byzantium. Door het werk vooral der Hakluyt-Society [14]) zijn de meeste van dergelijke berichten in nieuwe uitgaven toegankelijk gemaakt. Met deze periode vooral is het belangrijke werk van Yule verbonden.[15]) Veel gegevens voorts leveren de ambtelijke werken van Chineesche functionarissen (zooals ook verschillende ambtenaren in het kalifaat hun ambtelijke kennis tot grondslag van geografisch werk deden strekken; vgl. Sprenger, Abh. der deutschen Morgenl. Gesellschaft, III, 3 (1864) xv noot 1, 1 noot 1; Le Strange, Lands of the Eastern Caliphats (1905), 11 en v. Kremer, Einnahmenbudget, 22 [16])). Voor de eerste tijden na de groote vaarten overzee om Afrika, als de Portugeesche (en Spaansche), dan de Hollandsch-Zeeuwsche en Engelsche vestigingen en veroveringen nog „slechts kust- en havenplaatsen, speldepunten op de kaart" zijn, en de chronologie der koloniale geschiedenis nog niet tot de eigenlijke Aziatische geschiedenis geworden is, zijn feitelijk ook de Portugeesche berichten (en die van hen, die met de Portugeezen naar Azië trokken (vgl. Hoofdstuk IV § II) en die der Hollanders en Zeeuwen (en die van hen, die van uit de Vrije Gewesten zee kozen naar Azië) tot de zelfde orde van materiaal te rekenen.[17]).

Aldus leveren berichten over meer dan tweeduizend jaren nieuws over staten, volken, eeredienssten, ambachten en handelsgoederen der oude Aziatische wereld, berichten, die op tal van momenten levensbeelden van grooten rijkdom leveren (vgl. hiervoren, pag. 29, 31, 32-33, 38-40) niet zoozeer de dynastieke chronologie en den canon der

eeredienſten betreffend, als wel (vgl. Rouffaer, Encyclopaedie N.I.[1] IV, 391[2]) het leven in de straten der steden, op de schepen, langs de wegen en op de markten (vgl. hiervoren, Inleiding pag. 1 en Sprenger, a.w. XVIII-XIX). Doch ook juist hierdoor stellen zij het belangrijke vraagstuk van den historischen structuurbouw (hiervoren pag. 18, 21-22, 22-23, 24-25, 25-26, 27-28). En voorts: evenzeer als tusschen de berichten van Tacitus, de zegslieden van Kazvini, Guicciardini en Arthur Young, Europa betreffende, groote afstanden liggen van tijds- en zeden-verandering, waarmede men rekening dient te houden, ten opzichte van de schrijvers (als van het beschrevene), zoo ook ten opzichte van de reeks der berichtgevers, zoo juist medegedeeld. Herodotus van Halicarnassus, tijdgenoot van Pericles en Thucidides, Marco Polo, „doorluchtig burger van de stad Venetië", tijdgenoot van Dante, Sopracomito van een der Venetiaansche galeien in den zeeslag bij Curzola, Ibn Battuta (Aboe-Abdoellah Mohammed, genaamd Ibn Battuta), Moslim, geboortig uit Tandzjer in Marokko, Chau Ju-kua, chef van den keizerlijken Chineeschen douanedienst (inspector of Trading Junks) in de stad Tsjwang-tsjou en Jan Huygen van Linschoten, factor der Heeren Fugger en Welser van Augsburg te Goa, naderhand tresorier van de stad Enkhuizen, behooren evenzeer tot verschillende werelden. Is de eisch van een scherp geformuleerde reeks historische categorieën tegenover dit alles al te boud?

V

Uit het philologische en geografische materiaal is van den beginne het verkeer tusschen de verschillende deelen dier Oude Wereld vastgesteld. In den geest der 19e eeuw zijn hiermede verbonden onderzoekingen naar een onderlinge samenhang der Aziatische beschavingsgebieden. [18]) Dit terrein ligt thans verlaten, sedert de gedachten aan totaliteit en synthese langs „objectief-wetenschappelijken" weg terzijde gelegd zijn.[19])

„Handelsgeschiedenis" dus vanaf de vroegste tijden. Uiteraard is hier het verband met de Algemeene geschiedenis en haar categorieën nauwer. Toch bestaat hier een groot bezwaar, dat nadere bespreking behoeft.

Geschiedenis van den handel [20]) wordt vaak vervangen door geschiedenis van de technische ontwikkeling van de scheepvaart. Doordat de handelsgeschiedenis het traditioneele schema volgt (vgl. hiervoren pag. 55 en 11) en zich beperkt tot de Mediterrane-Vooraziatische wereld

(vanwaar wordt overgegaan op de Atlantische staten van Europa) is de figuur verklaarbaar; daarnaast is de indruk, door de techniek van het moderne kapitalisme gevestigd, beslissend. In het licht der 19e eeuwsche technische ontwikkeling (voor de oudere schrijvers is de stoomvaart der oude Cunard-schepen (1840) of die der Norddeutsche Lloyd (1857) — die een voor ons thans volledig ouderwetsch Amerika: dat van De Tocqueville, bevaren — reeds het hoogtepunt; de latere ontwikkeling deed deze schepen tot museumstukken worden!) worden scheepvaart en handel samengevat, in een „ontwikkelings"-schema van de met vuur en steenen beitel gefatsoeneerde boomstamboot tot het Oceaanschip van den modernen tijd.[21]) Van de samenvatting met de technische geschiedenis ondervindt de categorie „handel" nadeelige gevolgen. Al het eigenwettelijke, alle eigen algemeene lijnen geraken aldus in het gedrang: de aard van den handel, de omvang (de nadruk valt steeds op de verplaatsing der goederen over geografische afstanden; waardoor ook de veel misverstanden wekkende figuur van den „wereldhandel" ten tooneele komt), het verband met de gevestigde gemeenschappen van den tijd, de eventueele organisatie der koopmanschap, de „geest" der handelaars (Wirtschaftsgesinnung), geld en betalingswezen, enz. Met de technisch-historische „ontwikkeling" staat dit alles slechts in ver verwijderd verband. Op een en ander wordt hier beneden nader teruggekomen.[22]) Hier zij echter nog opgemerkt dat de beteekenis van de atlantische overzeevaarten m.i. overschat wordt: het hoofdaccent ligt voor deze vaarten bij de *politieke* beteekenis (in deze Europeesche conquista west- en zuidwaarts ligt waarschijnlijk de eerste Europeesche en nieuwe historische prestatie van het Westen) veeleer dan bij de economische en technisch-nautische. Ook dit punt wordt hieronder nader uitgewerkt.[23])

De Algemeene geschiedenis welke zich bedient van de handelsgeschiedenis vindt, door den opzet van deze, hierbij weinig baat, noch voor wat de richtlijnen, noch ook voor wat de waarde der categorieën betreft. De richtlijnen zijn voornamelijk georiënteerd op de Mediterrane en West-Europeesche wereld: Phoeniciërs — Grieken — Carthago — Rome — Noordzee- en Hanzevaart — Atlantische vaart. Deze perioden hebben voor Azië geen of weinig waarde (zie Hoofdstuk I). De categorieën missen den juisten, scherpgefixeerden, historischen inhoud.[24])

VI

Het jongere praehistorisch onderzoek heeft veel materiaal samengebracht dat de tekortkomingen der traditioneele handelsgeschiedenis in het licht stelt. De laatste immers verbindt — in het evolutieschema — ethnologische hypothesen met de gegevens der oude Mediterrane-Vooraziatische wereld. *Zoowel de geografisch-historische beperking als de Stufen-ordening trekken het beeld van de economische geschiedenis in het algemeen als van de handelsgeschiedenis in het bijzonder uit de voegen.*

Het is onlangs Heichelheim geweest, die, het voornaamste materiaal der onderzoekingen samenvattend, de praehistorie binnen den economisch-historischen kring getrokken heeft [25]) en daarbij vooral door zijn vruchtbaar methodologisch uitgangspunt [26]) een nieuwen weg gewezen heeft. De „civilisations des grandes fleuves historiques" zijn vormen van een alreeds duizenden jaren gestabilizeerde cultuur: het praehistorisch onderzoek legt het bestaan bloot van een beschavingsvorm, waarin de menschen, sedentair, een grondbewerking (als hakbouw) beoefenen, later: veehouderij daarbij voegen, waarin ambachten, zoowel als huis- als zelfstandig handwerk worden uitgeoefend, een sociale organisatie de sedentaire vestigingsvorm bindt. De hakbouw kan, door de terrein-invloed bij bevloeiingsbouw, rivier- of bergbevloeiing, in de „plantage-landbouw" (Gartenkultur) overgaan, elders (samengaand met de domesticatie van vee) zich ontwikkelen in de vormen van rooi-cultuur met wisselbouw-en-braakligging op droge landerijen: intensieve tegenover extensieve landbouwstelsels (vgl. hiervoren, pag. 17, 22 en nt 57). De praehistorische chronologie geeft als tijdstippen van de (successieve?) vorming dezer „boeren- of ploegbeschavingen" 15000-10000 v. Chr.; sedert 7000-5000 v. Chr. bestaan zij over de geheele wereld.

De figuur der „boerenbeschaving" (om de zooeven aangegeven reden: de diversiteit der landbouwwijzen, lijkt mij dat aan dezen term de voorkeur gegeven moet worden) beteekent meer dan de kenschets van een der oudste vormen van het maatschappelijk bestaan der menschheid. Heichelheim zelf maakt ook van de figuur een ruimer gebruik: *de boerenbeschaving, in Idealtypischen zin als categorie gehanteerd, doorbreekt op gelukkige wijze het schema der Stufen-theorieën dat opgebouwd werd met het materiaal van thans veelal verouderd ethnologisch onderzoek; in plaats van de gedachte der evolutionistische wetmatigheid wordt hier gegeven een historische*

gedachte: de eigenwettelijke, „einmalige" gang der maatschappelijke levensvormen.[27])

Heichelheim's bewerking is voor de methodologische behandeling der economische geschiedenis zeer waardevol. De categorie der boerenbeschaving kan een vruchtbare wisselwerking uitoefenen op de categorieën van Sombart's systematiek der voorkapitalistische Wirtschaftssysteme.[28]) Behalve de economische geschiedenis gebruiken ook volkenkunde, taalwetenschap en rechtsgeschiedenis in het meer of minder rechtstreeksch verband hunner onderzoekingen historische-ontwikkelingscategorieën; het zou van nut kunnen zijn, deze nader te bezien in hun verhouding tot de eerstgenoemde. De evolutie-gedachte ten aanzien van de ontwikkeling van het recht en de (rechts-)gemeenschappen [29]) is in den algemeen-wetmatigen evolutie-vorm niet houdbaar meer. *De boerenbeschaving* — Heichelheim wijst hierop met nadruk — *vormt den grondslag van alle beschavingsleven tot in den tijd van het moderne kapitalisme en vormt dezen buiten den kring der direct van het kapitalisme afhankelijke gebieden tot op dezen dag.* Op de boerenbeschaving, als grondslag, werden de oudste stadsbeschavingen, die tegelijkertijd de „groot-oikos-beschavingen" der oudste wereldlijk-geestelijke dynastieën zijn, gevestigd; met deze neemt het documentaire materiaal der menschheidsgeschiedenis in hoofdzaak een aanvang.[30])

De praehistorie toont volksverplaatsingen, zich uitstrekkend over gebieden, het geheel der drie continenten Azië-Europa-Afrika beslaand. Onder deze migraties mengt zich een handelsverkeer vanaf de vroegste tijden. In de boerenbeschaving biedt de sociale organisatie de ontstaansmogelijkheid aan een serie van verkeersvormen: koop, deelbouw, loon, schuldverhoudingen, rente; geldverkeer is geenszins een noodzakelijk vereischte; de differentieering in „dorps"-, „markt"-handel tegenover handel in den vreemde is betrekkelijk: voor het bestaan van den laatsten is niet een „hooge economische ontwikkeling" voorwaarde; *beide* vormen van handel zijn in het feitelijk bedrijf der uitoefening kramerschap. Handel als zelfstandig beroep naast handel als handwerksnevenambacht, van landbouwersbestaan of van zelfstandig ambacht (dit alles weer dooreenliggend met de tegenstelling: „Nahhandel" — „Fernhandel"), al deze vormen bezaten de boerenbeschavingen nog in het licht van het 19e eeuwsche onderzoek (Rusland, Java), terwijl het historisch onderzoek naar het ontstaan van het moderne kapitalisme ook in

de voor- en vroegkapitalistische perioden der oudkapitalistische landen soortgelijke vormen aangaf.

Deze oude handel beweegt zich over even uitgestrekte gebieden, is evenzeer „wereldhandel" als die der latere tijden. Der Fernhandel bewegt wertvolle Waffen, Geräte, Werkzeuge, Werkzeugmaterial und Schmuckstoffe, auch fremde Pflanzensorten und Viehschläge auf für die Forschung durch Funde von Händlerdepots illustrierten Straszen und auf dem Seeweg an allen Küsten vom Atlantischen bis zum Indischen Ozean.[31]) „Internationale handel" dus en: handel in hoogwaardige kwaliteitsproducten.

VII

Even baanbrekend als Heichelheim's historisch-praehistorisch werk is het ethnologisch werk van Malinowski.[32]) In deze prachtige monografische bewerking van een deel van het ethnografische materiaal, verzameld tijdens onderzoekingen onder de „wilden" van Z.O. Nw.Guinee en de eilandenwereld beoosten dat vasteland[33]) wordt opgebouwd de figuur van den (voornamelijk overzeeschen) commercieel-ceremonieelen potlatch-verkeersvorm, die de volksgroepen dezer eilandenwereld onderling over groote afstanden verbindt in een groote (onderling weder streng onderverdeelde) gemeenschap van deelhebbers aan dit magisch-ceremonieele „ruilverkeer" om het bezit van bepaalde, traditioneel vastgelegde, voorwerpen, hetwelk in streng geregelde reeksen van transacties wordt doorgevoerd, ter voldoening aan verplichting, resp. ter ontvangst van uitstaande „vordering", van streek tot streek, van hand tot hand — :de Koela.[34])

De jongere ethnologie heeft allerwege de aandacht gevestigd op de diepvergroeide irrationaliteiten en magische elementen in de maatschappelijke organisatie-vormen; wat de ethnologie, voornamelijk uitgaand van onderzoekingen bij „natuurvolken" (vgl. hiervoren, Hoofdstuk I, nt 89 en pag. 36, nt 111) verricht, wordt door de moderne „socio-analyse" ook voor de „hoogst-ontwikkelde" groepen der menschheid verricht.[35]) Magie houdt *alle levensvormen*, eenvoudige levensverrichtingen, dagelijksche rechtsverhoudingen zoowel als de hoogste vormen van eeredienst en gezag, nauw omsloten.[36]) Een gepasseerde en afgesloten „magische periode" in het verleden der menschheid bestaat niet. De magie leeft voort, *ook als diepste wortel der hoogststaande beschavingsvormen*. Zoo ook heeft de categorie „handel" in ruime mate deel aan deze stempeling door magie.

Het belangrijkste van Malinowski's boek ligt, naast het voor-

treffelijk geformuleerde en doorgevoerde algemeen-methodologische deel [37]), vooral in het feit van de breede weergave der rijkgelede sociale structuur van deze volksgroepen in alle samengesteldheid en raffinement [38]), waardoor de nuttelоosheid en de onrechtvaardigheid van den met waardeoordeelen beladen term „primitief" duidelijk wordt in het licht gesteld.[39])

Het hoofdterrein van Malinowski's onderzoek ligt op het eiland Boyowa, een der hoofdeilanden van het N.W. deel van dezen archipel [40]), waar de sociale organisatie een sterken stempel van adelsmacht draagt (zulks in tegenstelling tot het meerendeel der overige streken, waar het „republikeinsche" regiem van (zwak) oudsten-gezag (vgl. hierachter, pag. 119) heerscht, het typisch Papoesch-Melanesisch stelsel van gezagsordening.[41]) Deze adelsmacht drukt haar stempel op de Koela-verrichtingen in dit deel van den kring [42]), zoo goed als op den verderen handel [43]), waarin de Koela verweven ligt, als één draad onder meerdere van ruilverkeer, ambachtsafzet en overzeesche vaart.[44])

Belangrijk is de praeponderantie van het niet-economische, magisch-ritueele geschenken-wisselverkeer der Koela. Belangrijk voorts is de positie van den handel in het algemeen in de sociale organisatie dezer volksgroepen.[45]) Groote overzeesche handelstochten bij onderling groote „vreemdheid" der volksgroepen [46]), bij weinig ontwikkelde scheepstechniek der vaart. De vaarten worden ondernomen als onderlinge „dorps-compagnieschappen"[47]), òf als vaarten, waarin de adel der dorps- en landschapshoofden (hoofden der onder-clan's [48])) domineert, zoowel magisch-ritueel in Koela-kwalificatie (hoeveelheid Koela-wisselgeschenken, Koela-partners, algemeene positie van reverentie) als algemeen-economisch (door scheepsbezit, equipeering, leiding der expeditie). Groote overzeesche vaarten [49]), met zeer geringen handelsomzet [50]), en, tegelijkertijd, een groote lijst van handelsgoederen.[51])

Aldus een volksorganisatie (men bedenke steeds: van „wilden"!) met typische trekken eener „boerenbeschaving" (vgl. hiervoren pag. 60), dorpsorganisatie (met de geheele „communale" agrarische arbeidsorganisatie, daarmede samenhangend; vgl. hiervoren, pag. 11, 33), gedifferentieerde ambachten (zelfstandige ambachtsdorpen!) overzeesche vaarten, overzeesch-commercieele verbindingen, dit alles onder een scherpgeteekende adelsdominatie.[52]) In den handel, in het onderhavige geval: scheepsbezit, organisatie van de vaart en hoofdrol in de daarbij uitgeoefenden (ruil-) handel. In het verdere

verloop zal deze figuur nader nog ter sprake komen. Zonder ook maar eenigszins te pogen, evolutionistisch-historisch dit „primitieve stadium" in te zetten in het „schema der ontwikkeling" moet op de verrassende (verre!) analogie met de zee- en scheepswereld der Aegaeische kusten der oudste tijden gewezen worden, die *in economisch-historisch opzicht* Malinowski's parallel-in-den-titel met de Argonauten stellig rechtvaardigt.[53])

De figuur der Koela is hier ter illustratie aangehaald. Is de afstand tusschen deze „primitieve" prauwvaarten en veel der oudere handelsgeschiedenis wel zoo groot als door de (onjuiste) scheiding van Natur- en Kulturvölker wordt gesuggereerd?[54]) Het is voldoende bekend, dat potlatchhandelingen een over de geheele wereld voorkomende verschijning zijn, ook als „rudiment" in latere tijden aangetroffen.[55]) Daarom wordt hier op deze volksgroep-zeevaart-potlatchonderneming de aandacht gevestigd. Schuilen in de handelsgeschiedenis der Oudheid niet analoge figuren? De handelsgeschiedenis, deze stof nog steeds rationalistisch en evolutionistisch behandelend, wijdt aan dergelijke zaken — „Vom Tauschhandel zum Welthandel"! — geen aandacht.[56])

VIII

De figuren welke de sociaal-economische geschiedenis der Oudheid, d.w.z. der Mediterrane-Vooraziatische wereld, domineeren zijn drieërlei: de boerenbeschavingen, de steden en de „groot-oikos"-rijken. Beslissend op de hoofdmomenten van het historisch verloop zijn zij successievelijk in omgekeerde volgorde.

De oudste civilisations des grandes fleuves historiques: Egypte, Mesopotamië, vormen de groote koningsorganisaties van het geheele economische en sociale leven der boerenbeschavingen; massadomesticatie op grond van rivier-(kanalen)bevloeiïngsbouw (vgl. pag. 17, 22, 23-24) vormt den grondslag voor de beheersching der opgezetenen door den ambtenarenstaf van den vorst. Dienstbaarheid van alle onderzaten aan het gezag; een ambtenarenapparaat om deze dienstbaarheid te leiden en te organiseeren, welks werkzaamheid zich in bureaucratische vormen voltrekt. Steden vooral als vorstelijke hofsteden („kratonsteden") waarin de heffingen des lands samengebracht worden; koninklijke magazijnen, waarin deze worden opgeslagen en waaruit het leger der ambtenaren, dat der militairen en de hofhouding worden onderhouden. Het zelfde systeem voor lagere bestuurseenheden. Groote, planmatig ondernomen werken voor landbouwkolonisatie; monumen-

tale bouwwerkzaamheid, met de diensten der onderzaten volbracht: de staat der heerendiensten, Fron- oder Leiturgiestaat. Het onderscheid in rechtstoestand der boerenbevolking kan varieeren van vrij-opgezetenen tot door roofoorlog, koop of onderwerping binnen het rijk gebrachte en in boerenkolonies gevestigde hoorigen en slaven. Tegenover de macht van het patrimoniaal-bureaucratische despotenrijk maakt dit economisch weinig verschil: het bureaucratisch bewind vormt eens voor al het kader van de economische „ontwikkeling" der civilisations des grandes fleuves historiques. Aan het goed functionneeren der centrale leiding hangt het welzijn van het geheel. In het verhaal van Genesis 41 is dit zinrijk weergegeven. Perioden van grooter „vrijheid" door een terzijde-drukken van de centrale leiding door adelsheerschappijen, door grooter macht van de priesterschap (tempelorganisaties). Desniettemin moet, in kleiner kader, het mechanisme blijven functionneeren op denzelfden voet; de banden van het samenvattend geheel der bureaucratische ordening kunnen niet doorbroken worden dan op straffe van anarchie en economischen ondergang. Het doordringen van geldverkeer in de naturale ordening van landbouw- en belastingwezen beteekent hier geen principieele verandering van de structuur. Wel zal de exploitatie van het belastingwezen bij het uiteraard slechts extensieve geldwezen op de boerenbeschaving zwaarder lasten leggen. Deze agrarisch-bureaucratische vormen blijven zich zelf in hoofdzaken gelijk. De heerschende groepen, de door hen gedragen cultuur, kunnen vergaan en wisselen: onder de rijken der Pharao's, der Ptolemaeën, der Assyrische, Perzische en moslimsche heerschers dient men eenzelfden grondslag te zoeken.

Een tweede historische figuur vormen de steden. Op zich zelf staan de burchtvorstendommen als Mykene; deze moeten een machtige organisatie van hoorigheid en heerendiensten beheerscht hebben, getuige de bouwwerkzaamheid.[57]) Een ander type vertegenwoordigen de oud-helleensche stadskoningschappen: adelsgemeenschappen, aan het hoofd van een genealogisch-territoriale volksordening[58]); „burgerlijk"-stedelijk karakter dragen deze vestigingen in veel mindere mate dan de hofsteden der groote patrimoniaal-bureaucratische rijken; zeeroof en veroveringstocht naast handel bewerken een schatvorming der heerschende adelsgemeenschappen; de grondslag dezer adelssteden wordt gevormd door de boerenbeschavingen eenerzijds, groepen van vrijen of hoorigen (om de adelsvestigingen) anderzijds.[59]) De beheersching van het grond-

bezit blijft het hoofdmoment steeds vormen; het „commercieele" element blijft daaraan ondergeschikt en is van een bijzonder karakter. — De zelfstandige stad (adelsstad, vorstenstad) kan basis zijn van een patrimoniaal-bureaucratisch regiem, pendant (in kleiner vormen) der „groot-oikos"-rijken! Zoowel burchtvorstendommen als Mykene als het joodsche rijk van den koning Salomo (zie vooral I Kon. 9) toonen dit type. Aan de noorder-kusten der Middellandsche zee echter blijven de adelssteden verstrooid en zelfstandig [60]) (de buitengewoon rijk gelede kustlijn van het Aegaeïsch bekken speelt hier een zeer voorname rol). In dit gebied ontwikkelt zich in een reeks historische transformaties de adelsstad tot de polis [61]) der Hellenen (en Romeinen). *Meer dan de belangen van handel en verkeer spelen de militaire en belligerente omstandigheden hierbij de hoofdrol.* De ontwikkeling verloopt hierbij verschillend voor Griekenland en Rome. De adelsheerschappij wordt bij de zich voltrekkende wijziging der militaire techniek terzij gezet door de „democratie" der hoplites [62]), der militante akkerburgerschap, wier grondbezit de basis voor de eigen equipeering vormt. In verschillende der helleensche steden (Athene!) wordt, bij de ontwikkeling der maritieme macht tot hoofdpunt der militaire organisatie, deze akkerburgerschap door den algemeenen stadsdienst op de vloot vervangen. De boerenheerban van de polis Rome is de macht die tot laat in den republikeinschen tijd de militaire expansie draagt. Anders dan in Griekenland, waar de radicale democratie en de macht der demagogen bezwijken voor den aanval van den Macedonischen koningsadel, handhaaft zich in Rome de stedelijk-patricische hegemonie; bij de gestadige uitbreiding van het Romeinsche gebied groeit deze macht tot monarchale, patrimoniale vormen.[63]) De veranderingen in de militaire organisatie: het op den achtergrond raken van den boerenheerban (wiens agrarisch-economische basis ondergraven raakt) en de opkomst der huurlegers maken de generaals tot een zelfstandig-politieke factor; dit moment, naast de partijschappen van den adel, bewerkt de vestiging van het Principaat en van de militaire monarchie.

De Macedonische monarchie hanteert, bij de bevestiging van haar veroveringen, de helleensche polis als (kolonisatie-) basis van haar macht en zet deze uit tot in het Oxus-land en de Afghaansche bergen. De polis geeft aan het Macedonisch regiem de signatuur.[64]) Anders het Romeinsche rijk: reeds de laat-republikeinsche tijd toont de heerschappij van de polis Rome in sterk patrimoniale vormen; het

keizerrijk brengt de patrimoniaal-bureaucratische organisatie tot volle ontwikkeling; de hellenistische rijken in Voor-Azië gingen hier reeds voor; de Egyptische organisatie vooral oefent invloed op de Romeinsche rijksorganisatie.[65]) De politieke macht van de polis is gebroken: treffend vindt men het weergegeven in de woorden van den stadsschrijver van Ephese in Handelingen 19 : 35-40.[66]) Het zwaartepunt der machtsvestiging verplaatst zich naar een territoriale organisatie. Van kustrijk wordt het Romeinsche rijk „wereld"-rijk: in den orbis terrarum is thans het geheel der Oude Wereld politiek samengevat. In den loop der volgende eeuwen van vrede grijpt de staatsorganisatie steeds dieper in het sociaal-economisch leven in: de territoriale organisaties der Voor-Aziatische gebieden, de kuststeden, de boerenbeschavingen van Z.W., N.W. en M. Europa worden gebonden in een koloniaal-militairen en bureaucratisch-administratieven staat, staat van heerendiensten en hoorigheid, een nieuwe „groot-oikos" van reusachtige afmetingen.

Welke figuren van economische „ontwikkeling" kunnen in dit alles vastgesteld worden? De handel der boerenbeschavingen[67]) zet zich voort in dezelfde vormen, zooals ook het complex der boerenbeschaving — hoezeer ook gehavend — den grondslag van het soc. econ. leven vormen blijft. Het „groot-oikos"-rijk drijft handel: de centrale leiding laat handelstochten en overzeesche vaarten ondernemen, vaak door onvrijen uitgevoerd. Bij grooter vrijheid kan een — in de steden gevestigde — handel zich een voorname plaats verwerven[68]): vormen van machtigen groothandel (en geldhandel). Handel vormt een der voornaamste bestaansbronnen der kust- en zeesteden.

Al deze handel beslaat uitgestrekte gebieden, is „internationale handel", „wereldhandel". Het is echter niet mogelijk, in de onderlinge orde der handelsperioden een „ontwikkeling" vast te stellen. Twee factoren blijven steeds de figuren van den handel bepalen: de geldbezittende rijken eenerzijds, de reizende en trekkende kramers anderzijds.[69]) Voor de eersten is de handel zaak van incidenteele (diskontinuierliche) kapitaalsinvestatie; voor de tweeden zaak van handwerksambacht: kramerhandel. Vormen als de (Egyptische) koningshandel beteekenen gelegenheidshandel of groothandel in eigen regie; om deze vormen enkel als „geschenkenruil" te willen zien, ware eenzijdig. Reeds de oudste vormen van den „particulieren" internationalen handel (Babylon) toonen de figuur: vorstelijke, hiërocratische en particulier-burgerlijke geld- en goederenbezitters

welke door Commenda-investaties internationalen groothandel drijven [70]) tegenover de reizende groepen van handelaars, welke de eigenlijke uitvoerders dezer handelsbeweging zijn. De figuur is ook de sleutel voor den griekschen handel; in de oudste adelssteden verbonden de heerschende groepen handel in eigen regie met roof- en oorlogsvaart (d.w.z. een en ander was „adelstocht": vgl. hiervoren, pag. 63; zie ook de Odyssea-plaats ter inleiding van dit Hoofdstuk). In de latere tijden beheerscht de adel den handel, niet als ondernemer, als koopman, doch als geldgever, eventueel als gelegenheidshandelaar; daaronder oefent de „eigenlijke" handel zijn ambacht uit: als kramerhandel. In de klassieke polis domineert bovendien niet het „burgerlijk" economisch leven, doch oorlog, buit, politiek tribuut; domineert voorts niet een „burgerlijke" klasse [71]), doch (vooral in de stad der democratie) de op voet van oorlog gehouden akkerburgerschap, de vlootbemanning.[72]) De romeinsche adel beheerscht de militaire veroveringen, de koloniale expansie en den internationalen handel, wederom: niet als een moderne ondernemerklasse [73]), doch door geldbezit, gelegenheidshandel en politiek-kapitalistische exploitatie. Commenda, bodemerij, speculatieve goederengroothandel, geldhandel, ambten- en belastingpacht, slaven- en hoorigenexploitatie. Daaronder, wederom: de handwerks-, kramerhandel, de in ambachtsvormen uitgeoefende schipperij. De „Weltwirtschaft" der Oudheid heeft daarom met moderne verhoudingen *niets uitstaande*. Geen „vrijhandel", geen „wereldmarkt", geen „export-industrie", geen „proletariaat"[74]); handwerks- en ambachtsverhoudingen als de grondslag van het soc. econ. leven, beheersching van politieke en economische macht door akkerburgerschappen, adel en meer of min plebejischen „geldadel". *Wat aan marktverhoudingen bestaat, is uitermate labiel; oorlog blijft een der hoofdzenuwen van het economisch leven;* wat in reusachtige vormen groeien kan, is het politiek kapitalisme (vgl. hiervoren, pag. 14-15, 16, 17 nt 45). In den Keizertijd, als de Pax Romana het geheele gebied beheerscht, schrompelt dit kapitalisme ineen; de staat neemt de winstbronnen weg, grijpt, steeds in tijden van vrede, diep in alle verhoudingen in, „socialiseert" geleidelijk deelen van den overzeeschen handel, der distributie, bindt de ambachten in erfelijkheid, de opgezetenen aan den grond, de legers aan de grensprovincies; wat blijft is het samenstel der ambachts- en handwerksverhoudingen in den staat der heerendiensten en hoorigheid.[75])

De volgende phase van dit historisch proces (vgl. hiervoren, pag. 64):

de ondergang van het westelijk deel van het Rijk, het terugvallen in de boerenbeschaving met slechts resten der koloniale stadsbeschaving (het sprekendst in de ruïnes der grensgebieden, in Trier, in Gallië, op den Balkan), terwijl de oostelijke rijksdeelen, binnen steeds inkrimpende grenzen, als een eenheid, ook economisch, blijven voortbestaan[76]) gevat in hetzelfde straffe bureaucratische regiem, met het rechtstreeks voortleven der ambtelijk-technische tradities, — de nieuwe ontplooiing der Voor-Aziatische gebieden onder de moslimsche veroveringen, waarbij de oude boerenbeschavingen der rivier-bevloeiingsbouw en de oude stadsbeschavingen wederom tot grondslag van „wereldrijken" worden, voeren den tijd tot in de 11e eeuw der christelijke jaartelling. *Door een (onjuiste!) parallel wordt nu dit geheel der moslimsche beschaving als „middeleeuwsch" gekenschetst, terwijl in de hoofdzaken het voortbestaan van het „complex der Oudheid" het meest opmerkelijke feit is.* Voor Egypte bijv. is deze continuïteit duidelijk aangewezen (vgl. hiervoren, pag. 14).[77])

Van eenige dynamische conjunctuur eener voortdurende economische progressie kan in dit complex der Oudheid geen sprake zijn. Handel en nijverheid blijven steeds in handwerksvormen, traditionalistisch[78]) gebonden; elk spoor van machinewezen ontbreekt[79]); de markt is of uiterst labiel[80]) en wordt door voortdurende roof en oorlogstoestand bedreigd en gehavend, of ligt aan banden door de regelingen van een overheerschend, leiturgisch staatsapparaat. De handel is, gezien de geografische afstanden, ook vanaf de vroegste historische tijden internationale, zelfs „wereld"-handel. De structuur van dezen handel echter, zijn plaats in het geheel der politiek-economische machtsverhoudingen, is echter die van handwerkshandel (kramerij) en incidenteele kapitaalsinvestatie naast gelegenheidshandel van zeer verschillende bezittende groepen. Vorstelijke tresorieën, tempels, elk „welgeboren man" (zie Lucas 19: 12, 13), edelman, ambtenaar, koopheer, kunnen als geldgevers en in de meer of minder continu gedreven reeks van handelstransacties geïnteresseerden betrokken zijn.[81]) Anderzijds het samenstel van den volkrijken kramerhandel, zooals van de handelaars van Niniveh er meer zijn „dan er sterren aan den hemel zijn" (Nahum 3 : 16); in den vreemde naar volksgroepen en plaatsen van herkomst zich aaneensluitend: vreemdelingen-wijken in de steden buitenslands, „kolonies", „Courts", „fondaco's"[82]): de „straten" van die van Israël in Damascus, en die van Syrië in Samaria van I Kon. 20 : 34.

Omtrent den omvang der verplaatste goederenhoeveelheden be-

staan zeer weinige en niet zeer betrouwbare gegevens. Wat echter de opgravingen leeren omtrent de grootte der steden, der koningsschatten, wat daarnaast nog levende vormen in de boerenbeschavingen te zien geven, wat het inzicht langs den weg van historisch-technische analogieën leert, dit alles te samen geeft recht de uitspraak van Max Weber te onderschrijven: geografisch is de handel internationaal, de handelsgoederen beslaan een lange lijst, w.o. edele metalen, siervoorwerpen, wapens, weefsels, aardewerken, ook de niet-edele metalen en veel grondstoffen (voor de nijverheid van ambacht en ergasterion), niet enkel een handel dus in uitsluitend hoogwaardige kwaliteitsproducten. Doch van een handel in massagoederen is geen sprake; waar een massale verscheping voorkomt, is de aanleidende oorzaak vooral een politieke: zoo de graanaanvoeren van Athene en Rome (als de twee in de geschiedenis meest bekende gevallen), waaruit echter, zooals gezegd, geen richtingwijzer voor den handel in het algemeen getrokken worden mag ![83]) Ein solcher Handel ist mit dem modernen Verkehr überhaupt nicht vergleichbar. Es wäre, alsob heute etwa nur Champagner, Seide u. dgl. gehandelt würde.[84]) De winsten van dezen kostbaren kramerhandel zijn hoog (de eenige mogelijkheid om de hooge transportkosten — aanvoer uit den vreemde in een reisduur van maanden, zelfs jaren! — te dekken): toch moeten wij voor de juiste historische voorstelling van zaken van dezen handel aanknoopen aan die allerarmelijkste resten van den internationalen kramerhandel, die men thans nog in Europa aantreft bij de zwervende kooplieden en kermisklanten, met „tapijten" en waardelooze snuisterijen langs de deuren ventend. Hun handelsgoed is thans veelal afvalgoed der moderne industrie, hun handel een armzalig bedelbedrijf. Toch liggen hier de verwante figuren.

IX

De handel verbindt de Mediterrane-Vooraziatische wereld met die van Zuid-Arabië en India. De opgravingen van Mohenjo-Daro en Harappa (Sindh en Pendsjaab) geven zekerheid omtrent een handelsverkeer, dat de stadsbeschavingen van Mesopotamië verbindt met die van N.W. India in het derde duizend jaar voor de christelijke jaartelling.[85]) De kennis der scheepstochten, door de Egyptische vorsten georganiseerd (vgl. hiervoren, pag. 67), naar Z.-Arabië, gaat terug tot de 11e dynastie (2350 v. Chr.) [86]); de aangevoerde goederen die in Z.-Arabië verworven werden (het is daarbij niet van be-

slissende beteekenis of de handel zich voltrekt als ruil of als handel met een zelfstandigen waardemeter: „geld"; vgl. noot 68) hebben ten deele een herkomst van buiten dat land en zijn, hoogstwaarschijnlijk, mede uit India afkomstig.

De uitspreiding der Arische volksgroepen over de vlakten van N. India [87]), waarbij de gevestigde Sumerisch-Dravidische maatschappij wordt gehavend en onderworpen doch niet vernietigd, brengt de vestiging van een nieuwe adelsheerschappij over een machtig complex boerenbeschaving, jonger dan die van Voor-Azië. De historische chronologie van India is buitengewoon arm in vergelijking met die der Mediterrane-Vooraziatische wereld.[88]) De weergave der oud-Indische toestanden resumeerend, komt men tot het volgende beeld: boerenbeschaving in dorpsvestiging in de vlakten der groote rivieren, niet zoo streng gebonden aan bevloeiingsbouw als de (woestijn!) gebieden van Egypte en Mesopotamië; adelsheerschappijen met dorpen (-bonden) tot grondslag [89]), „steden" in den zin van de stadskoningschappen van Genesis; een patrimoniaalbureaucratische koningsstaat, die de adelsheerschappijen beteugelt en bindt (niet steeds met blijvend succes): een verloop in omgekeerde volgorde dus, van wat Egypte in den historischen tijd te zien geeft tijdens de 12e en 13e dynastie (met dien verstande dat daar een zelfstandig wordende prebenden-ambtenarenstand tot „feodalen" adel zich opwerpt); steden, thans, als typische hofsteden; heerendienstorganisatie naast stedelijke groepen; een stadspatriciaat (vergelijkbaar met dat van Babylon ten tijde van Hammurabi, vgl. hiervoren, pag. 67 en nt 70); daaronder de kleine luiden.[90]) Bij deze vormen dient men m.i. te denken aan een ontstaan langs eigenwettelijken weg, niet: aan een „import" vanuit het Westen.[91])

Het tweedeelige beeld der Mediterrane-Vooraziatische wereld: „binnenlandsche" gebieden (de civilisations des grandes fleuves historiques) naast kustgebieden (die der poleis), en hun onderlinge historische verbindingen, kan voor India niet in die mate gelden. Beide figuren zijn aanwezig: groote territoriale rijken (in de N. Indische vlakten, afgesloten ten N. en ten O. door de hooggebergten, in de Z. en Z.O. Indische rivier- en kustvlakten), naast kustrijken met beperkt gebied (vooral aan de W.kust, waar het gebergte over het geheele kustfront zeer dicht aan zee komt). Doch de ligging van de kustfronten, de ongelede kustlijn, de dwingende omstandigheid der halfjaarswinden over het geheele gebied gevoegd bij de groote open zeeën om India, de afsluiting door de hooggebergten,

maakt, dat doorvoering van een parallel niet mogelijk is. Van eenige parallel op het gebied der politieke geschiedenis moet geheel worden afgezien.

Het ethnologisch-praehistorisch onderzoek rekent met transmigraties over groote afstanden in deze gebieden, ook overzee. Zoo bijv. die der Indonesiërs over Z.O. Azië, O.waarts en W.waarts: Hornell [92]) bijv. leidt uit anthropologische en scheeps-technische (gebruik van een enkele-vlerk-prauw) gegevens betreffende volksgroepen aan de Z. kust van India (Golf van Manaar) een vanuit het O. gekomen Polynesische transmigratie af. In al deze volksverplaatsingen liggen elementen van „handel" (vgl. hiervoren, pag. 61). Het N.W. Indische gebied behoort (zie pag. 70) door zee- en landhandel in de historische tijden reeds vroeg tot het verkeersgebied der Oude Wereld.

De geografische ligging van India maakt voor den historischen tijd den overzeeschen handel tot het belangrijkste, en samenhangend daarmede de figuur der kuststad tot de eerste en voornaamste waarmede de handel in verband te brengen zij. Steden, ook handelssteden, kent de geheele Aziatische geschiedenis vanaf de oudste tijden. De historische ontwikkelingsreeks (vgl. nt 90 van Hoofdstuk I) die Weber opstelt als „gewisse Organisationsstadien, die sich bis zu einem gewissen Masze bei allen denjenigen „antiken" Völkern, von der Seine bis zum Euphrat, welche überhaupt städtische Entwicklung gekannt haben, wiederholt zu haben scheinen" (Ges. Aufs. z. S. u. W. Gesch., 35) kan ook voor het verdere Oosten van nut zijn (vgl. ook W. u. G., 527, 537).

Met den handel hangen al deze steden samen: dit geldt voor de oudste N.W. Indische steden, voor de havens op de W. en Z. kust, in den Hellenistischen en den Romeinschen tijd, voor de machtige kuststadrijken als het latere Calicut. Deze handel, W.waarts naar Egypte en Mesopotamië, Z. en O. waarts naar Indonesië en China (naar de stelligste berichten: omstreeks het begin der Christelijke jaartelling), doorloopt afstanden, vele malen grooter dan die der Oudheid, is „wereldhandel", internationale handel in den vollen zin des woords. Welke kan de sleutel zijn (vgl. § VIII, slot) tot het juiste inzicht in dezen „Oosterschen" handel?

Van havenstad tot havenstad voert de handelsweg, als loopend over evenzooveel relais.[93]) Er is een wisselwerking van den handel en de steden. Doch hier juist ligt een der belangrijkste punten: met „burgerlijk"-commercieele vormen heeft dit verkeer niets uitstaande

(hoezeer vele philologen-historici ook dezen indruk willen vestigen). De kustvorstendommen, zelfstandige stadskoningschappen (adelsheerschappijen[94]) beheerschen den handel, ingrijpend niet enkel met tollen en stapeldwang, doch ook als eigenhandelaars; prijsregeleering, voorkooprecht, eigen vaart; daarnaast: als geldgevers van den handel. De heerschende klasse is grootgrondbezitter (meest in den vorm van pachtheerschap van (geld)renten van klein boerenbezit), in politieken zin machthebber over de stad; accumuleert uit den handel haar voornaamsten mobielen rijkdom[95]), is scheepsbezitter, geldbezitter, gelegenheidshandelaar, eventueel exploitant van in „Verlag" gehouden handwerken. Voor wat aangaat de grootte van het bezit kan naast de politiek heerschende groep (-en) een stedelijk patriciaat bestaan (inzake „stands"-tradities zal een meer of minder groote afstand blijven bestaan); economisch trekt dit patriciaat met de eerste groep één lijn.

Tusschen deze groepen en den handel welke zij beheerschen bestaat een zeer groote afstand :èn sociaal èn economisch. De „eigenlijke" handel[96]) is handwerks-, kramerhandel, ambacht van de massa der kooplieden; in handwerksvormen moet men zich structuur en Wirtschaftsgesinnung van dezen internationalen handel denken. Steeds treft het groote aantal handelaars, het gewoel op schepen en in havens, handelsvaarten met vele honderdtallen kooplieden; in alle havensteden vreemdelingenkwartieren, „kolonies", Court's, fondaco's: de handel is volkrijk en ligt nog besloten in het oude wederzijdsch hulpbetoon, verwantschap naar stad en streek van afkomst en herkomst, terwijl de lange duur der reizen (vgl. hiervoren, pag. 2, 70) de vestiging in den vreemde op de wisselplaatsen (vgl. pag. 72) noodig maakt.[97])

Ten opzichte van dit ambacht van internationalen handel zijn adel en patriciaat „passief" d.w.z. zij zijn geldgevers van den handel: zij investeeren incidenteel (diskontinuierlich) in Commenda en bodemerij[98]), „actief" is de handwerkshandel, die met Commendageld of Commenda-goederen de reizen onderneemt; daarnaast treedt dan de zelfstandige handwerkshandel (ook dan: reis met kramersruggepak!) van enkelingen of in compagnieschap (een kramerkaravaan). In deze vormen ook de schipperij: handel voor eigen rekening van gezagvoerder en bootsvolk naast vrachtvaart van menschen en goederen.

Aldus: vorstenhof, adel, stadspatriciaat tegenover de groote massa der kramers en ambachtslieden.[99]) Geheel onjuist zou zijn bij dezen

kramerhandel zich de armoede-voorstelling te maken die de tegenwoordige tijd zou oproepen. De handel is een handel in hoogwaardige kwaliteitsproducten [100]), zij het internationale handel in handwerksvormen; met betrekkelijk weinig goederen in betrekkelijk weinig transacties worden zeer hooge waarden omgezet. [101]) Een zoodanigen handel staat ook Jan Huygen van Linschoten voor den geest, als hij (1584, uit Goa) schrijft: Myn sin waer wel geneigd zijn, om te gaen naer China ende Japan, dat is noch eens so verre als van hier naer Portugal, ende men is drie jaer op den wech (zie boven!). Hadde ic een hondert dukaten, twee ofte drie conde ses ofte seven daeraf maecken.... maer met ydele handen sulcx te beginnen docht mij sotternie, men moet al wat voorsien sijn om proufyt te doen.[102])

Deze geleding vormt den sleutel tot het juiste inzicht in den „Oosterschen" handel.[103]) Een verdere vraag in dit verband is, langs welke lijnen men zich „historische ontwikkeling" van dezen handel denken moet (vgl. hiervoren, pag. 21).

Het komt mij voor, dat het zooeven weergegeven beeld gedurende minstens tweeduizend jaar, tot in de 17e eeuw, weinig of geen verandering heeft ondergaan. Met zekerheid kan dit gezegd worden vanaf den tijd omstreeks de christelijke jaartelling. De berichten betreffende den Romeinsch-Indischen handel toonen een handel overzee, gelijkwaardig-technisch ontwikkeld als die der Oude Wereld. Het blijkt uit de hoogwaardige ambachts-exportgoederen (weefsels!) van India, uit de wijze van vestiging der handelaars uit het Rijk in de Indische havens, uit de mededeelingen van Plinius en de Periplous over de scheepvaart, uit de vestiging der Indische handelaars in Alexandrië, uit den huurdienst van Romeinsche troepen bij de havenvorsten.[104]) Weber, hier het werk van Kanakasabhai volgend [104]), geeft een beschrijving van de Tamil-havenstad Kaviripaddinam (Coromandel), kort vóór de Christelijke jaartelling: in de koningsstad de patriciërs (Grundrentner!), de edelhandwerken, Brahmanen, artsen, astrologen, zangers, tooneelisten, muzikanten; in de handelsstad de pakhuizen (= winkels! vgl. hierachter Hoofdstuk IV, § XI), ambachten, de wijk der vreemdelingen (Westersche kooplieden). Tusschen beide stadsdeelen ligt het marktplein.[105])

X

Ten tijde der W.-Europeesche Middeleeuwen heeft de Islam in de Indische havens veel terrein gewonnen; de moslimsche handel neemt in den handel van Azië een belangrijke plaats in („moslim-

sche handel": geenszins identiek met Arabischen handel!), alhoewel de Indische handel op geen enkel punt verdrongen wordt (vgl. pag. 82 en nt 146). Beteekent deze moslimsche handel een nieuwe „ontwikkelings"-periode voor den Indisch-Oosterschen handel? Hieruit vloeit de vraag voort: wat is de beteekenis en de inhoud van dezen moslimschen handel, die in den tijd der (W.-Europeesche) Middeleeuwen in M. en Z.O. Azië òf de macht met den Indischen handel deelt òf domineert?

Het samenstel van den moslimschen handel, welke in den bloeitijd het gebied beslaat van uiterst N.W. Afrika en Z.W. Europa tot in de Pendsjaab (het gebied der Kalifaten) en waaraan zich zijn verdere handelsgebieden aansluiten, valt voor het grootste gedeelte samen met de handelsgebieden der Oude Wereld. Reeds de handel ten tijde van het Romeinsche rijk [106]) strekt zich uit tot het Tsaad-Meer en in Senegambië, vanwaaruit zoowel noordwaarts naar Numidië-Mauretanië (een handel, reeds door de polis Carthago gedreven), als oostwaarts naar de boven-Nijl (Kordofan, Darfoer, het rijk van Axum) de karavaanhandel trekt.[107]) De N.W. Europeesche handel werd reeds geopend door de Grieken (Massilia [108])), de N.O. Europeesche handel door de Grieksche kolonies (vgl. Hoofdstuk III, §§ II en VII) aan de Zwarte Zeekust (reeds de praehistorie (vgl. § VI) traceert hier handelswegen [109])): getuige de vondsten van munten van Thasos en Olbia in O. Pruisen en W. Rusland.[110]) De hellenistische politieke (Macedonische) kolonisatie (vgl. § VIII) tot aan de Pamir vestigt verbindingen met Voor-Azië en de Middellandsche Zee [111]); ten tijde van het Romeinsche rijk heeft verdere uitbreiding oostwaarts plaats door de „officieele", door de gouvernementen beschermde, verbinding (vgl. § V, nt 21) van den zijdeweg naar China, over de Pamir en door Turkestan (Han dynastie[112])). Vanuit Ptolemaeisch Alexandrië wordt, mede door de koningsorganisatie, de oude vaart naar India, en verder naar Ceylon [113]) en tot in de zeeën van Indonesië onderhouden en opgevoerd. [114]) Ook is de vaart en handel van Z.-Arabië hierbij betrokken [115]); ten tijde van het Romeinsche rijk bestaat een bloeiende karavaanhandel vanuit Syrië oostwaarts: de macht van de stad Palmyra strekt hiervoor tot getuige.[116]) Egyptisch-Grieksch-Romeinsche scheepvaart mèt de Indische en Arabische onderhoudt de vaart op de O. kust van Afrika. Hoogstwaarschijnlijk toch is aan den Indiërs de moessonvaart bekend lang voor de „ontdekking" van Hippalos![117]) Ook hier waren de wegen reeds in voorafgaande tijden begaan: het verbreidingsgebied der Indonesiërs (vgl.

§ IX en Hoofdstuk III, § I) toch reikt tot Madagaskar). N. Madagaskar en de monding van de Rovoema vormen de eindpunten van den zeehandel der Oudheid.[118])

Aldus de „wereldhandel" van het Romeinsche rijk: een handel, die niets „nationaal-romeinsch" heeft, doch waaraan de meest uiteenloopende volksgroepen deel hebben, uit welke het romeinsche bewind de baten trekt. Het gebied van vrijwel de geheele bekende wereld wordt door dezen handel samengevat; zooal de Pax Romana voor het (steeds politieke!) „vrije" kapitalisme der Oudheid noodlottig wordt, voor dezen vrijwel „vreedzamen" handel als kramerhandel (vgl. hiervoren pag. 69), strekt zij tot voordeel. De „ontwikkelings"-mogelijkheid ligt voor alles en in hoofdzaak in de *kwantitatieve verdichting* van het verkeer, *niet:* in *kwalitatieve vervorming; in den groei en den opbloei van dit verkeer is geen sprake van een conjunctuur van dynamische progressie, enkel van een grooter samenvloeiing van amorphe elementen;* de grondslagen van het sociaal-economisch leven immers *blijven:* de massieve, in alle hoofdzaken zelfgenoegzame, boerenbeschavingen, de (in hoofdzaken traditionalistisch gebonden) handwerken en ambachten, zonder eenig technisch vermogen, de in vele opzichten „socialistisch-monopolistisch" gebonden steden, en, tenslotte, de steeds verder ingrijpende bureaucratische staat van hoorigheid en heerendiensten. Het is m.i. niet mogelijk aan te geven waarin het verkeer ten tijde van het Romeinsche rijk „hooger ontwikkeld" zijn zou, vergeleken bij voorafgaande tijden. In den hellenistischen tijd wordt de credietbrief ontwikkeld; eerste vormen (Ansätze der Entwicklung) van het wisselverkeer (welke door het Byzantijnsche en moslimsche verkeer tot verdere ontwikkeling worden gebracht) liggen eveneens in den hellenistischen tijd.[119]) Een groote afstand ligt bovendien nog tusschen het eerste verschijnen van een zoodanigen verkeersvorm en het algemeen gebruik, als domineerende figuur. Voorts ook dient hier de Wirtschaftsgesinnung in rekening gebracht: *in laatste instantie is het correlaat, noch van bankwezen, noch van groothandel, noch van documentair betalingsverkeer noodzakelijkerwijs kapitalisme, laat staan: modern kapitalisme.*

De ontbinding van het Rijk (vgl. § VIII), en de daarmee gepaard gaande troebelen, doen het beeld van den samenhangenden wereldhandel in den nevel verdwijnen. Totdat mèt de stichting der nieuwe moslimsche rijken opnieuw een (thans „Arabische"; beter echter als „moslimsche" — hoezeer ook deze term nog restricties behoeft — op te vatten) „wereldhandel" ten tooneele verschijnt. Deze nu be-

slaat vrijwel dezelfde gebieden als ten tijde van het Romeinsche rijk. Politiek behoort thans het gebied der oude N.W. Europeesche provincies tot het terrein der Germaansche staten der Volksverhuizing (vgl. Hoofdstuk I, § IV). Op het stuk van den handel echter is hun verhouding tot de Oude Wereld vrijwel niet veranderd [120]: de Joodsche en Syrische handel beheerschen dit gebied, daarnaast ook de moslimsche handel.[121] De handel van Byzantium is evenzeer vreemdelingenhandel [122], zoogoed als die van oud-Rome (zie pag. 69). In de overige gebieden schuift de moslimsche invloedssfeer over die van het Romeinsche rijk en zet de grenzen daarvan verder uit, noordwaarts, oostwaarts, Europa en Azië in, zuidwaarts, in Afrika. Drie dingen dienen hierbij onderscheiden te worden: de machtsorganisatie der moslimsche rijken (de Kalifaten), de missie van den Islam, en de handel.

De hoofdgebieden van de moslimsche politieke macht (na de overbrenging van het centrum der wereldlijke macht van Mekka naar Damascus) beslaan de oude stadsbeschavingen [123] van Syrië, Mesopotamië, Egypte, de Romeinsch-N. Afrikaansche en Spaansche provincies. Het oude apparaat van den bureaucratischen ambtenarenstaat en het stedelijk regiem blijft in zijn geheel voortbestaan [124], de murwe massa der niet-politiek betrokken onderzaten [125] vormt ook hier den fiscalen grondslag van het rijk. Het moslimsche bewind brengt hier geen nieuwe elementen. De exploitatie van het belastingstelsel — ruggegraat, zenuwstelsel van het rijk — in massale vormen (belastingpacht-wezen met al de daarmee samenhangende vormen van uitbuiting van de fiscale kracht der bevolking) is niets nieuws. Een groep van hooge ambtenaren, vreemdelingen, legeraanvoerders, drijft deze zaken [126] en verbindt ze met de verdere bekende vormen van politiek kapitalisme [127]: handelsondernemingen, koloniale roofvaart, exploitatie van ergasteria, van plantages, met halfvrije of onvrije arbeiders en ambachtslieden. Daarnaast dan de typische kapitaalsinvestaties in Commenda en bodemerij (zie de opgaven in nt 121, slot): een handwerkshandel en een in handwerksvormen gebonden ambachtswezen op den achtergrond. Met massaal fiscaal verkeer [128] en met politiek kapitalisme direct en steeds samenhangend (veel meer dan met handel, laat staan met „industrie"!) zijn de vormen van bankwezen en groothandel in geld, zooals de Kalifaten deze in grootscheepsche figuren gekend hebben.[129]

„Hoog ontwikkeld" (voor alles door het geldverkeer [130]) staan de Kalifaten en het Byzantijnsche rijk met hun staatsbureaucratie,

stadsbeschaving, belasting- en legerwezen naast de boerenbeschaving-in-naturale-vormen, het feodaal-agrarisch gezagsapparaat en de soortgelijke hiërocratie, de eerste beginnende stadsvormen, numeriek zwak, der W. Europeesche staten der vroege en latere Middeleeuwen (vgl. hiervoren, pag. 14, 17-18). Wil men nu de historische periodizeering van W. Europa naar het Nabije Oosten overbrengen en spreken van de „moslimsche Middeleeuwen", zoo heeft de categorie „Middeleeuwen" hier geen inhoud: Geen van de samenstellende sociaal-economische elementen van het beeld der W. Europeesche Middeleeuwen vindt in de moslimsche rijken een doublure (vgl. Hoofdstuk I, nt 23). De „ontwikkelings-hoogte" dient gemeten te worden aan de voorafgegane tijden der Oudheid, niet aan die der West-Europeesche Middeleeuwen.

De eerste stormloop van den Islam is een samengaan van militaire en godsdienstfanatische macht. De veroveringen vestigen een nominaal moslimsch regiem, als overkapping van het bestaande.[131]) De bestaande eeredienst worden — in onderwerping — in stand gehouden, althans ongemoeid gelaten. Wel ontwikkelt daarnaast de Islam onder de politiek-onderworpenen een groote missionaire kracht; een moslimsche zending, weldra ook gedragen door de nieuwe bekeerlingen uit het geheele gebied der Oude Wereld (voor zoover dat onder politieke beheersching valt) voert de bekeeringen ver buiten de Kalifaten, in N. Europa, oostwaarts over de Pamir, langs den zendingsweg van de voorafgaande wereldgodsdiensten: Nestorianisme en Boeddhisme, tot in China en zuidwaarts onder de Afrikaansche volken.

De moslimsche „geestelijke ridder" [132]) en de moslimsche koopman-missionaris zijn de sociologische typen van de dragers en verbreiders van dezen godsdienst [133]): de laatste ontwikkelt meer kracht en over langer tijd, dan de eerste. De belligerente adelsgemeenschappen en stamorganisaties van den eersten tijd der moslimsche expansie worden bij de consolidatie van het patrimoniaal-bureaucratische Kalifaat vervangen door (vaak uit gekochte slaven bestaande) staande legers (vgl. hiervoren pag. 66). Bij den bloei van den handel (vgl. hiervoren pag. 69, 76!) in verband met de vereeniging der groote Voor-Aziatische rijken, is het vooral door het internationaal verkeer dat de Islam langs de handelswegen en met de handelaars zijn verbreiding vindt.

Heeft echter de Islam als zoodanig *rechtstreekschen* invloed op dien handel, op de verkeersvormen, op de organisatie van de koopman-

schap? Neen. De godsdienst en de handel dienen hier gescheiden gehouden te worden. De „moslimsche wereldhandel" als verkeerscomplex is een voortzetting van oudere bestaande vormen en samenhangen. Deze handel kan uitbreiding ondergaan onder de schutse van de politieke moslimsche macht [134]), hij is, als voorheen, een kramer-verkeer waarin (in hoe sterke mate?) Arabieren naast Joden, Perzen, Grieken, Nestorianen, Indiërs, enz. een plaats innemen. *De scheiding der godsdiensten ligt anders en heeft commercieel-economisch geen directe beteekenis.* Zoomin als een nationaal-Romeinsche handel (vgl. pag. 76) bestond, bestaat een nationaal-moslimsche handel. De vormen van het arabische (beter: moslimsche, vgl. pag. 76 nt 119) verkeersrecht zijn die van het Grieksch-hellenistische recht; het documentair betalingsverkeer (wissels, credietbrieven en orderstukken [135])) wordt wellicht in deze periode vervolmaakt; in hoeverre dit arabisch, of zelfs: moslimsch werk is, staat bij de volstrekte internationaliteit van dezen handel, ook in de Kalifaten, te bezien; voorts behoeft bij deze vervolmaking de invloed van den handel in eigenlijken zin niet praeponderant te zijn: het bankwezen en de geldhandel hangen vooral samen met de fiscaal-politieke exploitatie en daarnaast met het politieke kapitalisme (vgl. pag. 77). Het is mij dan ook niet duidelijk waarin een hoogere economische „ontwikkeling" tijdens den Islam gezocht zou kunnen worden. Het politieke kapitalisme is een aloude figuur, geenszins specifiek-moslimsch. Het complex der stadsbeschavingen is evenzeer erfenis der Oude Wereld: stadsorganisatie, ambachten en manufacturen, handelscorporaties, scheepvaart en transportwezen zijn geen nieuwe scheppingen van den Islam. Wellicht is het element van het vrije handwerk belangrijker, slavenarbeid van geringer belang dan in de Oudheid. Doch ook dit staat zeer te bezien. Het gildewezen (vgl. pag. 17, 86, 87) staat evenzeer onder de macht van den bureaucratischen ambtenarenstaat als in Byzantium.[136]) De politieke ontwikkelingsgang (vgl. voor het begrip „ontwikkeling" nog Hoofdstuk I nt 90 op pag. 48) van Z. en W. Europa, waar eerst de burgerijen (waarin het stadspatriciaat en de grooten domineeren: vgl. pag. 73 en noten 103 en 116 van dit Hoofdstuk) tot conjurationes zich als constitueerende stadsmacht aaneensluiten, later de gilden als revolutionnaire strijdorganisaties der burgerijen deze stadsmacht veroveren op de feodale, hiërocratische of(en) patrimoniale stadsheeren, het stedelijk patriciaat en de adelbinnen-de-steden [137]) ontbreekt. Doch — evenmin als het verloop der politieke gebeurtenissen in de helleensche steden op de „eco-

nomische ontwikkeling" in progressistischen zin eenigen directen invloed uitoefende! — het revolutionnaire gilden regiem heeft met de „economische ontwikkeling" van Europa weinig uitstaande; in zijn vol ontwikkelden vorm als heerschend economisch regiem heeft het zelfs „stagneerend" gewerkt, weshalve het door den modernen Europeeschen vorstenstaat der latere Middeleeuwen gebroken is.[138]) Met het ontstaan van het moderne kapitalisme heeft het gildewezen rechtstreeks niets uitstaande.[139])

In hoeverre de Islam de Wirtschaftsgesinnung in modern-kapitalistische richting zou kunnen hebben beïnvloed, is nog niet onderzocht.[140]) De invloed kan (naar ik veronderstel) niet groot geweest zijn, daar de religie hier steeds in overwegende mate magisch-traditionalistisch gebonden gebleven is òf als Virtuosen-Religiosität gedragen is geworden in sociale groepen die als meer of minder georganiseerde hiërocratische macht buiten het actieve economische leven staan (zooals ook de invloed van het Katholicisme op de vorming van den geest van het moderne kapitalisme gering is geweest), of in kleinburgerlijke ordens- en broederschapsorganisaties (vgl. de mysteriënbroederschappen der Oude Wereld) eerder een on-wereldsche „piëtistische" richting inslaat, niet die van een „innerweltliche Askese" van „Werkheiligkeit" als ethische rationaliseering, zooals *enkele figuren* van het 17e en 18e eeuwsche Calvinisme zulks toonen.[141])

De verrichtingen op het gebied der litteraire en humanistische beschaving houden als zoodanig geen direct verband met, en nog veel minder: oefenen invloed op het samenstel van sociaal-economische organisatie. Daarvoor is deze te traditionalistisch gebonden, daarvoor is de sociale afstand tusschen „geleerden" en kooplieden of ambachtslieden te groot, en de aard der „wetenschap" te scholastisch. Dit houde men ook in het oog bij de verrichtingen op het gebied van moslimsche geographie en zeevaartkunde (vgl. pag. 57, nt 12 en nt 4 van Hoofdstuk III); over den stand van organisatie van zeevaart en handel beslissen zij niets. Hun werk is voor alles de binnenkamersche voortzetting van Grieksch-Romeinsche geleerdheid, empirisch aangevuld (als vanouds) met de verstrooide mondelinge berichten van tijdgenooten en de samenlezing uit de encyclopaedische „wetenschap" (vgl. Richter in noot 12) van den tijd.

Deze moslimsche wereldhandel verbindt nu in het Oosten India, Indonesië (en China) met de Oude Wereld. De „ontwikkeling" van den oosterschen handel gedurende de lange eeuwen, sedert het Ro-

meinsche rijk, dan sedert de stichting der moslimsche machtseenheid, is enkel die van een onregelmatig verloop van quantitatieve vermeerdering of vermindering van een internationalen kramerhandel, steunend vooral op stedelijke (vaak politiek bepaalde) kapitaalsinvestatie; de karakteristiek van de „markt" blijft: klein, labiel, door politieke oogmerken gereguleerd, met stapeldwang uit politieke machtsoefening belast; „industrieele marktproductie" is ook hier enkel die van ergasterion en meesterwerkplaats [142]); de handelsgoederen blijven in hoofdzaak de oude hoogwaardige kwaliteitsproducten (vgl. hiervoren, pag. 74 nt 100). *Van een conjunctuur van dynamische progressie kan hier om gemelde redenen evenmin sprake zijn als voor de Romeinsche Weltwirtschaft.*

XI

Gelijk gezegd beteekent moslimsche handel voor het verdere Oosten (zoomin als elders) geenszins Arabische handel; de moslimsche handel, steunend op de N.W. en Z.O. Indische havens is, naast zijn aloud karakter van vreemdelingenhandel, handel van geïslamiseerde Indiërs. Betoogd is dat deze islamizeering met het commercieel-economische geen rechtstreekschen samenhang heeft. Meer nog: het feit dat de groot-goederen- en geldhandel in handen is van (hooggeschatte) Hindoesche kasten, de vormen van Indisch documentair betalingsverkeer, van Indische fiscaliteit, Indisch ambachtswezen, enz. toonen dat het sociaal-economisch-historisch beeld van India langs eigenwettelijken weg zijn grootheid en bloei bereikte. Doch tevens: dat ook hier de algemeene karakteristiek (vgl. hiervoren pag. 69, 76, 81) van de conjunctuur voor de tijden, liggend vóór die van het moderne kapitalisme, in zijn geheel toepasbaar is.[143])

De structuur van stad en handel werd hiervoren reeds gegeven. *In deze structuur komt geen essentieele wijziging:* het Kaviripaddinam van den Grieksch-Romeinschen tijd (zie ook de aanhalingen uit Tamil-bronnen bij Mookerji, 135-137) biedt hetzelfde beeld als het Calicut der 16e eeuw, het Banten van 1596, het als aanloophaven van den Indischen handel vooral belangrijke Mokka in de 17e eeuw, en als het havenvorstendom Makalla, nog in 1931. Voor Banten zie men Hoofdstuk IV, § XIV A hierachter. In de bij Terpstra afgedrukte Compagniesstukken wordt een breede schildering van de haven Mokka gegeven: aanloophaven voor den Indischen handel die de goederen aanvoert welke — op de aloude wijze (vgl. hiervoren, pag.

70 en 75 nt 115) — vandaar ter zee of over land verder noordwaarts worden overgebracht, ten deele in Arabië en op den Afrikaanschen overwal afgezet. Met den halfjaarswind komen vanuit de Indische (en Indonesische) havens de schepen binnen; de Arabische kustvaart mede. Aangevoerd worden de aloude (vgl. hiervoren pag. 62, 70, 73-74) hoogwaardige kwaliteitsproducten: peper, gomlak, benzoë, katoenen lijnwaden, tabak, kaneel, nootmuskaten, nagelen, foelie, kamfer, porcelein, sandelhout, muskus, diamant, indigo, drogerijen, tin, ijzer staal, de reukwerken en gommen van Zuid-Arabië. De tegenhandel komt vanuit Suez (één schip ! met voornamelijk geld, voorts koraal, lakens, Italiaansche stoffen, camelotten, kwikzilver). De markt is uiterst klein en labiel: „'t Groote schip dat jaerlicx van Sues compt en is noch niet gecomen, dat langhe tardeert ende groote schade voor alle schepen die hijer leggen is, want moeten haer goet per faute van coopluijden soo goeden coop geven dat niet behouden connen blijven.... Jegenwoordich (1621) en zijn hier niet dan vercoopers, ende elck en souckt maer 't zijn quijt te werden om van hier met het moissim te trecken ende niet over te blijven leggen.... Van de wtstaende schulden en can niet in krijghen, wat neersticheijt daer om doe, 't wacht al naer de comste van de schepen van boven." De tollen worden in geld of in koopmanschappen geheven. De gouverneur beheerscht den handel: voorkoop, stapeldwang, afpersingen, eigenhandel (meest wel: gelegenheidshandel) „....'t schip van boven (is) nu eerst gecomen doch daermede geen gelt, alsoo alle de coopluyden haer gelt meest aen den nieuwen basscha hebben geleent, ende noch geen betalinge van hem gekreghen." De kooplieden reizen met vrouw en kinderen (vgl. L.V. II, I 176). De scheepsbemanning is aanzienlijk: op 2 schepen van Daboul treft men resp. 200 en 150 Laskaren aan (Colenbrander-Coen I, 696). De handelaren hebben in Mokka hun kolonies. Die van Daboul zijn te Mokka zeer gezien, „werden ende worden in de Arabische tale de neeringhmaeckers genaemdt, houden alhier een huys ende betalen minder van tol als ons vergunt is;".... Op deze „internationale markt", „transitohaven" van een „wereldverkeer" wordt op kramerwijze handel gedreven. .....„Een Chijneesche daetji daer 2 piccol ofte daerontrent mochten op wegen, soude noodich dienen gesonden, also niet weten en connen hoe ons met 't ghewicht handelen, wegen met een deel steenen ende veranderen alle dagen wel". Handel van kleine reizende kramer-kooplieden; daarnaast de overzeesche eigenhandel van vorsten, hetzij in partij, ingeladen met die van de koop-

lieden (in het schip uitgevaren van de stad Chaul is door den factor van prins Asaf Khan (vgl. nt 144), zwager van den Groot-Mogol, te Cambay ingeladen 3055 gouden ducaten (*f* 29.000.—) en eenig zilverwerk [144]) [ter vergelijking: een ander schip, in Chaul binnenvallend, voert een lading ter waarde van *f* 1.200.000 geschat], hetzij met eigen schip en lading (een schip van den vorst van Golconda, van Masulipatam uitgevaren, voor Mokka.[145])]

Een havenvorstendom, in 1931 beschreven: Makalla, momenteel hoofdhaven van Hadramaut, sultanaat met klein territoriaal gebied. Het rijkje drijft op den handel. De stad (12.000 inwoners) met fortificaties, paleizen, ambachts- en handelskwartier en de slavenwijk (slaven-militairen!). Het ambtenarencorps met veel Indische vreemdelingen; de geldhandel in handen van Indiërs, die ook een belangrijk aandeel hebben in den „internationalen handel" van de stad. Tabaksplantages en boomgaarden in bezit van den sultan, den rijksbestuurder en rijke stedelingen (export van de tabak naar Egypte); plaatselijke visscherij, en schipperij van de guanomest voor de plantages (die van de kust met kameelen verder vervoerd wordt). Karavaanhandel naar het binnenland van Hadramaut. De voedselaanvoer (rijst) uit Bengalen. Plaatselijke (denkelijk zeer primitieve) handel met de Bedoeïnen uit het woestijngebied.[146])

Een internationale handel [147]), loopend over een stelsel van relais: de kusthaven-staten: als zoodanig een dunne (doch: gouden!) draad, die de Aziatische wereld over groote afstanden verbindt; voor wat India aangaat: enkele kustvestigingen, verspreid over een kustfront van 2500 K.M. (Ganges-Kaap Komorin-Indus), kleine punten van verkeer, ambacht, politiek meest geïsoleerd van de groote binnenlandsche gebieden (vgl. pag. 71); het onmiddellijke achterland kan onaangeroerd blijven, zooals bijv. nog heden ten dage tot langs de Kalingga-kust de „tribal areas" („backward tracts") gelegen zijn.

Internationaal is ook de figuur van het politieke kapitalisme. In de hiervoren genoemde studie van Massignon (noot 129) wordt een levendig beeld gegeven van de Joodsche „financiers", waardige voorzaten van Süsz en Rothschild (vgl. pag. 9); de exploitatie-vorm is echter geen exclusief-Joodsch bedrijf: de prachtige beschrijving van Von Kremer toont politiek-kapitalistische figuren onder de hooge ambtenaarschap van het Kalifaat, van Arabische (Perzische?) afkomst, volkomen aan de eerstgenoemden gewaagd.[148]) De winstbegeerte der Indische hooge handelaarschap wordt vaak vergeleken met de Joodsche! Enkele illustraties van figuren van Indisch politiek kapi-

talisme: als steeds spelen daarbij avonturierschap en hanteering van politieke macht een voorname rol.

De Arabische familie At-Thaibi (of Thibi), eind 13e eeuw: Malik-ul-Islam Jamaluddin Ibrahim At-Thaibi, „fermier-général" van Fars, heer van Kais en andere (parel!)eilanden in de Perzische Golf, gouverneur van Shiraz in 1306; heeft den rijken export-handel van Arabische paarden grootendeels in handen (hoe deze handel toegaat — handel in een luxe-product bij uitstek! — blijkt uit andere gegevens; de Arabische schepen zijn zwak gebouwd, zonder ijzerwerk, met houten spijkers en touw, met hoogst eenvoudige bezeiling, zonder dek: de lading, in het schip gestouwd, wordt met huiden toegedekt; daarop worden dan de paarden geplaatst. Reeds de Periplous noemt deze oogenschijnlijk weinig zeewaardige schepen; een Chineesch bericht uit het einde der 8e eeuw eveneens; Marco Polo vermeldt ze, en eveneens een ooggetuige uit het midden der 19e eeuw bij Yule[149]); *exploitatie door het politieke kapitalisme beteekent geenszins „economische ontwikkeling" in modern-kapitalistischen zin!* vgl. Hoofdstuk 1, nt 41). De zoon van Jamaluddin, Fakhruddin Ahmed: goeverneur van Ormoes, ambassadeur naar den Grooten Khan in China (1297-1305); Takiuddin Abdurrahman, rijksbestierder in het Çola-rijk van Tanjore, eind 13e eeuw; door zijn zoon Surajuddin en zijn kleinzoon Nizamuddin in dit ambt opgevolgd.[150])

Midden 17e eeuw: de rijksbestuurder van Golconda, Mir Jumla, koopman, uit de heffe des volks opgekomen, als rijksbestierder scheepsbezitter, zeehandelaar, landtransporthandel; beheerscht het meerendeel van de Coromandelvaart op Perzië, Basra, Mokka en Pegu.[151]) De opkomst van lieden uit de laagste klassen des volks tot hooge en de hoogste posten van het ambtenaarschap is in grootere en kleinere patrimoniaal-bureaucratische rijken, waar geen sterke adelstraditie (meer) heerscht, een zeer veel voorkomende figuur, zelfs voor slaven van gelding.[152])

De familie van (Tamil?) koopheeren Malaya van Palikatte, 17e eeuw: scheepvaart en overzeesche handel, deposito- en wisselzaken (vgl. noot 103); een van de hoofden der familie exploiteert verschillende gepachte ambten (holding various offices in farm) en is voorts troepenaanvoerder in den oorlog (adels-levensvorm!).[153])

Dit alles figuren van politiek kapitalisme, in wezen en vorm gelijk aan die der Oude Wereld: b.v. de macht van de Carthaagsche familie der Barkas: particulier koloniaal bezit in Spanje, zilvermijnen, slavenarbeiders daarin en op landbouwplantages, slavenlegers, handel.[154])

De koloniale exploitatie en financieele operaties van den adel in laat-republikeinsch Rome.[155]) Een Crassus naast de Joden Yusuf Ibn Pinehas en Harun Ibn Imran van Bagdad[156]), naast een Jamaluddin Ibrahim At-Thaibi. Een Manik Chand naast de Peruzzi en Fuggers.[157])

XII

Anders is het politieke beeld dat China biedt. Van den beginne, dat de scheepvaart vanuit de Indische havens, via de kusten van Indonesië en Indo-China Z. China bereikt (verg. hiervoren pag. 72), omstreeks het begin der Christelijke jaartelling, heeft het Chineesche rijksgezag de grenzen reeds tot in Tongkin en de Z. Chineesche kust uitgezet (vgl. pag. 24 en nt 66). Het Rijk staat in dit verre Zuiden op veroveringsgebied. Hoofdgebied was tot op de tyrannis van Ts'in Che Houangti en de eerste keizersdynastie (Han), het land van Sjen-si, Sjan-si en Ho-nan, met het gestadig zich uitspreidende kolonisatiegebied in de lagere Hoang-ho- en Jang-tsevlakten. De zuidelijke deelen van het rijk zullen stellig tijdens de eerste dynastieën als militaire gebieden moeten worden gezien; handel en scheepvaart die vanuit het zuiden de noordelijk gelegen hoofdprovincies verbinden met de zuidelijke zeeën (scheepvaart van Indonesiërs, waarin zich de vreemdelingen uit het Westen — India — mengen? *De mogelijkheid die steeds bestaat door het dooreen liggen van scheepsnationaliteit en nationaliteit van de kooplieden*, mogelijkheid die versterkt wordt door het kramerkarakter van den internationalen handel!) zullen wel dienen te worden gezien als in een positie als de handel in de Romeinsche noorder-grensgebieden, aan de monding der groote rivieren en de overvaart naar Brittannië: handel: voornamelijk van vreemdelingen (geen „nationaal-Romeinschen" handel; [vgl. hiervoren pag. 76]), die zich hecht aan de militaire veroveringen. In den loop der eeuwen moet dan dat geweldige proces van Chineesche volkskolonisatie — dat Granet weergaf voor het oude noordelijke gebied (vgl. hiervoren pag. 23-24) — zich zuidwaarts hebben uitgestrekt, tot het de dalen der kustrivieren van Kwang-toeng tot Tse-kiang heeft gevuld en daarin dat indrukwekkend geheel van landbouw- en stadswezen opgebouwd, dat iederen vreemdeling met ontzag steeds vervuld heeft.[158]) Bij het verloop van dit geheele proces is steeds het rijksgezag gehandhaafd gebleven: een verloop van zaken dus, — binnen zekere grenzen als vergelijking te betrekken, — zooals dat onder de schutse van het koloniaal-Romeinsche bewind in de provincies van het Rijk zich begon te voltrekken, doch dat daar onderbroken werd door den

aftocht der Romeinsche legers en het terugleggen der rijksgrenzen (vgl. hiervoren pag. 67, 69). Het rijksgezag is dat van den bureaucratischen ambtenarenstaat, in typisch-Chineesche vormen waarin de Confusianistische literatenstand, welke zich sedert de periode der Oorlogvoerende Staten de macht heeft verzekerd, deze bureaucratie heeft gestempeld (vgl. hiervoren noot 88). De Chineesche beschaving is typisch een stadsbeschaving; de Chineesche steden vertoonen een bij uitstek „stedelijk-burgerlijk" karakter[159]); de organisaties der stedelijke bevolking zijn veelvuldig en sterk; doch de steden zoo goed als de dorpen blijven onder het rijksgezag geordend; geen strevingen betreffende politieke zelfstandigheid doen zich voor. De politieke ontwikkeling van de polis (vgl. hiervoren, pag. 65, 66) ontbreekt; de figuur der revolutionnaire stadsgemeente in haar verschillende phasen (Z. en W. Europa; vgl. pag. 79) evenzeer. Rijksgezag, stedelijke en boerenbeschaving lijken zichzelf gelijk te blijven gedurende de lange eeuwen van het bestaan — hoe ook turbulent! — van het rijk (vgl. Hoofdstuk I, noot 61).

Ten tijde van de komst van het zoogenaamde Romeinsche gezantschap van Marcus Aurelius in China (166 n. Chr.) — in denzelfden tijd ook komen Indische *en Indonesische* gezantschappen langs den zeeweg naar China —[160]) is in Tongkin het Chineesche gouvernement reeds gevestigd: in een stedelijke vestiging?[161]) De autoriteiten van het centrale bewind figureeren in alle berichten, ongeacht de splitsingen van het Rijk, de verdeeling in vijandige dynastieën. Wat in China ontbreekt is het politiek zelfstandige havenvorstendom, de scheiding tusschen binnenlandsche gebieden en onafhankelijke kuststreken (vgl. hiervoren, pag. 71). In de machtige havensteden steeds: de gedomesticieerde bevolkingen en de ambtenaren van het centrale bewind met militaire en politieke macht, als meesters. Wat aan berichten bestaat werpt vluchtige lichten over deze havensteden en hun handel. De bloeitijd der T'ang dynastie schijnt, met een tijd van vrede en volkskolonisatie, ook aan de zuiderhavens en den internationalen handel ten goede te komen. Kanton en Tsjwang-tsjou (Ch'uan-chow[162])) als groote havensteden dateeren uit dezen tijd[163]) (de rijkshoofdstad ligt nog steeds in oud-China, thans in Si-ngan foe (Sjen-si)). Het is wederom het centrale rijksgezag dat met het bureaucratisch ambtenarenregiem den handel beheerscht: in de 8e eeuw (....or probably somewhat earlier.... Chang) wordt het „Bureau of Trading Junks" ingesteld met een (wisselend) aantal vestigingen in de verschillende havensteden, dat de aankomende schepen regis-

treert, de (hooge) haven- en tolrechten int (en — aldus Chang —: „freight charges" int: hoe is deze staatsbemoeiing gelegen?), de (strenge) douane- en stapelrechten uitoefent, als „raad van scheepvaart" dient, verder bemoeiing heeft met de scheepspolitie, met ontvangst en doorreis van gezantschappen.[164]) In het volle licht — en sindsdien door de eeuwen heen in vrijwel geen enkel essentieel punt veranderd — staat dan de stad Hang-tsjou (rijkshoofdstad der Soeng tot 1276, wanneer de stad door verovering aan de Mongolen overgaat) in Polo's beschrijving, eind 13e eeuw, „de groote stad Kinsay" de „famous rhapsody of the Manzi-capital"[165]). Alle karakteristieke elementen zijn hier bijeen: reusachtige stadsbevolking (Hang-tsjou wordt in dezen tijd de grootste stad der wereld geacht, zie Yule-Cordier t.a.p. 212 nt 12), groote internationale handel, domineerend centraal bewind met uitgebreid ambtenarenapparaat, dat handel en ambachten beheerscht en controleert.

De mededeelingen over den Chineeschen handel en wat daarmede historisch samenhangt, stellen zonder uitzondering teleur, doordat zij op geenerlei wijze de categorie „handel" nader historisch begrenzen en haar inhoud geven. De vooraanstaande plaats die het rijksgezag door haar ambtenaren-instanties inneemt, doet vermoeden dat staatshandel en staatsscheepsbezit mogelijk moeten zijn geweest. Kent ook de Chineesche handel de tweedeeling: geldbezittend stadspatriciaat, in den handel diskontinuierlich investeerend en den op handel uitgaanden handwerkshandel naast en met de (met den laatsten samenhangende) vele compagnies- en genootschappelijke organisatievormen van een „kleinburgerlijke" klasse; de Chineesche koopmanschap is in hooge mate pacifiek, nadert dicht de typisch „burgerlijke" — politiek rechtelooze! — groepen der Oude Wereld: zie pag. 68 en nt 71). Heeft zich in den Chineeschen handel een „middleclass" (vergelijk pag. 73 en nt 99) als dominant ontwikkeld? Het politieke kapitalisme, in Oud-China ten tijde der Oorlogvoerende Staten machtig, wordt voor wat zijn politiek-belligerente vormen betreft (vgl. hiervoren, pag. 27), door het keizerlijk bewind van den Chineesch-humanistischen ambtenarenstaat neergehaald. Patricische koopheerengilden — vgl. de Keulsche Richerzeche! — komen in China voor, met groote macht toegerust[166]); ontzaglijke fortuinen van koopheeren bestaan.[167])

Het vraagstuk van de Chineesche handelsgeschiedenis vormt een onderdeel van het vraagstuk der economische geschiedenis van China in het algemeen. Sedert de unificatie van Oud-China in het Rijk, na

de periode der Oorlogvoerende Staten (3e eeuw voor Chr.), staat de ambtenarenstaat overeind, met onder zich steden en landschappen, welke hun bestaan eveneens door de eeuwen voortzetten; een net van verkeersvormen spreidt zich over stad en land, ambachtswezen en hoogbezette, zeer gedifferentieerde manufacturen (mijnbouw, metaalbereiding!) ontwikkelen zich, *doch een bepaalde, critische, caesuur-periode* (vgl. hiervoren, pag. 18) *der Chineesche geschiedenis wordt hiervoor niet aangegeven.* In perioden van meer of minder langen duur kan een bepaalde historische peripetie zich ten volle doen gelden: b.v. een inflatie van het geld met de ruïneuze gevolgen van dien; bovendien geven de groote natuurrampen (overstroomingen, misgewas) een onregelmatig rhythme van ontreddering en consolideering aan den agrarischen onderbouw (en daarmede aan het geheele samenstel) van het rijk; voorts dan de vreemdelingeninvasies en volksbewegingen, al dan niet samenhangend met de wisseling der dynastieën. *Bij dit alles schijnt een diep-ingrijpende qualitatieve vervorming niet plaats te vinden; het herstel schijnt zich in dezelfde vormen als vanouds te voltrekken;* steeds blijft het kader van den bureaucratischen ambtenarenstaat hetwelk de politiek-fiscale organisatie en het beschavingsbezit hoedt en behoudt. In deze economische samenleving, welke oogenschijnlijk zooveel mogelijkheden daartoe geboden heeft, is dan ook een modern kapitalisme nooit opgekomen, ondanks de overrijke reeks van verkeers- en sociaal-economische organisatievormen; groothandel, geldwezen, bank- en wisselzaken, „zware industrie" (in vormen, die van het vroeg-kapitalistisch W. Europa te boven gaand), manufacturen, exploitatie van ambachten (Verlag), economische betrekkingen, vele provincies omvattend, d.w.z.: over voor W. Europa „internationale" afstanden.

Aldus ook de vragen die rijzen bij den Chineeschen (overzeeschen) handel: *moet men hier min of meer van den aanvang af rekenen met een historische constante?* Nog het jongste werk over den Chineeschen handel [168]) geeft op deze vragen geen enkel antwoord.

De Chineesche handel kent perioden van verre overzeesche expansie naast perioden van passiviteit en massaal „embargo". In hoeverre heeft men hier te doen met een schablone der officieele Chineesche geschiedschrijving? De perioden hangen samen met het verloop en den stand van het keizerlijk bewind: in hoeverre dekt dit direct de werkelijkheid? Economische motieven kunnen ter verklaring niet gegeven worden (vgl. Moreland, Akbar, 214). Krause [169]) gaat zelfs zoover te zeggen dat de Chineesche handel zich terugtrekt,

zoodra de handel der vreemdelingen actief tot China zich uitstrekt: Denn die Chinesen waren niemals ein seefahrendes Volk und sind für den Handelszweck ihren Abnehmern immer nur so lange entgegen gekommen, bis Diese selbst weiter vordrangen und ihr eigenes Land aufsuchten. De internationale kramerhandel naast de commercieel-economisch niet rechtstreeks geïnteresseerde positie van bureaucratie en patriciaat maken binnen zekere grenzen zooiets mogelijk, d.w.z.: een sterke vreemdelingenhandel is voor de bureaucratie van havens en rijk als fiscaal en commercieel object van even groote waarde als een „nationale" handel (vgl. noten 60 en 98 van dit Hoofdstuk); de investaties in den handel zijn (bij de volstrekte internationaliteit van het kramerhandelsverkeer) bij een vreemdelingenhandel even goed denkbaar. Ondanks dit alles blijven de economische perioden van den Chineeschen handel als geheel m.i. onverklaard.

Uit het betrekkelijk weinige, wat de gegevens aan inlichtingen leveren moet m.i. worden aangenomen, dat, sedert de Chineesche volkskolonisatie tot in Z. China zich geconsolideerd heeft, de Chineesche handel die vol-ontwikkelde vormen bezit, die latere, gedetailleerde gegevens toonen, waartoe die van Marco Polo en van Ibn Battutah de inleiding leveren. Dat wil dus zeggen: Handwerkshandel [170]) van hetzij met Commenda-investatie, hetzij in onderlinge compagnieschappen in den vreemde trekkende kramergroepen; scheepsbezit van hetzij handwerks- en (of) schipperscorporaties, hetzij van stedelijke grooten, patriciërs en ambtenaren. Eigenhandel en (of) gelegenheidshandel der laatstgenoemde groepen.[171]) Bij het laatste is een stelsel van factor's overzee mogelijk (vgl. noot 103). Volkrijken kramerhandel toonen de Chineesche handelskolonies in den vreemde [172]) zoowel als de vreemdelingen-vestigingen in China: kolonies van Perzen, Arabieren (beter: Moslims? vgl. hiervoren, pag. 74-75, 79), Joden Armeniërs, Indiërs (geen Indonesiërs?!) worden hier met name genoemd.[173])

Hier in Oost-Azië evenzeer als langs de westelijke handelswegen en in de Oude Wereld is de kramerhandel verkeer met hoogwaardige kwaliteitsproducten: Gibbon's „mordant aphorism" is ook op den Chineeschen handel ten volle van toepassing. [174])

Kunnen scheepstechnische gegevens (vgl. hiervoren, pag. 84) eenig licht op den Chineeschen handel werpen? Men dient hierbij in de eerste plaats te bedenken, dat de scheepsbouw zich tot veel grooter hoogte ontwikkelt in verband met en in afhankelijkheid van de oorlogsvaart dan in het commercieele kader. In het onderhavig verband mag m.i. aan

cijfers geen hooge waarde toegekend worden: Gegevens uit de 7e eeuw stellen de vaart van Kanton naar Çriwijaya op 20 dagen, 1 maand, meer dan 1 maand [175]); 8e en 9e eeuw: verscheiden tientallen dagen [176]); 10e eeuw: 1 maand [177]), 11e eeuw: van Palembang naar Kanton: 39 dagen[178]); 13e eeuw: van Broenei naar Tsjampa: 30 dagen naar Palembang: 40 dagen, naar Java: 45 dagen [179]); 14e eeuw: van Tsjwang-tsjou naar N. Atjeh: 121 dagen [180]); van Kanton naar Annam: 20 dagen, van Tongkin naar het Tenasserimsche: 40 dagen [181]); van de Ganges-havens naar Java: 40 dagen [182]); de vaart van Djambi naar Kedah, 7e eeuw: 14 dagen [183]); vandaar naar Negapatam: 30 dagen [183]); in de 15e eeuw: van Ceylon naar N. Atjeh: 20 dagen; vandaar naar Malaka: 7 dagen, van N. Atjeh naar Tenasserim: 16 dagen [184]); 1615: duur van de vaart der Chineesche jonken van Z. China naar Banten: 16, 17, 18, 20 dagen; 1622: 43 dagen, van Z. China naar Batavia.[185])

Niet alleen kunnen deze cijfers onnauwkeurig zijn, de opgaven kunnen bovendien zeer verschillende scheepstypen betreffen, alhoewel voor de groote routes voor den periodiek-reizenden handel eenzelfde scheepstype mag worden verondersteld. Waar binnen zekere grenzen een vergelijking mogelijk is [186]) wordt echter over het beeld niet meer licht geworpen: een Chineesche tekst uit de 1e eeuw na Chr. geeft voor de zeereis van Tongkin naar India een duur van 12 maanden voor de heenreis, 10 maanden voor de terugreis aan. Een reisroute van een gezantschap, 2e eeuw na Chr., van Z. China naar de Indische Gangeshavens geeft een duur aan van 10 (12) maanden. In het begin der 11e eeuw na Chr. komt een Z. Indisch gezantschap naar China, na een reisduur van 248 dagen over den zeeweg.[187]) Tegenover een dergelijke identiteit raakt men het spoor bijster. Ferrand teekent bij deze gegevens aan [188]): A une douzaine de siècles d'intervalle, ces données peuvent être comme concordantes.

Op grond van deze en dergelijke gegevens moet men ook voor de scheepstechnische gegevens komen tot de slotsom, dat eenige „ontwikkeling" op dit gebied niet kan worden aangegeven: de hypothese van de historische constante (hiervoren, pag. 88 en nt 149, slot) zou dus van hieruit moeten worden bevestigd.

De scheepsbouw omvat tallooze typen, van de meest eenvoudige visscherskano's tot de groote jonken voor de overzeesche vaart die Polo eind-13e eeuw uitgebreid beschreven heeft [189]): met ijzer opgetimmerde rompen, 4 vaste masten, een dek, waterdichte schotten in het ruim,

200-300 man scheepsvolk (vgl. pag. 82) 50-60 hutten [190]), — Yule acht deze schepen de grootste te dien tijde ergens ter wereld ter zee [191]) —. Doch dergelijke schepen met honderdtallen opvarenden (men moet zich voorstellen tien- en honderdtallen kooplieden, elk met zijn balen en pakken ingescheept [192]), naar den trant der tegenwoordige tusschendekspassagiers van landverhuizers- en (aziatische) Mekkapelgrimsschepen; gevolg eenerzijds van de volkrijkheid van den kramerhandel, anderzijds van de beperkte scheepsgelegenheid, bij periodieke vaart in verband met de, alle scheepvaart beheerschende, halfjaarswinden) verschijnen reeds eeuwen eerder in de berichten der Aziatische vaart [193]); ze komen evenzoo voor in de 16e en 17e eeuw [194]), en evenzoo in de 19e eeuw.[195])

XIII

De handel dus als „historische constante": in het verloop kan men geen kwalitatieve vervormingen aangeven; grondslag blijft het (door het vaste rhythme van afscheep en aankomst met de wisselende halfjaarswinden bepaalde) toevloeien van grooter of kleiner menigten kleine handelaars in kostbare hoogwaardige kwaliteitsproducten: *louter kwantitatieve veranderingen in eenzelfde kader.* Verschillen kunnen optreden in den bloei van den handel, de markten kunnen vol volks zijn, de schepen kunnen uitblijven door oorlog, zeeroof, schipbreuk, hongersnood of epidemieën in de havens van afvaart of onderweg, het volume van den handel kan toe- of afnemen, het rhythme van den omslag ietwat verlangzamen of versnellen, steeds zijn het „conjuncturen" waarbij men de „markt" *in den tastbaarsten zin van het woord* zich heeft voor te stellen: het marktplein, aan het strand, voor de stadspoorten, de nauwe winkel- en pakhuisstraten (de helleensche Deigma, de moslimsche bazaar) in de stad, de koop- en sjacheronderhandelingen bij den voorraad der goederen, aan de kraam, van man tot man.[196])

Aldus dan „internationale handel", „wereldhandel". Gezien in deze vormen (als een hypothese hier gegeven!) raakt het wonderlijke beeld verklaard van dien handel, die tegelijk van het eene einde der wereld naar het andere zijn weg gaat, kostbare goederen hanteert en vervoert, aan de vorstenhoven en in de patriciërswoningen koopen afsluit, rijkdommen wint, èn zich in hachelijk avontuur begeeft [197]), zwerversbestaan lijdt: zaak der vorsten en grooten is, èn tegelijkertijd zwak, gering èn volkrijk blijkt te zijn. De historisch-cultureele

waarde van dezen handel [198]) wordt tienmaal hooger aangeslagen dan zijn economische waarde: doch onjuist zou het zijn (zooals meestal geschiedt) om uit deze zijn historisch-cultureele waarde een slotsom te trekken omtrent een economisch-historisch gelijkstandig belang.

NOTEN BIJ HOOFDSTUK II:

1) Vgl. R. Rolland, Vie de Beethoven [15], 11, 71, 134.
2) Reichwein, China und Europa im 18. Jahrhundert (1923), 110-119, 158; vgl. 84-85, 85-86, 86, 96, 98, 101-102, 103-104, 106.
3) Vgl. Pallas Leidensis 1925, 81 (Wensinck), 98 (Huizinga).
4) 49 deelen, 1879-1904. Vgl. I, IX-XLVII, L, VII-VIII. Zie De Goeje, Notice sur la vie et les travaux de M. Max Müller (1902), 20.
5) Waarbij het kenmerkende van de wisseling der tijdsomstandigheden in het oog gehouden dient te worden. De geesteswetenschappelijke ontdekkingen der 19e eeuw hebben een machtige bijdrage geleverd tot het wereldbeeld (de ideologie) van dien tijd: de historisch-universeele ontwikkelingsgedachte, de gedachte der Evolutie en der Vooruitgang (vgl. hiervoren, Hoofdstuk I, § III) ..... les grands Empires du monde antique nous apparaissent, malgré leurs rivalités incessantes, leurs luttes sans pitié, comme travaillant tous à une même oeuvre: le progrès de la civilisation. L'histoire est jonchée de débris de peuples, de religions et d'Empires, qui n'ont laissé derrière eux que des souvenirs; mais les progrès réalisés dans la civilisation n'ont jamais été perdus, et nous bénificions aujourd'hui de ces longs siècles d'effort. La civilisation est un flambeau dont la lumière s'accroît d'âge en âge et que les peuples les plus divers se sont passés tour à tour..... Cette civilisation, chaque race l'a portée à un certain niveau jusqu'à ce que, épuisée par ses efforts, elle en léguât l'héritage à une autre race destinée à le développer à son tour..... Vgl.: C'est surtout aux progrès des sciences naturelles que sont dues les idées qui commencent à pénétrer de plus en plus dans l'histoire. Ce sont elles qui, mettant en évidence l'influence toute prépondérante du passé sur l'évolution des êtres, nous ont montré que c'est le passé des sociétés qu'il faut étudier d'abord pour comprendre leur état présent et pressentir leur avenir. Il y a une embryologie sociale comme il y a une embryologie animale; et, de même que le naturaliste trouve aujourd'hui l'explication des êtres dans l'étude de leurs formes ancestrales, de même le philosophe qui veut comprendre le génèse de nos idées, de nos institutions et de nos croyances, doit tout d'abord étudier leurs formes antérieures. Envisagée ainsi l'histoire dont l'utilité pouvait sembler faible, alors qu' elle se bornait à des énumérations puériles de dynasties et de batailles, acquiert aujourd'hui un intérêt d'actualité immense. Elle devient la première des sciences, parce qu' elle est la synthèse de toutes les autres.....; cette loi formidable de l'évolution qui régit toutes choses: les dieux, les mondes, les empires et les hommes..... Le Bon, Les premières civilisations (1889), 6, 806, 7, 22. Het werk van Le Bon is het type van de evolutionistische menschheidsgeschiedenis, waarvan Wells' The Outline of History — zie het karakteristieke Ratzel-citaat, als motto voor zijn Introduction — een der jongste goede, dat van H. W. van Loon een der jongste slechte, veramerikaniseerde voorbeelden is. In onzen tijd is dit vaste geloof in de regel- en wetmatige gebondenheid van het groote geheel verdwenen. De bronnen vloeien rijker dan ooit; doch de vondst van een nieuw Egyptisch koningsgraf viert thans als journalistieke sensatie en humbug de grootste triomfen. Het tijdschrift The Illustrated London News gaf gedurende de laatste jaren regelmatig een reeks rijk geïllustreerde bijdragen, van veler deskundige hand, waarin èn museumbezit èn vondsten van het jongste archaeologische werk bespreking vonden. Doch alle spoor van groote lijnen, alle vast „ontwikkelings"-geloof is daarbij verdwenen. Wat overblijft is een verwarrende veelheid: negerplastiek, perzische miniaturen, samojeedsch ivoorsnijwerk, japansche houtsneden, hellenistische fresco's, oud-chineesch jadewerk, chaldeesche stempels, noord-europeesche

bronzen voorwerpen. Ook op andere gebieden der cultuurgeschiedenis herhaalt zich dit feit.

6) In strikte tegenstelling dus met de „Linnaeïsche" categorieën der abstract-theoretische moderne Amerikaansche sociologie en met die van Vierkandt. Voor de analoge controverse op het gebied der theoretische economie (een andere facet der sociologie), zie hiervoren, pag. 33 e.v..

7) De geschiedenis kan dus „leering" verstrekken omtrent (bijv.) de ontwikkeling van een demagogisch charisma, omtrent de grenzen van bestaansmogelijkheid van een kapitalistische industrie welker bestaan de garantie van de geheele moderne cultuur vormt, enz. Wat echter in deze verschijnselen „goed", „slecht", „vooruitgang", „terugval", is, staat aan haar niet ter beoordeeling. Hier gelden slechts de persoonlijke inzichten — beide gelijkwaardig geldend! — van Mowrer of Rosenberg.

8) Weber, Agrarverhältnisse im Altertum (Ges. Aufs. z. Soz. u. Wirtschaftsgesch. vgl. hiervoren, pag. 13 nt 16); Hasebroek, Staat und Handel im alten Griechenland (1929); dez. Griechische Wirtschaft und Gesellschaft bis zur Perserzeit (1931); Ed. Meyer, Blüte und Niedergang des Hellenismus in Asien (1925); Rostovtzeff, Geschichte und Wirtschaft im römischen Kaiserreich (1930); vgl. Weber, Die sozialen Gründe des Untergangs der antiken Kultur (a.w., 289-311); Neurath, Antike Wirtschaftsgeschichte [3] (1926).

9) Weber, Die Wirtschaftsethik der Weltreligionen (Ges. Aufs. z. Religionssoziologie, I, 237-573, II, 1-311); vgl. Wirtschaft und Gesellschaft (Grundrisz der Sozialökonomik III).

10) De schets van B. J. O. Schrieke, Prolegomena tot eene sociologische studie over de volken van Sumatra I (Tijdschrift Bataviaasch Genootschap 65 (1925), 90-208; voor het methodologisch (ethnologisch) uitgangspunt zie Inleiding, ald. 91-94) bleef onvoltooid.

11) Mc Crindles' uitgaven van Megasthenes, Arrianus, de Periplous, Ktesias, Ptolemaeus; berichten naar aanleiding van den tocht van Alexander den Groote; samenlezing van verdere berichten, verspreid bij de schrijvers der Oudheid (1877, 1879, 1882, 1885, 1893 (1896), 1901). Rawlinson, Intercourse between India and the Western World (1916); Hirth, China and the roman Orient (1885). Vgl. Marshall, Mohenjo-Daro and the Indus civilisation (1931).

12) Reinaud, Relations de voyage faits par les Arabes et les Persans dans l'Inde et la Chine (1845); Reinaud's uitgave van Abulféda: I, Introduction générale à la géographie des Orientaux (1848); Ferrand, Relations de voyages et textes géographiques Arabes, Persans et turkes relatifs à l'Extrême Orient (1913-1914); belangrijkste reizigersberichten: Sulaiman (Ferrand, Classiques de l'Orient VII), Ibn Battuta (Defremery-Sanguinetti, 1874-1879), uitgave van de Adjaib al Hind, Livre des Merveilles de l'Inde (Van der Lith-Devic, 1883-1886). Enkel de voornaamste uitgaven, in vertaling toegankelijk, zijn hier genoemd. Met het moslimsche geografische werk valt het eigenlijk-historiografische samen (vgl. Richter, Das Geschichtsbild der arabischen Historiker des Mittelalters (1933), 23: Es verschmilzt auch das geschichtliche Denken in seinen Aeuszerungsformen durchaus mit den Grundzielen der literarisch-islamischen Bildungseinheit die letzten Endes eine grosze Enzyklopädie darstellt). Zie ook Weil, Geschichte der Chalifen, (1846-1851) en Von Kremer, Kulturgeschichte des Orients unter den Chalifen (1875-1877).

13) Beal, Buddhist Records of the Western World (1884), Stan. Julien, Pélérins Buddhistes (1856 e.v.), Legge, Fa-Hien, Record of Buddhist Kingdoms (1866), Chavannes, Mémoire composé à l'époque de la grande dynastie T'ang sur les religieux éminents qui allèrent chercher la loi dans les pays d'Occident (1894), Takakusu, A record of the Buddhist religion as practised in India and the Malay Archipelago (1896); zie ook Edkins, Chinese Buddhism (1880) en Rhys Davids, Buddhist India (1903).

14) Zie de lijsten, als supplement van de Hakluyt-uitgaven. Vgl. nog Encyclopaedia Brittannica [11], XII, i.v. Hakluyt, Richard. De Hakluyt-Society werd gesticht in 1846.

15) Yule, Cathay and the way thither, being a collection of medieval notices of China (1866, 2 dln., thans 4 dln. uitgave-Cordier, Hakluyt-Society, 2.

XXXVIII, XXXIII, XXXVII, XLI (1913-1916), waarvan in XXXVIII het belangrijke Preliminary Essay on the intercourse between China and the Western nations previous to the discovery of the Cape's road. De medieval notices omvatten mede die van Moslims op den weg naar Cathay.

16) Hirth-Rockhill, Chau Ju Kua, his work on the Chinese and Arab Trade in the 12th and 13th century (1912). Van het werk van de (moslimsche) Chineezen Ma Huan en Fei Hsien, „tolken-secretaris" (Rouffaer) in het gevolg van den Eunuch Cheng-Ho, gezant van den Ming-keizer in de Zuidelijke zeeën, zijn de gedeelten, op Indonesië betrekking hebbend, afgedrukt bij Groeneveldt, Verh. Bat. Gen. XXXIX, 1 (1876), 2e druk in Miscellaneous Papers relating to Indo-China and the Indian Archipelago II, 1 (1887); vgl. Rouffaer in Bijdr. Kon. Inst. 77, 1921, 119 nt 1, slot; 159 nt 2) en T'oung Pao 7 (1906). Voorts Rockhill in T'oung Pao 15 (1914)-16 (1915). (Vgl. ook T'ien Tsê Chang, diss. Leiden, 1934, 9, 17-18, 23, 25, 26, 28, 29, 30 noot 2, 42 noot 1, 43, 51 en noot 5, 94, 101-102). Zie ook Ferrand, L'Empire sumatranais de Çrivijaya (1922), 81 noot 4, 98 noot 2, en Journal Asiatique XIII (1919), 486, 489, over loodsboeken van Çola- en Arabische zeevaart.

17) Vgl. Danvers, The Portuguese in India (1894), Whiteway, The rise of Portuguese power in India (1899). Zie voorts Rouffaer in Bijdragen Kon. Inst. v. d. T. L. en V. VI: 6 (1899), 77 (1921), 86 (1930). Portugeesche werken ook in de Hakluyt-publicaties. Voor de Nederlandsche uitgaven der Linschoten Vereeniging vgl. Hoofdstuk IV, § II.

18) De hypothesen omtrent de oer-aziatische volksgemeenschap (von Richthofen, De Groot). De hypothese omtrent de Egyptische oorsprong der Chineesche beschaving, enz. Kenschetsend voor dezen geest is het interessante werk van Metchnikoff, La Civilisation et les grandes fleuves historiques (1889), waarin met het litteraire materiaal der Sacred Books of the East en met het aardrijkskundig werk vooral van Réclus, een op historische-evolutiegedachten berustend „wetmatig" schema voor het ontstaan en de structuur der oude „groot-oikos-beschavingen" der Oudheid wordt weergegeven. De invloed van dit boek schijnt langdurig (zie b.v. H. Roland Holst, Over dramatische kunst (1928), 42-43 (Müller-Lyer)). Ook voor de geo-politische studie is Metchnikoff's werk een wegbereider.

19) Vgl. nog Duyvendak, Inaugureele rede, 30.

20) Scherer, Allgemeine Geschichte des Welthandels (1852-1853); Noël, Histoire du Commerce du monde (1891-1906); thans: Schaal, Vom Tauschhandel zum Welthandel (1931); vgl. ook Götz, Die Verkehrswege im Dienste des Welthandels (1888). Götz's werk is gebouwd op Ratzel's „Anthropogeographie" (vgl. noot 5 hiervoren); zie vooral de Inleiding: „Zur Herstellung einer Wissenschaft der geographischen Entfernungen".

21) Reeds het beeld van den landhandel echter geeft aan de „ontwikkelings"-gedachte een andere richting. In tweeërlei opzicht: eensdeels doordat het verkeer te land gedurende duizenden jaren, tot in de 19e eeuw de stoomkracht en de ijzeren weg komen, vrijwel geen verandering ondergaat; het voet- en ruiterverkeer zoomin als dat van het karretransport. Zie Götz, 323 e.v., 474, 511, 518. Andersdeels doordat het „ontwikkelings"-beeld hier van de economische ontwikkeling-in-engeren-zin wordt gescheiden: de groote wegen- en poststationsstelsels (Perzische rijk, Romeinsche rijk, Bactrië, Noord-India, China) worden niet om economische, doch om militair-strategische en bureaucratisch-administratieve belangen van het staatsgezag, opgezet. De vormen, waarin deze organisatie plaats vindt, zijn en blijven onderling in hooge mate gelijk, ongeacht of het de Thurn--und-Taxis'sche Post der 16e-17e eeuw, de Kalifaatspost ten tijde van Ibn Chordadbe (9e eeuw) of de cursus publicus ten tijde van keizer Augustus betreft (vgl. ook hiervoren, pag. 65).

22) Pag. 84, 89-90.

23) Hoofdstuk IV, §§ I en III.

24) Vgl. Götz..... die nachfolgenden Völkergenerationen..... die Erfüllung ihres historischen, wenn auch von ihnen noch lange nicht anerkannten Berufes, die Erdräume als eine allgemein-nutzbar zu machende Wohnstätte

zu behandeln, indem man dieselben vor allem durch geringere Zeit- und Transportmittelverbrauch einander nähert (138); zie de „wetmatigheden" op 317, 349, 440 noot *), 516 noot *), 537 noot *). 114: Ebensowenig damals (d.w.z. ten tijde van de Phoenicische handelsmacht) **wie für den modernen Kaufmann** bedeutete dessen Wohnsitz auch den Magasinsplatz der von ihm umgesetzten Artikel, so dasz man also die Stelle der phönikischen Städte nicht als die Anfangs- ja nicht einmal als die Durchgangspunkte ihrer Verkehrslinien anzusehen braucht. Ik cursiveer. Men stelle zich 't verschil voor tusschen den modernen handel (ingeschakeld in het beursverkeer, waarbij b.v. een varend graantransport der La-Plata havens vanuit Rotterdam rechtstreeksch naar Bergen gedirigeerd wordt) en den op avontuur uitgaanden Phoenicischen karavaanhandel te land of ter zee, hetzij als koningskaravaan (vgl. I Koningen 10 : 11, 22), hetzij als Commenda-voerende handelaars, hetzij als onderlinge handelsonderneming, trekkend naar de Ooster- of Westermarkten (zie hierachter ntt 60, 69)!

25) Heichelheim, Welthistorische Gesichtspunkte zu den vormittelalterlichen Wirtschaftsepochen, Schmollers Jahrbuch 56, VI (1933), 154 e.v. De sleutelstelling op 154-155: ..... seit man mit Recht, weil unbeweisbar, hier aufgehört hat, an eine ökonomische Aufwärtsentwicklung der Welt etwa in darwinistischem oder auch marxistischem Sinne oder gar an eine Wiederkehr der einmalig heutigen Lebensformen in der Vergangenheit als sinngebendes Dogma zu glauben, hat im Mittelpunkt der sich nun beschränkenden wirtschaftshistorischen Forschung ernster Natur fast nur noch jene kaum eineinhalb Jahrtausende alte einmalige und eigenartige Entwicklung eines historischen Sondergebildes gestanden, das, in dem kleinen west- und mitteleuropäischen Raum seit der germanischen Völkerwanderung entstehend, bis in das Zeitalter des strukturverwandelnden 19.-20. Jahrhunderts n. Chr., des Hoch- und Spätkapitalismus, als Einheit verfolgt werden kann. Besuche humanistischer Achtung stattete man der Wirtschaftsgeschichte eines zweiten Sondergebildes ab, den zirka zweitausend Jahren antiker Mittelmeerkultur, ohne eine Einordnung recht zu wagen. Die zirka 3000 Jahre der Stadtkulturen des Alten Orients überliesz die Wirtschaftsgeschichte meist den Assyriologen und Aegyptologen, die gewaltigen Raumzeitkomplexe der Ur- und Grundkulturen den Prähistorikern, den Islam den Arabisten, obwohl nur von dort überall her wesentliche Züge des mittelalterlich-neuzeitlichen Komplexes verständlich wurden. Um Indien, China und Amerika gar, sowie um die sogenannten Naturvölker ging man in achtungsvollem Bogen herum. Ueberall sah man hier mit Recht eigengesetzliche und einigermaszen abgeschlossene Sondergebilde des Lebens, aber zu Unrecht verkannte man den ökonomischen Formzusammenhang, beachtete nicht, dasz es Variationen analoger wirtschaftlicher Grundformationen waren, die in immer neuer Differenzierung uns entgegen traten und so über alle Scheidung hinweg eine welthistorische Verbindung schufen.

26) Ald. 154, 155, 156-159, 159 nt 7. Zie ook het citaat voor Hoofdstuk I, hiervoren.

27) De figuur der boerenbeschaving brengt daarom geen stap nader tot de „wirtschaftliche Urzustand"! vgl. Malinowski, a.w. (zie pag. 62 nt 32), 60-62 naast X; vgl. 84-85, 96, 97, 156-157, 166-168, 172-173, 174-175, 282-288, 516.

28) Zie Die Ordnung des Wirtschaftslebens^2 (1927), 20-26; ald. 6-14: critiek op de Stufentheorieën.

29) Zooals bijv. Le Bon's schema, geïllustreerd aan India (a.w., 22)..... On peut dans une seule contrée spéciale par son étendue, sa situation, son histoire, voir en peu de temps tous les degrés de cette échelle des peuples. Cette contrée est l'Inde. Qui l'a visitée, comme nous l'avons fait nous-même, depuis ses repaires de sauvagerie jusqu' à ses cités splendides, peut dire qu'il a traversé cent mille ans dans le temps et qu'il a vécu successivement à toutes les époques préhistoriques et historiques. En effet, il aura pu voir parmi les inextricables forêts de l'Amarkantak des peuplades kholariennes, noires de peau, hideuses de visages, et plus près du singe que de l'homme,

vivants dans les cavernes, n'ayant ni habitations, ni gouvernement, ni lois, ni familles, et ne possédant comme armes que des flêches en pierre taillé; au nord dans les montagnes de l'Assam, les Nazas, les Khasias, dont la forme sociale est le matriarchat et qui pratiquent la polyandrie; au sud, sur la côte de Malabar, les Naïrs, qui pratiquent aussi le matriarchat, mais qui sont beaux et intelligents et occupent déjà un degré plus haut de l'échelle; sur les ravissantes montagnes des Nilghirris, les Todas, peuple pasteur, polygame et polyandre, dont l'unité politique et sociale est le village; vers le centre, les Bhils, qui arrivent à la constitution du clan; puis les Etats rajpouts, qui représentent l'époque guerrière et féodale; au-dessus les Etats musulmans, et, enfin, le maître Européen civilisé; vgl. Le Bon in nt 5, pag. 541

30) Heichelheim, 167-168; 163-164: ..... Die Sitten und Gebräuche, die Sprach- und Denkformen, die Staats- und Gesellschaftsordnungen dieser Zeit..... wirken durch alle von dieser Basis aus Stadtkultur bildenden indogermanischen, semitischen und mongolischen Völker der Alten Welt bis auf unsere Tage.....; .....die vielgestaltigen Bauernkulturen der Welt, wie sie bis ins Maschinenzeitalter hinein auch für städtische Kulturkomplexe das nicht wegzudenkende, und bei starker Zersetzung das Ganze gefährdende Fundament bilden (163). In den laatsten tijd nog kunnen hiervoor drie illustraties aangehaald worden: I. Het gevaar van den ondergang der Russische revolutie in de „bevrijde" boerenbeschaving na 1917; door de modernizeering van het platteland onder den dwang der Vijfjaarsplannen is thans dit gevaar afgewend en is een der grootste complexen der boerenbeschaving op aarde aan het verdwijnen. II. Het gevaar dat de Swarajbeweging in India vormen kan voor de stedelijke beschaving van India; door het actieve en passieve verzet der boeren, zoo dit massaler en radicaler vormen — onder den druk der agitatie — aanneemt dan wellicht in Gandhi's bedoeling ligt, wordt alsdan zoowel de Indisch-nationalistische als de Engelsch-koloniale hoogere en leidende samenleving bedreigd (vgl. Inaug. Rede Boeke, 25; zie ook R. Rolland, Mahatma Gandhi (1926), 49..... cette foi médiévale..... elle suppose la négation du Progrès.....). III. Het gevaar, dat Nederlandsch-Indië loopt bij de steeds verder voortgaande afsterving der Weltwirtschaft. De zoo hoog geroemde weerstandskracht van de desa beteekent den „terugval" in de Naturalwirtschaft (althans in een zeer extensieve Geldwirtschaft); het is andermaal de oude boerenbeschaving, dezelfde, waarin het West-Romeinsche rijk onderging!

31) Heichelheim, 166 en ntt. 14 t.m. 28; voor de geografische begrenzing zie 159 nt. 6. Enkele illustreerende gegevens over den „primitieven" handel in de boerenbeschaving der Toradja-landen bij Van Vollenhoven, Adatrecht I, 360, 365-366 (naast I, 354, 355, 370 en II, 772); zie ook Rel. Soz. II, 84.

32) Argonauts of the Western Pacific, an account of native enterprise and adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea (1922).

33) Zie kaarten I, III, V.

34) The Kula is a form of exchange, of extensive inter-tribal character; it is carried on by communities inhabiting a wide range of islands, which form a closed circuit..... along this route, articles of two kinds, and these two kinds only, are constantly travelling in opposite directions. In the direction of the hands of the clock moves constantly one of these kinds, long necklaces of red shell, called soulava. In the opposite direction moves the other kind..... bracelets of white shell, called mwali. Each of these articles, as it travels in its own direction on the closed circuit, meets on its way articles of the other class, and is constantly being exchanged for them. Every movement of the Kula articles, every detail of the transactions is fixed and regulated by a set of traditional rules and conventions, and some acts of the Kula are accompanied by an elaborate magic ritual and public ceremonies. On every island and in every village, a more or less limited number of men take part in the Kula..... that is to say, receive the goods, hold them for a short time and then pass them on. Therefore, every man who is in the Kula, periodically though not regularly, receives one or several mwali..... or a soulava and then has to hand it to one of his partners, from whom he receives the opposite articles for any length of time in his possession [vgl. 94]. One transaction

does not finish the Kula relationship, the rule being „once in the Kula, always in the Kula" and a partnership between two men is a permanent and lifelong affair. Again, any given mwali or soulava may always be found travelling and changing hands and there is no question of its ever settling down, so that the principle „once in the Kula, always in the Kula" applies also to the valuables themselves..... The ceremonial exchange of the two articles is the main, the fundamental aspect of the Kula. But associated with it, and done under its cover, we find a great number of secundary activities and features. Thus side by side with the ritual exchange of armshells and necklaces, the natives carry on ordinary trade, bartering from one island to another a great number of utilities, often unprocurable in the district to which they are imported and indispensable there. Further, there are other activities, preliminary to the Kula, or associated with it, such as the building of sea-going canoes for the expeditions, certain big forms of mortuary ceremonies, and preparatory taboos..... The Kula is an extremely big and complex institution, both in its geographical extent and in the manifoldness of its component pursuits. It wields together a considerable number of tribes and it embraces a vast complex of activities, interconnected, and playing into one another, so as to form one organic whole..... The Kula is not a surreptitious and precarious form of exchange. It is, quite on the contrary, rooted in myth, backed by traditional law, and surrounded with magical rites. All its main transactions are public and ceremonial, and carried out according to definite rules. It is not done on the spur of the moment, but happens periodically, at dates settled in advance, and it is carried on along definite traderoutes, which must lead to fixed trysting places. Sociologically, though transacted between tribes differing in language, culture and probably even in race, it is based on a fixed and permanent status, on a partnership which binds into couples some thousands of individuals. This partnership is a lifelong relationship, it implies various mutual duties and privileges, and constitutes a type of intertribal relationship on an enormous scale: 81, 83, 85; vgl. 176, 187, 188, 189, 352, 489, 510 (.....the Kula is a sociological mechanism of surpassing size and complexity, considering the level of culture on which we find it..... a half ceremonial, half commercial exchange, carried out for its own sake, in fulfilment of a deep desire to possess).

35) Vgl. Mannheim, Ideologie und Utopie (1930); zie ook Algemeen Nederlandsch Tijdschrift voor Wijsbegeerte en Psychologie, XXVII, 1 (Januari 1934), 37-38, 39 (Mannheim). Het uitgangspunt hier is niet zoozeer dat van het reguliere wetenschappelijke onderzoek, als wel een uitvloeisel van de „geestelijke crisis", die naast (en grootendeels los van) de economische de W.-Europeesche beschaving thans beheerscht, een van de zijden van het ontbindingsproces van het moderne kapitalisme, dat, in zijn volle macht, de doem der 19e en 20e eeuw geworden is. Vgl. hiervoren, pag. 4 en nt 13, 8-9.

36) Vgl. Le Bon, Les premières civilisations, 809: Ce ne sont pas les froides spéculations de la raison, mais bien les ombres à la fois redoutables et vaines [sic] créees par les aspirations de l'homme, qui ont servi de base à tous les édifices politiques, religieux et sociaux. „Oudere maatschappijen waren niet gegrond op practisch nut en op overleg dienaangaande..... Van Vollenhoven, Adatrecht II, 770-771; vlg. 772, 776, 789, 800, 803.

37) Vgl. vooral de aangehaalde plaatsen in nt 27, pag. 61, en Malinowski's Introduction.

38) Vgl. (methodologisch) 11, 69 (onderaan).

39) Zie 10 en nt *) ald. Vgl. hierachter, Hoofdstuk III, nt 27.

40) Zie 32 naast XIV en kaart IV.

41) A.w., 52, 304, 467-468; 37, 62-63, 69; 154-156, 268, 297, 402 nt 464-465, 468.

42) A.w., 91-92, 118-119 (119: The economic uses and advantages derived from a canoe are not limited to the toliwaga [scheepsheer, steeds hoofd of edelman]. He, however, gets the lion's share.He has, of course, in all circumstances, the privilege of absolute priority in being included in the party. He also receives always by far the greatest proportion of Kula valuables, and other

articles on every occasion. This, however, is in virtue of his general position as chief or headman and should perhaps not be included under this heading (N.B.; zie nt 43). **But a very definite and strictly individual advantage is that of being able to dispose of the canoe for hire, and of receiving the payment for it.** The canoe can be, and often is, hired out from a headman who at a given season, has no intention of sailing, by another one, as a rule from a different district, who embarks on an expedition. The reason of this is, that the chief or headman who borrows, may at that time not be able to have his own canoe repaired, or construct another new one), 122, 123, 158, 197, 208, 209, 228, 276, 278; vgl. 277, 468, 472-473, 480, 500 nt *; 57. Ik cursiveer.

43) Zie de gecursiveerde passage in de aangehaalde plaats Malinowski, 119. Koela en „gewonen" handel te scheiden is niet goed mogelijk. Vgl. nog nt 52 hieronder.

44) 1, 2, 28-29, 83, 99-100, 101, 282-283, 362-363, 390, 476, 478, 480, 494, 499, 500. Een deel der Koela geschiedt over land, een ander deel plaatselijk, in dorp of buurtschap. Het meest karakteristiek en het belangrijkst zijn echter de Koelaverbindingen overzee in den vreemde.

45) Steeds moet de handel gezien worden in het geheel der maatschappelijke en politieke organisatie-vormen, niet als een geïsoleerde categorie (vgl. hiervoren, pag. 32-33, 35-36). In het volgende is hiermede voortdurend rekening gehouden.

46) Vgl. 85, 345 (The main attitude of a native to other, alien groups is that of hostility and mistrust. The fact that to a native every stranger is an enemy, is an ethnographic feature reported from all parts of the world. The Trobriander is not an exception in this respect, and beyond his own, narrow social horizon, a wall of suspicion, misunderstanding and latent enmity divides him from even near neighbours. The Kula breaks it through at definite geographical points, and by means of special customary transactions. But, like everything extraordinary and exceptional, this waiving of the general taboo on strangers must be justified and bridged over by magic).

47) Vgl. nt 41 hierboven.

48) Vgl. 118, 193, 317, 459 (naast 455 en 457).

49) Vgl. het in nt 44 opgemerkte; zie Malinowski, 469—471.

50) Per boot varen (op de W. vaarten; de booten op de O. vaarten zijn grooter: 144, 496, 498—499) hoogstens 12 man, ouden en jongen, Koela-gerechtigden en niet-gerechtigden inbegrepen (vgl. 197, 227, bijschrift plaat XL, 384); een handels-expeditie telt eenige tientallen, twintigtallen, booten. Elk der opvarenden voert een „particuliere" lading van slechts een half dozijn goederen met zich (vgl. 363).

51) Handelsgoederen: „sago, betel-nut, pig, various feathers, especially those of the cassowary, and the red parrot; rattan-cane belts, plaited fibre belts; obsidian; fine sand for polishing axe blades; red ochre; pummice stone; and other products of the jungle and of the vulcanic mountains; armshells, the valuable axe blades, boar's tusks and imitations; wooden dishes, combs, lime pots, armlets, baskets, wayugo-creeper [een vezelsoort, hoofdbestanddeel bij het bindwerk van bootenbouw], mussel shells and lime spatulae of ebony.

52) Vgl. 65, 76, 147-148, 152, 409; 55-56, 63-64, 65, 67, 70, 97, 160, 161, 167, 169, 180, 464-465.

53) Malinowski's onderzoek brengt dus evenmin nadere toelichting van de „Wirtschaftliche Urzustand" (vgl. hiervoren, noot 27). Zijn teekening van deze maatschappij van „wilden" (vgl. nt 39 hierboven) van Melanesië en Nw. Guinee toont het economisch leven in het algemeen, en den handel in het bijzonder reeds in zoodanig samengestelde figuren, dat veel van wat de handelsgeschiedenis voor latere tijden geeft, voor geheel andere gebieden der wereld, al aanwezig is. Dit alles ontstaat eigenwettelijk! Werk als dat van Malinowski toont duidelijk hoezeer de categorieën van een handelsgeschiedenis, enkel opgebouwd met het materiaal der Mediterrane-Voor-Aziatische wereld (de rest der wereld als perifeer, als terrein der Volkenkunde latend) voor algemeene toepassing onbruikbaar zijn, het beeld verwringen (zie § V van dit Hoofdstuk).

54) Vgl. Malinowski: a.w., 514-515.

55) Vgl. Huizinga, Over de grenzen van spel en ernst in de cultuur (1933), 20.

56) In Monde no. 198 (19 Maart 1932), 12, poogt J. Soustelle den vorm der Koela, onder andere van economisch leven der „primitieven", in te voegen in het schema der economisch-historische „ontwikkeling". Een en ander niet zonder de feiten geweld aan te doen. Onvolledig lijkt het mij als Chang T'ien-tsê (diss. Leiden, 1934) als eenige mogelijkheid van den oorsprong van den handel tusschen China en de landen der zuidelijke zeeën wijst op some sort of coastal trade (existing) between the present Kwantung province and eastern Annam or even more distant places lying south of it at the beginning of or perhaps centuries before our era (1), en: Such relations in their even cruder form must have existed from time immemorial, when some coastal towns or villages began to seek some sort of exchange or communication with their neighbours. In the course of time the routes for such intercourse gradually stretched out from their various centers, along the coasts till they joined each other and thus formed a continuous one (3). Het magisch-ritueele in verband met scheepvaart en handel behoort voor W. Europa tot het gebied der folklore, niet tot dat der economische geschiedenis. Met recht? In de Middeleeuwen is stellig van dit alles nog slechts weinig afgesleten. Men denke b.v. aan de internationale scheepsbeevaartplaats van O. L. Vrouwe in den polder op Walcheren; vgl. Weber, Wirtschaft und Gesellschaft, 541.

57) Die mykenische Kultur im griechischen Mutterland setzte, mindestens in Tiryns und Mykene selbst, ein patrimoniales Fronkönigtum orientalischen Charakters, wenn auch weit kleinerer Dimensionen voraus. Ohne Anspannung der Fronarbeit der Untertanen sind diese bis in die klassische Zeit beispiellosen Bauten nicht denkbar. An den Rändern des damaligen hellenischen Kulturkreises nach dem Orient zu (Kypros) scheint sogar eine Verwaltung bestanden zu haben, welche ein eigenes Schriftsystem ganz nach ägyptischer Art zu Rechnungen und Listenführung verwendete, also eine patrimonial-bürokratische Magazinverwaltung gewesen sein musz, während später die Verwaltung noch der klassischen Zeit in Athen beinahe ganz mündlich und schriftlos war. Spurlos ist nun später, wie jenes Schriftsystem so auch diese Fronkultur verschwunden. Weber, Wirtschaft und Gesellschaft, 553.

58) Die antiken Städte waren in der, praktisch keineswegs bedeutungslosen, Anschauung ihrer Zugehörigen zunächst gewillkürte Vergesellschaftungen und Konföderationen von Personenverbänden teils primär sippenhaften, teils wie wahrscheinlich die Phratrien, primär militärischen Charakters, die dann in den späteren Einteilungen der Städte nach verwaltungstechnischen Gesichtspunkten schematisiert wurden..... adlige Sippenkonföderationen..... Auf Sippenverbänden ruhte..... der hellenische Synoikismos..... in der antiken Polis war zwar der Einzelne Bürger, aber ursprünglich immerhin nur als Glied seiner Sippe..... und selbst die Demokratie konnte an dem Schema der Zusammensetzung der Bürgerschaft durch Sippen (gentes), aus diesen zusammengesetzten Phratrien und durch diese gebildeten Phylen, lauter rein personalen kultischen Verbänden also, zunächst nicht rütteln, sondern diese tatsächlich vom gesippten Adel beherrschten Verbände nur durch indirekte Mittel politisch unschädlich zu machen suchen..... Denn ein legitimer Verband muszte auf der rituellen Grundlage der überlieferten, rituell gerichteten Verbandsformen: Sippe, Wehrverband (Phratrie), politischer Stammesverband (Phyle) beruhen oder dies doch fingieren. W.u.G., 531, 532, 533, 534.

59) Die politischen und ökonomischen Herren des Landes: Grundherren, Geldgeber des Handels und Gläubiger der Bauern, waren „Astoi", stadtsässige Geschlechter..... W.u.G., 555; vgl. 556, 559, 586.

60) De phoenicische steden als adelssteden hebben geen nationaal regiem ontwikkeld (Neurath, 16). De hooge bloei van handel en scheepvaart onder het vreemdelingenbewind is geheel verklaarbaar (vgl. Neurath, 25, 28-29, 30). Voor deze tijden zijn nationaal-economische categorieën van uitermate beperkte gelding! Vgl. nt 98 en pag. 89.

61) Die entscheidende Wendung der hellenischen Sozialgeschichte ist die Entwicklung des kriegerischen Städtepartikularismus und damit des charakteristischen Typus der „Polis", im Gegensatz zu dem Verlauf im Orient, wo das Königtum auf der Basis der Stadtherrschaft die bürokratische Territorial- und schlieszlich „Welt"-Monarchie entwickelte. Weber, Ges. Aufs. z. S.u.W. Gesch., 102.

62) Die spezifisch antike Stadt, ihre herrschenden Schichten, ihr Kapitalismus, die Interessen ihrer Demokratie sind alle, und zwar je mehr das spezifisch Antike hervortritt, desto mehr, primär politisch und militärisch orientiert. Der Sturz der Geschlechter und der Uebergang zur Demokratie war bedingt durch die Aenderung der Militärtechnik. Das sich selbst equipierende disziplinierte Hoplitenheer war es, welches den Kampf gegen den Adel trug, ihn militärisch und darauf politisch ausschaltete..... Die antike Polis war,..... seit der Schaffung der Hoplitendisziplin eine Kriegerzunft. W.u.G. 591, 596.

63) Vgl. W.u.G., 569, 591, 599, 600 (Nirgends in der Welt ist eine derartige politische Patronage in den Händen einzelner, formell rein privater Familien vereinigt gewesen. Längst vor aller Monarchie existierten private Herrschergewalten, wie sie sonst nur Monarchen besitzen.)

64) .....dasz die hellenische Polis Basis der politischen Organisation sein müsse und allein sein könne, hielten die siegreichen Makedonen auch im Orient fest und führten so die letzte grosze Expansion dieser hellenischen Grundinstitution herbei. Ges. Aufs. z. S.u.W. Gesch., 154.

65) Vgl. Ges. Aufs. z. S.u.W. Gesch., 83.

66) Zie ook Meyer, Kleine Schriften zur Geschichtstheorie, etc. I (1910), 164-165.

67) Vgl. hiervoren, §§ VI-VII. De boerenbeschaving bijv. kent de Commenda; op Java in den vorm van het „ventcontract" (van Vollenhoven), waarbij aan een handelaar goederen worden meegegeven om die uit te venten, onder verplichting om binnen een bepaalden termijn hetzij den afgesproken prijs te komen betalen (wat de venter meer heeft ontvangen is voor hem of haar zelf) hetzij de goederen terug te brengen, hetzij — naar het schijnt — deels het een deels het ander. In de juridische terminologie van L. W. C. van den Berg: „inlandsch commissie-contract". Van Vollenhoven, Adatrecht I, 636-637. Voor de oudheid van deze javaansche rechtsinzetting bestaan weliswaar (nog) geen gegevens; met de stelling begeeft men zich op het door het Adatrecht (II, 763, 764) zoo scherp gelaakte terrein van de historie naar conjectuur en hypothese. Hiertegenover moge ter verdediging worden aangevoerd, dat het instituut met alle elementen past in den eenvoudigen verkeersvorm eener boerenbeschaving; dat het als type past in de reeks der historisch bekende vormen van („stads")-handel; dat, voorts, het hier niet in een evolutionistisch schema ingezet wordt, doch gegeven als typisch instituut binnen een bepaalden beschavingsvorm.

68) Vgl. Ges. Aufs. z. S.u.W. Gesch., 57 e.v. Geldverkeer is voor dezen handel geenszins een vereischte! Zie a.w., t.a.p. en 108-109.

69) In deze vormen is ook de beroemde Phoenicische en de oude Arabische (karavaan!) handel gevat. Vgl. ook pag. 69, 73, 77, 79, 81.

70) Die ökonomische Qualität des Patriziats war also flüssig und nur der Schwerpunkt, zu dem sie gravitierte, kann festgestellt werden. Dieser aber ist: Rentnertum. Scharf zu betonen ist, stets erneut: dasz die Stadtsässigkeit der Geschlechter ihren ökonomischen Grund in den städtischen Erwerbschancen hatte, dasz also in jedem Falle, diese die Quelle waren, aus deren Ausnutzung die ökonomische Machtstellung der städtischen Geschlechter hervorging. Weder der antike Eupatride und Patrizier noch der mittelalterliche Patrizier war ein Kaufmann, auch kein Groszkaufmann, wenn man den modernen Begriff eines ein Kontor leitenden Unternehmers zugrunde legt. Gewisz war er nicht selten an Unternehmungen beteiligt, aber dann als Schiffsbesitzer oder als Kommandatar oder Kommanditist, Darleiher auf Seegefahr, der die eigentliche Arbeit: die Seereise, die Abwicklung der Unternehmungen, andern überläszt und selbst nur an Risiko und Gewinn beteiligt, unter Umständen vielleicht als Gelegenheitshändler auch an der

geistigen Leitung des Unternehmens mitwirkt. Alle wichtigen Geschäftsformen der Frühantike ebenso wie des frühen Mittelalters, vor allem die Kommenda und das Seedarlehen sind auf die Existenz solcher Geldgeber zugeschnitten, welche ihren Besitz in lauter konkreten Einzelunternehmungen, deren jede gesondert abgerechnet wird und zwar zur Verteilung des Risiko meist in zahlreichen anlegten. Damit ist natürlich nich geleugnet, dasz zwischen dem Patriziat und dem eigentlichen persönlichen Handelsbetriebe alle denkbaren Uebergänge sich finden. Der reisende Händler, welcher vom Kapitalisten Kommendageld zu Gelegenheitsunternehmungen erhielt, konnte sich in den Chef eines groszen Hauses verwandeln, welches mit Kommanditkapital arbeitete und auswärtige Faktoren für sich arbeiten liesz. Geldwechsel und Bankgeschäfte, aber auch Reederei- und Groszhandelsbetrieb konnten leicht für Rechnung eines persönlich ritterlich lebenden Patriziers betrieben werden und auch der Uebergang zwischen einem, sein jeweils brachliegendes Vermögen durch Kommendaanlage verwertenden und einem kontinuierlich als Unternehmer tätigen Kapitalbesitzer war naturgemäsz flüssig. Dies ist gewisz ein sehr wichtiges und charakteristisches Entwicklungsmoment. Aber es ist erst Entwicklungsprodukt. Weber, Wirtschaft und Gesellschaft, 560.

71) Vrij ambacht staat naast ambachten van zelfstandig werkende (apophoraplichtige) slaven. De typisch „burgerlijke", d.w.z. strikt vreedzaam-economische groepen vormen de vrijgelatenen; zij zijn politiek rechteloos. Vgl. W. u. G., 529, 585, 586, 587, 594-596. Ges. Aufs. z. S.u.W. Gesch., 256-257.

72) Wie der antike Kapitalismus politisch orientiert war: an Staatslieferungen, staatlichen Bauten und Rüstungen, Staatskredit....., staatlicher Expansion und Beute an Sklaven, Land, Tributpflichten und Privilegien für Erwerb und Beleihung von Grund und Boden, Handel und Lieferungen in den Untertanenstädten, so war es auch die antike Demokratie: die Bauern so lange sie der Kern der Hoplitenheere blieben, waren am kriegerischen Landerwerb zu Ansiedlungszwecken interessiert. Das stadtsässige Kleinbürgertum aber an direkten und indirekten Renten aus der Tasche der abhängigen Gemeinden: den Staatsbauten, Theater- und Heliastengeldern, Getreide- und andern Verteilungen, die aus der Tasche der Untertanen vom Staat dargeboten wurden. Eine Zunftpolitik nach mittelalterlichen Art hätte das vorwiegend aus ländlichen Grundbesitzern bestehende Hoplitenheer..... schon von seinen Konsumenteninteressen an billiger Versorgung aus sicher nie aufkommen lassen. Und der spätere, von spezifisch stadtsässigen Interessenten beeinfluszte hellenische souveräne Demos hatte offensichtlich kein Interesse mehr daran, und übrigens wohl auch keine Möglichkeit dazu. W. u. G., 587-588.

73) Für die Antike versteht sich die Ausschlusz des Unternehmertums aus den Geschlechtern erst recht von selbst. Nicht etwa, das z.B. die römische Senatorenschaft keine „Kapitalisten" in sich geschlossen hätte, darin lag der Gegensatz ganz und gar nicht. Als „Kapitalisten" im Sinne von Geldgebern haben sowohl der frühantike, insbesondere der römische alte Patriziat den Bauern gegenüber, wie die späteren senatorischen Geschlechter den politischen Untertanen gegenüber sich..... in grösztem Umfang betätigt. Nur die Unternehmerstellung verbot eine mitunter rechtlich fixierte Standesetikette, mochte darin die Elastizität auch verschieden sein, den wirklich als vornehm geltenden Geschlechtern in den Städten der ganzen Antike..... Nicht etwa die „Erwerbsgier" als psychologisches Motiv war, wenn man auf die Praxis sieht, verpönt: der römische Amtsadel..... (war) im Durchschnitt von der „auri sacra fames" gewisz so besessen wie irgendeine Klasse in der Geschichte. Sondern die rationale, betriebsmäszige, in diesem speziellen Sinne „bürgerliche" Form der Erwerbstätigkeit: die systematische Erwerbsarbeit. W. u. G., 561.

74) Te modern en daarom onjuist is Götz's voorstelling van het Middellandsche-Zee-complex ten tijde van het Romeinsche Rijk als een „riesiges Freihandelsgebiet", waarin het recht van Rhodus algemeen verkeersrecht zou zijn en waarin „die Einheitlichkeit der Reichsmünze allenthalben die Möglichkeit reeller und rascher Geschäftsabschlüsse (sicherte)." a.w., 452, 461, 512.

[75]) Denken wir uns Kohlen, Eisen und alle Bergprodukte, alle Teile der Hüttenindustrie, ferner Sprit, Zucker, Tabak, Zundhölzer und überhaupt möglichst alle heute schon hochgradig kartellierten Massenprodukten in Staats- oder de facto staatlich kontrollierte Betriebe übernommen, den Domänenbesitz und die Fideicommisse und staatlich kontrollierte Rentengüter vervielfacht und den „Antrag Kanitz" [1894, zie t.a.p., 290] in seinen Konsequenzen durchgeführt, für den Heeresbedarf und den Bedarf der Staatsbeamten staatlich geleitete Werkstätten und Konsumvereine, die Binnenschiffahrt an staatliche Schlepperei gebunden, die Seeschiffahrt staatlich kontrolliert, alle Eisenbahnen usw. verstaatlicht, dazu noch etwa die Baumwolleinfuhr durch Staatsverträge geregelt und staatlich geleitet und alle diese Betriebe in bureaukratischer „Ordnung" geführt, staatlich „kontrollierte" Syndikate, alles Uebrige zünftig, durch zahllose Befähigungsnachweise akademischer und anderer Art, reguliert, den Typus des „rentier paisible" verallgemeinert, — so wäre, unter einem militaristisch-dynastischen Regime, der Zustand der späteren Kaiserzeit, nur auf technisch vollkommenerer Grundlage, erreicht. Ges. Aufs. z. S. u. W. Gesch., 277-278. Vgl. nog Charlesworth (zie noot 106 hierbeneden), 236-237.

[76]) Der „Zöllner", Kleinhandwerker, Kleinkrämer sind im Orient und im Hellenismus das letzte Wort der Geldwirtschaft, und gerade mit der zunehmenden Stabilität von Politik und Oekonomik des Okzidents und dem gleichzeitigen Rückgang der Kapitalbildung behaupten sie auch hier schlieszlich das Feld. Ges. Aufs. z. S. u. W. Gesch., 32. De grondslag van het oude Byzantijnsche rijk en van het nieuwe Kalifaat kan geen andere zijn. Vgl. t.a.p. 274.

[77]) De studies van Rostovtzeff, Hardy, Grohmann en Becker. Vgl. nog Le Bon, La civilisation etc., 212, 401. Vgl. voor Mesopotamië Ges. Aufs. z. S. u. W. Gesch. 186: Die Kontinuität der überkommenen babylonischen ökonomischen Zustände, welche durch die Seleukidenherrschaft so wenig wie durch die Perser in ihrer alten Eigenart gestört wurden, ist erst durch die Partherherrschaft, welche trotz hellenistischer Einschläge doch spezifische Barbarenherrschaft war, eingeengt, im ganzen aber bis in die Zeit des Islam ohne prinzipielle Aenderung erhalten geblieben.

[78]) Vgl. Ges. Aufs. z. S. u. W. Gesch., 146; Charlesworth, 238.

[79]) Zie Ges. Aufs. z. S. u. W., Gesch., 9, 16-17, 21 (.....Auch dann blieben aber diese „Betriebe" meist auf höchstens einige Dutzende von Arbeitern beschränkt. Es fehlte das „stehende Kapital", welches zur „Fabrik" gehört.); vgl. 178, 267, 271.

[80]) .....der Absatz gewerblicher Produkte, mindestens der Absatz nach auszen, (hatte) viel zu sehr den Charakter des Gelegenheitsabsatzes, der von zahllosen politischen Peripetien, vor allem aber, in einem in dieser Art seit dem Spätmittelalter nur selten vorkommenden Masze, von den Schwankungen des Getreidepreises abhängig war: der Spielraum, den bei der Masse — und deren Bedürfnisse sind es, die der moderne Kapitalismus deckt — im Altertum die Ausgaben für das absolut Unentbehrliche übrig lieszen, ihre Kaufkraft für gewerbliche Produkte, blieb so eng und labil, dasz auf dieser schmalen Basis kein sozial mächtiges zünftiges Gewerbe, noch weniger grosze „Hausindustrien" oder gar „Fabriken" existieren konnten. Ges. Aufs. z. S. u. W. Gesch., 269.

[81]) Vgl. Ges. Aufs. z. S. u. W. Gesch., 10, 16, 33, 59, 60, 267, naast 268 en nt. 1.

[82]) Vgl. Neurath, a.w., 12, 28, 30, 78; 40, 70 (consulaire vertegenwoordiging). Wat Numeri 20: 17, 19, 20 meedeelt over het doortochts-geleide voor reizigers (karavanen), vonden reizigers in 1931 nog in Hadramaut (zie v. d. Meulen en v. Wissmann (1932), 20, 21, 32, 36).

[83]) De graanimport uit het Zwarte Zee-gebied in Athene bedroeg in 355, naar Demosthenes' mededeeling, 400.000 Medimnoi, d.i. 200.000 H.L. De opbrengst der tarwe- en gerstoogsten in 1930 in Zeeland bedroeg 541.060 + 303.798 = 844.858 H.L. De opbrengst aan tarwe en gerst in de jaren 315—318 in Attika bedroeg 400.000 Medimnoi op 14.250 H.A. zaaigrond. De Zeeuwsche tarweoogst 1930 bedroeg van 14.062 H.A. 541.060 H.L. De korenafscheep van Alexandrië ten tijde van het Romeinsche Rijk bedroeg

per jaar 1.750.000 H.L., hetwelk 1/3 van het totale verbruik van Rome vormde. De opbrengst van de tarwe- en gerstoogsten van de provincies Groningen en Zeeland in 1930 bedroeg tesamen 1.269.057 + 844.858 = 2.113.915 H.L. (Weber, Ges. A. z. S. u. W. Gesch., 150, vgl, 137 nt, 1; Kötzschke, Allgemeine W. Gesch. d. M. A., 34 nt. 1 (Egyptische afscheep: 1.740.000 H.L.), Verslag over den landbouw in Nederland over 1930, tabel D., Götz, a.w., 438). Wer den „Schlüssel des Landes und der See", Alexandria, in seine Hand bekam, konnte sich mit geringer Truppenmacht gegen Armeen halten und Italien mit Hungersnot überziehen (Neurath, 78). Vgl. nog W. u. G. 590, Ges. A. z. S. u. W. Gesch., 273 en nt 65 van Hoofdstuk I

84) Ges. A. z. S. u. W. Gesch., 292-293, vgl. nog Charlesworth, 237-238.

85) Marshall, Mohenjo-Daro and the Indus civilisation (1931); vgl. Rel. Soz. II, 3; 85-86: Das Eindringen der „Geldwirtschaft" in Indien erfolgte etwa gleichzeitig mit dem Aufstieg des Hellenentums im Handel des Occidents. Längst vorher bestand Seehandel und Karawanenhandel nach Babylon und, später, Aegypten. Wie in Babylonien die Schaffung von gemünztem Geld, d. h. irgendwie signierten, später geprägten oder gegossenen Metallblöcken bestimmten Gewichts, zunächst eine private Angelegenheit der groszen Händlerfirmen blieb, deren Prägung Vertrauen genosz, so in Indien. Noch die Herrscher der Maurya-Dynastie, auch Açoka, haben keine Münzen selbst geprägt. Erst der Zuflusz hellenistischen und römischen Edelmetalls veranlaszte die Groszkönige des ersten nachchristlichen Jahrhunderts dazu, während im Innern des Landes die alten Privatmünzen und Münzsurrogate noch lange im Umlauf blieben. So wenig wie in Babylonien hat in Indien das Fehlen der staatlichen Münzprägung die Entstehung des kapitalistischen Handels und des politischen Kapitalismus gehindert. Etwa vom 7. vorchristlichen Jahrhundert angefangen hat fast ein Jahrtausend lang die kapitalistische Entwicklung sich ausgebreitet.

86) Götz, 46-47.

87) Door Mookerji, A history of Indian shipping and maritime activity (1912), 2, genoemd „by far the most important event in the world's history"!

88) Vgl. Masson-Oursel a.w., 21, 29, 243, 246; Mc. Crindle (1901) XII: The Indians themselves did not write history. They produced, no doubt, a literature both voluminous and varied, and containing works which rank as masterpieces in various departments of Philosophy, Poetry and Science, but within its vast range history is conspicuous by its absence. Their learned men were Brahmans whose modes and habits of thought almost necessarily incapacitated them for the task of historical composition. Absorbed in devout meditation on the Divine Nature or in profound speculation on the insoluble mystery of existence, they regarded with indifference or contempt the concerns of this transitory world which they accounted as unreal, as a scene of illusion, or to use their own expression, as Maya. Hence, they allowed events, even those of the greatest public moment, to pass unrecorded, and so to perish from memory. With regard for instance, to such a memorable episode in the national history as the Macedonian Invasion, scarcely an allusion can be traced in Sanskrit writings. So, too, the existence of a line of Greco-Bactrian kings..... is a fact that remained unknown until brought to light by modern researches. We are, again, left still in darkness as to the origin and progress of that great revolution by which the Brahmans succeeded not only in overthrowing Buddhism, which had been for centuries the state religion, but even in all but completely extirpating it from the land of its birth. These, and other instances that might be cited, let us see that so far as the native literature is concerned, the ancient history of India would have remained for ever shrouded in all but impenetrable darkness. Wellicht is deze voorstelling te simplistisch; de kern ervan is toch wel deze dat het eigenaardig karakter der Brahmaansche priesterschap naast (en tevens door) hun positie als voornaamste element van den hoogen ambtenarenstand dit „onhistorisch" karakter der Indische oudheid heeft bewerkstelligd; zooals de Chineesche literatenstand als hooge bureaucratie van

het Keizerrijk den stempel van zijn humanistisch-historische beschaving op de Chineesche overlevering gedrukt heeft. Vgl. nog voor de eerste groep Rel. Soz. II, 19, 30-32, 40-41, 60, 62, 124, 130, 132-133, 318, 353, 359, 364-365; Wirtschaft und Gesellschaft, 239.

89) .....die Helden der vedischen Zeit (sind) burgsässige wagenkämpfende Kriegskönige mit Gefolgschaften homerischer Art und mit hier und dort stark vorwiegend viehzüchtenden Bauern neben sich..... Rel. Soz. II, 29; vgl. 58, 64, 65, 73, 124, 126; 66: Die alten Kschatriya etwa der Buddha-Zeit..... waren ein hochgebildeter Stand von Stadt- und Burgadelsgeschlechtern, darin der Ritterschaft des provençalischen frühen Mittelalters vergleichbar.

90) Rel. Soz. II, 68-69, 73; 69, 70, 82, 129, 253; Megasthenes vermeldt koninklijke scheepsbouw-handwerkers (Mookerji, 102), Rel. Soz. II, 94 nt 1 vergelijkt met de centuria fabrum van den Romeinschen adelstijd (vgl. W. u. G., 558, 586 en W. Gesch. 128, de leiturgische corporatie der navicularii van den lateren Keizertijd).

91) Organisatie „op voorbeeld van" het Perzische Achaemeniden-rijk wordt als mogelijkheid genoemd; het lijkt mij, dat iets dergelijks moet uitgesloten worden geacht, als te modern gedacht: de bureaucratische organisatie — als technische kennis — is strikt persoonsgebonden; geldt dit reeds voor elke ambachtskennis (vgl. nt 142 hieronder), zooveel te meer nog voor de bureaucratische kennis, waarbij schrijfwerk van „statistischen" en verderen „documentairen" aard in het hiërarchisch ambtenaren-apparaat gemoeid is, naast de organisatie der onderdanen (vgl. nt 124 hieronder). Wat mogelijk is in den modernen tijd; aanleg en organisatie bijv. van een tot in de onderdeelen geïmporteerd spoorwegstelsel in primitief Afrika, of: opzet van een geheel stelsel van productie en verkoop bijv. van Amerikaansche automobielen in Europa, is voor deze tijden volkomen onmogelijk. Daarvoor is elke technische kennis te exclusief eenerzijds, te empirisch anderzijds.

92) Hornell (1920, 1921), bij Krom, Hindoe-Javaansche Geschiedenis[2] (1931), 39-40.

93) Vgl. Malinowski, a.w., 85.

94) Interessant is het Grieksche gegeven (Diodorus), dat in het gebied van Patala de regeermacht zou zijn als in Sparta: twee koningen en een senaat. Typische kenmerken van een adelsheerschappij vertoonen ook de volgstoeten der „Trusty Lieges", tafelgemeenschap hebbend met den vorst, hem vrijwillig in den dood volgend, in Coromandel en Malabaar (zie Yule-Cordier, Polo[3], II, 347 nt 5). Vgl. voorts Elliot bij Mookerji, 51-52, over de Pallawa's. Waar deze adelsheerschappijen aangetroffen worden in soortgelijke vormen onder soortgelijke omstandigheden tot in het verste Oosten van Indonesië (vgl. Hoofdstukken III en IV), moet m. i. ook hier iedere gedachte aan invloed uit het Westen der Oude Wereld terzij gesteld worden (vgl. noot 91 hiervoren); eigenwettelijk ontstaan deze vormen!

95) Bekend is de eeuwendurende afvloeiing van edele metalen naar India. Vaak aangehaald wordt het cijfer van Plinius, dat per jaar uit het Romeinsche rijk 25 millioen sestertiën zouden zijn afgevloeid (zie Weber, W. Gesch. 301; Noël, I, 54; Mookerji, 84, heeft: 100 millioen; vgl. ook Moreland, Akbar, 283). Deze afvloeiing heeft voornamelijk plaats met en door den zeehandel. Dus trekken de kusthavens het leeuwenaandeel tot zich. Zie ook nt 145 hieronder.

96) Vgl. W. u. Ges., 558.

97) De Romeinsche vestiging in Muziris bezat een (typische koopmans) tempel, gewijd aan Fortuna en aan Augustus (Mookerji, 129 naar V. A. Smith, Charlesworth, 235); de handelskolonies der Grieken in Naucratis, der Syriërs in Ostia lagen eveneens om een heiligdom gegroepeerd (Neurath, 78, vgl. 85).

98) Commenda en bodemerij worden vermeld in het Manava dharmaçastra; zie Mookerji, 60-61 en vgl. Rel. Soz. II, 4, 54-55, 84 en nt 2; de uitleg die Mookerji aan deze bepalingen geeft, is echter te modern; deze schrijver miskent het karakter van dezen handel en deze scheepvaart geheel, door de figuur van een „national shipping" als uitgangspunt te nemen (5, 8) en

de verhouding tot den handel te zien als „the existence and development of a national shipping, feeding and supporting a national commerce" (53, vgl. 43, 256); aldus ook de gevolgtrekking (8): For it is a commonplace in history, and quite stands to reason, that no commerce can spring up and much less thrive, especially in early times, unless it is fostered by a national shipping. Deze opvatting is principieel onjuist.
Aldus de situatie in Banten (1596): De Coopluyden die rijck zijn, blyven ghemeynelijck thuijs, dan als eenighe schepen af willen, so geven zy aende gene die mede varen, een somme gelts op dobbel weder meer oft min, na dat de reyse lanck vallen, waer van zy een Obligatie maken, ende so de reyse voorspoedelijck volbracht wordt, so wordt oock den ghever betaelt, volghende tcontract, ende soo den trecker tselve niet en coste betalen deur eenich ongeluck, so moet hy vrou ende kinderen tot onderpant geven tot aller tijt dat de schult voldaen wordt, ten ware tschip verongheluckte, so verliest de ghene zyne uytgheleede penninghen (Linsch. Ver. VII, 120); vgl. Colenbrander-Coen V, 48, 124; voor de Commenda in Makassar (1627) zie Tiele-Heeres, Bouwstoffen voor de geschiedenis der Nederlanders in den Maleischen Archipel II, 113. Elementen: eenerzijds de koopheer, de „welgeboren man" van Lucas 19 : 12-13; incidenteele (diskontinuierliche) kapitaalsinvestatie; anderzijds de kramer, reizend koopman; de sociale afstand tusschen beide groepen (meedoogenloos schuldrecht: pandelingschap voor den laatste zoo hij in gebreke blijft! vgl. nog Kohler, a.w. — in noot 121 — 14). Het beeld van den Indonesischen handel der 16-17e eeuw is geheel gelijk aan dat der Oudheid, van den Byzantijnsch-Islamischen cultuurkring, der W. Europeesche Middeleeuwen, voor wat dezen hoofdvorm van handel betreft; zie ook noot 121 hieronder.

99) Moreland, wiens economische denkwijze langs typisch liberalistische lijnen gaat (zie Akbar, 82, 85, 93, 94, 160, 166, 168, 174, 227, 243, 279, 282; Aurangzeb, 188, 302 e.v.) constateert dan ook (Akbar, 26-27) de „comparative insignificance of the middle-class": de middle class, palladium van het Engelsche kapitalisme der 19e eeuw en van de klassieke economische theorie!

100) Gibbon's mordant aphorism that „the objects of oriental trade were splendid and trifling" is in substance as applicable to the 16th as to the second century of our era. Moreland, Akbar, 196.

101) Vgl. nog Pegolotti bij Yule-Cordier, Cathay² I, 172.

102) Linsch. Ver. II, I, XIX (Kern).

103) „De kooplieden uit Gudjarat hadden in alle voorname handelsplaatsen van het Oosten hunne kantoren: te Malaka alleen woonden er 1000 en 3 à 4000 anderen waren steeds op reis tusschen die beide havens" (Schrieke, Prolegomena, 103). D.w.z.: Eenerzijds de voorname handelaars der Goedjaratsche steden, koopheeren, die wellicht een stelsel van factor's in den handel overzee hebben (vgl. De Jonge, VII, 3), patriciërs als de „groote mooren" van Soeratte, de Banjanen van Cambay, de voorname (Perzische) vreemdelingen, als dien Sjahbandar van Soeratte, Chodja Hassan Ali, hoofd van het stadspatriciaat — de „regenten" van Soeratte, „Den Sabandaer ende de cooplieden ter zee negotierend", Colenbrander-Coen, I, 206, 239, 290; de term „regenten" hier in een gelijkstandige figuur als in 17e-18e eeuwsch Holland en Zeeland! [vgl. voor dien term nog Colenbrander-Coen I, 765, II, 111, 177, 200, 238, 305, 355, 358, 383, 504, 550, 593, III, 142, 164, 264, 304, 379; IV. 387; V, 69, 72, 106: dààr veelal voor andere groepsfiguren gebruikt!] — dat het stadsgoevernement pacht voor 100.000 gulden (20 lakh mamoedi) per jaar! bij wie de Engelsche compagnie en de V.O.C. bedragen van honderdduizenden opnemen om zich geld voor den handel te verschaffen: Colenbrander-Coen I, 91; V, 21, 22, 153, 346, 516, 519, 584, 589, 590, 596, 598, 738, 770; als de koopheeren van het type van den Hindoe Virji Vora van Soeratte, de familie der Malaya's van Palikatte (Terpstra, De opkomst der Westerkwartieren van de O. I. C. (1918), 32, 40, 181-182, 204, 205-206, 212, 213, 229, 238, 281; Moreland, Aurangzeb, 147, 153-155, 156; vgl. Colen-

brander-Coen V, 66) — de kooplieden van Masoelipatam die de katoenen lijnwaden bij 1000 corges tegelijk kunnen leveren; (terwijl de totale afzet der V.O.C. in Indonesië (1619) ruim 3000 corges is!), (vgl. De Jonge III, 151 met Rouffaer-Juynboll I, Bijlage III t.a.p.; Colenbrander-Coen II, 580-583). En anderzijds: de massa der reizende kramers, ...de reysende man, die aldaer [Malaka] comen haer coopmanschap dryven, ofte die met haer schepen naer China, Molucas ofte anderweghen willen, ofte van daen comen — (L. V. II, I, 72), — zooals ook die „1000 Frankische handelaars" die zich in 1213 in Alexandrië bevonden (Schrieke, a.w., 97), — die 1500 Javaansche kooplieden die zich, elk met „haer cargasoentgen" met de schepen gekomen, op Banda met den inkoop van de specerijen geneeren (Schrieke, 123, vgl. 138), en die Maleische handelaars, die zich (in 1625) „met veel duijsenden" in Makassar hebben gevestigd (a.w. 183). Typisch voor het karakter van handwerkshandel is ook het makelaarswezen, uit de verhalen der Duizend en één Nacht, zoowel als uit latere berichten voor Aziatische havens bekend (zie bijv. Terpstra, a.w., 181, 182, 214, 225, 253, 286; Colenbrander-Coen V, 592, 755; De Jonge III, 213).

104) Mookerji, 103-104; Mc. Crindle ald. 104 nt 1; 127, 128, 129, naar V. A. Smith; Weber, Rel. Soz. II, 74 nt 1, 86 nt 1, 89 nt 3; vgl. nog Noël I, 63-64. Zie ook nt 97 hierboven.

105) Die Städte verloren ihren anfänglichen Charakter als lediglich fürstlicher Festungen (pura, nagara). Sie legten sich — namentlich an der See — einen Stadtteil zu, der sich in seiner Gliederung zum alten Fürstensitz und dessen Form so verhielt, wie in Italien der Mercato, der ökonomische Markt, der Platz wo man verkauft und einkauft, zur Piazza (del campo, della signoria), dem Platz, auf welchem das Aufgebot gemustert und die Turniere abgehalten werden (am klarsten in der Duplizität der Plätze im Grundrisz des heutigen Siena vor und hinter dem Palazzo Pubblico erhalten), oder wie die Doppeleinheit der Burg (Kasbah) und des Marktes (Bazar) in islamischen Städten. In die Stadt waren die reichen Adligen gezogen, um dort ihre Renten zu verzehren. Nach einer Chronik sollte nur wer 1 Kror = 100 lakhs (die Einheit nach welcher die Groszpfründen bemessen wurden, entsprechend der Zahl der Dörfer, deren Renten sie enthielten) besasz, in der Stadt wohnen dürfen. Neben die Grundrentner trat nun die Vermögensakkumulation durch Handel. Rel. Soz. II, 86. Men zie bijv. ook de bouwwijze van oud-Djambi (met plattegrond) bij Rouffaer, Bijdr. Kon. Instit. 77, 1921, 14, 16 nt 1: op een hooger liggende landtong van den Z. oever de Kraton, in de stadswijk beW. de mesigit, de stadswijk beO. de „Kampoeng der prijaji's"; aan den N. oever de (handels)-wijk van Chineezen, Arabieren, vreemde Maleiers. Zie ook t.a.p. 580.

106) Zie Charlesworth, Trade-Routes and Commerce of the Roman Empire (1924).

107) Götz, 280, 343 e.v., 447 e.v.; vgl. Stüwe, Die Handelszüge der Araber unter den Abassiden durch Afrika, Asien und Osteuropa (1836), 152-153.

108) Neurath, 26-27; vgl. 73.

109) St. Przeworski, Die Handelsbeziehungen Vorderasiens zum vorgeschichtlichen Osteuropa (in La Pologne au VIIe Congrès des sciences historiques, Varsovie, 1933, I, 83 e.v.); Vgl. ook Jacob, Der Einflusz des Morgenlands auf das Abendland, vornehmlich während des Mittelalters (1924), 2-5 en 5 nt 1.

110) Götz, 300 e.v., 399-400, 401; vgl. 458.

111) Vgl. Neurath, 49.

112) Zie Strabo bij Götz, 478.

113) Grieksch is de „trading language" in de Indische havens in dezen tijd: Hirth, China and the Roman Orient (1885), 11-12.

114) Vgl. pag. 85.

115) Met eigenhandel, doorvoerhandel, scheepsdienst en vrachtvaart. Ten tijde van Augustus treedt het Rijk veroverend op ter zee: de romeinsche vloten zuiveren de Roode Zee van zeeroovers en verwoesten Aden. Zie Mommsen bij Götz, 434, nt *, en 435.

116) Dies (n.l. de bouwwerken van deze stad) aufzuwenden war man imstande

durch die Einträglichkeit eines wohlorganisierten Karawanenverkehrs, welchen feste Genossenschaften unter der Leitung vornehmer und obrigkeitlicher Persönlichkeiten (!) betrieben. Auch die selbständige Zollordnung und Verwaltung welche die Gemeinde in ihrer Hand behielt, trug nicht wenig dazu bei, dasz diese von griechischer (!) Intelligenz regierte Handelsrepublik so viel bieten konnte, um andere Oasenplätze siegreich zu überflügeln. Götz, 417, vgl. 459-460.

117) Vgl. Noël, I, 65-66, 114, 155.

118) Götz, 479-484; Krom², 42, 65.

119) Weber, Ges. A.z. S.u.W. Gesch., 176-177. In de studie van Grasshoff Das Wechselrecht der Araber. Eine rechtsvergleichende Studie über die Herkunft des Wechsels (1899), blijft het oudere historische element vrijwel geheel buiten beschouwing (vgl. a.w. 34-35, 35 nt 1, 61-62, 67, 78). Sterk lijken mij zijn argumenten betreffende de ontwikkeling van den **arabischen** wissel niet. Men kan immers moslimsch met arabisch niet gelijkstellen! Hoe ook Grasshoff spreken kan van „Die von jedem fremden Einflusse freie Entwicklung (des) mit dem achten Jahrhundert beginnenden arabischen Wechselrechts während der Blütezeit des Handels der Araber" (67), is mij niet duidelijk: in de Kalifaten toch bestaat een sterke gemengdheid en „internationaliteit" van alle economisch en politiek-administratief leven. Men zie onderstaande noten.

120) Stellig onjuist is dan ook Götz's argumentatie betreffende de kerstening van Europa als..... eine einflussreiche Grundlage für die Gestaltung des Verkehrs von Volk zu Volk..... da dessen Entwicklung ja keineswegs nur von technischen und geschäftlichen Kenntnissen, sondern auch von moralischen Faktoren der verkehrenden Parteien abhängt (517).

121) Weber, Ges. A.z. S.u.W. Gesch., 309; Sombart, Der moderne Kapitalismus I, 1, 95-96, 117-120; De Goeje, Versl. en Med. d. Kon. Ak. afd. Lettk. IV, 9 (1909), 247, 250-251, 252, 256-257, 259; zie vooral 249: zeehandel **van den aartsbisschop van Alexandrië** op Sicilië en Brittannië. Een mooie weergave van den aard van dezen handel in Scott's „Ivanhoe" (hoofdstukken V en X). Vgl. nog Götz, 460.
Minder duidelijk is mij De Goeje's voorstelling (253-254, 258) van het joodsche „handelsmonopolie" ten tijde der Ommayaden; de hieronder te noemen studie van Massignon geeft een anderen indruk.
Commenda in den moslimschen handel: zie Kohler, Die Commenda im islamitischen Rechte (1885), 3, 6-7, 6 nt 2, 9, 14, 15, 16 (§ 10); zie voorts Grasshoff, a.w., 23-24, 29.

122) Vgl. De Goeje, 250; Brentano, Die byzantinische Volkswirtschaft (Schmollers Jahrbuch XLI, 1), passim. De vreemdelingen-handel van Byzantium is in de middeleeuwsche handelsgeschiedenis van Europa bekend door de koloniale exploitatie der Italiaansche steden. Nieuw is het politiek-belligerente element in deze verhoudingen (vgl. § V); de vormen van den handel zijn de zelfde als van ouds; vgl. Grasshoff, 69 nt 2.

123) Vgl. W. u. Gesellschaft, 526, 527-528.

124) Vgl. Becker, Grundlinien der wirtschaftlichen Entwicklung Aegyptens in den ersten Jahrhunderten des Islam, Klio IX (1909), 209, 210, 213; Dez. Steuerpacht und Lehnswesen. Eine historische Studie über die Entstehung des islamischen Lehnswesen, Der Islam V (1914), 83, vgl. 85-86; 83: ..... die Araber (wuszten) wenig von der Technik der Verwaltung und blieben so **über ein Jahrhundert lang** von den eingeborenen Steuerbeamten abhängig. (Ik cursiveer). Vgl. het in nt 91 pag. 71 gezegde! Met het bureaucratisch ambtenaren-apparaat komt ook de heterogene bezetting der posten; Nestoriaansche monniken als ambtenaren: zie Yule-Cordier, Cathay² I, 103; Joodsche tolgaarders, in de geschiedenis van Alaeddin (650e e.v. nacht der 1001 Nacht); voor de Joodsche hofbankiers zie de studie van Massignon.

125) Vgl. Weber, Ges. A. z. S. u. W. Gesch., 189.

126) Zie v. Kremer, Ueber das Einnahmebudget des Abbasiden-Reiches vom Jahre 306 H. (1887), 14-15: het pachtcontract van den vizier Hamid Ibn Abbas; vgl. ald. 65; en Becker, Klio, 216: de speculaties van den generaal (later sultan) Ahmed Ibn Tulun.

127) Zie Massignon (in nt 129), 3; Becker, Klio, 218-219.
128) Vgl. Becker, Der Islam V, 83; Grasshoff, 9 nt 1, 68 nt 2.
129) Zie Massignon, L'influence de l'Islam au Moyen-Age sur la fondation et l'essor des banques juives (Bulletin d'études orientales, Institut français de Damas, I, 1931, 3-12).
130) De jaarlijksche opbrengst der belastingen in geld ten tijde van het kalifaat van Haroen al-Rasjid bedroeg 530 millioen dirhem (zilver), d.w.z. minstens het vijfvoudige van de Byzantijnsche staatsinkomsten en vele malen die van eenigen Europeeschen staat (Kötzschke, 489). Le Bon, 161, stelt het bedrag der jaarlijksche kalifaatsinkomsten op 200 millioen francs, dus 96 millioen gulden. Het bedrag van het budget van het jaar 918-919 (306 H.) beloopt, volgens Massignon's omrekening, aan inkomsten 1 milliard francs (14.829.188 dinars (goud); vgl. v. Kremer, 23,38,41), dus 97 millioen gulden. De jaarlijksche inkomsten echter van het tegenwoordige rijk Irak, schamele en verre nazaat van het moslimsche rijk, bedragen reeds 59 millioen ropijen, dus 47 millioen gulden voor 1927-1928 (cijfers van The Stateman's Yearbook 1933 en Annuaire statistique de la Société des Nations 1932-1933). Men ziet hieruit de betrekkelijke extensiviteit van de Geldwirtschaft ten tijde van het Kalifaat. En deze Geldwirtschaft gold als een der hoogst ontwikkelde, zoo niet als dé hoogst-ontwikkelde van dien tijd!
131) De Islam heeft als officieele eeredienst de hoofdplaats. Moslimsch recht wordt over het plaatselijke en nationaal-inheemsche recht gezet; de toepassing hangt samen met het politiek regiem. Aldus ook was het Romeinsche rijksrecht van het koloniaal-Romeinsche bewind gezet over het volksrecht (vgl. van Vollenhoven, Adatrecht III, 293 naast Handelingen 18: 12 e.v.).
132) D.w.z. de tot geloofsstrijders gemobiliseerde geslachten van het Midden-Arabische stadspatriciaat met hun aanhang. Vgl. Becker, Klio IX, 209, 213 en Wirtschaft und Gesellschaft, 253, 270-271, 357-358.
133) Vgl. Weber, Wirtschaft und Gesellschaft, 293.
134) Vgl. De Goeje, 266, 268, 269 en Schrieke, Prolegomena, 96.
135) Massignon, 7-8; zie ook noten 119 en 128.
136) Vgl. Stöckle, Spätrömische und byzantinische Zünfte, Klio, 9. Beiheft, 1911.
137) Vgl. Weber, Wirtschaft und Gesellschaft, 514-601, passim.
138) Vgl. W.u.G., 579.
139) Vgl. W.u.G., 575.
140) Max Weber verzamelde hierover wel materiaal (naar Prof. Salz mij meedeelde), publiceerde dit echter niet. Zijn ontijdige dood heeft dit werk wel afgesneden.
141) Vgl. nog Wirtschaft und Gesellschaft, 311-312, 328-330, 336, 339, 350, 360; zie ook Bouman in De Economist 1932, 3, 181 e.v.
142) Men zie wat Stüwe, 149, mededeelt als voorbeeld van „fabrieksnijverheid" in moslimsch Egypte; vgl. nt 127 pag. 77. „Exportnijverheid" kent vrijwel iedere stad in het moslimsche complex van handel: doch steeds betreft het hier een relatief klein stedelijk ambachts- of manufactuurwezen, hetzij als groep van vrije meestersambachten, hetzij in Verlag van stadspatriciaat en koopheeren, hetzij als vrij of onvrij ergasterion-bezit van laatstgenoemde groepen. Alle „industrieele techniek" is empirisch, d.w.z. persoonsgebonden: door kolonies van handwerkslieden wordt de zijdereederij naar Zuid-Europa (Sicilië) gebracht, de glasblazerij naar Venetië (Rouffaer I, 499, Le Bon, 318, 560, 561). De papierbereiding wordt naar de kalifaten (Samarkand, later Bagdad) gebracht door Chineesche krijgsgevangenen, welke in den grensoorlog tusschen de Islamische veroveringen en de Chineesche verdediging (± 751) van Midden-Azië in moslimsche macht zijn geraakt (Jacob, Oestliche Kulturelemente im Abendland (1902), 16-17). De wapensmederij van Damaskus vervalt na de verovering van de stad door Timoer (1399), doordat de handwerkslieden in kwestie naar Khorasan en Samarkand gedeporteerd worden (Le Bon, 556, vgl. nog 558: On peut faire, à propos du travail de bois, de l'ivoire ou des métaux chez les Arabes (wederom: hier geldend voor de Kalifaten!) une remarque générale.....c'est que chez eux les travaux les plus délicats sont exécutés avec des outils grossiers et

fort peu nombreux. Zie ook Rel. Soz. II, 96, ntt 1 en 5, Moreland, Akbar, 184-187, Aurangzeb, 136).

143) De uitvoer van de Indische katoenen lijnwaden naar het Westen staat vast vanaf de tijden van het Romeinsche rijk (Götz, 482, Çharlesworth, 61, 68). De uitvoer naar Indonesië staat vast sedert de 15e eeuw, doch kan waarschijnlijk „nog heel wat vroeger" gesteld worden (Rouffaer-Juynboll I, 499, vgl. 408), hetgeen in het licht van het zooeven vermelde meer dan waarschijnlijk is. Volgens Rouffaer is hier van een „grootindustrie" sprake en van een „massa-export" (a.w., 422, 521, 523, 528; Krom, [2] 48, neemt deze termen over). De op Rouffaer's initiatief in 1901 in Coromandel ondernomen enquête brengt aan het licht: een traditionalistisch (naar kasten? vgl. Rel. Soz. II, 91, 93 en nt 4, 95 nt 1) georganiseerd ambacht (vgl. Rel. Soz. II, 97). De hoogste vormen van „industrieele organisatie" bestaan in het Verlag. Aldus in het begin der 17e eeuw, in 1677, aldus ook in het midden der 19e eeuw (Rouffaer, 254, 256, 398, 395; De Jonge III, 213, 283, 346; Colenbrander-Coen, II, 294, 299, 444, V, 580, 592. Doch deze eenvoudige ambachtslieden in hun dorpen en stadswijken (vgl. Hoofdstuk I, nt 59) werken voor een afzet op verre Wester- en Oostermarkten. Kooplieden kunnen herwaarts komen om de „productie" zelf te leiden (Verlag!), ook kan een plaatselijk of ander machthebber het ambacht mobilizeeren ten zijnen bate: sometimes looms might be monopolized to provide cargo for an official speculation. (Moreland, Aurangzeb, 134, vgl. 145; zie ook Hoofdstuk I, nt 41); ook kan een vorst zijn opdrachtgever zenden voor de aanmaak van verlangde textielen (Sadjarah Melajoe, Mal. tekst, uitg. Shellabear, 206-209). Osöman, Atjehsch handelaar van de Noordkust uit het staatje Ië Löböë, handelaar in pinangnoten, reist 1870 naar de „Klingplaatsen" (de binnenplaatsen achter Negapatam), waar men voor de Atjehsche markt katoenen lijnwaden vervaardigt. Daar geeft hij zijn aanwijzingen omtrent een nieuw model dat z.i. aftrek vinden zal; deze „kain Usman" komt inderdaad ter markt, (om dan door de Europeesche industrie op 't allerspoedigst nagemaakt te worden!). Wat in dit verband het belangrijkste is, is het volkomen traditionalistische beeld van deze „internationale exportindustrie", van den handel en van de „markt" (zie Snouck Hurgronje bij Rouffaer, 521). Het zou onjuist zijn, de eeuw verwoesting door de kapitalistische textiel-industrie (eerst van overzee, dan ook vanuit India zelf) dit aan te rekenen: de vormen, hier weergegeven, zijn de aloude!

144) Ook in den zeehandel Oostwaarts besteden de grooten van het Mogolhof kapitaal. Als in September 1619 de V.O.C. voor Ticco (Sumatra's Westkust) in een scheepsstrijd enkele Engelsche schepen verovert, blijkt dat in het Engelsche schip Dragon seeckere Gouseratten ende eenige Atchijnders (sijn) geweest, waervan d'eene seyt verloren te hebben de waerdye van omtrent 13000 realen van achten [= f 32.500], toecomende den prins soltan Gchroom, joncxste soon van den grooten Mangool in Suratte, daervan voldoeninge versoeckt. Resolutie Gouverneur-Generaal en Raden, 28 December 1619: Alsoo op 't veroverde Engels schip den Dragon voor Ticco becomen hebben een Gusarat genaemt Malinschiary, sijnde een stierman van de prins Soltan Ghroom, jonckste soon van den grooten Mongool in Suratte, dewelcke ons seer importuneert ende moyelijck valt omme te hebben vergoedinge ende vergeldinge van de cleeden ende andere coopmanschappen die voor reeckeninge van de voorsz. synen prins Sultan Ghroom in de Engelsche schepen bij ons voor Ticco verovert, geladen waren, monterende, volgens syne verclaringe, tot dien eynde overgelevert, 13000 realen van achten, alsmede voor sijn particulier reeckeninge noch in den Dragon de waardye van 300 realen van achten, is goetgevonden hem een eerlijck onderhout tot Jacatra te geven, tottertijt ende wyle d'occasie presenteren sal dat hem met onse oft andre schepen wederom naer Suratten sal mogen transporteeren; ende aengaende sijn versoeck hem aen te dienen, dat alsoo synen prins oft heer onsen goeden vrient is, ende wy van meeninge sijn ter gelegentijt een vloote na Suratten te senden, dat de saecke met synen heere selffs in 't vriendelijck wel effenen sullen..... Colenbrander-Coen I, 514; III, 573. De prins „Soltan Gchroom" is de latere Groot-Mogol Sjah

Jahan (1628-1658). Vgl. Colenbrander-Coen III, 1002, V, 847. De prins is op dit tijdstip (1620) pachter van de douane te Suratte: Moreland, Aurangzeb, 276. De sjah van Perzië doet zijn ambassadeurs naar de Staten-Generaal en naar den Koning van Engeland vergezeld gaan van Koninklijke kooplieden. De koopman Husain Beg [„Hussembeecq"] voert op de terugreis overzee een lading ter waarde van 50.000 realen van achten naar Batavia (1627). Deze handel verloopt aldaar slecht (door tegenwerking der V.O.C.?) De koningsfactor blijkt later in compagnieschap met den beruchten Bataviaschen vrijburger Bruystens, die kort daarna onthoofd wordt. Colenbrander-Coen V, 7, 8, 11, 101, 116, 175, 642-645, 753.

145) Terpstra, De opkomst der Westerkwartieren van de O.I.C., 240, 242, 244, 245, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 262, 263, 271, 284, 285, 286. Vgl. Colenbrander-Coen I, 238, 486, 695, 696, 721, 753-754, 762; II, 712, 737; III, 6-7, 231, 301; IV, 486; De Jonge III, 284 (vgl. Ibn Battutah bij Yule-Cordier, Polo[3] II, 440 nt 3). Het schip van Suez voert aan munt de waarde van 200-300.000 realen en 16-20.000 Venetiaansche ducaten, „behalven 't gene niet geregistreert en wort". Men heeft hier dus nog dezelfde figuur van den Indischen handel als ten tijde van het Romeinsche rijk (vgl. hiervoren nt 95): de Oostersche waren worden met munt en edele metalen gekocht.

146) Van der Meulen en Von Wissmann, Hadramaut, some of its mysteries unveiled (1932), 14-19, 21, 27, 28, 29, 33. Helaas geen gegevens over de ordening der ambachten (gilden?), over scheepsbezit van het stads-patriciaat, over handelstransacties, slavenwerkzaamheid; geen nadere gegevens over den geldhandel en den importhandel (vgl. ook 228: een wever uit Makalla met één kameel en twee jongens in de Wadi Hadjr, in het binnenland; een geval van Selbsthausiererei — vgl. hiervoren, pag. 61—?) Wat veranderd is, zoo men deze beschrijving vergelijkt met b.v. een kuststad-handelscentrum als Banten in 1596 (zie Hoofdstuk IV), is, dat de kapitalistische fabrieksgoederen de oud-Aziatische handwerksproducten ten deele verdrongen hebben: in de bazaar van Makalla (waar ambachten worden uitgeoefend naast handel gedreven: vgl. Hoofdstuk IV, § XI): All sorts of sweets were offered for sale at the booths; also the first bright-yellow or deep-red dates, not yet quite ripe, tuberous fruits, spices, the celebrated Humumi-tobacco in big bundles consisting of whole dried plants, broad waist-bands, Japanese, Indian and Dutch piece-goods, sugarloaves and rice, coffee-beans and dried coffeehusks, ginger-root and tea from Ceylon and Java, various kinds of grain, meal and samn, sesame oil and kerosene, matches, and coffee-cups, djambiyas (dolken) and cartridges. (17)

De Z. Arabische kleine kusthaven Keshin (Catsini, Caxchijnij), 1623: „.....is een pleck omtrent een gootelingh scheut van de strandt geleegen, groot omtrent 280 à 300 huijsen van tamelijck gebou, ten respecte van 't volck, dat heel swart is, van Arabische geslaghten ende Machametaens geloove, leijt in een baij..... Alhier was gants geen negotie, oock heell weijnigh volck, die meest den Coninck volgen, bij welcken den handell die hier op deese cust is, gedreeven wordt, bestaende in aloe van Sucatora, parthije ambergris, wieroock, drakenbloedt ende Arabische gommen, d'welck ditto Coninck met sijnne scheepkens van diverse plaedtsen doet halen, ende wederom aen Portugeesen ende Bagnianen (dus reeds — of beter: nog! Indischen handelsinvloed, na zeshonderd jaren Islam in deze zeeën!) verhandelt. Wij hebben alhier verversinghe van bocken ende schapen becomen, oock abondantie van visch, doch het water dat hier te becomen is..... wordende uijt putten die tusschen 't durp ende 't strandt staen gepudt..... valt brack....."; (Terpstra, Opkomst, 283; vgl. 240). Vgl. Yule-Cordier, Polo [3], II, 442, 443 nt 1, 449-450.

147) Vgl. nog Rel. Soz. II, 2-3 naast 375-376.

148) Einnahmebudget, passim; vooral 47 e.v.: „Aly Ibn Ysa als Staatsmann"!

149) „Stitched vessels are still used. I have seen them of 200 tons burden but these are being driven out by iron-fastened vessels, as iron gets cheaper, except where (as on the Malabar and Coromandel coasts) the pliancy of a stitched boat is useful in a surf [vgl. Mookerji, 236 nt 1]. Till the last

few years, when steamers have begun to take all the best horses, the Arab horses bound for Bombay almost all came in the way Marco Polo describes." (Sir B. Frere) en Yule: Some of them do still, standing over a date cargo, and the result of this combination gives rise to an extraordinary traffic in the Bombay bazaar. Yule-Cordier, Polo[3], I, 117 nt 3, vgl. 108, en II, 415 nt 4; voorts Ferrand, Journal Asiatique XIV, 1919, 59. Vgl. met deze „scheepstechnische constante" pag. 74, slot van § IX.

150) Yule-Cordier, Polo [3] II, 332 nt 1 en nt † ald; de Engelsche transcriptie der namen is overgenomen.

151) Moreland, Aurangzeb, 85-86, 148, 149.

152) De verhalen der Duizend en een Nacht hebben de herinnering hieraan bewaard; zie ook W.u.G., 526; von Kremer, 54 nt 3, 66 nt 3; voor India: Moreland, Akbar, 70-71; zie ook Rel. Soz. II, 73, 75 en nt 1, 109, 253; Terpstra, Opkomst, 253 (Z. Arabië); hierachter noot 112 op pag. 154 (Java).

153) Moreland, Aurangzeb, 156, 158.

154) Götz, 346; vgl. Neurath, 59; W.u.G., 518, 557, 584 (Miltiades), 598.

155) Weber, Ges. A.z.S.u.W. Gesch., 235, e.v., vgl. 263; zie ook Götz, 374, 375, en Charlesworth, 103. Zie ook hiervoren, pag 66, nt 63, vgl. nt 72 en pag. 77.

156) Massignon, 5; von Kremer, 63.

157) Jain, Indigenous banking in India (1929), 15.

158) 't Is ongelooffelijck hoe seer de gantsche cust van China bewoont is, wat een overgroote menichte van volck ende vaertuych dat overal is (1622). Colenbrander-Coen I, 768.

159) Men zie b.v. de plattegronden van Soe-tsjou (1247) en Si-ngan foe (14e eeuw), met hun reeksen openbare en militaire gebouwen, regelmatig stratenplan, tempels, kloosters, enz. bij Yule-Cordier, Polo [3] II, 182, 193.

160) Yule-Cordier, Cathay [2] I, 51-52, 53, 65, 42; Götz, 496; Ferrand, Journal Asiatique, XIII, 1919, 456, XIV, 1919, 14, 6, verg. 20; Chang, 1, 2-3 en Krom [2], 61-62.

161) Vgl. Pelliot, B.E.F.E.O., IV, 1904, 144; Journ. As. XIII, 451 nt 2. Een vestiging dus, als Romeinsch Eburacum, Lugdunum of Sarmizegetusa.

162) Tsjwang-tsjou; Zaitoen (Zaytun). Er is verschil van meening gerezen over de vraag of de beroemde naam Zaitoen de Chineesche haven Tsjwang-tsjou of de zuidelijker gelegen haven Tsjang-tsjou aanduidt. Zie Yule-Cordier, Polo [3] II, 237 nt 2. Hier wordt aangenomen Zaitoen = Tsjwang-tsjou. Zie nog Chang, 12 nt 4 (vgl. 70 nt 6) en Rouffaer-Juynboll I, 161, 499; L.V. VII, 122 nt 4.

163) Chang, 7.

164) Chang, 9, 17-18, 23, 25, 26, 28, 29, 30 nt 2, 42 nt 1, 43, 51 en nt 5, 58 nt 1, 94, 101-102; Yule-Cordier, Cathay [2], I, 129-130; Ferrand, Journ. As. XIII, 1919, 465; vgl. ook Krom [2], 114, 227, 303, 444; zie ook Chau-Ju-kua bij Krom [2], 308 en Ma Tuan-lin bij Ferrand, Journ. As. XIV, 1919, 13-14; vgl. ook Colenbrander-Coen I, 725, 765 en hiervoren, pag. 58.

165) Yule-Cordier, Polo [3] II, 2nd Book, Ch. LXXVI, LXXVII.

166) Morse, The Guilds of China (1909), passim; volgens Wittfogel, 710-717, zijn de Ko-hong van Kanton geen typische Chineesche koopheeren-gilde-organisatie.

167) Zie Wittfogel, 721-722 en nt 134.

168) T'ien-tsê Chang, Sino-Portuguese Trade from 1514 to 1644, diss. Leiden 1934. Ook het inleidend hoofdstuk („Handel en Scheepvaart in Z.O. Azië voor de komst der Europeanen") bij Verhoeven, Bijdragen tot de Oudere Koloniale geschiedenis van het eiland Formosa (diss. Leiden 1930), heeft voor deze zijden van de kwestie geen oog.

169) Gesch. Ost-Asiens I, 127-128.

170) Een zoodanige structuur van den handel is ook de achtergrond van Coen's plan de campagne inzake het met geweld verkrijgen van den chineeschen handel, waartoe in 1622 een vloot uitgereed werd: Ick mene al waert dat U.E. thien hondert duysent realen van achten ende meer tot vereeringe aen de coninck ende regenten van China sondt, dat niet vercrygen souden, niet ten aensien van haer oude wetten daarmede haer soecken te excuseren,

maar principalijck in regard van ongelijck meerder schade, die haer met verhinderingh van den handel op Manilha aenbieden, **welcke voornemelijck op de groten van China aencompt.** De Chinesen seggen dat den handel op Manilha om 't verlies van de goederen niet naerlaeten sullen, maer soo haer van daer willen houden, dat al 't volck welck becomen, gevangen houden off doden moeten, **om daerdoor in d'arme de vrese van lijff ende goet te verliesen groter dan de hope vant gewin te maecken, want soolange d'arme geen peryckel van haer lijff loopen, de rijcken de goederen altijdt avontuyren sullen.** Coen aan XVII, 20-VI-1623. Colenbrander-Coen I, 798; vgl. IV, 620 nt 1; V, 314 e.v. (Ik cursiveer). Vgl. voorts hierachter, noot 74 van Hoofdstuk IV.

171) Een patricisch koopheer moet wel zijn die „koopman, eigenaar van veel schepen", vermeld in een bericht der Soeng dynastie (10e eeuw) bij Krom [2], 228; iets dergelijks bij Conti (1440), Cathay [2] I, 175. Zulke koopheeren (vgl. hiervoren pag. 74 nt 103) ook zijn de handelaars Eiansan en Wangsan van Chincheu, handelaars en scheepsbezitters, met welke de commandeur der vloot van de V.O.C. naar China in 1622 (zie nt 170) in aanraking komt. Wangsan's hooge positie blijkt uit zijn rol in het gezantschap dat vanwege den „Gouverneur-Generael van de provintie Hochieu, den admirael van der see ende capiteyn vant chrijsvolck" naer de vloot in de Pescadores komt. Colenbrander-Coen I, 765, 765-766, 767; voor de Chineesche autoriteiten zie nog Colenbrander-Coen V, 72, 149, 169. Een koopheer ook is de handelaar Simsou aan wien het Chineesche gouvernement na de vestiging der V.O.C. op Formosa, het monopolie van den Chineeschen handel verleent (waarschijnlijk zijn de mandarijns hierin zelf mede-geïnteresseerd). Deze koopheer verscheept met 5 jonken tegelijk, levert honderden pikol zijde (de omzet beloopt 800 pikol, d.w.z. **meer dan $2^1/_2$ maal zooveel als de totale jaarlijksche aanvoer der Chineesche Bantenvaarders bedraagt!**), heeft bedragen van honderdduizenden van Compagnie's geld (dat bij voorschot voor de zijde gestort moet worden) onder zich. Colenbrander-Coen, V, 35, 71, 83, 149, 162, 169, 271, 273, 281, 321, 322, 489.
Een interessant geval van even grootscheepschen **gelegenheidshandel**, politiek-kapitalistisch, van een Chineesch machthebber dateert uit den zelfden tijd. De zeeroover Icquan, geroepen tot het ambt van groot-mandarijn van Emoy en admiraal van de Z. Chineesche vloot (men verkeert in de nadagen van het bewind der Ming-dynastie! het geval is analoog aan vele „generaals"-regimes uit de jongste Chineesche geschiedenis), sluit dan met de V.O.C. een contract voor 3 jaar, om jaarlijks te leveren:
1400 pikol ruwe zijde (à 140 tahil [10 t. = $13^1/_2$ reaal] per pik.)
5000 pikol suiker (à 3 realen per pik.)
1000 pikol geconfijte gember (à 4 tahil per pik.)
5000 stuks zijdewaren (à 14 en 19 maes [1 m = 7 stuiver] per stuk)
totaal voor een bedrag van 300.000 realen. De V.O.C. levert hiervoor 3000 pikol peper (à 11 realen per pik.) en de rest (dus 267.000 realen = f 667.500) in contant. Dit is een reusachtige transactie! Het totale bedrag dat de V.O.C. ten dien tijde jaarlijks voor inkoop van specerijen (nagelen, noten, foelie en peper) besteedt, bedraagt 400-500.000 realen (Colenbrander-Coen IV, 321-322; vgl. 482-483; I, 603, 663). Colenbrander-Coen V, 149-150. In het verband met eigen- of gelegenheidshandel van patriciërs en ambtenaren lijkt mij het bericht over de affaire met het minderwaardige Chineesche looden geld („koper"-geld), dat (eind 16e eeuw) in massa vanuit de havens van Foekiën naar Indonesië geëxporteerd werd — welke onderneming zou zijn opgezet door den mandarijn van Foekiën — te dezen niet zoo ongeloofwaardig als het Moquette wil toeschijnen (Linsch. Ver. VII, 122 (vgl. 236) en aanteekening op plaat 45 ald.). „Geldzaken" in den vorm van muntvervalsching zijn zoo oud als het muntwezen zelf, en hebben steeds tot de affaires van het oude kapitalisme behoord (vgl. pag. 15 hiervoren), door de machtigen der aarde bij voorkeur gedreven!

172) Vgl. Hoofdstukken III en IV hierachter.

173) Vgl. Krom [2], 227.

174) Zie Chang, 10-11, 19, 26, 104; handelsgoederen in den zeehandel naar

Z. China, eind 1e eeuw der Christelijke jaartelling: paarlen, edelsteenen, „zeldzame goederen", goud, zijden stoffen (Ferrand, Journ. As. XIII, 1919, 452-453); handel in Kanton, eind 10e eeuw: aangevoerde goederen: reukwerken, rhinoceroshoorn, ivoor, koraal, amber, parelsnoeren, staal, schildpad, cornalijn, schelpen, bergkristal, geweven stoffen, ebbenhout, sapanhout, enz.; afscheep van: goud, zilver, kleingeld, lood, tin, gekleurde zijde, porcelein (Krom [2], 227); goederen in den Chineeschen handel begin 16e eeuw: specerijen, muskus, rhubarber, paarlen, tin, porcelein, zijde, damast, satijn, brocaat (Cathay [2] I, 180 nt 2). Zie voorts nog nt 6 van Hoofdstuk III.

175) Ferrand, L'empire sumatranais de Çrivijaya (1922), 4.

176) Ald., 116.

177) Ald., 56.

178) Ferrand, Journ. As., XIV, 1919, 41.

179) Rouffaer, Encyclopaedie v. Ned. Indië[1] IV, 374[1].

180) Ald. 382[2]; daarentegen in de 13e eeuw of eerder (ten tijde der Soeng dynastie) van Zaitoen naar Lanli-poi (Lamoeri, N. Sumatra): 40 dagen; vandaar naar Arabië: 60 dagen (Yule-Cordier, Polo [3] II, 300 nt 1).

181) Coedès, B.E.F.E.O., XVIII, 20-21.

182) Yule-Cordier, Cathay [2] IV, 92.

183) Ferrand, Empire, 108.

184) Rouffaer, 392[2],393[2]-394[1].

185) Colenbrander-Coen I, 68 (vgl. 49); IV, 726.

186) In de „routiers" worden uiteraard gemiddelden gegeven; in de reisverhalen kan het scheepsavontuur (vgl. nt 197 hieronder) een zeer gevarieerd beeld leveren van den duur der vaart.

187) Ferrand, Journ. As. XIII, 1919, 458, XIV, 39, 40, 41.

188) T.a.p. XIV, 46.

189) Yule-Cordier, Polo[3] II, 3d Book, ch. I. Merkwaardig genoeg maakt Mookerji deze beschrijving tot die van Indische schepen: chauvinistische annexatie! (zie a.w., 191-193).

190) .....wherein the merchants abide greatly at their ease, every man having one to himself.....: dit geldt stellig alleen de allerrijkste kooplieden! De groote massa hokt bij honderdtallen op de schepen samen.

191) T.a.p., 252 nt 6; vgl. Cathay[2] I, 76 nt 3.

192) Zie het verhaal van Sindbad den Zeeman, in de 427e der 1001 Nacht, en de klacht van den Jood Isaac van York over zijn scheepsongeval in de Golf van Lyon, in Scott's „Ivanhoe", ch. XI Zie ook hiervoren, pag. 1-2 (Inleiding).

193) Zie bij Mookerji, 28-29, 30, 46; vgl. 77 nt 4 en 177; Ferrand, l'Empire sumatranais, 154-155.

194) Zie bijv. De Jonge, Opkomst IV, 207, 263-264, 265; V, 115, 230; Colenbrander-Coen I, 733; vgl. 735.

195) The numbers carried by Chinese junks are occasionally still enormous. In February 1822, Captain Pearl of the English ship Indiana, coming through Gaspar Straits, fell in with the cargo and crew of a wrecked junk and saved 198 out of 1600 with whom she had left Amoy, whom he landed at Pontianak. This humane act cost him £ 11.000. Williams bij Yule-Cordier, Polo[3] II, 252 nt 6.

196) Vgl. nog Grasshoff, Das Wechselrecht der Araber (1899), 1-2; Kohler, a.w., 10.

197) Alle onzekerheden en gevaren, waarvan de pelgrimsreizen der Chineesche Boeddhisten (zoowel als het Apostel-scheepsverhaal der Handelingen) gewagen, gelden evenzeer (en meest: ten zelfden tijd) voor de reizen der kramerkooplieden.

198) Vergelijk nt 42 van Hoofdstuk III hierachter. Zie nog Malinowski, a.w. 92, 515.

Hoofdstuk III.

INDONESIE EN DEN HANDELSWEG.

Die wereld te willen benaderen met termen als „Onze Oost", „Nederlandsch-Indië", „Nederland onder de Tropen" en dergelijke, miskent het feit dat zij bestond en leefde eer één Nederlander onder de tropen verscheen.

Colenbrander, Koloniale Geschiedenis II, 45.

I

De betrekkelijk ongelede kustlijn van Zuid-Azië (vgl. hiervoren, pag. 71, vgl. 83), verloopt in het Zuid-Oosten in de wereld van den Indonesischen Archipel, overrijk geleed. Men zou (hoezeer ook mank gaand) een vergelijking kunnen treffen tusschen de betrekkelijk ongelede kusten van het W. bekken der Middellandsche Zee tegenover de eilandenwereld en de deze omlijstende kusten in het O. bekken der Aegaeïsche Zee. De volksgroepeering welke voor den historischen tijd voor Z.O. Azië van belang is (vgl. hiervoren, pag. 71, 72, 85, 89) wordt gevormd door de stammen der Indonesiërs. Transmigraties vanuit het Z.O. Aziatische vasteland doen (successievelijk) het geheele gebied onder hun vestigingsgebied en machtsoefeningssfeer vallen.[1]) Oudere volken zijn voorafgegaan; volksverplaatsingen vanuit de eilandenwereld westwaarts kunnen mogelijk reeds hebben plaats gehad (vgl. hiervoren, pag. 72); praehistorie (vgl. Hoofdstuk II, § VI) en anthropologisch onderzoek zullen wellicht hier nadere gegevens gaan leveren. Op geologisch- praehistorische schatting berust ook het jaartal 2000 v. Chr. als tijdstip vóór de komst der Indonesiërs in den Archipel.[2])

De transmigraties moeten voor een belangrijk deel over zee hebben plaats gevonden. Zeevaart moet in vestigingsorganisatie en bestaansonderhoud een belangrijke plaats hebben ingenomen; nogmaals zij hier (ondanks de gevaren welke aan een zoodanige vergelijking zijn verbonden) verwezen naar het door Malinowski beschreven eilandengebied beoosten Nw. Guinee (Hoofdstuk II, § VII), als een illustratie hoe verwikkeld volksorganisatie, soc. economisch bestaan, gestempeld door magische macht (een samenleving van „wilde" Papoea's!), met zeevaart, interinsulair verkeer, scheepsbezit kunnen

samenliggen.[3]) En hoe dicht ten slotte staan deze zeevaarders der Koela weer bij die van de oudste tijden der Oude Wereld (vgl. hiervoren, pag. 64, 68)!

De „historische ontwikkeling" van de vestiging der Indonesiërs over den Archipel is zelfs voor historische hypothese moeilijk terrein. Historisch is echter vooral van belang het feit, dat het Indonesisch gebied komt te liggen ten Oosten van het machtige Indische vasteland met zijn rijken, havens, zeevaart en handel, terwijl — zeg, omstreeks het begin der Christelijke jaartelling — het Chineesche Rijk zijn grenzen tot in de Tongkin-vlakte heeft uitgezet. Alhoewel de historische dateering niet met stipte nauwkeurigheid is te geven, kan zonder eenig gevaar worden aangenomen, dat omstreeks dat tijdstip de Indische handel zich tot in de Indonesische eilandenwereld heeft uitgestrekt, d.w.z.: dezelfde handel, die reeds beschouwd werd (hiervoren, pag. 70, 72, 74, vgl. 75, 81) vooral in zijn Westwaarts gericht verband: de machtige, rijke, uitgebreide overzeesche handel der Indische kuststeden.[4]) De Indische handel moet m.i. ouder zijn in deze streken dan de Chineesche handel: veel eerder dan de Chineesche Zuider-kust zijn de kusten van India havenkusten, met een actieve, in het internationale verkeer opgenomen vaart.[5]) Deze handel in Indonesië is, als elders, handel in hoogwaardige kwaliteitsproducten. Uit Indonesië scheept hij af de specerijen, drogerijen, de kostbare houtsoorten, boschproducten, dierlijke producten, vreemde vogels en verdere curiosa en voert de soortgelijke Indische en nabij-Oostersche waren aan: een handel, hier als elders „splendid and trifling".[6])

Aan dezen handel, dit verkeer, worden in de cultuurgeschiedenis van Indonesië een aantal zeer belangrijke vraagstukken verbonden. In de eerste plaats dat van den invloed der Indische beschaving in Indonesië, een invloed, zoo belangrijk, dat de oudere geschiedenis van Indonesië in hoofdzaak Hindoe-Indonesische geschiedenis genoemd wordt. Een periode van verbreiding van den Islam is op deze tijden gevolgd; de koloniale omstandigheden hebben het geheel tot op den grond veranderd, doch als monumenten van dit verleden liggen in Indonesië en Z. Indo-China de indrukwekkende tempelresten (Boeroeboedoer, Angkor Vat!) en leeft een herinnering voort in verschillende beschavingsvormen van het eiland Bali.

II

Van dezen invloed der Indische beschaving op Indonesië zijn —

voor de waarde van hypothese — verschillende verklaringen gegeven. Het verst gaat, in nationalistische zelfverheffing, Mookerji, die een Hindoe-imperialisme construeert, hetwelk gedurende den loop der eeuwen vanaf de 4e eeuw n. Chr. tot op de tijden der moslimsche invallen en veroveringen in India — de kusten en landen van Achter-Indië en Indonesië occupeert [7]). Mookerji's voorstelling van zaken is niet scherp, neigt echter in het algemeen naar een weergave van een proces van kolonisatie in dien zin dien men toekent aan de helleensche kolonisatie (midden 8e-eind 6e eeuw v. Chr.): georganiseerde, politiek-belligerente transmigratie van volks- of (en) standengroepen.[8])

Deze voorstelling is niet overgenomen door de Hollandsche historici, doch wordt door hen opgevat in den zin dat „het overnemen van de Hindoe-beschaving door de leidende (Indonesische) kringen een gevolg was van pénétration pacifique, uitgaande van handelaars, die wellicht na blijvende vestiging banden hadden aangeknoopt met de inheemschen, en dan wellicht meerdere landgenooten (ook niet-handelaren) hadden uitgelokt om hun voorbeeld te volgen" [9]), „een langzame infiltratie langs den weg des handels".[10]) Berg wil aan het belligerente element weer een grooter plaats toekennen, en vestigt in het bijzonder de aandacht op de Indische adelsgroepen naast (in plaats van) de Indische handelaars als de voornaamste overbrengers en vooral: dragers-in-Indonesië van de Indische beschaving.[11])

Geen van deze hypothesen bevredigt m.i., althans geen geheel. In het volgende worde in het kort een nieuwe voorstelling van zaken ontwikkeld: *nieuw slechts in de groepeering van het reeds beschikbare materiaal; nieuwe feiten worden niet toegevoegd.*

III

Door den handel wordt Indonesië verbonden met de Indische havens, later ook wordt het verkeersgebied van den Chineeschen handel (in hoeverre hierin een Indonesische scheepvaart actief een rol speelt (vgl. hiervoren pag. 85, 86), wordt als vraagpunt nimmer opgeworpen!) Deze handel bindt — als met een ragfijnen, gouden draad — de uitgestrekte kusten van Indonesië met het Westen (en later met het Noorden). De aangevoerde en af te schepen goederen (zie hiervoren noot 6 en noot 174 van Hoofdstuk II) komen, met handelaars en scheepvaart samen op verschillende der grootere en kleinere relais-plaatsen (vgl. hierv., pag. 72, 83): *Indonesische vesti-*

gingen, waar onder Indonesisch regiem de kramerhandel te hoop loopt op den stapel: zóó als de (Phoenicische) vreemdelingenhandel gedreven werd onder den helleenschen adels- of koningsburcht, zóó ook moet men den (voornamelijk Indischen) vreemdelingenhandel in Indonesië zich voorstellen.[12]) Deze overwegende plaats van vorsten en grooten (in de kleurlooze Ned. Indische terminologie: „hoofden") ten opzichte van het soc. econ. leven, óók ten opzichte van den handel, óók ten opzichte van den internationalen handel, — *de sleutel voor al het voorgaande betreffende de handelsgeschiedenis,* — gebruike men als uitgangspunt ook ten aanzien van de Indonesische handelsgeschiedenis. De domineerende economische en politieke positie der heerschende vorsten- en adelsgroepen staat vast voor alle tijden der oudere geschiedenis van Indonesië; evenzeer blijkt zij voor de latere tijden, 17e en 18e eeuw; in tal van figuren uit zich de *commercieele* dominatie: heffingen en tollen, stapeldwang, monopolizeering, exploitatie van eenige productie voor den afzet in den handel, gelegenheidshandel, scheepsbezit, Commenda-investeering, zoo goed als de uitoefening van het kliprecht en de zeeroof. Eerst de definitieve doorzetting van de machtsvestiging van het koloniaal-militair regiem van Nederland in de 19e en 20e eeuw breekt deze machtspositie van „hoofden" en „zelfbestuurders"[13]); door dit afsnijden van de Indonesische rijken en rijkjes van den zelfstandigen internationalen handel en het zelfstandig verkeer (politiek voor het koloniaal bewind een noodzakelijke daad) is een hunner voornaamste krachtbronnen afgetapt.

IV

Wat dient men te verstaan onder deze „primitieve" maatschappij, waarmede de Oostwaarts komende (Indische; enkel Indische? Zie hiervoren pag. 75, 79, 86, 89) handel in contact komt? In dit punt ligt vrijwel de sleutelstelling van het hierna volgende betoog. In de praemissen der bestaande gegeven hypothesen schuilt te dezen veel onzekerheid.

Het onderzoek naar de oud-Indonesische maatschappij der historische tijden verkeert nog slechts in het beginstadium.[14]) Het onderzoek — door een philoloog ondernomen — naar den beschavingstoestand van Java vóór de verspreiding der Indische beschaving (onderzoek, dateerend van 1889) strekt nog bij Krom (1926, 1931) tot uitgangspunt van de betreffende beschouwing.[15]) Brandes' „10 punten" (zie Krom[2] 47-48) zijn ten deele betwist, ten deele gebleken onjuist te zijn. Krom resumeert den „prae-Hindoeschen" beschavings-

toestand aldus: „....de zittende bevolking.... eenigermate staatkundig georganiseerd, den natten rijstbouw met het daaraan verbonden ingewikkelde irrigatiesysteem toepassend, kennis bezittend van zeevaart en sterren, de metalen bewerkend, brons, koper, ijzer, en goud, en waarschijnlijk beschikkend over het tamme rund. Over een deel van Java werden de dooden bijgezet in megalithen van doodkist- en dolmenvorm; overal over het eiland waren in het hooggebergte terrassen aangelegd of uitgekapt als plaatsen van vereering, waarschijnlijk in het bijzonder vooroudervereering, waarbij steenhoopen met opstaande spitsen en ruwe beeldjes een rol speelden. Voor het overige mag men zich van de geestesgesteldheid dezer lieden eenigszins een voorbeeld vormen naar wat de ethnologie als algemeen Indonesisch uitwijst; de oude bronnen zwijgen echter dienaangaande. Sumatra moet over het algemeen trekken van groote verwantschap met Java hebben vertoond, hoewel er ook sporen van weder andere combinaties en van geheel on-Javaansche overblijfselen te vinden zijn." (54).

Hiermede is veel, zeer veel, en tegelijk weinig gezegd.[16]) Punten van eminent belang als staatkundige organisatie (hoedanig ?), irrigatielandbouw (hoedanig ?), zeevaart (hoedanig ?), metaalbewerking (hoedanig ?), worden als bestaand, „prae-Hindoesch" aangenomen. *Met en door deze enkele los weergegeven figuren komen deze gemeenschappen in wezen reeds te staan op gelijke hoogte met wat thans in Indonesië op vele gebieden nog aan volksorganisatie en sociaal-economisch leven wordt aangetroffen.* Uit den irrigatiebouw, met het daarmede verbonden bestuursstelsel kan men het bestaan van, op kleiner of grooter schaal gedachte, patrimoniaal-bureaucratische staten en staatjes afleiden.[17]) Uit dezen irrigatiebouw tevens de hoogst ontwikkelde vormen van dorpsorganisatie (met kerngroep van stichtersfamilies, dorpsoudsten, grondvoogd, patrimoniaal ingezet hoofd ?). Uit de zeevaart den handel en daarmede verbonden vormen van volksorganisatie, verkeer en gezag (vgl. Hoofdst. II, nt 45). Uit de metaalbewerking — naast en in dorpswezen en gezag —: ambachten (met de veelgelede ordening in volks- en dorpsgemeenschap[18])). Dit alles blijft hypothese, uiteraard.[19]) Van twee zijden echter vindt het steun. Ten eerste. Als het 19e-eeuwsche onderzoek den Indonesischen Archipel verkent, blijkt de overgroote rijkdom aan organisatievormen van volksgroepen, gezagsinstellingen en sociaal-economisch leven — rijkdom die niettemin de schets van een Indonesische volkseenheid mogelijk laat blijven — (de „evolutionistische" ordening

door een in Stufen denkend systeem dient afgewezen.[20])) Alhoewel eenige bepaling van den ouderdom dezer organisatievormen een precaire zaak is[21]), gelden zij in alle gevallen als autochthoon- en historisch-Indonesisch, hoezeer ook volksmenging en kolonisatie, strijd van volksgroepen en standen, historische catastrofen enz. de figuren kunnen hebben vervormd of beschadigd. *Dit gemeenschappelijk-historisch-Indonesische is het uitgangspunt van alle beschouwingen.* Niemand denkt er aan, om de organisatie van het Indonesische dorp — grondslag van het geheel der Indonesische boerenbeschaving (vgl. hiervoren pag. 60-61) — als „import" van elders te beschouwen. Doch evenmin die honderden bijzondere vormen van volks- en sociaal-economische organisatie die Indonesië bezit: het stelsel van familie-, geslachten-, dorps- en dorpenbondsorganisatie van Minangkabau; de stamgroepeeringen van Ceram; de standenorganisaties van Leti en Timor; het samenstel der gaoekangstichtingen en de daarmede samenhangende standenorganisatie van Zuid-Celebes; de grondvoogd van Oost-Indonesische eilanden; het kerndorperschap[22]); het Balische waterschap; de sawahbouw buiten Java (Palembang, Minahasa, Timor, het Karoland) — zijn zaken van plaatselijken-inheemschen aard[23]), het verweven liggen van verwantschapsrechtelijke stelsels met de volksorganisatie: moederrechtelijke ordening met de Minangkabausche vormen van gezag en bestuur; vaderrecht met die van Bali[24]), ouderrecht, moederrecht, vaderrecht met die van Timor, wijst op even zooveel processen van inheemsch-historische ontwikkeling; het voorkomen van „republikeinsche", „monarchale", „oligarchisch-patricische" regeeringsvormen naast elkaar („republikeinsch": het oud-inheemsche stamgezag, de dorpsbesturen; Minangkabau; „monarchaal": het Maleische rijkstype, die van Timor; „patricisch": de adelsgemeenschappen van Z. Celebes) toont mede, hoezeer deze gezagsvormen historisch-inheemsch-individueel zijn gegroeid, elk onder de heerschende machtsverhoudingen en -spanningen van de aanwezige groepen.

Men kan deze reeks nog met veel vermeerderen: de conclusie kan echter enkel deze zijn: de Indonesische volksgroepen, verspreid over de eilanden van den Archipel, elk in eigen historisch en geografisch milieu, toonen processen van langdurige en zelfstandige historische „ontwikkeling" in een veelheid van vormen van gezagsorganisatie, volks- en rechtsordening en sociaal-economisch leven; vormen, wier innerlijke kracht naar omstandigheden wisselend zijn kan, doch die in het historisch verloop van den tijd aan de grootste kracht-

proeven onderworpen zijn geweest en: weerstandskrachtig zijn gebleken.[25])

Ten tweede. Verschillende vormen van uitheemsche beschaving en verschillende wereldgodsdiensten hebben achtereenvolgens hun invloed op het Indonesisch gebied doen gelden. Te dezen bestaat een algemeen gedeelde opvatting: deze invloeden zijn zwak geweest, ondanks eeuwenlange werking. Fundamenteele wijzigingen in eenig deel der Indonesische volks- en gezagsordening hebben zij niet gebracht. De glans der wereldgodsdiensten en uitheemsche beschavingsvormen is een dun en verschilferend glazuur; daaronder bestaat het geheel der oud-inheemsche vormen voort, waarbij dan, uiteraard, wederom velerlei gradatie optreedt naar den stand van het cultuurdragerschap. Magie en geestengeloof bestaan voort onder Islam en Hindoeisme; het Indonesische volksrecht is niet geweken voor Hindoesch of moslimsch schoolrecht. De kringen, voorts, die de uitheemsche beschaving en de wereldgodsdiensten „bewust" dragen zijn steeds beperkt en klein. Ten aanzien van de werkingssfeer der Indische beschaving stemmen Krom en Berg hierin overeen.[26]) (Onjuist ware het, te meenen, dat steeds de *hoogste* kringen enkel de dragers van zoodanige beschavingsvormen zouden moeten zijn geweest. Hierover aanstonds meer).

Dit samenvattend en in verband brengend met de beschouwing naar aanleiding van Brandes' stellingen (pag. 117), komt het mij voor dat men den term „primitief" voor eenige weergave van den „prae-Hindoeschen" beschavingstoestand van Indonesië (Java) dient te schrappen als wekkende *geheel* verkeerde veronderstellingen en als niets zeggend[27]). Temidden van „wilden" bevond men zich zeker niet (vgl. Krom[2],54). *Veel meer nog: de Indonesische gezags- en volksordening stond overeind in alle veelvormigheid en in alle kracht*[28]), *kracht, gevoed uit het eigen inheemsche bestel, zelfstandig.*[29]) *En zelfstandig blijvend. De zich onmiskenbaar voltrekkende vervormingen in het oud-inheemsche bestel gaan een eigen weg; los daarvan staat het verloop van het lot der uitheemsche beschavingen en eerediensten.*[30])

V.

De Arische verovering en volkskolonisatie van Noord-India (hiervoren pag. 71) vestigt in de riviervlakten een reeks van staten waarin de oud-inheemsche bevolking in staat van onderwerping gehouden wordt. Uit deze veroveringspositie der heerschende volks-

groepen, de inter-ethnische verhoudingen en de in standen gelede Arische adelsgemeenschap (vgl. hiervoren, pag. 71), groeit het samenstel van volksgroepeering, dat in India tot zoo ongehoorde hoogte van geleding en scherpte van scheiding zich ontwikkelde: het z.g. kastenstelsel (vgl. hiervoren, pag. 22), waarin de positie van de oud-Arische priesterschap (Brahmanen) een allesbeheerschende wordt, groeiend in den loop der eeuwen, vooral in die na den aanvang der Christelijke jaartelling.[31]) Deze Arische occupatie strekt zich *als volkskolonisatie* niet verder uit dan de Noord-Indische vlakte. Het Dekhan-hoogland en de Zuid-Indische kustgebieden (vgl. hiervoren, pag. 71) blijven Drawidisch, oud-inheemsch, in het geheele complex van volksgroepeering en vorstengezag. De Indische *beschaving* echter schuift verder zuidwaarts voort.[32]) Drager van dit Indianiseeringsproces vooral is de Brahmaansche priesterschap; doel van deze „Brahmaansche missie" (vgl. Masson-Oursel, 247 : .....La brahmanisation.....) is niet de prediking van eenige heilsopenbaringsleer, doch de ritualistisch-bureaucratische onderwerping en ordening van de nieuwbetreden gebieden.[33]) Waar ook dit proces van Indianiseering optreedt, staat naast het „religieuze" de *sociale* ordening: de rangschikking in kasten, de legitimeering der heerschende groepen, de verzekering van de suprematie der Brahmanen. Deze reusachtige magisch-ritualistische macht van de Brahmaansche priesterschap is het meest karakteristieke feit der oud-Indische geschiedenis. Verweven met de „priester"-functie ligt hier (als elders ter wereld bij georganiseerde hiërocratieën) de rationalistisch-bureaucratische scholing van de priesterschap als intellectueelengroep, hetwelk hun hooge waarde, zelfs onmisbaarheid, voor eenige omvattende regeeringsorganisatie vormt (vgl. noten 91 en 124 van Hoofdstuk II). Ook op dit gebied heeft de Brahmaansche priesterschap hooge kwaliteiten ontwikkeld; doch de beslissende invloed gaat uit van de ritualistisch-magische domesticieeringskracht welke zij in haar eigen machtsvolkomenheid heeft weten te ontwikkelen.

Onder zoodanige omstandigheden schuift zich de Indische beschaving over Zuid-India. Wie die Slawenfürsten des Ostens deutsche Geistliche, Ritter, Kaufleute und Bauern ins Land riefen, so die Könige der östlichen Gangesebene und Südindiens, bis zu den Tamils an der Südspitze hinab, schrift- und verwaltungskundige Brahmanen, um mit ihrer Hilfe ihre Herrschaft in hinduistischer Art patrimonial-bürokratisch und ständisch fest zu organisieren und selbst die Weihe

eines legitimen Radscha und Maharadscha im Sinn der hinduistischen Dharmaçastras, Brahmanas und Puranas zu empfangen. Die über ganz Indien zerstreut sich findenden Urkunden über Landstiftungen, zuweilen für Dutzende, selbst Hunderte von oft ganz offensichtlich zugewanderten Brahmanen auf einmal, reden dafür eine unzweideutige Sprache.[34]) Omstreeks het begin der Christelijke jaartelling is dit Hindoeiseeringsproces voor Zuid-India in gang.[35]) Het proces zet zich door de eeuwen voort, zoodat thans Zuid-India met de geheele volksorganisatie binnen het kastenstelsel staat, daarin niet intrinsiek zich onderscheidend van Noord-India, het klassieke land der Indische beschaving.

Zuid-India is het verkeersland voor Indonesië.[36]) Vanuit de Zuid-Indische havens vooral gaat de vaart uit naar het Oosten (vgl. hiervoren, pag. 115, 116). Door middel van dezen handel (hetzij door eigen scheepvaart[37]), hetzij door bemiddeling van de Indische scheepvaart) raken de Indonesische vorsten en adelsgemeenschappen (vgl. hiervoren, pag. 116-117) met India in verbinding, zien het overzee wellicht met eigen oogen. In eenzelfde streven naar legitimeering hunner in den „internationalen handel" betrokken belangen (vgl. hiervoren pag. 67, 69, 73-74), *tegenover den Indischen handel zelven in de eerste plaats*, en — doch zulks is waarschijnlijk van secundair belang —, naar organisatie en domesticieering van hun rijken en onderzaten, roepen zij de Indische beschaving naar het Oosten, dat wil zeggen, roepen zij de Brahmaansche priesterschap aan hun hoven.[38])

VI

Derhalve: geen „Hindoesche kolonisatie", waarbij uit intermitteerende handelsvaart, gevolgd door blijvende (handels-) vestiging, „koloniale rijken" ontstaan. Geen „Hindoesche kolonies" waarvan de inheemsche primitieve bevolking, haar hoofden vooraan, de superieure Westersche beschaving overneemt; geen geletterde Hindoes te midden van Indische kolonisten als „adviseurs" van hun landgenooten.

De handel en de handelaars worden voorgesteld als de souvereine cultuurdragers. Het is omineus dat nergens deze handel, noch bij Krom, noch bij Vogel, noch bij Rouffaer, noch bij Berg, ook maar eenigermate historisch gespecificeerd wordt. Had men dit gedaan, dan zou de onmogelijkheid gebleken zijn van het feit dat handelaars als dragers der Indische beschaving figureeren. Deze kramerhandel, waarvan het meerendeel der handelaars tot de lagere

volksgroepen behoort, waartusschen vreemdelingen van allerlei landen zich mengen [39]), deze scheepvaart, voor wier bezetting (vaak Afrikaansche negers en onvrijen!) hetzelfde geldt, kan onmogelijk drager zijn van ritueel-magische qualificatie en literaire en bureaucratisch-rationalistische scholing en wijsheid.[40]) Zoo goed als in Çriwijaya in de 7e eeuw en in Banten in de 16e, vestigde de Indische handel in zijn volkrijke „karavaanfiguren" (vgl. hiervoren, pag. 69, 73-74, 77, 89), met volk van alle Indische kusten en andere vreemdelingen, zich in de dorpen of stadswijken (in de kleurlooze Ned.-Indische terminologie: „kampongs") in de nabijheid van de vorstenstad of de stad met zijn adelshoven en wijken. Tusschen den vorst met zijn hof en de handelaars bestaat dezelfde afstand als tusschen den vorst en zijn onderzaten. [41]) Dit sluit *niet* uit: overbrenging van tal van beschavingsinvloeden [42]); de voornaamsten der vreemde kooplieden (zie bijv. Krom[2], 228 naast noot 171 van Hoofdstuk II: de handelaar-bemiddelaar stellig een *koopheer!*) — juist door de overwegende positie die de vorst en de grooten in den internationalen handel innemen (vgl. hiervoren pag. 63, 69, 73-74, 83, 84, 87, 89, 116-117 en noten 116, 144, 146, 170 en 171 van Hoofdstuk II) — zullen steeds ten hove gaan, zoo goed als de ambtenaren van den vorst en der grooten en desnoods zijzelven in persoon, ter markt zullen gaan om handel te drijven, koopen af te sluiten, of: om den handel te sperren ten behoeve van eigen transacties.[43]) Langs dezen weg zal veel van de beschavingsinvloed door den handel en de handelaars zijn overgebracht. Doch ten aanzien van deze specifiek Indische beschavingsfiguren, waar het gaat (gelijk reeds de oudste bewaarde inscripties unaniem getuigen [44])) om de ritualistisch-magische legitimeering van den vorst: de offeranden, de wijformules, de mythologisch-klassieke genealogie van het regeerend vorstenhuis [45]), moet het geheel uitgesloten geacht worden dat handelaren, al waren zij rijke koopheeren geweest, bij herhaling en in zoo omstandig vastgelegde vormen hieraan deel gehad zouden hebben. Hier kan slechts sprake zijn van het werk van Brahmanen.[46]) Deze Brahmanen nu, staan van de handelaars even ver af (zullen dit juist ten opzichte van de lieden van het kortelings gehindoeïseerde Z. India, met zijn Drawidische bevolking, waartoe de handelaars hebben behoord [47]), meer dan ooit hebben geprononceerd) als de Indonesische vorsten en grooten.[48]) Een voorstelling, als die van Krom[2], 92 (vgl. § II) komt mij dan ook voor tot in den grond onjuist te zijn.[49])

De geheele voorstelling van een Hindoesche kolonisatie en het ontstaan van een Hindoe-Indonesische heerschende „halfbloeden"-stand, vermenging van de Hindoesche cultuurdragers, voornamelijk handelaren, met de „hoogste kringen" der Indonesische samenleving, dient te vervallen. Zij is onhistorisch, voor alles door het onjuiste gebruik van de categorie „handel". Het anthropologisch element wordt merkwaardigerwijze, nergens nader uitgewerkt [50]): indien de Hindoesche cultuurdragers afkomstig zijn uit Z. India, dan zou dus een (door de eeuwen heen betrekkelijk sterke) menging met Drawidische elementen moeten kunnen worden geconstateerd. Is hiervan ooit sprake geweest?

VII

Onwaarschijnlijk lijkt ook de voorstelling der Hindoesche kolonisatie met haar correlaat: dat voortdurend, door de eeuwen heen, nieuwe reserves vanuit India het kader van deze Hindoe-Indonesische (Hindoe-Javaansche) organisatie moeten aanvullen, zoodat, als de Islam (soms: de Portugeezen) „den zeeweg beheerschen" en geen nieuwe overtocht van emigranten meer kan plaats hebben [51]), het halfbloedregiem verzwakt en dan vervalt en ineenstort (aldus Rouffaer (1900), Batikkunst I, 306; aldus nog Berg (1928), 11 naast 14), gezien in het licht van de Indonesische kolonisatie- en transmigratievormen.

De Indonesische transmigraties zijn talrijk, in alle vormen. [52]) Men vindt daaronder als typen: I. de volkskolonisatie: emigranten uit een bepaalde streek, welke elders zich nederzetten; handel kan daarbij een overwegende rol spelen, steeds echter voeren, zooals vanzelf spreekt, deze groepsverplaatsingen ook de andere vormen van hun volksorganisatie mede: het familierecht, de ambachten, het gronden-recht, enz. welke in den vreemde dan vaak door de omstandigheden, andermaal: vanzelfsprekend, wijzigingen ondergaan. Aldus de Minangkabausche en Maleische kolonies in den vreemde: op de Noorder- en Zuiderkusten van West-Sumatra, in de rivierdalen van het Maleische land, beoosten het hoogland van Minangkabau, op den Maleischen overwal, op Madagascar, wellicht op Timor, en voorts op tal van andere eilanden in den Archipel.[53]) Aldus de Boegineesche nederzettingen in M. en N. Celebes en op Riau [54]) en de transmigraties in de eilandenwereld van O. Indonesië. [55]) In deze categorie behoort ook de Chineesche volkskolonisatie in Indonesië.

II. De uitzwerming van enkelingen: met dezen vorm vooral hangt

de vestiging van vreemdelingen-handelaars samen. De vreemdelingen vormen „kolonies", „wijken" („kampongs"), hebben eigen bestuur en gezag, hun eigen recht, genieten (weidsch gezegd) een zekere status van exterritorialiteit.[56]) Aldus ook Indonesiërs in den vreemde [57]); aldus ook op geheel gelijken voet, de Indiërs, Arabieren, Chineezen, in den vreemde, in Indonesië: de vestigingsvorm, hiervoren besproken (pag. 69, 73, 74, 82, 89).

III. De vormen, in dit verband zeer belangrijk, van gezagsvestiging in den vreemde: de Maleische kustrijken op Borneo, de Boegineesche rijken op Oost-Soembawa en West-Flores en op de eilanden van Riau-Lingga; de Balische overheersching van Lombok.[58]) En, samenhangend hiermede: de koloniale occupatie, het in onderhoorigheid brengen van overzeesche of achterwalsche streken: het stelsel der „representatiehoofden", vorm der Atjehsche suprematie over Gajo-, Alas-, Karo-, Simeloengoen- en Toba-Batak-landen, de provinciehoofden, „commissarissen des konings", van de Maleische kustrijken over het Sumatraansche achterland, de „rijkscommissarissen" van Siak over de Minangkabausche kolonies in dat rijk, de provinciehoofden — apanagehouders — der Maleische rijken op Borneo over de Dajakstammen, met hun Maleische belastinggaarders (daarnaast de Maleische kolonisatiedorpen daar, met hun Maleische dorpshoofden, type I), het gezag van de kustrijkjes in de Zuiderbocht van de Golf van Tomini over de bergstammen der Toradja's, de „tusschenhoofden" en rijksagenten van Ternate en Tidore op Halmahera, op Boeroe, op de kust van Nieuw-Guinee.[59])

Met deze vormen bevindt men zich op den vasten historischen grond (vgl. ntt 55 en 59), hoezeer ook men omtrent een scherpe historische dateering in onzekerheid verkeert (vgl. pag. 119 en nt 21; vgl. nt. 28). Zij toonen de historische kolonisatie- en koloniale veroveringsvormen zooals zij ook uit de enkele schaarsche historische gegevens van Oud-Indonesië naar voren komen en zooals zij ook van elders historisch bekend zijn: de Helleensche kolonisatie overzee W. en N.waarts (vgl. hiervoren pag. 66, vgl. 75), de Noorsche kolonisatie van IJsland, de Duitsche volkskolonisatie der Middeleeuwen, oostwaarts, de conquista vanuit Spanje en Portugal West- en Zuidwestwaarts.[60]) *Steeds treft hier in dit overzicht der Indonesische vormen de kracht en het voortbestaan der oud-inheemsche organisatievormen, de scherpe en kleurrijke figuren daar, waar andere vormen met dwang en macht over de bestaande zich schoven en in nieuwe spanningsverhoudingen een nieuw samenstel schiepen; dan: het be-*

houd van de eigen vormen zoo zij in den vreemde worden verplaatst. Eigen zeden en bestuur, recht en materieele beschaving, blijven behouden, toonen wijzigingen, door veranderde omstandigheden, doch de continuïteit blijft verzekerd.

Bezie men met dit schema der Indonesische en historische verhoudingen andermaal de figuur der „Hindoe-kolonisatie". Is het aan te nemen, dat een politieke verovering vanuit India, komende langs den handelsweg, welke door de eeuwen heen druk bevaren blijft, waarschijnlijk steeds drukker bevaren wordt (vgl. Hoofdstuk IV, § X, slot), zonder blijvende nawerking en resten, zonder documentaire herinnering[61]), zonder diepgedrukten stempel op land en volk van Indonesië zou zijn gebleven? Neen. Dan ook verwerpt men de gedachte aan een politiek-Indisch imperialisme.[62])

Is het aan te nemen dat een Indische volkskolonisatie, komende langs den handelsweg en door hem in voortdurend contact met India blijvend, niet alle vormen van eigen land en stad zou hebben meegebracht: de kastenordening, (de *werkelijke*, alle volksgroepen omvattende!), de ambachten, de huizen-[63]) en stedenbouw, de volkstaal[64]), het volksrecht[65]), de politieke organisatie? Neen. Men vindt van een zoodanige figuur rest noch spoor.[66]) Een zoodanige volkskolonisatie behoeft voorts niet te leiden tot politieke expansie in en suprematie over het vreemde land: getuige de situatie der Chineesche volkskolonisatie in Indonesië.

Rest de derde vorm: de uitzwerming van enkelingen, de kolonies van handelaars en vreemdelingen: zij bestaan nog heden ten dage, ook van de Indiërs. Doch deze „kampong keling" met haar eigen leven, haar eigen volksrecht en zeden, haar geheel Indisch-inheemschen beschavingsstempel[67]), heeft met het Indonesische leven geen contact.[68]) *En het is juist in de „kampong keling" dat wij den Indischen internationalen handel moeten zoeken*[69]); daar bevindt zich het relais, de markt en de scheepshaven. In Semarang in 1898 (alhoewel dan een „doode" nederzetting: de „internationale handel" is weggeteerd, niet door den Islam, maar door den modern-kapitalistischen handel en scheepvaart), zoo goed als in Banten in 1596, in Malaka in 1511, in Çriwijaya in 900[70]) en in de Indonesische havens der 5e eeuw en vroeger (vgl. hiervoren § III) ten tijde dat de eerste epigrafisch-sacrale resten spreken van Indischen beschavingsinvloed in Indonesië. Doch van de handels- en vreemdelingenwijken[71]) gaat geen beslissende Indische beschavingsinvloed uit tot in de hoven van vorsten en grooten. Van dáár bestaat geen macht

tot offeranden en wijdingsformules, tot vorstenedicten en wijdingsoorkonden, alles in de geheiligde taal, tot sacralen bouw, met al het geordende magisch-geomantisch ritueel. Onjuist komt mij daarom voor de redeneering bij Krom[2], 140-141, over „cultureele invloeden, die uit de handelsbetrekkingen voldoende verklaard kunnen worden". Tusschen relaties op handelsgebied en de gebruikte schriftsoort van wijdingsoorkonden bij vorstelijke sacrale stichtingen mag en kan geen verband gelegd worden.[72])

VIII

Het initiatief voor de komst der Indische beschaving gaat uit van de Indonesische heerschende groepen, of is althans (vgl. noot 38) zaak der Indische hiërocratie èn der Indonesische dynastieën.[73]) *Met den handel rechtstreeks heeft deze beschavingsinvloed niets uitstaande.*[74]) In wezen betreft het verloop van zaken het binnenroepen van Brahmaansche priesters[75]) wellicht daarnaast van Indische condottieres[76]), van Indische hofhandwerkslieden[77]), welke men zich in hun positie aan het hof wellicht het best mag voorstellen naar analogie der Kuldeeërs in de tijden der vroeg-middeleeuwsche bouwcultuur in N. Europa, — in hun kunstambacht onderdeel van de beroemde Iersche zendingskerk — (vgl. Rel. Soz. II, 358).

Dit proces heeft gelijkelijk plaats in Zuid-India, Ceylon, Achter-Indië, zoowel als in Indonesië en Zuid-Indo-China.[78]) De Indische priesterschap wordt Oostwaarts geroepen, stellig om haar wijdverbreide renommée, ter magisch-sacrale legitimeering van dynastieke belangen, tot domesticatie der onderzaten, wellicht ter organisatie van het rijksgebied, d.w.z. van het hofgebied. Met en naast de geestelijkheid komt het Indische kunsthandwerk aan de vorstenhoven[79]) en toont de bouwwerkzaamheid der vorsten zoogoed als de officieele eeredienst dier overzeesche rijken den onmiskenbaren stempel der Indische beschaving, in Ceylon, in Indonesië, in Achter-Indië en Z. Indo-China.

Zóó als de Duitsche beschaving der Middeleeuwen in Oost-Europa haar invloed uitschuift vèr over de grenzen der Duitsche volkskolonisatie (vgl. hiervoren, § VII), zóó als de Grieksch-Byzantijnsche hiërocratie de beschaving van Rusland gestempeld heeft, zóó ook zal men zich het proces van „Hindoeïzeering" van Z.O. Azië moeten voorstellen, zóó ook als Huber het weergeeft[80]): ....la civilisation brahmanique.... dans sa conquête des mers du Sud.

IX

Verzet zich eenig feit in het Hindoe-Indonesische geschiedverloop tegen deze hypothese? Geen enkel. Integendeel: eerst met de zooeven ontwikkelde hypothese raakt het historische beeld verklaard.

De oudste epigrafische resten (tot op heden gevonden) zijn ten deele afkomstig uit streken welke in Indonesië in latere perioden nimmer een belangrijke plaats hebben ingenomen. In tweede phase echter verschijnen de figuren die de oud-Indonesische geschiedenis beheerschen zullen: de rijken van Java (met een zich verplaatsend rijkscentrum van Midden- naar Oost-Java) en het Sumatraansche rijk Çriwijaya, op de rivier van Palembang. De onhoudbaarheid van de kolonisatiehypothese: handelsvaart — blijvende handelsvestiging — resp. kolonisatie — stichting van koloniale rijken langs den weg van een pénétration pacifique — blijkt hier duidelijk. Tegenover elkaar staan hier twee scherpgeteekende figuren. Eenerzijds de Javaansche rijken, het zwaartepunt in het binnenlandsche gebied, in de van de kust af moeilijk te bereiken vlakten tusschen de vulkanen, macht en rijkdom gebaseerd op de Indonesische boerenbeschaving dier gebieden, vanaf de vroegste gegevens het type toonend van een „groot-oikosrijk" (vgl. hiervoren, pag. 64-65, vgl. 67), rijk van heffingen en heerendiensten, met een staatsapparaat, uitgebouwd in patrimoniaal-bureaucratische vormen, een staat van ambtenaren-hiërarchie.[81]) Anderzijds het Sumatraansche rijk, kustrijk, „handelsmogendheid", „zeemogendheid" (Krom², 130, 164, 254), open in de nabijheid van de zee aan de rivier gelegen, macht en rijkdom baseerend op den stapel van den internationalen handel van Z.O. Azië (vgl. hiervoren, pag. 72, 115) maritiem-expansief, in den bouw (voor zoover de schaarsche gegevens eenig beeld mogelijk maken) een gesloten adelsgemeenschap, als ruggesteun van een vorstengezag, toonend; stellig *niet:* het beeld der patrimoniaal-bureaucratische hiërarchie.

In dit verband toch staat wel het volgende omtrent Çriwijaya vast: het vorstengezag baseert zijn macht op den „stapeldwang" dien het op den internationalen handel in Z.O. Azië uitoefent. Om zich in het bezit van deze macht te handhaven wordt militair-maritiem geweld zonder aarzeling gebruikt. Overzeesche bezittingen, met tribuutplichtigheid. Daarnaast overzeesche rooftochten.[82]) Scheepsbezit van den vorst (enkel van den vorst?). De militaire macht wordt door den adel geleverd (naast eigen troepen van den vorst? Vgl. noot 76 van dit Hoofdstuk). De (eigenlijke!) handelsstad (vgl. hiervoren pag. 74 en nt 105 ald.) in de typische vormen van den volkrijken internationalen

kramerhandel met zijn menigten van alle landen afkomstig.[83]) Omtrent het *ontstaan* van dit rijk diene de volgende hypothese: het heerschend *(Indonesische!)* gezag van Çriwijaya is ontstaan langs den hiervoren reeds meermalen aangestipten weg: de verbinding van een volksgroep onder gezag van een adelsgemeenschap (in de kleurlooze Ned. Indische terminologie: „hoofden") met zeevaart en handel. Het is het zelfde proces dat ook later in Indonesië in enkele etappen zal kunnen worden nagegaan.[84]) De schatvorming van deze adelsgemeenschap uit eigen-handel, heffingen op den doorgaanden handel, uit oorlog en roof (vgl. hiervoren, pag. 66, 68, 69), is de voornaamste mobiele basis van haar macht.[85]) De weermacht van het rijk bestaat uit den door de edelen geëquipeerden „heerban" naast de eigen vorstelijke troepen, met een verhouding (waarvan juist deze militaire organisatie den grondslag vormt) zooals die van „vorst" en adel in de Noord-Javaansche havens der 15e-16e eeuw. In dit licht zie men het bericht van Chau Ju-kua, 1225: Lorsqu 'ils sont sur le point de faire la guerre contre un autre état, ils réunissent et expédient le corps de troupes que réclament les circonstances. Ils nomment (alors) les chefs et commandants. Chacun fournit son propre équipement militaire et les approvisionnements nécessaires. Voor den handel die zich in de stad samentrekt (op den stapel te hoop loopend; vgl. pag. 117 en Hoofdstuk IV § XI) is karakteristiek het Arabische bericht over de „straten" met kooplieden en handelaars en de „straat der wisselaars", waar 800 wisselaars hun ambacht uitoefenden. Het aantal moge apocrief zijn, een enkel gegeven als dit (vgl. hiervoren, pag. 69 en Hoofdstuk IV, § XI) doet met één slag het bekende beeld van den handwerkshandel in al zijn kleinheid, kostbaarheid en internationaliteit voor oogen komen. Het hoofdgebied van de macht van Çriwijaya ligt op de rivier en op zee. Het Sumatraansche landgebied is onderhoorig, doch vormt niet de kern van het rijk. Ondanks fabuleuzen rijkdom en door zijn politieke en sociale structuur: kustvestiging met extensieve gezagsoefening, bezit Çriwijaya niet die („menschen"-) macht die de Javaansche binnenrijken bezitten, zooals die zich vooral uit in de monumentenbouw. *Enkel een bureaucratische hiërarchie kan de economische en „technische" capaciteit van een machtige boerenbeschaving samenvatten en exploiteeren.* Coedès wijst in deze richting met zijn opmerking[86]): S'il (n.l. Çriwijaya) n'a laissé qu'un nombre insignifiant de monuments archéologiques et épigraphiques, c'est apparamment que ses rois étaient plus occupés à surveiller le commerce des Détroits qu'à construire des

temples ou à faire graver leurs panégyriques sur la pierre. A ce point de vue le voisinage de Java, toute couverte de vestiges archéologiques, lui a certainement fait du tort aux yeux de l'Histoire. Doch de Çailendra-periode op Java, als het Midden-Javaansche binnenrijk onder de suprematie van Çriwijaya verkeert, kan dáár de machtige bouwwerken oprichten, die de dynastie der Bergheeren, beschermers van het Boeddhisme in Z.O. Azië en de leer van Boeddha, glorifieeren: Baraboedoer, Tjandi Mendoet, het complex van Tjandi Sewoe. Krom's argumentatie [87]) te dezen lijkt mij onjuist. Het feit dat er geen Baraboedoer op Sumatra verrees, wel op Java, *hangt samen met het feit, dat een zoodanige arbeidsconcentratie op Java, in den staat der heerediensten en ambtenaren, te volbrengen is, niet op Sumatra, in de vlottenstad aan de rivier van Palembang, of in de hoogvlakten van het achterland met hun extensieve bevolking.*[88]) De verhouding van het domineerend gezag op Sumatra en het afhankelijk gezag op Java (waar het apparaat van den patrimoniaal-bureaucratischen staat integraal gehandhaafd blijft: in de volgende periode, als de „onafhankelijkheid" herwonnen is, mobiliseert het den arbeid die de even machtige Çiwaïtische complexen moet opbouwen!) zou men zich kunnen denken als die van de polis Rome en zijn provincie Egypte: ook daar een soortgelijke verhouding van gezagstypen (vgl. hiervoren pag. 66-67).

Geographisch en historisch staan hier tegenover elkaar twee machtige oud-inheemsche Indonesische gezagsfiguren, wier wordingsproces zich over eeuwen moet hebben uitgestrekt (waarbij de Javaansche figuur waarschijnlijk de oudste moet worden geacht te zijn; vgl. hiervoren, pag. 61). *Het is onmogelijk, kolonisatie van handelaars hiermede in eenig verband te brengen.*[89])

X

Uit het oogpunt van de machtsverhoudingen en de economische structuur, en uit dat van het karakter der Indische beschaving overzee, is de weg van de „Hindoesche" handelaarsvestiging („Hindoesche" handelaars zegt niets; vgl. hiervoren pag. 117, 123, 126 en noot 102 van dit Hoofdstuk) naar het vorstenhof een onmogelijkheid. De handel zoeke men in de wijk der handelaren en vreemdelingen, de „kampong keling". De Indische beschaving zoeke men aan het vorstenhof en in de tempels, kloosters en kluizenarijen. En tusschen Indischen handel en Indische beschaving bestaat, naar de sociologische structuur van de groepen die elke der beide genoemde

verschijnselen dragen, geen enkel verband. Wat zich aan uitingen van Indische beschaving in Oud-Indonesië toont, is zonder uitzondering ritueel- en literair-sacraal: ....„de hoogere geestelijke goederen zijn van Indische herkomst" (Krom², 94).

Als Krom de hypothese van de „kolonisatie" (vgl. § II) weer hanteert ter verklaring van de figuur van oud-Midden-Java en opmerkt — naar aanleiding van Brandes' stelling dat hier „een nieuwe immigratie van Hindoe-kolonisten" zou hebben plaats gehad —: „....de onderstelling van zulk een nieuwe instrooming (lijkt) inderdaad het waarschijnlijkst. Het behoeven niet eens zooveel individuen te zijn geweest, maar wel moeten het cultuurdragers bij uitnemendheid zijn geweest, lieden, waarvan in geestelijk opzicht een groote kracht is uitgegaan. Aan politieke machthebbers moet zeker niet gedacht worden; daarvoor is de organisatie, op Java zoo goed als in Achter-Indië, in allerlei opzichten veel te veel „inlandsch" gebleven" (Krom², 100) — dan nadert deze voorstelling van zaken de hier verdedigde hypothese haast tot identiteit: een Javaansche staat; een Javaansch hof, aan hetwelk de Indische hooge geestelijkheid verkeert, sacrale en bureaucratische functies vervullend.

Als Krom naar aanleiding van een oud-Midden-Javaansche Çiwaietische stichtingsoorkonde (760) opmerkt: „het uitgebreide ceremonieel met zijn Wedakundige rtwig-priesters en verschillende soorten van offeranden behoort bij een, *althans wat de uiterlijke vormen van den eeredienst aangaat* grondig gehindoeïseerde maatschappij" (Krom², 148. Ik cursiveer), dan past dit volkomen in het beeld, hiervoren als hypothese ontwikkeld, met dien verstande, dat niet „de maatschappij" gehindoeïseerd is, doch dat, een *Indische hiërocratie* een *Indonesisch-Javaansche dynastie* sacraal legitimeert.

Als, naar aanleiding van de oud-Midden Javaansche inscriptie van Tjanggal, van 732 (de stichting door den vorst van een Çiwaïetisch heiligdom betreffend, welke vermeldt de oprichting van een Lingga en mededeeling omtrent de Voor-Indische herkomst —Kunjarakunja— van de op Java aangehangen Çiwa-vereering, naast lofspreuken op den vorst en het land) — Krom daaraan de volgende redeneering verbindt: „In elk geval brachten koning Sanjaya (de Javaansche vorst in kwestie) en de zijnen hun Çiwa-vereering terug tot die van Kunjarakunja, en met dit uitgangspunt van den voorvaderlijken eeredienst is ook een uitgangspunt voor de komst dier voorvaderen zelve gegeven. Daar het geslacht niet hooger opgevoerd wordt dan 's konings vader, zou men kunnen meenen, dat het ook niet verder reikte, en

deze vader de eerste der Javaansche dynastie, mogelijk een deelnemer aan de nieuwe instrooming van Hindoe's [zie hierboven] was geweest, doch daar tegenover staat, dat het Midden-Javaansche Holing volgens de Chineezen reeds lang bestond en onder dienzelfden naam bekend zou blijven. Doch, hetzij vroeger hetzij later te dateeren, Kunjarakunja geeft ons eindelijk eens een naam, een houvast voor de afkomst der immigreerende Hindoe's en gelukkig bestaat omtrent de identiteit van die landstreek geen twijfel meer. Het is een gebied in Zuidelijk Voor-Indië, als Kunjaradari voorkomend, en in de Brhatsamhita vermeld tusschen Kach en Tamraparni. Het is juist op de grens van Travancore en Tinnevelly, dat de berg gelegen is, waaraan deze streek haar vermaardheid te danken heeft, want daar op den Podiyam staat de kluizenarij van den grooten Ziener Agastya, die eenmaal de Hindoebeschaving naar Zuid-Indië bracht (vgl. hiervoren § V !), en nog steeds geacht wordt hier zijn woonplaats te hebben. Het ligt dus voor de hand, dat de van hier afkomstige Çiwa-dienst ook Agastya-vereering insloot; zoo zou dan Agastya de brahmaan zijn, die als de zooeven bedoelde middelaar bij de vorstelijke investituur fungeerde, en in ieder geval staat vast dat Java Agastya vereerde. Bij de naar Zuid-Indië verwijzende gegevens voor de afkomst der Hindoekolonisten, welke wij vroeger bespraken, voegt zich dus, op gezag van de inscriptie van Tjanggal, de zekerheid dat men zich in 732 wel bewust was, zijn Çiwa-dienst te hebben ontvangen uit het eveneens Zuid-Indische land van Agastya" (Krom², 124-125) — dan valt weder op de historisch en sociologisch rammelende constructie van de (handels)kolonies van Drawidiërs, waaruit dan een Drawidisch vorst van Java zou moeten spruiten, naast de Indische hiërocratie, hier een (zeer voorname) secte van Çiwaïeten, waarschijnlijk afstammelingen van Noord-Indische Ariërs. Laat men daarentegen de heele kolonisatie-hypothese vallen, en ziet men den Indonesisch-Javaanschen vorst, die door de Indische priesterschap (in dit geval de belangrijke Zuid-Indische Çiwaïetische Agastya-secte) zich de „vorstelijke investituur" laat verleenen (welk een machtige sacrale legitimatie tegenover de van overzee uit India komenden, tegenover vreemdelingen en, eventueel, tegenover de Zuid-Indische vorsten!), een Indisch-mythologischen stamboom zich toebedeeld ziet (dit feit hier zoowel als elders; voor Zuid-India vgl. noot 45; Berg, 12; Rouffaer, Bijdr. Kon. Inst. 77, 1921, 455 en nt 3, 457, 458, 588), en zijnerzijds de hiërocratie begiftigt met prebenden, uit

de volheid van zijn macht: wordt dan het geheel niet veel zuiverder verklaard, in veel scherper historischer vormen? [90])

XI

Het gezag garandeert zijnerzijds het economisch bestaan van de hiërocratie.[91]) Gezag en hiërocratie domineeren politiek en cultureel de oud-Indonesische geschiedenis. Beide rusten op de exploitatiemacht over Indonesische boerenbeschaving en (of) internationalen handel. Als type van het eerste: de Javaansche rijken, van het tweede: Çriwijaya. Het groote onderling verschil, gevoegd bij het verschil in geographisch milieu, dezer staatsvormen moest toch al huiverig maken voor het hanteeren van de historisch en sociologisch geheel ongepreciseerd gelaten kolonisatiefiguur! Schrieke, den weg van preciseering opgaand, merkt op [92]): „Aangezien de vormen van „kastenstelsel" waarmee de Hindoe-immigranten de bewoners van den Archipel in kennis brachten, niet in de eerste plaats het theoretisch schema der rechtsboeken was, maar aan de sociale groepeering van het Voor-Indische stamland beantwoordde, zoo is tot vaststelling van het wezen van den uitheemschen invloed te dezen strikt genomen kennis van de oude maatschappelijke structuur in Coromandel en Goedjarat ten tijde van de emigratie onontbeerlijk". De handelsvestiging (type II van pag. 124), is in de voorstelling hier reeds overgegaan in de volkskolonisatie (type I van pag. 124)! Terwijl eenerzijds van deze volkskolonisatie, bij een door de eeuwen heen gecontinueerden Indischen handel en een Indisch-Indonesische beschaving geen spoor te vinden is, anderzijds de Indische beschavingsinvloed in Indonesië sociologisch juist niet op volkskolonisatie is gebaseerd, doch zaak der hiërocratie is (vgl. b.v. Krom², 94, hiervoren op pag. 131)! Men ziet in welke impasse de kolonisatiehypothese bij nadere uitwerking voert.

Wat aan oud-Indonesisch beschavingsbezit bestaat, is hofwerk, hiërocratisch bezit en exclusief-hiërocratisch geestesambacht, naast vorstenschepping: de monumenten: heiligdommen, kloosters, kluizenarijen, graftempels, torentempels, badplaatsen — de letterkunde, de theologische litteratuur, de rechtsbeoefening.[93]) Torenhoog staat deze geheele beschaving van vorstenhof en geestelijkheid boven de Indonesische bevolking.[94]) Hààr beschavingsbezit is het niet.[95]) Haar functie is enkel de prestatie der diensten en de opbrengst der heffingen.[96]) Steeds komt de gedachte aan de Voor-Aziatische en oud-Indische „Fron-", „Leiturgiestaat" naar voren. De continuïteit, althans van het

patrimoniaal-bureaucratisch geheel [97]), staat historisch vast. Om de Hindoe-Javaansche periode als „middeleeuwsch" te qualificeeren, of een periode „Middeleeuwen" daarin te onderscheiden [van andere perioden, naar-analogie-overgenomen, vindt men geen melding gemaakt], lijkt mij daarom een averechtsch gebruik van deze historische categorie.

XII

Met den handelsweg (vgl. hiervoren pag. 115) hangt een tweede vraagstuk samen, voor de Indonesische geschiedenis van belang, mede in verband met het voorgaande, — n.l. de missie van den Islam. Ook hier lijkt mij dat in verband met het hiervoren behandelde karakter van den internationalen Aziatischen handel een nieuwe hypothese kan worden gegeven, naast de bestaande.

De internationale handel(hiervoren pag. 72, 115, 126) bindt gedurende de eeuwen als met fijne gouden draden de deelen van Azië onderling en met het Voor-Aziatisch geheel van kusten en rijken; de handel gaat zijns weegs, onder wisselingen van dynastieën en godsdiensten, daarbij vele beschavingselementen langs zijn weg meevoerende. Het juiste historische verband tusschen den handelsweg en de civilisation brahmanique van Z. O. Azië is getracht in de voorgaande elf §§ te leggen. Deze beschavingsinvloed was één onder andere, die scheep gingen en van overzee kwamen (zooals de apostel Paulus in het Adramytteensche schip en dan in het graanschip van Alexandrië zijn tocht naar Rome van Cesarea uit ondernemen moest). Boeddhistische pelgrims, Arabische en Perzische handelaars, Roomsch-Katholieke, Franciscaner en Dominicaner missionarissen [98]) trekken in den loop der eeuwen langs denzelfden scheepsweg. Zoo ook volgt de Islam mede dien weg oostwaarts.

Arabisch-Perzische scheepvaart schijnt in den regel niet verder dan de W. en Z. Indische havens zich begeven te hebben. Arabische en Perzische handelaars echter komen langs den scheepsweg tot in de Chineesche havens (vgl. nog pag. 89 hiervoren). In de 4e eeuw reeds zou een Arabische handelaarskolonie in Kanton (vgl. hiervoren pag. 86) gevestigd geweest zijn.[99]) In 618 en 626 worden de Arabische vestigingen der vreemdelingenhandelaars opnieuw vermeld.[100]) De kolonies oefenen hun moslimschen eeredienst en hebben hun moslimsch bestuur; de Arabieren zijn één volksgroep onder andere: Perzen, Joden, Armeniërs, Nestoriaansche Christenen.[101]) Vanzelfsprekend is het feit dan ook dat in Z. O. Azië op tusschenstations van den lan-

gen scheepsweg moslimsche kolonies aangetroffen kunnen worden.[102]) De vondst van Arabische grafsteenen op Java (van 1082) en in Campa (van 1039) [103]) heeft dan ook als getuigenis van vestiging van Arabische handelaars (en hun gezinnen?), niets ongewoons. *De volstrekte internationaliteit van den handel staat van den beginne vast.*

Eeuwenlang heeft dus de moslimsche handel zich in het verkeer in de Indonesische havens bevonden, zonder dat van missie en bekeering tot den Islam in eenige noemenswaarde mate sprake is. Verandering treedt hierin op tegen het eind der 13e eeuw, verandering, die in de 14e eeuw een snel beloop neemt en in de 15e en 16e eeuw tot het domineerend gebeuren in Indonesië wordt.

Het is niet de handel zelve die hierin een zelfstandige rol speelt. Evenmin als de Indische handel in direct verband staat met de machtsuitbreiding van de Indische Brahmaansche beschaving in Z. O. Azië, evenmin is zulks het geval met den handel der moslims en de veroveringen van den Islam in Z. O. Azië. Handel en geloof dienen ook hier gescheiden te worden (vgl. hiervoren pag. 79, 122-123, 126) „Economische ontwikkeling" brengt de Islam ook in Indonesië niet. *De islamizeering van Indonesië is een zaak, die stap voor stap door politieke situaties en politieke motieven bepaald wordt.*

Vorsten van nieuw opgekomen kustrijkjes (vgl. hiervoren pag. 72-73 naast 129) in N. Sumatra nemen den Islam aan, eind 13e eeuw.[104]) De dynastie der nieuwe handelsvestiging Malaka [105]), snel opkomend door het politieke verval (vgl. nog noot 82) van de Z. Sumatraansche havens aan den overwal [106]), gevoed in haar groeiende kracht door de sterke handelsbeweging der 15e eeuw, neemt den Islam aan.[107]) De Islam is voor het nieuwe havenvorstendom Malaka een politiek instrument, tegenover den Indischen handel — waarin de moslimsche handel vanuit de N. W. Indische havens thans een voorname plaats inneemt [108]) (vgl. hiervoren pag. 74, 81) — tegenover Siam en China, tegenover het Hindoe-Javaansche gezag. Het verzekert den vorst ruggesteun van machtige bondgenooten in het Westen, het verschaft hem de opname in de eenheid van den Islam wier politiek thans tot in Indonesië haar invloed gaat uitstrekken.[109]) In India heerscht de anarchie van de voortdurende oorlogen tusschen moslimsche en Hindoevorsten, tusschen de moslimsche dynastieën onderling. *De invloed der civilisation brahmanique als politiek-ideologische factor in Z. O. Azië moet door het verloop van zaken in India gestadig verzwakken.* Het eindpunt van dezen neergang der Brahmaansche politiek-hiërocratische macht vormt de vestiging der Mogolheerschappij (1526) en de

val van het rijk Vijayanagara (1556). Dit alles tezamen geeft de kansen aan den Islam in Indonesië. Van Malaka uit bereikt hij de N. O. Javaansche kusthavens. Opkomend met den overzeeschen handel zijn de Javaansche adelsgeslachten van deze havensteden in macht gegroeid [110]: scheepsbezit, eigenhandel, commenda-investeering, exploitatie en monopoliseering van den stapelhandel van en naar O. Indonesië en Malaka. Eigen slaventroepen; waarschijnlijk de nieuwe militaire techniek (vgl. noot 76) van het geschutgebruik reeds hanteerend. De tegenstelling tusschen deze adelsgeslachten en het centrale gezag van Madjapahit, de aspiraties van den adel naar eigen oefening van de suprematie over het rijk (de rebellie, van de kuststad Demak uitgegaan, vestigt reeds in het sultanaat van Padjang weder een „binnenrijksch" (vgl. hierv., Hfdst. II nt. 18, pag. 61, 128-130) regiem [111]; de daaropvolgende macht van den avonturier-usurpator Senapati heeft haar standpunt geheel in het oude binnenlandsche rijksgebied: de kraton te Kota Gede [112])) — maakt de islamizeering tot een politiek instrument: tegenover het Hindoesche centrale gezag nemen de omhoogstrevende adelsgemeenschappen evenals de dynastie van Malaka (doch hier uit *Javaansch*-politieke motieven) den Islam aan. Een nieuwe factor treedt dan voorts op door het verschijnen van de Portugeezen in dit Verre Oosten (val van Malaka, 1511!); hierdoor eerst recht raken Islam en politieke en militaire beweegredenen verweven: de groote strijd tusschen moslims en Christenen wordt dan gevoerd van het eene einde van Azië tot het andere.

XIII

Het belangrijkste punt in dit verband echter is de sociologische *structuur* van de missie van den Islam. Hiervoren (pag. 123 en nt 49) werd reeds aangestipt, hoe een vergelijking tusschen moslimsche zending en „hindoeïzeering" uit den booze geacht moet worden. Krom scheert beide processen over één kam: „Voor-Indische en Malakaansche handelaars hebben zich op Java gevestigd gelijk er omgekeerd in het begin der 16e eeuw een sterke Javaansche kolonie in een wijk van Malaka leefde. Huwelijken van die buitenlanders met dochteren des lands *hadden dezelfde gevolgen als eertijds bij de vestiging van het Hindoeïsme*, en wat den godsdienst aangaat moet de uitwerking nog onmiddellijker zijn geweest, daar immers de echtgenoote van den Mohammedaan ook zelve den Islam omhelsd moest hebben" (a. w. 454. Ik cursiveer). Het bij de Hindoeïzeering aangevoerde argument: de „hoogere beschaving" van de handelaars tegenover de „pri-

mitiviteit" der Indonesiërs (de historische waarde van dit argument voor de Indische beschaving nu een oogenblik buiten beschouwing gelaten), gaat tegenover de Indonesiërs ten tijde der moslimsche zending niet op. Aangenomen dat de moslimsche Voor-Indische en Perzische [113]) handelaars „hoogbeschaafd" waren (wat zeer te betwijfelen valt) dan nog hadden zij de Indonesische (Javaansche) adelsgeslachten der havensteden tegenover zich (in feite: boven zich!), die minstens even hoogbeschaafd waren en daarbij hun sterke patricisch-feodale tradities droegen. *Het aannemen van den Islam* (op Java) *heeft met het overbrengen van een „hoogere beschaving" niets uitstaande;* Javaansch-politieke motieven, tactische berekeningen van den adel bewerken de Islamizeering.

Er is echter meer: de groote fout in de redeneering van Krom en andere historici ligt hierin: de Indisch-sacraal-ritueel-litteraire beschaving („Hindoeïsme"), gedragen door de machtige groepen der Brahmaansche priesterschap (nimmer: door handelaren overzee!) heeft met „godsdienst" in den zin van den Islam niets te maken. De Islam is een profetische heilsopenbarings- (verlossings-) leer — hierin geheel den stempel van de Semietisch-Christelijke heilsopenbaringsleeren, die hem tot voorbeeld strekten, dragend — welke door het profetisch-eschatologisch-soteriologisch karakter de typisch-expansieve kenmerken van den zendingsgodsdienst draagt. Daarbij komt voorts, dat de Islam het exclusief-magische priestercharisma niet kent (in tegenstelling tot het Katholieke Christendom), maar zendingsgemeente in den oud-Christelijken zin gebleven is. Door het expansief-missionair karakter van den Islam is ieder Moslim tenslotte geloofspropagandist. Daarom is in den vreemde de handelaar uit de moslimsche wereld de meest voorkomende „zendelings"-figuur (vgl. hiervoren pag. 78). Daarom volgt hier het geloof stellig de wegen van den handel.

In denkbaarst sterkste tegenstelling daarmede staat het Hindoeïsme, dat ten eerste geen expansieve soteriologisch-profetische missie kent (althans niet voor de hier besproken tijden) en waarin, ten tweede, de dragers van de leer een allersterkst exclusief-magisch charisma bezitten, dat door de ritueele geboortengroepsscheiding (kastenstelsel) nog versterkt wordt. Daarom volgt nimmer het Hindoeïsme de wegen van den handel in den zin, dat handelaars zendelingen van het Hindoeïsme zouden zijn. Zij kunnen het niet zijn, zulks is enkel voor de Brahmanen bestemd.[114])

Wil men een (in de consequenties, dit zij toegegeven, gevaarlijk)

beeld gebruiken tot beter begrip van de historische positie van den Islam in het Indonesië der civilisation brahmanique, zoo zou men kunnen zeggen dat de Islam een Calvinistisch zendelingschap van eenvoudige predikers (eenvoudig als de eerste Calvinistische missionarissen in N. Europa) is, zich richtend tegen een Roomsch-Katholieke hiërarchie der Indisch-Indonesische hiërocratie: Datheen, Hembyse, tegen Granvelle; uit politieke motieven hanteert de Javaansche adel, welke het gezag van het centrale bewind wenscht te keeren, de nieuwe godsdienst: Jan en Philips van Marnix, van Brederode, tegen het Brusselsche bewind.

In welke mate de moslimsche missie „bekeering" bewerkstelligd heeft, is uit de mededeelingen niet duidelijk. Richt zij zich tot de groote massa der bevolking? Het is voor Indonesië zoomin als voor elders aan te nemen.[115]) Commercieele en andere motieven van de zijde der Goedjeratsche moslims[116]) ten opzichte van den handel der Javaansche havens en ten opzichte van de heeren van dezen handel: het Javaansche patriciaat, politieke motieven van dit patriciaat ten opzichte van den internationalen handel en ten opzichte van het bewind van Madjapahit: deze beide factoren tesamen bewerken de Islamizeering. Ten volle politieke aangelegenheid (en alleenlijk aangelegenheid van den adel als politieke machthebbers) wordt de Islam in de troebelen der 16e eeuw, als de staat van voortdurenden oorlog tegen de Christenen, vervolgens de harde strijd tegen de Hollandsch-Zeeuwsche Compagnie der Geünieerde Republiek het sociaal-economisch en politiek leven van Indonesië beheerscht.[117])

„Hoogere beschaving" brengt de Islam niet; in tegendeel; door de positie der „zendelingen" is dit reeds uitgesloten. Dat veel van de Indisch-Indonesische cultuurtraditie bewaard is gebleven, vindt zijn verklaring in de positie van den (thans moslimschen) Javaanschen adel als heerschende groep uit welks rijen het apparaat der moslimsche centrale vorsten en van het nieuwe centrale bewind zijn voortgekomen, waardoor het Indisch-Indonesische beschavingsbezit der binnenrijken in de structuur van den patrimoniaal-bureaucratischen ambtenarenstaat is behouden.[118])

„Economische ontwikkeling" brengt de Islam evenmin.[119]) De verkeers- en handelsvormen zijn dezelfde als vanouds. Het is niet mogelijk eenige commercieel-juridische of economische figuur aan te wijzen die met den Islam als nieuwe en hooger ontwikkelde verschijning in Indonesië gekomen zou zijn. Daarenboven beheerscht de Chineesche handel een belangrijk deel van het Indonesisch verkeer,

vigeeren dus binnen dezen kring de Chineesche verkeersvormen. Van Arabisch of eenig ander Voor-Aziatisch volksrecht is geen invloed op het Indonesische recht waar te nemen (vgl. noot 66 van dit Hoofdstuk). Het moslimsche recht blijft schoolrecht met zeer beperkte en niet op cardinale punten van invloed zijnde gelding (vgl. noot 30 van dit Hoofdstuk en pag. 133 en noot 93).

NOTEN BIJ HOOFDSTUK III:

[1]) Krom[2], 39, 45.

[2]) Krom[2], 39.

[3]) Onderzoekingen voor Indonesië verkeeren nog eerst in een beginstadium: zie Nooteboom, De boomstamkano in Indonesië (diss. Leiden, 1932), Inleiding, pass.; vgl. ook Bertling bij v. Vollenhoven, Adatrecht II, 803.

[4]) Feitelijke historische gegevens betreffende het Verre Oosten beginnen met de zeevaartgegevens van de Periplous (1e eeuw n. Chr.) en de geografie van Ptolemaeus als samenhangend geheel van contemporairen aard. Toch moet, in verband met het op pag. 80 gezegde, er op worden gewezen, hoe incongruent de verhouding zijn kan tusschen de „wetenschap" en de werkelijkheid en nog meer tusschen de literaire overleveringen en de werkelijkheid. Zie hierover de boeiende passage bij Ferrand Textes I, préface, I-III en Malinowski, a.w., 232 e.v., 298 e.v.. Dat door Ptolemaeus berichten over het Verre Oosten werden opgeteekend, is betrekkelijk een zaak van „toeval" (wellicht won de Alexandrijnsche geograaf zijn berichten in bij de in Alexandrië gevestigde Indische kolonie, zie Mc. Crindle, 1901, XVIII en Rouffaer, Encycl. N.I.[1] IV, 364[1]), in allen gevalle mag geen rechtstreeksch verband worden gelegd tusschen het voorkomen der „wetenschappelijke" of literaire berichten en den stand der algemeene kennis (die veelal zeemans- en koopmanskennis zal zijn geweest en als zoodanig grootendeels empirische vak- en „geheime" kennis: vgl. Adriani bij Rouffaer, Bijdr. Kon. Inst. 77, 1921, 72 nt 1). Nog in de 17e eeuw, als de wetenschappelijke kartografische en astronomisch-nautische kennis zich reeds in belangrijke mate geëmancipeerd heeft van de persoonsgebonden empirische zeevaartkunde, kunnen XVII aan den Gouverneur-Generaal schrijven: Indien onder U.E. oft iemant anders, in onzen dienst in Indien sijnde, eenige teeckeninghen oft beschryvingen sijn tot kennis van de quartieren van Indien, tot het voltrecken van een generael groot werck, soo sullen U.E. van alles aen ons ten minste copye oversenden, opdat 't selve niet werde verlooren, 't geene veele (door lange industrie) hebben byeenvergadert, gelijck voor desen is geschiet, (9-IX-1620). Colenbrander-Coen IV, 471.

[5]) Vgl. Krom[2], 56, 62.

[6]) Handelsgoederen in den zeehandel naar China, eind 1e eeuw n. Chr.: paarlen edelsteenen, zeldzame goederen, goud, zijden stoffen (zie hiervoren, nt 174 van Hoofdstuk II); voor den tijd der T'ang dynastie, een periode van bloeienden internationalen handel in Z. en Z.O. Azië, noemen de Chineesche berichten (zie Krom[2], 166-167) als handelsgoederen van Java: schildpad, goud, zilver, rhinoceroshoorn en ivoor. Wist men niet meer van elders, men zou geneigd zijn te denken aan een rijken doch „barbaarschen" handel, door een stam gedreven, aan de kust, of aan een riviermond. **Dit echter zijn de handelsgoederen in de havens van het Javaansche gebied (dan onderhoorig aan de zeemogendheid Çriwijaya), een gebied met hoog-ontwikkeld patrimoniaal-bureaucratisch regiem, hetwelk in dien tijd in staat is tot de administratief-economisch (uit hoofde van de arbeidsorganisatie!) evenzeer als artistiek bewonderenswaardige monumenten als Bara-budur, Tjandi Mendoet en het Sewoe-complex** (vgl. ook Krom[2], 170-171)!
Indonesische handelsgoederen in den Arabischen afscheep der 10e eeuw:

aloë, kamfer, sandelhout, ivoor, tin, ebbenhout, sapanhout, specerijen (Krom², 205). Daarnaast dan als gezantschapsgeschenken (van Çriwijaya aan den keizer van China) in de 10e eeuw: ivoor, wierook, rozenwater, dadels, ingelegde perziken, witte suiker, kristallen ringen, glazen flesschen, naphta, koraal, katoenen stoffen, rhinoceroshoorn, reukwerken, kruiden (Krom², 226), alles typische goederen zooals de internationale handel van Çriwijaya ze hanteerde in den aanvoer en op den stapel. In 980 komt „een vreemd koopman uit Çriwijaya" in Swatou „met een lading (!) reukwerk, medicamenten, kruiden, rhinoceroshoorn en ivoor" (Krom², 226; waarom wordt deze koopman in 985 „scheepskapitein"? !).

Handelsgoederen in de Javaansche havens ten tijde der Soeng dynastie: goud, zilver, rhinoceroshoorn, ivoor, aloë-hout, sapanhout, sandelhout, anijs, peper, pinang, zwavel (Krom², 285). Gezantschapsgeschenken (van Çriwijaya aan den keizer van China) der 11e eeuw: zilver, paarlen, kamferolie, wierook en andere voortbrengselen. In den Arabischen afscheep der 12e eeuw ook tin (ijzer wordt in de 13e eeuw door de Indonesische vaart van de Afrikaansche Oostkust — Sofala — gehaald) (Krom², 304).

Goederen in den internationalen handel in Indonesië, 13e eeuw: tin, olifantstanden, paarlen, schildpad, kamfer, aloë-hout, lakhout, kruidnagelen, nootmuskaat, sandelhout, paarden, was, aromata, cardamum, wierook, rozenwater, goud, zilver, porcelein, zijde, suiker, ijzer, korenwijn, rijst, galangal, rhabarber (Krom², 306, 307, 309 nt 1, 310; vgl. Yule-Cordier, Polo³ II, 264, 272, 284).

Goederen in den handel in Indonesië, 14e eeuw: rijst, zout, peper, katoenen lijnwaden, papagaaien, Chineesche kopermunt, kralen, goud, zilver, zijde en zijden stoffen, aardewerk, ijzer- en koperwerk, pruimebloesem, kamfer, lakhout, betelnoot, houtsnijwerk, paarlen, kruidnagelen, sandelhout, porcelein (Krom², 398, 399). Gezantschapsgeschenken van Madjapahit aan den keizer van China (laatste kwart der 14e eeuw): zwarte slaven, paarlen, peper (Krom², 401); gezantschapsgeschenken van het rijk Pu-ni (vgl. noot 41 hieronder) aan den keizer van China (zeventiger jaren der 14e eeuw): vogelveeren, schildpad(den?), pauwen, kamfer, kleedstof, wierook (Krom² 411); gezantschapsgeschenken van 1377: rhinoceroshoorn, casuarissen, witte apen, papegaaien, schildpad, kruidnagelen, kamfer (Krom², 412; vgl. Tiele-Heeres, Bouwstoffen II, 177).

Goederen in den handel in Indonesië, 15e eeuw: kopveeren van den neushoornvogel, coptis-tecta, lakhout, aloë-hout, bijenwas, benzoë, hars, tin, ebbenhout, peper, zwavel, reukhout, sandelhout, sapanhout, diamant, specerijen, schildpad, papegaaien, porcelein, muskus, zijde en andere stoffen, kralen (Krom², 434, 438, 441, 443, 444).

Goederen welke het Portugeesche retourschip van Malaka naar Europa voert: alle rijckdommen van Chijna, Maluco, Iava, ende alle die Contreyen... Zyden, Damasten, Labueren van Gout, en Silverwerck, costelijcke Porseleynen, ende ander diergelycke waren..... (Linsch. Ver., II 2, 172).

Zie verder Hoofdstuk IV hierachter.

[7]) Mookerji, ch. IV t.m. IX; andere gegevens, door hem geciteerd, wijzen naar veel oudere data: zie 156-157 (Rhys Davids) naast 72 (Foulkes). Zie ook Masson-Oursel (Ferrand), 129.

[8]) Mookerji, 4, 5 (The early growth of her shipping and shipbuilding, coupled with the genius and energy of her merchants, the enterprise of her colonists and the zeal of her missionaries secured to India the command of the sea for ages and helped her to attain and long maintain her proud position as the mistress of the Eastern seas), 40-41 (.....swarms of daring adventurers from Gujarat ports, anticipating the enterprise of the Drakes and Frobishers, or more properly of the Pilgrim Fathers, sailed in search of plenty till the shores of Java arrested their progress and gave scope to their colonizing ambitions) 49 nt 1, 148 (As far back as the 75th year of the Christian era a band of Hindu navigators, sailed from Kalinga and instead of plying within the usual limits of the Bay of Bengal, boldly ventured out into the open limitless expanse of the Indian Ocean and arrived at the Islands of

Java. There the adventurous navigators planted a colony, built towns and cities, and developed a trade with the mother country which existed for several centuries; vgl. 156: Artists and artcritics also see in the magnificent sculptures of the Burobudur temple in Java the hand of Bengali artists who worked side by side with the people of Kalinga and Gujarat in this building up its early civilization), 171 (The whole coast of Farther India from Suvarnabhumi [Burma] to China and also of the islands of the Malay Archipelago was studded with properous Indian colonies and naval stations). Mookerji, schrijvend in 1910, maakt van de historische gegevens een zeer vrij gebruik; vgl. hiervoren noot 189 op pag. 113.

[9]) Krom², 90; vgl. 67 (.....een verkeer..... eerst van enkele handelsschepen, dan van meerdere, eindelijk met blijvende vestiging.....), 88 (Alles te zamen genomen lijkt ons het meest waarschijnlijk, dat in den loop der eerste eeuw van onze jaartelling het verkeer met het Oosten tot vestiging daar ter plaatse leidde en als gevolg daarvan soms betrekkelijk snel, elders na verloop van één, twee eeuwen, koloniale Hindoe-rijken waren ontstaan. Tweede en derde eeuw lijken ons het eigenlijke kolonisatietijdperk). Transmigratie van Indische volksgroepen is mogelijk, vooral als politieke uitwijking (89, vgl. 91), het geheele complex der kolonisatie echter geeft den indruk „van een gehindoeïzeerde maatschappij, niet van een aantal op zich zelf staande Hindoe-kolonies in den vreemde" (89). De oudste Balische oorkonden (9e eeuw) „weerspiegelen..... een geheel zelfstandige Hindoe-Balische maatschappij, zooals die zich langs natuurlijken weg kan hebben ontwikkeld, parallel met de Hindoe-Javaansche, uit een oude kolonisatie van het eiland door Hindoe's en niet door Hindoe-Javanen" (210). Vgl. voor de terminologie nog 40, 41, 56, 62, 66, 67, 69, 77, 82, 88, 94, 100, 101, 103, 125, 138, 139, 140, 141, 147, 164, 178, 179, 220, 236, 410, 436, 437, 457 nt 2; zie nog van Vollenhoven, Adatrecht II, 133 naast 809.

[10]) Rouffaer, Encyclop. N.I.[1], IV, 366[2] naast De Batikkunst, I, 306; een voorstelling van een **belligerente** penetratie komt echter naar voren uit Bijdr. Kon. Instit. 77, 1921, 99 nt 1 en 112 (en vgl. 517).

[11]) Berg, Hoofdlijnen der Javaansche literatuurgeschiedenis (1929), 8-15.

[12]) In deze richting ook gaat Berg's voorstelling (a.w., 8): „Zien wij naar het groote eilandengebied, dat zich van Ceylon Oostwaarts en Zuidoostwaarts uitstrekt in den Indischen Oceaan om zich ten slotte te verliezen in de onmetelijke Stille Zuidzee, dan vinden we daar een overgroot aantal verschillende volkeren van verwanten stam en verwante taal. Van hun beschavingen kan men zeggen, dat zij of nog geheel primitief zijn, of eerst kort geleden door de penetratie der Westerlingen aan de primitiviteit zijn beginnen te ontgroeien. Slechts hier en daar, waar internationale handelsroutes deelen van dat gebied raakten, heeft ook in de oudheid een ontwikkeling boven het primitieve uit plaats gevonden [zie voor deze „primitiviteit" pag. 120, nt 27]. Een van die gebieden is Java geweest; zooals zoo vaak, is het dus ook daar het verkeer met vreemdelingen geweest, dat den stoot tot ontwikkeling gegeven heeft, en zal die ontwikkeling in hoofdzaak beperkt gebleven zijn tot die kringen, die met de vreemdelingen contact hadden." Om een argument betreffende de hieronder in den tekst nader te behandelen „primitiviteit" bij voorbaat te ontzenuwen, worde er hier op gewezen, dat deze handel „ruilhandel" kan zijn, zonder dat men aan „primitieve" vormen behoeft te denken: **handel en ook „internationale handel" kan in ruilvormen plaats vinden, behoeft geenszins met Geldwirtschaft samen te hangen** (zie hiervoren, noot 85 van Hoofdstuk II). Nog in de 17e eeuw is in den Z. Aziatischen handel allerlei „geld" in omloop, niet als „munt" doch eenvoudig als „Leistungsmittel" (naast vormen van „ „geld"-looze ruil"), terwijl munten van edel (en ander) metaal van uit het Westen reeds ten tijde van de Diadochen-rijken en uit het Noorden uit het Chineesche rijk dan reeds vele eeuwen in het verkeer zijn (zie o.m. Krom², 286, 309, 395, 438, Reichwein, a.w., 35, nt *) en hierachter Hoofdstuk IV, § XIII).

[13]) Bali, Bone, Bandjarmasin, Riau, Siak, en — vooral — Atjeh! Zie Colen-

brander, Koloniale Geschiedenis III, 175 e.v., 194 e.v., 199 e.v., 207-208, 233 e.v., 237 e.v. Voor het kliprecht zie nog Yule-Cordier, Polo[3] II, 385-386, en Krom[2], 444 (Pancur).

14) Vgl. Berg, 9-10; Van Vollenhoven, Adatrecht II, 763, 766, 769, 770, 776.

15) Brandes, Tijdschr. Bat. Gen., 1889, zie Krom[2], 47-54.

16) Ter vergelijking (van ander terrein!): het schamele beeld dat de Chineesche annalen der T'ang (zie Krom[2], 166-167) van Java leveren. Zou men hieruit kunnen herkennen het patrimoniaal-bureaucratische rijk, (de hiërarchisch geordende ambtenarenstaat) hetwelk (door deze organisatie alleen!) technisch-administratief en economisch in staat is tot bouwwerken als Barabudur, Mendoet, het Sewoe-complex? Immers neen! (vgl. ook Krom[2], 27-28, 227-228, 237-238, 254 nt 4, 284 en Ferrand, Journ. As. XIV, 1919, 34).
Als Odoric van Pordenone het eiland Java beschrijft (zijn tocht over zee van India naar China valt in 1321-1322, zie Yule-Cordier, Cathay[2] II, 9 en Krom[2], 380): In the neighbourhood..... is a great island, Java by name, which hath a compass of a good three thousand miles. And the king of it hath subject to himself seven crowned kings. Now the island is populous exceedingly, and is the second best of all islands that exist. For in it grow campher, cubebs, cardamoms, nutmegs and many other precious spices. It hath also very great store of all victuals save wine. The king of this island hath a palace which is truly marvellous. For it is very great and hath very great staircases, broad and lofty, and the steps thereof are of gold and silver alternately. Likewise the pavement of the palace hath one tile of gold and the other of silver, and the wall of the same is on the inside plated all over with plates of gold, on which are sculptured knights of gold, which have great golden circles round their heads, such as we give in these parts to the figures of saints. And those circles are all beset with precious stones. Moreover the ceiling is all of pure gold, and to speak briefly, this palace is richer and finer than any existing at this day in the world (a.w. 151-155) —, dan kost het moeite in dit wonderspreukige en tegelijk armoedige verhaal iets terug te vinden van het rijk Madjapahit, zooals dat een goede veertig jaar later (1365) in al zijn statie van patrimoniaal-bureaucratisch ambtenarenrijk uit de inheemsche Nagarakrtagama naar voren treedt.

17) Vgl. Van Vollenhoven, Adatrecht I, 470, naast II, 784-785 en Krom[2], 167 en noot 3, 195 en nt 2; Hunter, The Indian Empire (1882), 334; nt 19 hieronder.

18) Vgl. Adatrecht I, 331; Krom[2], 201, 202 en nt 1, 247, 267 en nt 3, 314. De magische beteekenis van het metaalbewerkingsambacht is algemeen bekend.

19) De gronden, waarop Krom[2] (106-107) de uitleg van het Chineesche bericht (uit de annalen der T'ang, 674-675) aangaande Java als slaand op een **stamhoofden-, niet:** op een **vorsten**bewind baseert, missen naar het mij voorkomt reden daartoe. Patrimoniaal-bureaucratisch moet het regiem zijn (zie noot 6, eerste deel en noot 16 hierboven). Vgl. nog Krom[2], 123-124; en 128: de groote werken van het Diëng-plateau: dergelijke werken zijn typisch voor (en enkel mogelijk in) een staat van heffingen en heerendiensten (hiervoren, pag. 61, 64-65); voorts 148, 159 (waar Krom zelf, ter illustratie van de Oud-Javaansche toestanden der 8e-9e eeuw, naar Vorstenlandsche apanagezaken verwijst d.w.z. naar typisch patrimoniaal-bureaucratische vormen), 161, 162 (de „fijne minutieuse organisatie"!), 167, 169, 188, 195, 203 en noot 3, 208 (onderaan). Aan een vrouwelijk stamhoofd zou men eerder denken bij de passage in de Airlangga-inscriptie-1041, waarin de onderwerping wordt gemeld van „een vrouw van geweldige kracht, een reuzin gelijk", uit de buiten het rijksgebied liggende (vgl. hieronder, noot 96, slot) onbeschaafde Zuiderstreken van Oost-Java (Krom[2], 256; vgl. nog De Jonge VII, 307-308).

20) Vgl. Adatrecht I, 136, III, 4-5, 570-571, en hiervoren, pag. 95 nt 29.

21) Adatrecht II, 763-771.

22) Vgl. Krom[2], 317.

23) Vgl. Adatrecht I, 364.
24) Vgl. ook Adatrecht II, 809.
25) Onder den druk van het moderne koloniale bestuursstelsel en die van het moderne kapitalisme (twee zelfstandige figuren, los van elkaar staand, elk langs „eigenwettelijken" weg hun invloed doend gelden!) scheuren veel van deze vormen thans (ten langen leste!). Doch de druk en de invloeden die werken in de tijden vóór de modern-kapitalistische periode, zijn van anderen aard, anders gericht, en veel minder krachtig. Een enkele illustratie: het Boegineesche gebied Palima, stranddorp, voorname vestigingsplaats van den Boneschen overzeeschen handel en overzeesche vaart; woonplaats van vele rijke Boegineesche en Arabische handelaars. In het achterland, in de meergebieden van Wadjo, Soppeng en Bone, kan op de in de W. Moessontijd droogvallende oevergronden maïsteelt uitgeoefend worden. Het Binnenlandsch Bestuur bevordert deze teelt uit hoofde van „welvaartsvermeerdering" (rechtstreeksch gevolg in deze streken met extensieve Geldwirtschaft: mogelijkheid van meer en hoogere (geld)-belastingaanslagen, welk belastinggeld voor het bestuurswerk broodnoodig is). Vanaf 1922-1923 wordt deze maïsaanplant krachtig gepousseerd; de afscheep naar Makassar en de verkoop geschieden door bemiddeling van de genoemde inheemsche handels- en vrachtvaart. Door den Europeeschen handel van Makassar wordt deze maïs op de wereldmarkt gebracht (men verkeert in een periode van opgaande conjunctuur) tegen scherp concurreerende prijs (vooral tegen de La Plata-oogst). In enkele jaren groeit deze aanplant tot groote proporties: 600.000 ton in 1925-1926. Gevolg: het agentschap van de K. P. M. organiseert den afscheep rechtstreeks van Palima naar Europa en Amerika (de Makassar-tusschenhandel uitgeschakeld), daarnaast nemen (vooral Scandinavische) tramp-vaarders aan den rechtstreekschen afscheep deel. De aanvoer van de maïs uit het bovenland, langs de rivier, welke eerst door inheemsch schuitentransport geschiedde, wordt door de K. P. M. in handen genomen, welke bovenstrooms entrepôt en laadgelegenheid aanlegt en een transport van motorbarkassen met groote sleepen van platboomde schuiten instelt. Deze gecentraliseerde aanvoer en afscheep n.l. maakt het mogelijk, directe verzekeringscontracten voor de lading te sluiten, wat met de vroegere toestanden door de assuradeurs niet geriskeerd werd. Wat aan inheemschen tusschenhandel overblijft, raakt in financieele afhankelijkheid van de K. P. M. De conjunctuur brengt buitensporig veel geld onder de bevolking der landbouwgebieden. „Welvaart" heerscht. De ineenstorting der wereldmarktprijzen treft ook den Boegineeschen maïsaanplant. De afscheep wordt gestaakt, de teelt loopt terug, de geldstroom droogt op, de volksorganisatie blijft ernstig ontwricht achter. Palima echter, eertijds bloeiende vestiging van oud-inheemsche zelfstandige handel en scheepvaart, is inmiddels een stervend dorp (1929-1930), de huizen vervallen, op het strand liggen de schepen te verrotten. (Mededeelingen van Dr. H. J. Friedericy; vgl. van denzelfden, Aanteekeningen over adat en adatrecht bij de Bonesche prauwvaarders, Kol. Tijds. 20, 1931, 490-504). Het is duidelijk, dat vóór de machtsuitbreiding van het moderne kapitalisme over Azië van dergelijke verwoestende invloeden geen sprake kon zijn: geen wereldmarkt, geen kapitalistische groothandel, geen allesomvattende conjunctuur, geen technische superioriteit van machinewezen, geen allesomvattende moderne bestuursbureaucratie. Catastrophe's konden plaats hebben: misgewas, hongersnood, epidemie, die de bevolking treffen, brand, die huizen en schepen treft, een oorlogs-raid, schipbreuken, wegvoeren der mannen in slavernij, verlies van geld en goederen. Doch niet, dat in een „vreedzamen" economischen strijd, in een strikt „legale" sfeer, zonder één onregelmatigheid, zonder één „maatschappelijk vergrijp", in een stadium van „welvaart" en „economische ontwikkeling", door een wereldomvamend systeem een volksgemeenschap te gronde wordt gericht en een volksorganisatie uit de voegen gelicht.
26) Vgl. o.m. Krom ², 90, 93; Berg, 10-12, 14-15.
27) De staat der Atjehsche beschaving, eind 19e eeuw, wordt door Snouck Hurgronje „primitief" genoemd (bij van Vollenhoven, Adatrecht I, 222). Waar blijft op deze wijze de maatstaf voor een scherpe en zinrijke histo-

rische en ethnographische bepaling? „Primitief" is het Javaansche desaleven zoogoed als de beschaving van Nias! „Primitief" is de rivierstad Çriwijaya, op vlothuizen en booten; toch is zij onbetwistbaar de „groote mogendheid" van Z. O. Azië. „Primitief" is het Indische platteland, de Indische katoenblokdruk, de Chineesche mijnbouw. „Primitief" was het vervoerwezen in W. Europa in de 18e eeuw. „Primitief" ten slotte waren de eerste automobielen en aeroplanes!

28) Niet: in de huidige aangetroffen vormen. Historische vervormingen hebben zich in Indonesië veelvuldig voorgedaan. Vgl. Adatrecht II, 772-807.

29) Mag Ferrand's Kw'un-lun (zie Krom ², 109-110) hiermede in verband gebracht worden?

30) Wil men het zooeven gebruikte beeld, in een ietwat gewaagde voortzetting, zoo kan men zeggen: de modelleering van het gerei is één, de glazureering is een tweede proces; beide kunnen plaats hebben los van elkaar.

31) Vgl. Masson-Oursel, 247 (Le problème social..... consiste en cette besogne indéfinie: la brahmanisation d'un chaos démographique jamais complètement assimilé par l'élite indoeuropéenne). Zie ook noot 88 van Hoofdstuk II.

32) Vgl. Masson-Oursel, 14-15, 129-130, 243; Rel. Soz. II, 74, 98-99, 102, 123,, 124.

33) Zij is daarom in aanleg niet expansief-missionair, eerder passief. Het is geen „religie", zooals de Boeddhistische en Christelijke heilsopenbaringsgodsdiensten (soteriologieën). Eerder materieele belangen der Brahmanen: verwerving van macht en inkomsten (prebenden) in nieuwe gebieden, waar zij door hun hooge positie [vgl. noot 88 van Hoofdstuk II] met de grooten des lands en de vorsten gelijk in rang verkeeren, kunnen de aanleidende oorzaak van hun „expansie" vormen. Voor deze passiviteit van het Hindoeïsme zie ook Snouck Hurgronje, Nederland en de Islam ² (1915), 19.

34) Weber, Rel. Soz. II, 16-17; vgl. 18 (Die Bewegung sowohl gegen wie für die Rezeption des Hinduismus..... ist regelmäszig von Herrschern oder Herrenschichten ausgegangen und die Rezeption hatte in deren Legitimitätsinteresse ihr unzweifelhaft wichtiges Motiv. Die Wirkung war eine ganz gewaltige).

35) Vgl. Rel. Soz. II, 74.

36) Krom ², 56, 66; vgl. 104 en nt 2, 140, 141, 158, 265, 304, 419; Ferrand, l'Empire sumatranais, 98 nt 2.

37) Volgens Krom ², 113 zou de inheemsche scheepvaart der gehindoeïseerde staten van Z.O. Azië eerst actief in de 7e eeuw de handelsvaart opnemen. Hoe hiermede het vroeger medegedeelde omtrent Indonesische (Javaansche) zeevaart (zie pag. 72, 75-76, 114, 116; vgl. nt 56 van Hoofdstuk II) te rijmen? Zelfs al denkt men zich deze Indonesische scheepvaart van den oudsten historischen tijd als „primitief", als „prauwvaart" — vgl. noot 62 van Hoofdstuk IV —, in vaartuigen van zeer gering laadvermogen [het kleinste handelsvaartuig voor de groote vaart in Indonesië telt 16, 20, 25 last, waarin dan weer tientallen handelaars en scheepsvolk! — zie Linsch. Ver. VII, 71, 98, 132-133. Zie de lijst voor de betaling van paspoort der vertrekkende vaartuigen vanuit Jacatra (Batavia), 12 Januari 1621, Colenbrander-Coen, III, 681. — Op een Spaansche Carevelle van omtrent 25 last, uitgevaren van Manila naar Macao, en, van Macao op weg naar Malaka zijnde, omtrent de rivier van Djohor strandend (1615), bevinden zich 18 Spanjaarden, 17 Indyaensche vrouwen en 50 à 60 swarten (Tiele, Bouwstoffen I, 123-124)] — dan nòg strekt al het bekende omtrent ouden handel en zeevaart (zie voor W. Azië pag. 84 en nt 149 hiervoren) er toe, om „internationalen handel" en verkeer over grooten afstand met dit klein vaartuig als bestaand en volkomen plausibel aan te nemen. Er bestaat geen direct verband tusschen de scheepstechnische ontwikkeling en die van den handel (vgl. hiervoren pag. 89, 84). Dat Krom dit verband wèl (en m. i. onjuist) legt, blijkt uit het door hem aangevoerde ter staving van het in den aanhef van deze noot meegedeelde omtrent het internationaal verkeer der Indonesische scheepvaart: n.l. dat „groote zeeschepen" van Kambodja afkomstig, uit W. India naar China kwamen „met een lading van spiegels" (113 nt 2, vgl. 120, 160). Dit is onhistorisch gezien en weergegeven. De vaart vanuit de Normandische havensteden (Dieppe, St.

Malo) op W. Afrika, vaart die zich uitstrekt tot de Angolakust, kan geschieden (1597; sedert ± 1550 uitgeoefend) met scheepjes, niet meer dan 25 last dragend (Linsch. Ver. VII, 207, XXV, 372). Onder dezelfde technische reserve (zoowel voor de Indonesische als voor de Phoenicische scheepvaart) aanvaarde men ook Ferrand's redeneering in verband met de Indonesische kolonisatie van Madagascar: La traversée de l'océan Indien de bout en bout et à haute époque suppose chez les marins qui vont l'entreprendre, une connaissance parfaite de la mer, un matérial navigant perfectionné par rapport à l'armement rudimentaire à la pêche ou au cabotage: en bref l'existance de tout ce qu'exige la navigation hauturière. Une telle préparation ne peut se concevoir que chez un peuple de haute culture, identique par exemple à celle des marins d'Hiram, roi de Tyr, qui se rendaient à la mystérieuse Ophir pour le compte de Salomon. (Empire sumatranais, 151-152, naast Journ. As. XIV, 1919, 36 en Journ. As. XIII, 1919, 463 nt 1). In de eerste Schipvaart volbrengt ook het jacht Duyfken, groot 25 last, de reis om de Kaap. Meer klein vaartuig volgt in de latere vloten. Dat de Indonesiërs zelfs met hun kleinste zeevaartuig, jonken van 25 last of daaromtrent, de overzeevaart van Indonesië naar Madagaskar zouden hebben volbracht, heeft dus niets onwaarschijnlijks. Gevangen Nederlanders, die uit het hof van Mataram naar de Javasche Zuidkust vluchten en vandaar weten scheep te gaan, vinden, op de Kokoseilanden komend, daar een Lampongsche prauw (1636; De Jonge V, 228-229). De uitspraak van L.V. XXV, 221 is dus te absoluut.

38) Mogelijk daarnaast is uiteraard dat het initiatief voor deze verbinding van de heerschende groepen van Indonesië met India, van de zijde der Brahmaansche priesterschap uitgaat.

39) Vgl. hiervoren pag. 69, 74, 76, 79, 81, 89; zie nog Pelliot bij Ferrand, Journ. As. XIII, 1919, 242, nt 2.

40) Vgl. Masson-Oursel, 248 (L'ignorance complète chez les masses populaires.....); Rel. Soz. II, 84-85. Men bega niet de vergissing, de rijkdom en beschaving van de koopheeren der steden als den cultuurstand van „de handelaars" te beschouwen. Deze koopheeren, meest blijvend ter plaatse gevestigd (vgl. hiervoren pag. 67, 73 en noot 103 van Hoofdstuk II), daar het stadspatriciaat vormend, in de handelsgilden georganiseerd (vgl. hiervoren pag. 87 en nt 166), „popolo grosso", **staan sociaal huizenhoog boven de „popolo minuto", dat de groote massa der handelaars (en ambachtslieden) uitmaakt. Op dit patriciaat van koopheeren af te gaan ter beoordeeling van den stand van den handel, zou even onjuist zijn als de middeleeuwsche handel en „industrie" van West-Europa te beoordeelen enkel naar een Fugger, een Vicko van Geldersen, een John Winchcomb.**

41) Door deze figuur van den vorsten- en adelshandel te ignoreeren, d.w.z. door den historischen inhoud van de categorie „handel" zich niet scherp voor oogen te stellen, begaat Rouffaer de stellige vergissing „handelaars" weer met „vorsten" van plaats te laten verwisselen. Ibn Battutah reist in 1346 van Zaitoen naar Samoedra (N. Atjeh) met de jonk van den vorst van Samoedra (vgl. Krom [2], 122). Rouffaer oppert dat deze vorst „vermoedelijk dus zelf een rijke Kodjah was, van reeder tot radja later geworden!" (Encycl. N.I.[1] IV, 382 [2]). Dit is onjuist. Vorstenhandel en -scheepsbezit is een in Indonesië steeds voorkomende historische figuur. (Vgl. hiervoren pag. 116-117; zie Hoofdstuk IV § XII.) Men werd niet zoo licht van Kodjah radja! De positie van den vorst en den adel tegenover de kooplieden in Banten (zie Hoofdstuk IV § XIV A) illustreert dit met tal van gevallen. De beschrijving die bij Chau Ju-kua gegeven wordt van de positie van den vorst tegenover den handel in een kustrijkje van Borneo in de 13e eeuw, is voor dezen toestand evenzeer karakteristiek; om daaruit de conclusie te trekken, zooals Krom doet, dat het „slechts gebrekkig gehindoeïseerd", d.w.z. tamelijk „primitief" is, lijkt mij niet aanbevelenswaard. In de eerste plaats omdat dit economisch gebeuren met hindoeïseering rechtstreeks niets uitstaande heeft; in de tweede plaats, omdat de Chineesche berichten van alle Barbarenlanden de weergave omlaagdrukken (vgl. hiervoren noten 6 en 16; zie ook nog Ma Huan (1416) over de Javanen van Madjapahit,

bij Krom ², 444); in de derde plaats omdat deze figuur de alom voorkomende in de kustvorstendommen, waar de „internationale handel" met meer of minder groote regelmaat aanloopt, is. Van dit „primitieve" Pu-ni der 13e eeuw (zie Krom ², 305, vgl. ook 399 en 458 nt 1) naar het moslimsche Samoedra der 14e eeuw, met soortgelijke vorstenbemoeiing met den handel en scheepsbezit van den vorst (vgl. Yule-Cordier, Cathay ² IV, 96, en Krom ², 395), vandaar naar het moslimsche Malaka der 15e eeuw (vgl. Krom ², 438) en naar het Banten der 16e-17e eeuw (zie Hoofdstuk IV) is geen groote stap.

Zoo luidt ook een instructie van 15-VI-1628 voor een vaart naar Arakan (vanuit Batavia) tot opkoop van rijst aldaar: in Arracan met lieff gecomen sijnde, sult onse neffensgaende missive ende vereeringe aen den coning aldaer met requisite complementos overleveren, ende syne Majesteyts faveur ende assistentie in d'opsamelinge van goede quantité rijs sooveel mogelijck met alderhande goede debvoiren ende offitien sien te verwerven (Colenbrander-Coen V, 307, vgl. 309). De commiezen der V.O.C. gaan hier eenzelfden gang als de Chineesche kooplieden in het rijk Pu-ni en de oudste Indische handelaars in de oude Indonesische vestigingen. Vgl. voorts den handel in Timor, 1614: Soo wanneer men aldaer compt om te handelen, is men genootsaeckt nae heur oude gewoonte, aende Coningen ende sijn Adel eenighe schenckagien te doen, die sij Chiripinangh noemen, ende moeten dan voorder met haer accorderen, wat men den Coninck voor sijn Roubbe Roubbes, dat sijn tollen, voor sijn Lonbebata, dats anckeragie gelt, geven sullen, ende andere diergelijcke dingen die sij voor haer gebruyck hebben, dat hem eerst moet gegeven werden aleer iemant van sijn ondersaten vermach een hout aff te brengen, die van hem dan consent vercrijgen om tselue op tstrant te moogen vercoopen, dat alsdan voor een geringe prijs wert gecocht, soo dat sij nauwelijcx voor haer arbeyts loon betaelt werden. Alle dandere prouffijten commen voor den Coninck ende sijnen principalen Adel, ...Tiele, Bouwstoffen I, 101; vgl. II, XXII nt 1. Het gezantschap der hoogmogende V.O.C. aan het hof van Siam, 1632: Den 30en d° [30-IX-1632] quam den Sabandaer van wegen den Conninck ons aendienen dat des anderen daechs te Hove zouden comen, daer wij noch weynich gelooff in stelden, doch hebben haer woort gehouden ende zijn des anderen daechs ontrent de middach ons commen haelen zoodat wij in comp. van haer naer 't Hooff zijn gevaeren, alwaer meer als 2 uren wachtten eer binnen quamen. Binnen comende mosten andermael op een balleye ontrent een uyr wachten, waer naer ick [het lid van den Raad van Indië, Caen] alleen int binnen Hoff geroepen wiert zonder iemandt meer van de coopluyden mede te mogen gaen, zoo dat ick van daer voorts door den Sabandaer ende tolck geleyt wiert tot voorde deure vant binnen hoff, alwaer wij oock een langen tijt wachtten, daer zij voor de deure als op haer aensicht bleven liggen, tot dat ingelaeten wierden. Binnen commende wert mij geweesen dat een weynich al buckende zoude gaen, 't welck vrij wat moeyelijck viel alsoo t' selve wel 300 treeden duyrde, maer voor haer noch ongemackelijcker want kroopen alle de wech door slijck ende dreck op handen ende voeten tot voor de trap van des Conningx huys, alwaer naer geknielt hebbende binnen quamen, daer de Rijcx Raeden ende Mandorijns alle t' samen met haer aengesicht op de aerde liggende, vergadert waeren, daer de Conninck uyt een groot vergulde venster met dicke vergulde houten tralien zeer costelijck toegemaeckt verscheen, ...Tiele-Heeres, Bouwstoffen II, 223.

Dat gezanten van vreemde vorsten hun ambassade met handelsvaart verbinden, beteekent nog niet in 't minst dat de gezanten zelve kooplieden behoeven te zijn. Voor den adel gelden even strenge stands-scheidingen ten opzichte van de kooplieden als voor de vorsten (begin van deze noot). Of met de gezanten gaan handelaren mede (zie bijv. Colenbrander-Coen V, 7, 8, 31, 101, 116, 175), òf de gezanten beoefenen gelegenheidshandel (zoo toch Colenbrander-Coen V, 539), òf de ambassade scheept zich in op een handelsvaartuig en heeft rechtstreeks met de verdere meêvarende kooplieden niet van doen. Aan de visitatoren van het goevernement

van Madjapahit (wier functie naast het bureaucratische als „eerste en voornaamste taak" een geestelijk ambt zou zijn geweest [voor dit samengaan van het ambt van geestelijk hoogwaardigheidsbekleeder met bureaucratische gouvernementsdienst, verg. hiervoren pag. 121, 122 en nt 88 van Hoofdstuk II]) wordt verboden op hun inspectiereizen overzee „tevens eigen zaken te drijven". Zonder twijfel dient hier op den achtergrond te worden gezien de ook van overal elders in de economische geschiedenis bekende figuur: handel van geestelijken, gesteund op de rijkdommen der kloosters, tempels, heiligdommen en vrome stichtingen (vgl. hiervoren pag. 65, 67, 69 en nt 121 van Hoofdstuk II). De handel van deze Javaansche Madjapahitsche visitatoren zal wel meestentijds gelegenheidshandel geweest zijn. (Zie Nagarakrtagama, 16 : 1, bij Krom², 415).
Bij Rouffaer zoowel als bij Krom is hier alles vaag. Duidelijken historischen inhoud mist ook de term „groothandel" (van Madjapahit) bij Berg, 14 en bij Gonggrijp, Schets, 12, 17, 47, 57, 59.

42) Interessant in dit verband is de lijst van goederen die de Groot-Mogol Akbar van de Engelschen doet ontbieden (bij Terpstra, Westerkwartieren, 215; vgl. Moreland, Akbar, 143 en nt 1). Het loont de moeite van geheelen overdruk:

Dese naer volgende goederen is den Achabar uyt Engelant ontbiedende:
Fijnne sijtgeweeren } daer men op iser mede kan houwen.
messen }
satijn } van dijverschc coleuren, dan geen swart .....
fluweel }
laecken goet en fijn, groen geel ende carmosijn,
mans- ende vrouwencleeren tot 3 a 4 stuckx dat ider van verscheijden [fatsoen
alderhande schilderijen van lantdouwen ende personagien op lijwaet [geschildert met olij werwe,
Spaens leer geparfumeert,
spiegels van een mans groote met haer lijsten met looffwerck gevrocht,
Japonsche wapenen,
Papegaijen ende caketouwen ende andere fraije vogels,
2, 3, 4 a 5 coopre croonen om kaerssen op te setten, op sijn fraijste [gewrocht met dijv. werck,
fijnne gewrochte glasen, op zijn autentijx, ende tafel service, dan moet alles [seer fraije ende vergult sijn,
glazen gorgeletten gewrocht als die van Mecca, mede vergult,
3 a 4 urewercken, soo van metael als van cristalijn,
2:3:4 corceletten met haer moerions soo verlasuert als met vergult gegraveert,
fraij doorluchtijge spies isers, als van partijsanen, met dijversch werck [vergult, ende versilvert ende gegraveert, ontrent 200 stuckx,
fraeije roers met lontslooten, pistolen, dan mosten fix met snaphaenen wesen [want als ontstelt, connen niet weder repareeren,
dijversche andere curieusheeden van cleijnder valijdo in ons lant ende hier [seer aengenaem,
5 a 6 paar exkijse winthonden ende mede eenijge stercke doggen, die tijgers [ende lupaerts derven aentasten ende daer tegens vechten.

Men bedenke, wat al „cultuurinvloeden" deze en dergelijke voorwerpen (vroeg-kapitalistisch Engeland en Europa leveren dan nog voorwerpen van handwerkskunst evenals Azië!) kunnen uitoefenen, gebracht aan een hof, daar strekkend tot voorbeeld voor hofhandwerkers = kunstenaars! Te bedenken valt overigens dat de kunsthandwerksinvloeden, vanuit het Oosten naar Europa gaand, belangrijker zijn dan de beïnvloeding in omgekeerde richting! vgl. Reichwein, a.w., 39-40; vgl. 81. Eerst de rationeele organisatie en de machine-techniek van het moderne kapitalisme (vgl. noot 25 hierboven) brengen Westersch-superieure krachten naar het Oosten over. In dezen zelfden zin ook dient men allen vroegeren „cultuurinvloed" via den handel geoefend, te zien. Men vergelijke voorts nog deze lijst met de hiervoren gegeven lijsten van goederen in den Aziatischen handel (pag. 74, 82, 84, noten 171 en 174 op pag. 112-113 [vgl. noot 100 op pag.

105] en noot 6 hiervoren)! Zie ook Colenbrander-Coen I, 44, 47, 48, 237, 283, 333, 378, 379, 534, 582, 773; IV, 717; V, 835, 836, 842.

43) Het sluit ook niet uit, dat (rijke!) kooplieden of op avontuur uitgegane Empörkommlinge hooge posten aan deze hoven kunnen bekleeden (vooral daar, waar door het beweeglijke, „internationale" leven de posities minder streng gebonden en minder traditionalistisch-hiërarchisch verankerd liggen dan aan de hoven der meer gesloten patrimoniaal-bureaucratische rijken: bijv. Banten tegenover Madjapahit!) „Vreemdelingenregiem" in dezen zin is een steeds en alom voorkomende figuur (zie ook hiervoren, pag. 84 en nt 152).

44) Zie Krom ², 67-81.

45) Massenhafte gefälschte Stammbäume von Fürsten stellte Fleet in Süd-Indien schon für das 9. Jahrhundert fest (Weber, Rel. Soz. II, 10 nt 1 naar Ep. Ind. III, 171).

46) Vgl. noot 75 hieronder.

47) Zie ook noten 69 en 70 hieronder. Vgl. ook Westenenk in Kolon. Stud. 1922, II, 1, 2-3.

48) Vgl. Berg, 13 nt 1. Berg's stelling is, gelijk gezegd (§ II), die van een belligerente onderwerping van Java door Indische roofridders. Waar het in dit verband op aankomt, is de groote afstand die (mede door het kastenstelsel) bestaat tusschen de handelaars en de adelsgemeenschap. In dubbel, driedubbele mate geldt dit voor de afstand tusschen Brahmanen en Drawidische kramerhandelaren.

49) Ook door de parallel, van Ferrand overgenomen, met de **moslimsche** propaganda op Madagaskar (ald., nt 1). Over deze Islam-missie zie dit Hoofdstuk, §§ XII-XIII.

50) Vgl. noot 89 hieronder.

51) Hoe men tot deze voorstelling komen kan, is mij niet duidelijk. Indische handelaren (en waarlijk niet enkel allen Moslims!) van alle kwartieren gaan huns weegs door geheel Indonesië en Azië [zoo goed als Westwaarts (vgl. hiervoren pag. 81-83 en nt 146 op pag. 110)] gedurende alle eeuwen van Islamoverheersching en moslimsche politieke macht in Voor-, West- en Zuid-Azië, gedurende de tijden van Portugeesche en N. W.-Europeesche koloniale overheersching. **Geloof, handel en „staatsraison" liggen geheel gescheiden** (vgl. hiervoren pag. 135; en Inleiding, pag. 1-2, waar de moslimsche handelaar uit Constantinopel, om de blokkade van den moslimschen vorst van Atjeh te ontgaan, op het schip der christelijke Amsterdamsche Compagnie om de Kaap heen naar Constantinopel terug wil reizen). Over de Z.-Indische scheepvaart en zijn loodsboeken in de 15e en 16e eeuw, zie Ferrand, L'empire sumatranais, 98 nt 2. Hindoesche handelaren in moslimsch Malaka, 15e eeuw: Rouffaer, Bijdr. Kon. Inst. 77, 1921, 167; 16e eeuw: Schrieke, Prolegomena, 148; Moreland, Akbar, 214, 246; Hindoesche handelaren in de Molukken, 17e eeuw: De Jonge, Opkomst III, 198-199.

52) Voor een samenvatting zie Adatrecht II, 123-125.

53) Adatrecht I, 150, 154, 227, 247-248, 273, 274, 275, 279, 282, 284, 286, 289, 290, 291, 292, 294, 303, 395, 433, 448.

54) Adatrecht I, 352, 371, 372.

55) Adatrecht I, 383, 395, 432-433. Met de Madoereesche volkskolonisatie op O.-Java, eind 13e eeuw, hangt de traditie van de stichting van Madjapahit samen (zie Krom ², 352-353; verg. ook 436-437, 441 nt 1, 454, 456 en nt 1; de grenzen tusschen de typen I en II loopen dooreen).

56) B.v. Adatrecht I, 469, 509; vgl. ook het interessante instituut van de Minangkabausche „consuls" in het Maleische rijk Siak: Adatrecht I, 297-298. Vgl. hiervoren noot 82 op pag. 102.

57) Vgl. nog Schrieke, Prolegomena, 131.

58) Adatrecht I, 134, 135, 311, 314, 372, 433, 457, 470, 471; vgl. 510.

59) Adatrecht I, 167, 230-231, 234, 294-295, 314-315, 356, 358, 386, 401, 404, 428. De inscriptie van Bangka (686) zou een datu, gouverneur (van Çriwijaya over Bangka) kunnen vermelden (Krom ², 116). De slavenjacht op Papoea's (vgl. Adatrecht I, 425) blijkt reeds in de tiende eeuw, door het voorkomen van Papoea-slaven op Java (stichtingsoorkonde van een Boeddhistisch vrij-

gebied) te bestaan (Krom ², 223 en nt 1, vgl. 300); Papoea-slaven op Bali, eind 16e eeuw: L. V. VII, 197 en nt 3; Papoea-slaven voor de Molukken, 17e eeuw: Tiele-Heeres, Bouwstoffen II, 6; slavenjacht: 8; voor de stadhouders van Ternate in de Ambonsche kwartieren, de nooit rustende tegenspelers der V. O. C. in de eerste helft der 17e eeuw zie Hoofdstuk IV, § XIV, B.

60) Vgl. ook Adatrecht II, 122, naast III, 583-585.

61) Vgl. Vogel, Bijdragen Kon. Inst. 74 (1918), 192: It is certainly astonishing that in the inscriptions of the Pallavas and other southern dynasties no reference whatever is made to the relations which in those days must have existed between Coromandel and the Far East. The explanation probably is that those relations, of which the accounts of the Chinese pilgrims have left us such a valuable record, were of a perfectly peaceful nature. Supposed the powerful Pallava princes of Kancipura had equipped armadas and carried their arms to the remote shores of Campa and Java, may we not assume that their conquests on the far side of the ocean would have been extolled in their praçastis (vgl. Krom ², 196, 288, 375) with no less effusion than we find lavished on their victories over the Calukyas?

Van de oorlogsvaart- en -rooftocht van een Çola-vorst tegen Çriwijaya, 1023-1024, doen de oorkonden van dien vorst dan ook rijkelijk mededeeling (zie Krom ², 249-253); insgelijks van een overzeesche expeditie van 1068 (Krom ², 303; vgl. 337, 364, 365, 396, 418, 437, 439). Voor vreedzame „officieele" overzeesche betrekkingen geldt hetzelfde: zie Krom ², 227, 228, 238, 303-304.

62) Vgl. hiervoren § II; zie nog Krom ², 90 (vgl. 100): „Overigens is (dit ter voorkoming van misverstand) niemand van oordeel geweest, dat er sprake kon zijn van een verovering van Voor-Indië uit in dien zin, dat de overzeesche gewesten de onderhoorigheden van een Voor-Indisch centraal gezag zouden zijn geworden. Daarvoor ontbreekt elke schaduw van een aanwijzing".

63) Vgl. Krom ², 423!

64) Vgl. Krom ², 304 en nt 5.

65) Volksrecht, **Indisch adatrecht, geen Hindoesch schoolrecht,** zou dan zijn overgebracht naar Indonesië. Vgl. ook Adatrecht II, 118-119.

66) Vgl. Adatrecht II, 115-120, 808, naast 12-13 en 3 (..... Tusschen Indonesisch adatrecht eenerzijds en de Indische verschijningsvormen van Chineesch, Arabisch, Voorindisch adatrecht anderzijds **bestaat verwantschap noch gelijkenis** [Ik cursiveer]. Men heeft hier immers te doen, niet alleen met uiteenloopende rechtsstammen uit uiteenliggende rechtsbekkens, maar zelfs met geheel uiteenloopende rechtsfamilies uit ver uiteenliggende rechtsdistricten [zie hiervoor Adatrecht III, 569]; niet de verschillen tusschen zulke soorten van adatrecht geven reden tot verbazing, doch wat verwondert zijn juist haar punten van overeenkomst. Wel ware het uiteraard denkbaar geweest, dat binnen Indië deze rechtsordeningen belangrijk op elkaar hadden ingewerkt door inprenting of ontleening: dat b.v. het Javaansche adatrecht eenigen invloed op het Java-Chineesche of het Java-Arabische adatrecht eenigen invloed op het Javaansche hadde gehad [N.B. over het Voor-Indische wordt in dit verband geheel gezwegen!] Doch ook dat verband hetwelk zich even goed elders in Indonesië laat denken: voor Chineezen van Formosa, van de Philippijnen of Engelsch Malaya, of voor Arabieren van Madagaskar, ook dat tweede verband **is hooge uitzondering gebleven.** [Ik cursiveer]. Alleen hierdoor derhalve heeft de studie van deze nieuwe soorten van adatrecht voor het Indonesisch adatrecht nut, dat zij aan andere rechtsstoffen enkele van de gevolgtrekkingen demonstreert, waartoe het voorafgaand overzicht van het adatrecht der Indonesiërs [in I, 133-755] reeds heeft geleid). In de richting van Indische volkskolonisatie in Midden-Java gaat weer de gedachte bij Krom ², 176, 177, 304 (vgl. hiernaast 185).

67) Vgl. de regent Sasraningrat in Bijdragen Kon. Inst. VI: 6 (1899).

68) Vgl. Berg, 13 nt 1.

69) Ten tijde van Airlangga (begin 11e eeuw) worden de volgende Indische en verdere vreemde handelaars op Oost-Java genoemd: Kalinggaleezen (N.B. in de oorkonden met den reeds bij Plinius voorkomenden (zie Westenenk, Kol.

Stud. 1922, II, 2 en nt 1) en tot op dezen dag in zwang gebleven naam, „Kling"!; vgl. ook hieronder nt 71), Singhaleezen, Drawidiërs, Kanareezen, Cams, Pegoeanen, Kambojanen (Krom [2], 264-265, vgl. 183; vgl. ook Rouffaer, Encycl. v. N. I. [2] III, 371 [1]).

70) Een inscriptie uit Baros in het Tamil, 1088, vermeldt een schenking aan een corporatie. Deze corporatie moet een Tamil-sprekende gemeenschap zijn geweest (Krom [2], 304). Het lijkt mij niet twijfelachtig, dat men hier, in de oude handelshaven, met een vestiging van Zuid-Indische handelaars (zie hiervoren pag. 124, type II) te doen heeft.

71) Duidt het op continuïteit als (Adatrecht II, 117) de volksmond ook de wijken der Arabieren pekodjan (vgl. hiervoren Inleiding, pag. 1 en nt 3 op pag. 6) is blijven noemen?

72) Vgl. ook de merkwaardige mededeeling op 183 ald.

73) Zie bijv. nog het Chineesche bericht (6e eeuw, bij Ma Tuan-lin) over een Maleisch kustrijkje, gelegen tusschen Tenasserim en Kedah (aldus Pelliot's localizeering): Le roi se couche à moitié sur un lit doré qui a la forme d'un dragon. Les grands de son entourage se tiennent à genoux devant lui, le corps droit et les bras croisés de telle manière que les mains sont posées sur les épaules. A sa cour on voit beaucoup de brahmanes, venus de l'Inde pour mettre à profit sa munificence et très en faveur près de lui. Ferrand, Journ. As. XIII, 1919, 254, 255. Een Indonesisch hof; Brahmanen van overzee, ten hove gekomen; door hun sacraal-magische macht en -litteraire wetenschap hoog in aanzien; in het genot van prebenden en vorstengiften.

74) De tijdstippen van het begin der handelsvaart en die der beschavingsbeïnvloeding kunnen ver uiteenliggen, liggen dan ook voor den Indonesischen handel en den Indischen beschavingsinvloed in Indonesië ver uiteen (vgl. hiervoren, pag. 115, 116, 122, 128 naast de plaatsen, aangehaald in het begin van noot 37 hierboven). Voorts behoeft een verband tusschen handel en „cultuurdragers" als van eenzelfde plaats afkomstig, niet primair te zijn; de Brahmaansche hiërocratie is bij uitstek „internationaal"; kwamen Arische Brahmanen naar Indonesië, of waren het, tot lagere kasten behoorende Drawidische Brahmanen? De handelaars zullen voor het overgroote deel Zuid-Indiërs geweest zijn (vgl. hiervoren pag. 122-123). De reizen der Boeddhistische pelgrims richten zich vooral naar de Gangeshavens; ook de Boeddhistische Çailendra's van Çriwijaya onderhouden betrekkingen met de Boeddhistische universiteit van Nalanda (vgl. Krom [2], 142-143, 204 naast 119, 139; zie vooral ook 247-248). De handelsweg zal de oude route naar de Kalinga-Koromandel-Ceylon-Malabaar-havens wel blijven volgen (vgl. Krom [2], 238 en nt 2).

75) Voor den Brahmaan als brenger van de Indische beschaving zie nog Krom[2], 91, 92; vgl. 81, 87, 124, 148, 163, 313.

76) Zou men aldus Berg's hypothese kunnen wijzigen? Kan bijv. het gebruik van strijdwagens (in de militaire techniek der adelsgemeenschappen zoowel als in de patrimoniaal-bureaucratische legers voorkomend, in oud-China, oud-India, oud-Hellas, tot in Ierland toe: zie Weber, Wirtschaftsgeschichte, 50 en W.u. Gesellschaft, 521, 643 e.v.; vgl. ook het Ezechiël-citaat, hiervoren, noot 65, pag. 45) op Java aan Indischen militairen import worden toegeschreven? (zie Rassers, Pandji-Roman, 62); de „wagens" van den vorst van Wengker, in 1035, (zie Krom[2], 258) lijken mij in dit verband toe strijdwagens te zijn; zie voor Gadjah Mada in het gevecht op zijn strijdwagen: Krom[2], 404; vgl. nog Rouffaer (naar Castanheda) bij Fruin-Mees, Geschiedenis van Java[2] II (1925), 11 nt 1. Op soortgelijk terrein ligt bijv. ook de veronderstelling van Kern betreffende de Tamil-voorvechters ten tijde van Airlangga (Krom[2], 265). Wellicht schuilen zaken van denzelfden aard in het merkwaardige gegeven bij Chau Ju-kua over de volgelingen van den vorst van Çriwijaya, die hun meester (en soldijheer?) in den dood op den brandstapel volgen. Hetzelfde wordt vermeld van de Zuid-Indische „Samurai" (zie hiervoren, noot 94 op pag. 104, Yule's „Trusty Lieges"). Kan men denken aan dergelijke, half-feodaal, half-onvrij gebonden krijgervolgstoeten, door den vorst van Çriwijaya als lijfwacht gehouden,..... en: uit (Zuid)-India

betrokken? (volgens de aanteekening van Yule (a.w., 347 nt 5) dragen deze Berserker-Samurai van Malabaar den naam van Amuki: dit zou de oorsprong van het Maleische woord amoek (het typische begrip voor Berserker-woede!) zijn; vgl. ook nog Krom², 414-415). Het feit is voorts bekend van het dienen van „Maleische" (Indonesische?) huurlingen van Çriwijaya in Perzië en Mesopotamië, onder de Sassaniden zoowel als de Kalifen: De Goeje in Feestbundel-Veth, 1894, 10-12. Het dienen van krijgers in den vreemde is geen zeldzaamheid. Voor de Romeinsche soldaten der Tamil-vorsten zie hiervoren pag. 74; de Indische troepen in Xerxes' leger in den Griekschen veldtocht zijn uit Herodotus bekend (vgl. nog Mookerji, 95 en Masson-Oursel, 34, 126). Voor zijn tijd (dus eind 13e eeuw) vermeldt Polo „Saraceensche" troepen, in huurdienst op Ceylon gehouden (Yule-Cordier, Polo³ II, 314). Chineesche soldaten op Ceylon gehouden (1266): zie Yule-Cordier, Cathay² I, 75. Het houden van „particuliere legers" door den adel der N. Javaansche havensteden (zie hiervoor Hoofdstuk IV, § XIV, A, vgl. nog Krom², 323-324, 334, 377 en noot 110 hieronder), behoort tot een zelfde figuur.

77) Zie het interessante gegeven van Coomaraswamy bij Weber, Rel. Soz, II, 64 nt 1; vgl. Krom², 129, 159 nt 3, 173, 175.

78) Vgl. ook Krom², 68-69.

79) Rel. Soz. II, 64 nt 1, 94, 95, 281-282, 285, 319 nt 1, 324. Niets is bij den stand van techniek en kunst (eigenlijk ongescheiden!) der tijden, liggend vóór die van het moderne kapitalisme, meer vanzelfsprekend en in den aard der zaak liggend: de handwerks-ambachtskennis (en dit beslaat hier niet enkel de gewone ambachten: bouw- en sierkunsten dienen evenzeer als ambachten hieronder gerekend te worden!) is persoons- (familie-) en traditie-gebonden, empirisch, niet verzakelijkt-zelfstandig. Iedere „cultuurinvloed" moet dan ook door levende menschen zelve worden overgebracht. Vgl. hiervoren pag. 69, 76; noot 59 op pag. 45; noten 91, 124 en 142 van Hoofdstuk II. Zie nog Krom², 303 nt 4.

80) Bij Ferrand, Journ. As. XIII, 1919, 320 nt 1.

81) Vgl. hiervoren noot 19 op pag. 142. Karakteristiek is het bergtempelterrassen-complex van Midden Java, waar de vroegste uitingen van Hindoeïsme op Java zijn gelocaliseerd. Zonder twijfel ging een oud-inheemsche eeredienst hier vooraf (vgl. Krom², 127-128). Onwillekeurig denkt men bij deze figuur aan een organisatie als van Oud-Mexico en Oud-Peru; vgl. nog Krom², 136-137, 159, 167, 185, 274, 276, 277, 287, 367, 379, 386, 419 e.v.

82) Als Krom², 135, spreekt van het „schijnbaar doellooze" van zulke plunderingen door een „handelsmogendheid", is dit een onhistorische redeneering. Zeeroof is een normale aangelegenheid in de Aziatische wateren, zoo goed als in de Middellandsche zee ten tijde van Hellas' macht en zoo goed als ten tijde der Berbersche havenvorsten. Zie Ziebarth, Beiträge zur Geschichte des Seeraubs und Seehandels im alten Griechenland (1929) en de belangrijke passage bij Ferrand, Journ. As. XIII, 1919, 321-322. De verhoudingen van den internationalen oosterschen handel moet men niet met liberale begrippen der 19e eeuw weergeven. Kramerhandel eenerzijds, vorstenmacht met eigen- of gelegenheidshandel, monopolie en militaire macht ter zee (alles ten eigen bate: schatvorming!) anderzijds. In dit beeld past de roofvaart historisch geheel.

83) Krom ², 113, 114, 116, 117, 120, 122, 130, 133, 134, 135, 141-142, 205, 226, 250, 284, 307; Ferrand, L'empire sumatranais, 4, 5, 9, 13, 66, 106, 145, 184.

84) Zie Hoofdstuk IV hierachter.

85) Men denke aan het steeds terugkeerende verhaal van de „schatten van den Maharadja", het ceremonieel der goudstaven enz.

86) Le Royaume de Çrivijaya, B.E.F.E.O., XVIII, 6, 25.

87) Krom ², 141-142.

88) Vgl. nog Schrieke, Prolegomena, 107-108, bij nt 15, en 110.

89) Hoe dan voorts nog met de consequent doorgevoerde „halfbloed-stelling" (vgl. hiervoren pag. 124 en noot 94 hieronder) ten aanzien van het Indisch

cultuurdragerschap in die landen, waar de heerschende volksgroep en dynastie een mongoloïde inslag hebben? Werd anthropologisch onderzoek naar de Hindoe-Burmeesche, Hindoe-Kambodjaansche elementen ooit ingesteld? M.i. berust de stelling èn hier èn voor Indonesië op een historisch-sociologisch onjuiste praemisse.
De „Voor-Indische halfbloed", vorst van Langka (zie Rouffaer, Bijdr. Kon. Instit. 77, 1921, 99), is toch van huis-uit en in zijn geslacht een Indonesiër?

90) Hetzelfde geldt tegenover Ferrand's uitleg van de Brahmanen-stichtingslegende van het rijk van Kambodja (Journ. As. XIV, 1919, 24 nt 2 (Pelliot) vgl. Krom [2], 91-92): er is geen reden uit deze legende der hiërocratie een „migration étrangère" af te leiden (28 nt 1).

91) De hiërocratie toont (in Indonesië zoo goed als elders in Z.O. Azie) een samenliggen van Çiwaïetische, Wishnoeïetische en Boeddhistische groepen; de sacrale legitimeering der vorsten kan afwisselend of syncretistisch zijn. Hoe de hiërarchie der groepen en secten geweest is, zal moeilijk zijn uit te maken. Uiteraard bestaat de mogelijkheid van contact van verschillende groepen, lagere geestelijken, kluizenaars, monniken, met de bevolking. Met een proces van „Hindoeïzeering" heeft dit echter niets te maken: het magisch charisma dezer „geestelijken", betrekkelijk onafhankelijk van den dogmatischen of ethischen inhoud der „religie" waartoe zij zeggen te behooren, beslist voor de groote massa van het volk. Een kwestie die evenzeer nog niet scherp onder oogen is gezien, is deze: welk deel der hiërocratie uitheemsch-Indisch, welk deel inheemsch-Indonesisch is (enkele opmerkingen bij Krom [2], 107-110, vgl. 115-116, 117-118, 119-120, 126-127, 248). Overgang, zelfs massale overgang, van Indonesiërs tot de geestelijke organisaties en secten is natuurlijk mogelijk, zoo goed als toegang tot de hoogere geestelijkheid en haar staatsfuncties: **de parallelle „wereldlijke" bureaucratie immers is geheel met Indonesiërs bezet.** In dit kader spelen de processen van „Indonesianiseering" der Indische beschaving zich af. Het Indonesisch element verzwakt en wijzigt de oorspronkelijke Indische traditie. Een versterking van het Indonesisch element behoeft echter niet tot „natuurlijk" gevolg te hebben een verzwakking van het Indische! Verwant aan deze kwestie is die van de Indonesianiseering van de Hindoe-Indonesische kunst. Men dient zich de dragers der kunsthandwerken voor te stellen als erfelijk-en-in-familie-traditie de ambachtsvaardigheden dragend en bezittend (vgl. hiervoren noot 79). In welke mate nu Indonesiërs tot deze ambachtsformaties en het leerlingschap toegelaten worden, is een wisselvallige kwestie; en voorts: de in leerlingschap genomen Indonesiërs kunnen dragers van een zeer „orthodoxe" traditie worden, òf een belangrijk en groot element van inheemsche stijl en kunstvaardigheid in het werk doen overgaan (vgl. Krom[2], 129, 178, 184, 235, 267, 297, 311, 327). Een geheele reeks van mogelijkheden kan men hier construeeren.

92) Tijdschr. Bat. Gen., 59 (1921), 153-154.

93) Zie Krom[2], 149-153, 231, 269, 291, 293, 295, 340 en nt 4, 421, 424, 445.

94) Vgl. Berg. 10, 11, 14-15, naast Krom[2], 169, 196, 206-209. Berg's voorstelling wordt in den tekst geheel overgenomen, met dien verstande, dat de „halfbloedstelling": het ontstaan van een heerschenden stand van Hindoe-Indonesiërs (van Indonesisch-Drawidische, of van Indonesisch-Arische bloedsmenging? Vgl. hiervoren pag. 124 en noot 74; vgl. nog Ferrand, Journ. As. XIV, 1919, 202: Immigrés en petit nombre, les gens de l'Inde n'ont en somme, métissé que quelques familles indigènes. Il est vraisemblable que ces Hindous n'avaient pas amené de femmes.) vervalt en een Indonesisch (i.c. Javaansch) maatschappijgeheel: van den vorstentop tot de volksbasis wordt aangenomen, dat in wezen Indonesisch van samenstelling blijft (vgl. hiervoren, pag. 120, 125-126). In dit verband ook komt het mij voor, dat het kastenstelsel een zaak is van de hiërocratie tegenover het vorstenhof en de hoogere ambtenaarschap. Voor de geheele volksordening heeft het slechts theoretisch-sacrale waarde. Reeds de basis: de inter-ethnische verhoudingen (vgl. hiervoren, pag. 22, 121) ontbreekt in dien vorm in de Indonesische maatschappij. Men bedenke wel: voor scherpe standenscheiding (vgl. hiervoren pag. 119) heeft men het kastenstelsel niet noodig! („Het is wel waarschijnlijk te achten, dat

tot de overgenomen instellingen ook het handhaven van een kastenstelsel behoord heeft, zooals er nog heden ten dage op Bali een bestaat, maar ook zonder een streng kastenstelsel zou men naar oosterschen trant van den kraton-kring een zoo groot mogelijke afzondering van de rest van het volk mogen verwachten", Berg, 11). De standen-taboe's elders in Indonesië getuigen hiervan. Van het proces, dat uitvloeisel van de Hindoeïzeering in Zuid-India is: de door de eeuwen (vgl. hiervoren pag. 122) zich voltrekkende Durchorganisierung van alle volksgroepen in het sociaal volkomen dominerende kastenstelsel, ontbreekt in Indonesië („Hindoe-Indonesië") elk spoor.

95) „In het volk is op den duur natuurlijk wel iets van de kraton-cultuur doorgedrongen, maar in hoofdzaken is het toch slechts weinig boven zijn niveau van primitiviteit uitgekomen". Berg, 11-12. Over deze „primitiviteit" valt te twisten (vgl. hiervoren pag. 120 en noten 27 en 12 hierboven). Hier wordt daaronder verstaan: het complex der Indonesische boerenbeschaving. Documentair wordt het volksbelang enkel vastgelegd, zoo de belangen van het gezag of van de hiërocratie er mede gemoeid zijn (vgl. Krom ², 197-198, 223, 264-265).

96) Zoowel de economische grondslag van gezag en hiërocratie als de economische positie der bevolking blijven bij Krom in het donker. Meer dan op het artistiek-cultureele mag op het economisch aspect de nadruk gelegd worden: eenerzijds de massale rijkdommen van bureaucratie en hiërocratie (vrijwel het geheele oud-Indonesische oorkondenmateriaal betreft prebenden!), anderzijds de met massale hoeveelheden arbeid belaste bevolking: werkzaamheden voor al de vorstelijke bouwactiviteit [waarmede de belangen der hiërocratie rechtstreeks worden gebaat; iedere tempelstichting beteekent schepping van nieuwe reeksen prebenden! (vgl. Krom ², 152-153, 170-173, 220, 315, 344, 402)], ontginning van terreinen, aanvoer van materialen, daarnaast de reguliere lasten: het onderhoud van de vorsten en leden der dynastie, met hun hoven, van het leger van ambtenaren, van de legers van priesters, geestelijke hoogwaardigheidsbekleeders, de zwermen monniken en kluizenaars! Bij den betrekkelijk kleinen omvang van het Javaansche landbouwgebied (de huidige stand van ontginning en bebouwing op Java is eerst het resultaat van een onmatigen groei der laatste honderd jaar) moet deze beschaving op het Javaansche volk zwaar hebben gedrukt. Zie ook Busken Huet's opmerking te dezen aanzien: Land van Rembrand II, 1, 237.

97) Gonggrijp drukt dit merkwaardigerwijs aldus uit, dat de organisatie der Hindoe-Javaansche rijken ingericht was „op stilstand der maatschappij" (Schets 15, 16). Het spook van den Vooruitgang!

98) Zie nog Cathay ² I, 123 nt 1.

99) Hornell bij Krom ², 112-113.

100) Vgl. Krause, Geschichte Ostasiens I, 127, 139, 347, 348. Krause's voorstelling van zaken is in de details der handelsgeschiedenis op verschillende plaatsen onjuist.

101) Vgl. Cathay ² I, 89-90, 129-130; vgl. Krom ², 227; Ferrand, Journ. As. XIII, 1919, 332; XIV, 210..... nous savons que Tchao Jou-koua tenait de marins persans et arabes ses informations sur la plupart des pays étrangers de l'ouest.

102) Vgl. Ferrand, l'Empire sumatranais, 69. Het gegeven dat in Çriwijaya in het begin der 10e eeuw Arabisch naast Perzisch, Grieksch en „Hindoesch" Tamil?) gesproken zou zijn (Ferrand, a.w., 54) wordt door Krom ², 204, betwist voor het Grieksch (vgl. hiervoren noot 113 van Hoofdstuk II). Geldt dit ook voor het Arabisch? Het lijkt mij op grond van de zoo juist besproken feiten, als vaststaand aan te nemen dat Arabisch daar te dien tijde gesproken werd.

103) Krom ², 452, en ntt 5 en 6.

104) Aldus toch, naar het mij voorkomt, het verloop van het proces. **Niet** de voorstelling van Schrieke: dat de Mohammedaansche handelaars er in slagen vasten voet op N. Sumatra te krijgen (Prolegomena, 109). Een juiste historische oriënteering van de categorie „handel" moet m. i. leiden tot het verwerpen van deze onderstelling van den vorm van vreemde gezagsvestiging via den handel (vgl. hiervoren noot 41). **Onjuist**, mede in dit verband, lijkt het

mij dan ook als Schrieke voor de N. Javaansche havens zegt dat „de handelaars in de eerste plaats uit den adelstand voortkwamen, niet uit het volk". (Prolegomena, 130.) Dit toch is de figuur: de adel drijft handel, bezit schepen, enz.; doch den eigenlijken handel, de handelstochten overzee, de groote massa der handelstransacties, gesloten op de lange scheepstochten, wisselend met de perioden der halfjaarswinden, wordt verricht door de kleine kramerhandelaars, meest met Commenda uitgaand. De handel van den adel (naast die der rijke koopheeren) is „passieve", incidenteele (diskontinuierliche) kapitaalsinvestatie. Wordt eigen-handel gedreven, zoo doen hun schepen, door hun nachoda's gevoerd, met hun factor's aan boord, de reizen. Zie hoofdstuk IV en vgl. nog hiervoren noot 103 op pag. 105 en noot 144 op pag. 109; zie ook nog Tiele-Heeres, Bouwstoffen II, 393.

105) Maleische dynastie. Zie Ferrand, L'empire sumatranais, 184; Rouffaer, Bijdr. Kon. Inst. 77, 1921, 587 e.v.

106) Krom [2], 426-427.

107) Ten overvloede zij er nogmaals op gewezen dat deze opbloei van den handel met „economische ontwikkeling" in progressistisch-historischen zin niets uitstaande heeft. Het betreft de quantitatieve vermeerdering van den handelsomvang, van den handwerkshandel, van de kramerhandelaars (vgl. hiervoren 69, 76, 81, 91).

108) Krom [2], 396-397 naast 140; Schrieke, Prolegomena, 102 e.v., vgl. 120, 124 e.v., 151 (Schrieke's voorstelling komt niet geheel overeen met die van Becker, Klio IX, 1909, 216-218); Moreland, Akbar, 198, 199, 245.

109) Vgl. Schrieke, Prolegomena, 144-146.

110) Vgl. Rouffaer, Bijdr. Kon. Inst. VI: 6 (1899), 122-123, 134 en nt 1, 192-193, vgl. 192 nt 31; Krom [2], 458; Fruin-Mees, Geschiedenis van Java [2] II, 2, 5 en nt 3, 6 en nt 1, 9, 10, 18, 21, 28; Schrieke, Tijdschr. Bat. Gen., 58 (1919), 424-428; dez. Prolegomena, 114 e.v., 129, 136, 140 e.v., 154, 159, 202, 204 [dat het houden van slavenlijfwachten (verg. hiervoren noot 76) een blijk van „impopulariteit" zou zijn, is een wel ietwat scheeve en arme voorstelling].

111) Vgl. Schrieke, Prolegomena, 203.

112) Daarom lijkt mij de tegenstelling die Gonggrijp ziet: „.....het gevolg van de economische belangentegenstelling tusschen heerschende klassen, n.l. die der agrarische Hindoe-Javaansche rijken en die in de meer op handel gegrondveste Moslimsche rijkjes" (Schets, 23-24) maar één moment en geenszins een blijvend; de aspiraties van de „strandregenten", van de om de macht rivaliseerende moslimsche javaansche adelsgeslachten, waren even „agrarisch" als die der heerschende prebendale ambtenaren van het Hindoe-Javaansche rijk. In laatste instantie beslist hier weder de juiste historische oriënteering van de categorie „handel" (vgl. hiervoren pag. 116-117 en noot 41 hierboven). Krom [2], 451, wijst op het mogelijk verband van den moslimschen priestervorst Soenan Giri, met een Hindoe-Javaanschen vorst Girindrawarddhana. Hieraan kan nog toegevoegd worden, dat in den kring van den priestervorst van Giri nog in 1680 een „Ady Patty Toemappel" schoonzoon van den Panembahan, voorkomt (zie De Jonge, Opkomst VII, 307).

Bij de vestiging van de macht van Mataram worden de zelfstandige Javaansche adelsgeslachten uit het bewind gestooten en creaturen van den vorst van Mataram in hun plaats gesteld: Dit geslacht [n.l. van Senapati] is zoo verde gecomen, dat meest alle de coningen van Java t' ondergebracht, uytgeroeyt ende andere stadthouders van cleyne afcomste in haere plaetse gestelt hebben; — (Colenbrander-Coen IV, 600). Vgl. hiervoren, pag. 84 en nt 152.

113) Schrieke, Prolegomena, 110 nt 17, 150; vgl. Fruin-Mees, 6.

114) Het Boeddhisme, de Oud-Indische profetische heilsopenbaringsleer, verloopt spoedig in passieve hiërocratisch-hiërarchische verstarring. Het Boeddhisme dat Z.O. Azië in ruimen omvang gekend heeft, is even exclusief als de Brahmaansche priesterschap, is zaak van geestelijke hoogwaardigheidsbekleeders naast magisch-ritueele exploitatie der groote massa door monniks- en kluizenaarsgroepen.

115) „Mohammedaansche kooplieden uit Voor-Indië, het eeuwenoude spoor hunner Hindoesche landgenooten volgend, vestigden zich tijdelijk of voorgoed in eenige kustplaatsen dezer eilanden. Deze kleine koloniën oefenden de gewone aantrekkingskracht, zelfs op Java, ofschoon hier het Hindoeïsme al eeuwenlang de cultuur beheerschte. Men vergete echter hierbij niet, dat het Hindoeïsme hier niet zoo diepe wortels kon schieten als in zijn vaderland, **waarbuiten het in den regel zich niet verbreidt, en dat de Hindoe-cultuur hare geestelijke verfijning niet mededeelt aan de tot de lagere kasten gerekende massa,** zoodat voor eene groote meerderheid juist onder het Hindoeistische regiem veel aanleiding kan bestaan om in den Islam verlossing te zoeken uit zijn **staat van vernedering.**" Snouck Hurgronje, Nederland en de Islam [2] (1915), 19; ik cursiveer.
De opvatting van Schrieke, die spreekt van de uit Çriwijaya wegtrekkende Javaansche handelaars naar Malaka als van „de uit hun traditioneel milieu gerukte Hindoe-Javaansche handelaars", die dan in Malaka, bij hun poging om daar „een nieuw Hindoeïstisch handelscentrum" te „creëeren", met de „fanatiek-Mohammedaansche Gudjaraten" in aanraking komen en daardoor tot den Islam bekeerd raken (Prolegomena, 110-111, vgl. 126), kan ik niet deelen. Voor „Hindoe-Javaansche handelaars" dient men te lezen: handelaars uit de kuststeden en het achterland van Oost-Java, dat onder een Hindoe-Javaansche dynastie, ambtenarenadel en hiërocratie staat — iets heel anders! Waarin het „Hindoeïstisch-traditioneel milieu" in het roerige internationale Çriwijaya in het bijzonder bestaan mag hebben, zie ik niet. Op het stuk van de tradities der **Javaansche volksgemeenschap** (vgl. nog hiervoren pag. 124 type II) zullen de kleine Javaansche kramerhandelaars (vgl. hiervoren noot 103 op pag. 105) in hun wijken in Malaka (zie Prolegomena, 111-112 en Hoofdstuk IV, §§ XI en XIV, A), onder het gezag van de Javaansche edelen of (en) patriciërs-koopheeren (aldus toch zal men deze „hoofden" [vgl. hiervoren pag. 117] wel moeten beschouwen) wel even sterk en precies eender geaard geweest zijn, in deze moslimsche stad, als in het Hindoe-Sumatraansch-Boeddhistische Çriwijaya.
Evenmin steekhoudend lijkt mij de opmerking van Mevr. Fruin-Mees (met verwijzing naar de diss. Schrieke): dat „wat de Javanen aangaat, die zich vol ondernemingslust en zelfbewustzijn overal in den Archipel heen begaven en daar tal van aan Java onderworpen landen aantroffen — zij moeten voor Mohammed's vurige leer meer gevoeld hebben dan voor het kalmere en meer gelatene Sjiwaïsme en Boeddhisme." (Geschiedenis van Java [2] II, 5). India met zijn Brahmanenmacht kent handelsmacht, ondernemingsgeest en ongebreideld winststreven in alle vormen, tot de denkbaar grootste afmetingen. Vgl. Moreland, Akbar, 249-250; .....Baneanem..... ende zijn die subtijlste ende duertrapste Cooplieden van gheheel Indien..... L.V. II, 1, 42; vgl. 167-168; 2, 63-64; hiervoren, pag. 83. Voor alle economisch streven is, vooral in de hoogere kasten (vgl. hiervoren pag. 81), „het kalmere en meer gelatene Sjiwaïsme" nimmer een beletsel gebleken! De fout van de redeneering schuilt in het verwaarloozen van de sociologische oriënteering der eeredienſten: Çiwaisme en Boeddhisme op Java (vgl. noot 114 hierboven) waren zaken van hiërocratie en bedelmonniken, vormden geen element van eenige Wirtschaftsgesinnung van het volk. Voor het volk, op Java zoo goed als in India, droegen deze Boeddhistische en Çiwaïetische „religieuze virtuozen" (Weber) enkel het charisma van hun magische macht, zoo goed als de latere moslimsche „virtuozen": hadji's, kjahi's enz. De Islam, voorts, kan tot allerhand wereldsche en onwereldsche secten en orden voeren, wier levenshouding en Wirtschaftsgesinnung massief-traditionalistisch en oneconomisch kunnen zijn; de mystiek-pantheïstische vormen waarin juist de Islam in Indonesië zich manifesteerde en zich tot secten organiseerde, gaan juist in de zooeven genoemde richting.
In geheel andere richting dan een missie van handelaars gaat de voorstelling van Rinkes, die het optreden der wali's van Java teekent in dezen zin, dat „groepen van bepaalde personen onder leiding van een of anderen vereerden leermeester..... het initiatief namen tot grondvesting van plaatsen, welke thans veelal nog bestaan en in hun verdere ontwikkeling dikwijls tot belang-

rijken bloei zijn gekomen" — en hun werk van landontginning vergelijkt met dat van de monniken in W. Europa in het begin der Middeleeuwen (Fruin-Mees [2] II, 6 en nt 3). Economisch heeft de Islam hier dus een agrarische basis! Mag men hier denken aan perdikan-desa's, op gronden, **uitgegeven door den Javaanschen kuststadadel**, zoo, als de dorpen der vromen in Atjeh? In dat geval zou het een aanwijzing te meer zijn voor de macht van den Javaanschen adel en de subalterne positie van de moslimsche missie.

Het vraagstuk van de sociologie van den Indonesischen Islam dier eerste tijden verdient nader onderzoek!

116) Eeuwenlang zijn moslims door Indonesië getrokken en hebben in de havens en aan den wal verbleven, zonder noemenswaarden zendingsinvloed! Eerst tegen het eind der 13e eeuw gaat een golf van proselytisme (of dient men de afmetingen van die missie veel kleiner, die der politieke gebeurtenissen hiervoren (pag. 135-136) weergegeven, veel grooter voor te stellen?) van Goedjarat uit. De motieven voor deze historische gebeurtenis zijn nog niet duidelijk aangegeven. Was het een concurrentiezucht, opgewekt door de verschijning van de Christelijke missie in Azië, onder de schutse der Mongoolsche rijken? (vgl. hiervoren, pag. 134, 57, 2-3.)

117) Considereert doch, hoe de Portugiesen haer conquesten gedaen ende haer plaetsen gepeupleert hebben, item in wat manieren de Mooren haer Moorsdom in de landen van Indien gedrongen ende haeren staet vermeerderen ende verrijckt hebben. 't Is principaelijck geschiet, na wy verstaen, met de vergaderinge van volck, soo die van haere vyanden becomen als met gelt gecocht hebben. Hiermede hebben sy principalijck haeren staet gevest, ... (1622). Colenbrander-Coen III, 177.

118) Vgl. Rouffaer, Bijdr. Kon. Inst. 77, 1921, 123-124.

119) Vgl. nog Moreland, Aurangzeb, 73-74.

Hoofdstuk IV.

PORTUGAL, DE N.W. EUROPEESCHE VAART; EENIGE AANTEEKENINGEN BETREFFENDE DEN HANDEL IN INDONESIE OMSTREEKS 1600; DE HANDELSWEG.

I

Als de Portugeesche schepen onder Vasco da Gama voor Melinde liggen (1498) en de vorst van Melinde aan de Europeesche zeevaarders een moslimschen loods, uit Goedjarat afkomstig, voor de vaart naar Calicut heeft verschaft, toont Da Gama dezen, aan boord gekomen, zijn astronomische instrumenten, waaronder de astrolabium's van hout en metaal: Le Maure ne manifesta aucun étonnement de voir de tels instruments.[1]) Dit voorval is teekenend voor de geheele positie van de nieuwgekomen Europeesche zeevaart in de Aziatische wateren. De Portugeesche schepen komen na de vaart door de onherbergzame zeeën rond Z. Afrika in gebieden waar een samenstel van handel, scheepvaart en gezag bestaat, even-waardig aan de Europeesche vormen.[2]) Een handel in alle denkbare hoogwaardige kwaliteitsproducten, gedragen door een uiterst volkrijk verkeer van handelaars; koopheeren en havenvorsten, beschikkend over rijkdomsmacht als de Europeesche handelsheeren en vorsten; vormen van politiek kapitalisme, in afmetingen, minstens even groot en waarschijnlijk grooter dan die van Z. Europa; scheepvaart met bodems waarvan vele meer dragen dan de ter Europeesche koopvaardij gebruikte. In deze wereld vestigen de Portugeezen een koloniaal rijk door de verovering van de voornaamste strategische punten op den Aziatischen scheepsweg: een zwak imperium [3]), dat zich niettemin een eeuw met groote kracht kan handhaven. Het Portugeesche koloniale regiem, met en op oorlog, dwang en geweld gevestigd, beteekent economisch op geen enkel punt eenig stadium van „hoogere ontwikkeling" voor den Aziatischen handel. Het samenstel van dien handel blijft bestaan [4]), hoezeer ook door de losbrekende geloofsoorlogen tusschen moslims en Christenen gehavend. Quantitatief

ondergaat het verkeer in deze periode geen noemenswaardige vermeerdering.[5]) De economisch-commercieele vormen van het Portugeesche koloniale regiem zijn dezelfde als die van den Aziatischen handel en het Oostersch gezag. Een eigenhandel van het gouvernement, in betrekkelijk kleinen omvang gedreven [6]); alle verdere gezagsoefening bestaand in de verzekering van de financieel-fiscale exploitatie van handel, scheepvaart en havenverkeer.[7]). De hoogere ambtenaren en geestelijke hoogwaardigheidsbekleeders worden uit den Portugeeschen adel gerecruteerd; de exploitatie der ambten, de economische hanteering van het koloniaal regiem, is dan ook feodaal, niet: burgerlijk-commercieel.[8]) Verpachting der inkomsten op groote schaal doet de exploitatie in feite overgaan op de Indische en Perzisch-moslimsche koopheeren en rijken. De gewone Portugeesche „vrijburgers" (om den Compagniesterm te gebruiken) oefenen hun handwerkshandel, schipperij en ambachten naast, tusschen en tezamen met die der Aziaten uit.[9]) Een bloedsmenging op groote schaal treedt op.

Aldus brengt het Portugeesche koloniaal regiem geen enkel nieuw economisch element in het verkeer van Z. Azië. De figuren van politiek-economische dominatie, de monopolies, de financieele exploitatie, de „fiscalizeering" van het gezag, zijn alle afkomstig uit de Kalifaten en Byzantium, naar Portugal overgebracht (en meestentijds gedragen?) door Joden en Italianen.[10]) Het politiek-militair gezag der Portugeezen maakt hun toepassing op groote schaal in Azië thans mogelijk. *Deze militaire superioriteit is het eenige wat de Portugeezen als nieuw en Europeesch element overzee brengen* (vgl. hiervoren pag. 59). Dit doet de Portugeesche periode, al is zij de eerste der Europeesch-koloniale, die sedert over het lot van Azië gaan beschikken, gescheiden blijven van de tweede, volgende: die der Hollandsch-Zeeuwsche en Engelsche overzeevaart en koloniale vestiging, en doet haar naar geest en vormen behooren bij de voorafgaande tijden, die van den Aziatischen handel. Het Portugeesche regiem strekt enkel tot extensieven roofbouw op het bestaande samenstel van scheepvaart en handel. De volgende periode zal (op den duur) een nieuw stelsel van vreemdelingenhandel en vreemdelingenvaart organiseeren, zal de scherpe koloniale verhoudingen in het leven roepen, zal in Europa — zij het ook niet als direct gevolg van dit koloniaal stelsel, eerder als een gesteunde, parallelle werking, op den duur — nieuwe economische vormen doen ontstaan. Niet Lissabon en Sevilla, maar Amsterdam, Middelburg, Enkhuizen en oud-Londen zijn onder de voorbereiders van den nieuwen tijd (vgl. § II van Hoofdstuk I en § I van Hoofdstuk II).

II

De hoofdtrekken van het Portugeesche bewind zijn hiervoren vluchtig weergegeven. De opzet van deze studie was om uit de Portugeesche bronnen het beeld van den internationalen Aziatischen handel en den handelsweg te schetsen, om dan het verkregen materiaal te vergelijken met de gegevens, welke de literatuur van en over de eerste scheepstochten en den eersten tijd der N.W. Europeesche handelscompagnieën leveren kon. Door omstandigheden van tijd is aan dezen opzet te kort gedaan. Het onderzoek der Portugeesche bronnen is achterwege gebleven; uit eenzelfden hoofde is ook het onderzoek der Hollandsch-Zeeuwsch-Engelsche vaarten en vestigingen slechts fragmentarisch gebleven. Een aantal gedrukte stukken is hiervoor doorgenomen: in hoofdzaak die der Eerste Schipvaart, de serie van de Jonge's en Tiele-Heeres' uitgaven alsmede de Coen-uitgave van Colenbrander. Het hieronder medegedeelde zal dus op alle punten kunnen en moeten worden aangevuld uit de studies op het gebied der koloniale- en missiegeschiedenis en vooral uit het nog ongedrukte materiaal der Compagniesstukken (Rijksarchief); uit dit laatste vooral zal het hier beneden geteekende beeld op elk punt in wel tienvoudige mate verrijkt kunnen worden.[11])

Het voornaamste ten aanzien van dit hoofdstuk is echter of de gevolgde methode van verzamelen en gebruik der gegevens goedkeuring verkrijgen kan en de mogelijkheid wordt erkend om, in zoodanige richting verder werkend (en hierbij zal zulk onderzoek in de eerste plaats zich tot de Portugeesche stukken moeten richten) meer te bereiken. Het gebruikte materiaal is tot nu toe vooral gebezigd voor de nationale, koloniale geschiedenis. Het heeft echter een tweede zijde: de koloniale geschiedenis toch is een samenstel van gebeurtenissen in de rijke en bewogen wereld van het Verre Oosten; voor de koloniale geschiedenis is deze wereld slechts tegenspeler en achtergrond; in den loop van den tijd, met de wording der W.-Europeesche wereldmacht en de consolideering van het moderne kapitalisme, wijkt deze wereld van het Oosten steeds verder terug en verzwakt haar kracht meer en meer (vgl. hiervoren, Inleiding, pag. 3-4 en noot 25 van Hoofdstuk III). De mogelijkheid bestaat nu om uit de oudere gegevens dier koloniale geschiedenis het beeld van die wereld van het Oosten bij fragmenten (vgl. hiervoren, pag. 24-25) te reconstrueeren, ten bate van de algemeene zoowel als van de economische geschiedenis. Werk, dat, naar het mij voorkomt, even belangrijk is als dat der koloniale geschiedenis.

Uit den aard der zaak betreft het verkregen materiaal voor alles de

commercieel-economische verhoudingen. Voor Indonesië is hier thans een aantal fragmenten samengebracht, welke dienen om het in de beide voorgaande hoofdstukken medegedeelde nader te belichten en aan te vullen met eenig cijfermateriaal, dat, hoe onvolledig ook, de in die hoofdstukken naar voren gebrachte stellingen een vasteren, concreteren grondslag geeft. Eerst bij grooter rijkdom van gegevens zal het mogelijk zijn, den in de Inleiding gestelden eisch (hiervoren, pag. 4): de plaats van de geschiedenis van den Aziatischen scheepsweg te wijzen in het algemeen verloop der economische geschiedenis, ten volle na te komen. Dit werk ondernemend zal men zich bewegen op het gebied der werkelijk algemeene, menschheidsgeschiedenis. Welke methodologische eischen in dit verband voor het gebruik der historische categorieën zich voordoen, werd reeds in het eerste hoofdstuk kort aangegeven.

III

Het algemeene beeld van den handel in Indonesië omstreeks 1600 is reeds meermalen weergegeven, zoodat hier slechts weinig daarover behoeft te worden gezegd. Rustpunt voor het transitoverkeer (zonder nadere aanduiding is deze term gevaarlijk: vgl. hiervoren noot 24 op pag. 94-95) is Indonesië tevens doel van den handel.[12]) Vanuit de Indische havens en de moslimsche rijken bewesten komen Indische en Burmeesche scheepvaart en handel met den reizenden handel van uit de Perzische, Arabische en Turksche steden (vgl. hiervoren pag. 134) tot in het Verre Oosten. Vanuit de Zuid-Chineesche havens, in deze periode voornamelijk vanuit Tsjwang-tsjou (Chincheo, Chincheu, Zaitoen; vgl. hiervoren, pag. 86 en nt 162) richt zich de jonkenvaart met de handelaars en uitzwermende emigranten (vgl. hiervoren pag. 124 onder I) naar de Achter-Indische en de Indonesische kusten en havens. De waren van Indonesië: kruidnagelen, muskaatnoten, foelie, peper, sandel- en sappanhout, goud, edelgesteenten, drogerijen en medicinale waren, rariteiten (als vogels, schildpadschaal, enz.), tin, worden naar het Noorden en Westen afgescheept, verhandeld tegen de Indische en Perzische textielgoederen, slaven, geld en muntmateriaal; tegen de Chineesche goederen: zijde, en zijden stoffen, porcelein, lakwerken, koperwerk, papier, medicinale waren, suiker, handwerksluxewaren — van welke Chineesche goederen het belangrijkste deel vanaf de Indonesische stapelhavens naar het Westen wordt afgevoerd. De vaart der Maleische en Javaansche havens voert de Indonesische goederen op de stapelplaatsen aan; de vreemdelingen voeren daarnaast hun eigen

handel en handelsvaart langs de Indonesische havens. Een uitgebreide victualievaart vanuit de Javaansche havens zoowel Oostwaarts als Westwaarts in Indonesië wordt met de zooeven vermelde stapelvaart verbonden. De schaarsche Japansche vaart (sedert wanneer?) strekt meest niet verder dan de havens van de Bocht van Siam. Even schaarsch is de vaart van Siam, door koninklijk monopolie gereguleerd, naar Indonesië.

De halfjaarlijksche winden beheerschen alle scheepsbeweging en allen handel. De W.-N. Westenwinden voeren de Indische en Chineesche schepen naar Indonesië; voeren daar de Indonesische schepen naar de specerij- en sandelhouteilanden; de verdere tijd van den heerschenden wind bepaalt den termijn van den handel; de keerende winden beëindigen den handel en richten de vaart op den terugtocht.

Het beeld van handel en scheepvaart omstreeks 1600 is niet het „ongeschonden" beeld van de oude Aziatische vaart. De Portugeezen grijpen thans in dien handel in: rechtstreeksch verkeer van India via Malaka op China en Japan; afvoer van een deel der specerijen; aanvoer van een deel der Indische textielgoederen. Dit alles is grootendeels koninklijke monopolievaart, waarnaast de schipperij der Portugeesche Merchant-adventurers treedt. In Oost-Azië zijn de veranderingen grooter: door de Spaansche vestiging op de Philippijnen en de zilveraanvoer van Mexico (Acapulco), is een geheel nieuwe, machtige handel der Chineezen op Manila ontstaan [13]), en richt zich ook de Japansche handel derwaarts. Dit geheele verkeer is een nieuwe schepping. Voor het verdere is het geraamte van het oude blijven bestaan. Het Portugeesche bewind heeft dit verkeer ten deele verdrongen doch grootendeels in stand gelaten; het heeft dit verkeer niet gestimuleerd.[14]). Veel ingrijpender zijn de gevolgen van de Hollandsch-Zeeuwsche en Engelsche tochten naar Azië. Thans raakt het geraamte van den ouden handel zwaar ontzet. De oorlog tusschen Spanje en Portugal en de Republiek der Zeven Provinciën, naar Azië overgebracht, treft den „Moorschen" zoowel als den Chineeschen handel met slag op slag, waar zij telkenmale voorwerp van roof en represaille worden. De verovering der specerij-eilanden door de V.O.C. legt een heelen tak van verkeer stil en desorganiseert daardoor den geheelen Aziatischen handel.[15]) De verwoede concurrentiestrijd op de peperplaatsen licht deze markten uit de voegen en drijft de prijzen sterk omhoog. Ook de handelscompagnieën occupeeren een deel van den Aziatischen handel.[15]) Openlijke oorlog, kaapvaart en blokkade treffen door de hoogere Europeesche militaire techniek

zwaar. De godsdienstoorlog, welke reeds door de vestiging der Portugeezen tusschen Islam en Katholicisme uitbrak, wordt thans een driehoeksstrijd tusschen deze beiden en het Calvinisme. Dit alles dient in aanmerking genomen bij de beoordeeling der gegevens over den Aziatischen handel van Eerste Schipvaart en V.O.C.. Om deze reden zullen de oudere Portugeesche gegevens (vgl. § II) te dezen waardevoller zijn.

IV

De specerijen, nagelen, noten en foelie, worden gewonnen op de kleine, verspreid liggende eilanden en kusten van de Molukken, Ambon en Ceram (nagelen) en de Bandagroep (noten en foelie). De nagelen leveren één oogst per jaar met ongeveer om de drie jaar een groot gewas. De noten leveren drie maal per jaar hun oogst.[16])

De nagelopbrengst der Molukken wordt hier gesteld op 3000 bahar [17]), gemiddeld per jaar.[18]) De opbrengst van Ambon op 1100 bahar.[19]) De jaarlijksche oogstaflevering der Banda-eilanden op 2500 + 600 + 400 sockels foelie (gerekend à 113 pond) en 2825 + 678 + 452 bahar noten.[20]) Te samen genomen bedraagt de jaarlijksche specerijenafvoer, in scheepslasten (van 3000 pond) omgerekend: 1339 last.

De totale jaarlijksche afzet aan specerijen in Europa wordt door de V.O.C. in 1621 geschat op:

1400 quartelen nagelen van 350 pond (490.000 pond)
1000 quartelen noten van 450 pond (450.000 pond)
600 quartelen foelie van 300 pond (180.000 pond).[21])

De Indische afzet, d.w.z. de afzet in China (Patani, Siam), India, Perzië en Arabië (Aden-Mokka) wordt door Coen begroot op:

286 à 429 quartelen nagelen (100—150.000 pond)
444 quartelen noten (200.000 pond)
100 quartelen foelie (30.000 pond).[22])

Vast staat, dat de marktpolitiek der V.O.C. ten aanzien van den Aziatischen handel-in-eigen-beheer haar doeleinden uiterst eng stelt. Vast staat ook, dat de Indische specerijaanvoer door hetgeen door de Portugeesche en Indisch-Indonesische interlopers wordt vervoerd en in de Westerkwartieren ter markt gebracht, grooter is dan die van de V.O.C. enkel. Men moet derhalve het bedrag van den Indischen afzet verhoogen, reken minstens met $^1/_3$.

De verhouding van de afname van specerijen van Europa tot India en het Nabije en Verre Oosten staat alsdan als ongeveer 2 : 1. De

hand over hand toenemende rijkdommen van Europa, door den toevoer van edel metaal uit Amerika, de winsten van den Oosterschen handel, de uitbreiding van het vroegkapitalisme eenerzijds, —, de verarming der Kalifaten onder de militaire dictaturen, de zware strijd met de christelijke nationale staten van Europa (Habsburg!), het breken van het monopolie van den moslimschen tusschenhandel der Kalifaten [23]) anderzijds, bewerken deze verdeeling van den specerijenafzet. Het komt mij voor, dat men het totaal verbruik der specerijen voor de voorgaande periode (voor de moslimsche wereld ten tijde van den bloei der Kalifaten, zie hiervoren Hoofdstuk I, § V en Hoofdstuk II, § X) hooger stellen moet, verhoogen met minstens $^1/_3$, en de verdeeling van den afzet voor de Kalifaten tegenover Europa (vgl. hiervoren Inleiding, pag. 2) rekenen in reden van 3 : 1. De totale specerijconsumptie worde dan gesteld op rond 2.200.000 pond, d.w.z. in verscheping op 740 last. Deze berekening is aan den lagen kant! Rekening houdend met het verlies van varende ladingen, het tempo van den handel, den afstand van den scheepsweg en de voorraadvorming op de stapelplaatsen, sluit dit cijfer zich op redelijke wijze aan bij de boven gegeven schatting van de jaarlijksche Indonesische specerijenafscheep.

V

Ten aanzien van de peper komt mij voor dat de verscheping uit Indonesië voornamelijk naar China plaats heeft. India levert de peper uit eigen land voor de verscheping westwaarts. Vóór de Hollandsch-Zeeuwsch-Engelsche vaarten zal de Indonesische peper welke rechtstreeks naar het Westen vervoerd werd slechts een kleine hoeveelheid hebben uitgemaakt: immers ook de Portugeesche peperafscheep betreft voornamelijk peper van de Malabaarsche kusthavens. Voor China zal de Indonesische peper marktwaar geworden zijn sedert de Chineesche vaart zich van India terugtrekt (vgl. hiervoren, pag. 88-89) en den stapel van den handel in de Indonesische havens vestigt.[24])

De totale Europeesche afzet van peper wordt in 1621 door de V.O.C. begroot op 20.000 balen [25]), uitmakend (balen van 350 pond): 58.000 pikoel of 116.000 zak [26]) d.i. ongeveer 2333 last. De Portugeesche aanvoer vormt hiervan nog $^1/_5$ gedeelte: 4000 balen. Wat de Indonesische peper betreft: de cijfers van omstreeks 1600 moeten geacht worden vèr boven het normale te liggen; eenerzijds neemt de Indische handel, welke van de Malabaarhavens wegtrekt een deel der Indonesische peper af; anderzijds jaagt de ongeregelde concurrentie

der Portugeezen, Nederlanders en Engelschen (voorts Franschen en Denen) de aanvoeren op de onderling geïsoleerde markten sterk omhoog.[27]). Alsdan worden de volgende cijfers gegeven: aanvoer in de havens ter Oostkust van Sumatra per jaar 45.000 zak; ter Westkust: 50.000 zak; in de N. Maleische havens: 10.000 zak; in Banten: 50.000 zak; totaal: 155.000 zak.[28]) In de 15e en 16e eeuw zal de Chineesche handel de eenige afnemer zijn. Deze Chineesche peperafvoer meen ik op ten hoogste 50.000 zak per jaar te mogen stellen[29]); de totale peperoogst van Indonesië op 60.000 zak, d.i. 1200 last. Een zoodanige schatting is aan den hoogen kant!

Peper komt ter markt van de Sumatraansche hoogvlakte in de havens ter West- en ter Oostkust (Silebar, Indrapoera, Priaman; Djambi, Inderagiri, Kampar), van West-Java in Banten; in de N. Maleische havens (Patani, Ligor, Sengora); de (Sumatraansche; enkel Sumatraansche? vgl. Rouffaer, Bijdr. Kon. Inst. 77, 1921, 137 nt 4) peper komt voorts ter markt in de N. Javaansche havens (Djapara, Gresik) alsmede in Atjeh.

VI

De afscheep van sandelhout, naast de peper het voornaamste artikel der Chineesche vaart, wordt begroot op 3000-4000 pikoel per jaar, d.i. dus 120-160 last.[30])

Wat de verdere goederen, in § III genoemd, betreft: de hoeveelheden die de V.O.C. ter markt brengen kan (en zulks gelde als richtingwijzer) aan drogerijen en medicinale waren zijn klein: 50.000—60.000 pond kamfer per jaar; 6,8—10.000 pond benzoë; 30—40.000 pond curcuma; 40—50.000 pond radix China.[31]) Neemt men voor deze en dergelijke goederen de voet van vergelijking die hiervoren (§ IV) voor den afzet in de Kalifaten en in India ten opzichte van 17e eeuwsch Europa werd opgezet, dan kan de totale verscheping op niet hooger dan enkele tientallen last gesteld worden.

VII

De jaarlijksche aanvoer van ruwe zijde te Banten bedraagt 300—400 pikoel[32]). De Portugeesche en Spaansche handel over Malaka en Manila voeren mede belangrijke hoeveelheden af (vgl. § III), ter voorziening van de Westerkwartieren zoowel als van Europa. In verband hiermede lijkt mij, dat de oude Chineesche aanvoer, welke alleen door den Indisch-Perzisch-Arabischen handel naar het Westen werd verscheept, op 1500-2000 pikoel[33]) d.i. 80 last, te stellen is.

De zijden lakens (damast, satijn) worden door de V.O.C. (vgl. het in de vorige § opgemerkte) met enkele duizenden stuks betrokken.[34]) De oude aanvoer stelle men op 10-20.000 stuks.

Enkele gegevens van den porceleinaanvoer zijn bekend. In 1620 vraagt de V.O.C. toezending van: „4000 dobbele boterschotels, 12000 stucx enckelde boterschotels, 12000 fruytschaelen, 3000 halve fruytschaelen, 4000 cameelscoppen, 4000 halve cameelscoppen, 500 van de grootste schotelen, 2000 een slach cleynder, 4000 een slach noch cleynder, 1000 clapmutsen, 2000 halve clapmutsen, 8000 sauchieren, 8000 tafelborden." In 1622: „400 st. schotelen van de grootste sortering, 2000 st. een slach cleender, 4000 noch een slach cleender, 4000 dubbelde boterschotelen, 25000 enckelde boterschotelen, 9000 fruytschalen, 3000 halve fruytschalen, 8000 cameelscoppen met opstaende canten, 1000 clapmutsen, 2000 halve clapmutsen, 8000 sauchieren, 5000 tafelborden."[35]) Vergeleken met eenig modern cijfer is deze aanvoer nietig. Als overzeesche export van een hoogwaardig kwaliteitsproduct in het kader van den tijd is zij belangrijk en wijst op de hoogontwikkelde porceleinmanufactuur in China.[36]) Rekening houdend met de overige aankoopen stelle men het totaal aan porcelein dat de oude aziatische handel opnam op 6 à 7000 corge's.

Wat de overige goederen van den Chineeschen handel betreft: suiker, kandij, gember, muskus, radix China, amber, enkele metalen, de lakwerken en verdere „curieusheeden": dit alles wordt verhandeld met de kleine maat, aangevoerd in kleine hoeveelheden (zie § XIV, A), wat in het bijzonder voor de handwerksgoederen door den aard der productie overzee mede wordt bepaald.

VIII.

De voornaamste handelswaar, welke de Indische handel naar het Oosten voert om tegen Indonesische goederen om te zetten, vormen de katoenen lijnwaden van Coromandel en Goedjerat. Hiervoren noot 59 op pag. 45 en noot 143 op pag. 109) werd reeds gewezen op de organisatie-vormen van deze „internationale exportindustrie". In dit verband enkele aanteekeningen betreffende de „massa-export".

In 1619 begroot de V.O.C. haar jaarlijkschen afzet in Indonesië aan Coromandel-kleeden op 3650 corge's.[37]) Rekent men dat in 1619 de V.O.C. ¼ van den totalen Coromandelschen kleedenhandel in handen heeft (⅜ aan de Portugeezen, ⅜ aan den „Moorschen" handel), dan wordt de totale afzet van katoenen lijnwaden van Coromandel in Indonesië ongeveer 14.000 corge's, d.i. 280.000 stuks. De „Informatie

van diversche landen en eylanden gelegen naer Oost-Indien om aldaer bequaemelick te handelen ende wat coopmanschap daer valt en daer best getrocken is"[38]), geeft advies (het stuk dateert van 1603) tot een totalen aankoop van 1832 corge's Coromandel- en 466 corge's Goedjeratsche kleeden; bij een aantal sorteeringen ontbreekt het advies: naar verhouding dit aanvullend stelle men den totalen aankoop op 2500 corge's. Rekent men, dat in 1603 de Hollandsch-Zeeuwsche handel ⅛ van den geheelen kleedenhandel beslaat, dan zou voor Indonesië een totale afzet per jaar aan katoenen lijnwaden komen van 20.000 corge's, d.i. 400.000 stuks.[39])

De Perzische aanvoer (tapijten en lichte textielen) [40]), alsmede de Chineesche lijnwaden [41]) leggen daarnaast geen gewicht van belang in de schaal; de afzet van Javaansche en Balische katoenen kleeden kan op enkele honderden corge's ten hoogste begroot worden.

IX

De vaart vanuit de Maleische en Javaansche havens op de stapelplaatsen van den internationalen handel voert daar de specerijen aan, en de Indische lijnwaden en Chineesche waren af, en voorziet voorts de specerijeilanden in het Oosten en de havens in het Westen: Banten, Malaka, de verdere Maleische havens ter Oost- en Westkust van Sumatra en Malaya van rijst (en slaven). Naast rijst en zout vervoert deze voornamelijk Javaansche victualievaart [42]) voorts (grove) suiker, klappers en klapperolie, look, uien en Javaansche kleeden. „Ettelycke hondert joncken"[43]) gaan ter victualievaart. Omtrent deze vaart op Malaka bestaan enkele cijfers: de Remonstrantie van de ghelegenheyt van den Mattaramsche Keyser van Java, ende van de Negotie die tot Japara soude cunnen ghedaen worden (1615), van Balthazar van Eyndhoven [44]) zegt dat jaarlijks 50 jonken van Djapara naar Malaka varen; daarnaast treedt dan de vaart naar Djambi, Djohor, Pahang enz. In 1617 bericht men van 120 Javaansche jonken met rijst voor Malaka.[45]) Men stelle het totaal dezer vaart voor het Westen op 200 jonken, van gemiddeld 50 last.[46]) De voorziening der specerijeilanden met victualie is een interessant geval van overzeesche voedselvoorziening op langen afstand (vgl. hiervoren, pag. 70 en noot 83 op pag. 102-103). De bevolking van Banda telt vóór 1621 ongeveer 15.000 zielen [47]); die van Ambon en de Molukken te dezen tijde 150.000.[48]). Sago is het hoofdvoedsel voor deze bevolkingsgroepen, daarnaast (Ambon en Molukken) de opbrengst van hun ladangbouw: knollen, aardvruchten en rijst. Dan voorts de importrijst. Stelt men een

volledig rijstrantsoen voor Indonesiërs op 36 pond per maand [49]) en rekent men dat op Banda $^2/_3$ der bevolking een rijstrantsoen van 12 pond per maand heeft (de vele slaven en de arme vrije boeren zullen wel in hoofdzaak, zoo niet geheel, op sago- en vischvoeding aangewezen zijn), dan is jaarlijks voor Banda benoodigd 1.440.000 pond. Stelt men dat op Ambon en in de Molukken $^1/_3$ der bevolking 18 pond rijst per maand per hoofd verbruiken kan (sago; eigen landbouw; veel slaven!) dan is het verbruik hier groot 10.800.000 pond, tezamen 12.240.000 pond, d.i. 4080 last [50]), d.w.z. bij een aanvoer met ladingen van 30 last ongeveer 140 jonken.

De totale Javaansche victualievaart in Indonesië betreft dus een uitvoer van ongeveer 14.000 last rijst [51]) en een scheepsbeweging van ongeveer 350 jonken van 30-50 last, als gemiddelde scheepsgrootte genomen.[52])

X

In de voorgaande § is reeds overgegaan van de beschouwing der goederen- tot die der scheepsbeweging. Bezie men die thans nader en in verband met de eerstgenoemde. Uit de vorengegeven schattingen blijkt, dat slechts één product eenigermate massavervoer ondergaat: rijst; doch in een totale hoeveelheid, welke voor de moderne capaciteit van massavervoer slechts van geringe beteekenis is. Geen van de goederen: specerijen, peper, drogerijen, katoenen lijnwaden, porcelein, verdere handwerksgoederen, zijde, bereikt in het vervoer een cijfer dat boven een kleine hoeveelheid van verplaatste waren uitgaat.

Moreland stelt de capaciteit van de Portugeesche vaart in het jaarlijksch verkeer van India naar China en Japan op 3000 tun's d.i. 1500 last [53]), die van dat naar de Groote Oost op 500 last [54]); de capaciteit van de vaart op Pegoe op 2500 last; van de Indische vaart van Coromandel op 5000 last; van die op Atjeh op 1500 last; die van de Chineesche vaart op Banten op 1000 last.[55])

De grootte van de Indische handelsschepen is gemiddeld 100 last [56]) — men rekene hier, in verband met Moreland's eigen aanwijzing, 70 à 80 last. Wat dus voor de vaart op Atjeh zou beteekenen 20 schepen.[57]) Van de 67 schepen (die volgens deze schatting de capaciteit zouden uitmaken) van Coromandel is een deel in de vaart naar de Westerkwartieren, een deel naar Bengalen en Pegoe; waarschijnlijk zijn 30 à 40 schepen (hoogstens!) in de vaart naar Indonesië.[58]) Van Pegoe naar Banten komt jaarlijks één schip.[59]) Van China komen jaarlijks — in de tijden van vrede — gemiddeld 18 à 20 jonken naar Manila en de

W. en Z. havens van Indonesië.[60]) De nieuwe Manila-vaart uitschakelend (vgl. hiervoren, § III) kan men de oude Chineesche vaart rekenen op 8 à 10 schepen, groot vaartuig, van 100-200 last.[61]) De scheepsbeweging in Indonesië, samenhangend met de specerij-, slaven- en victualievaart werd hiervoren (§ IX) becijferd op ongeveer 350 jonken middelgroot vaartuig. Bij deze vaart voegen zich dan nog de kleine kustvaart en de visscherijen.

De Indische vaart heeft een deel van haar vervoer moeten afstaan aan de Portugeesche; evenzoo de Indonesische. Voegt men deze tonnemaat toe aan de Aziatische vaart en rekent men het aantal schepen waarover zij verdeeld is grooter dan de repartieering strikt zou uitwijzen (de Portugeesche vaart is gecentralizeerde koningsvaart, het Indische scheepsbezit daarentegen zal meer verspreid zijn over Indische grooten en koopheeren en hun compagnieschappen; ook van schippers- en kramercorporaties? vgl. hiervoren, pag. 89) — dan dient een 50 tal schepen, naar hooge schatting, toegevoegd te worden; aan de Indonesische vaart een 10-tal schepen.

De internationale handel, „wereldhandel", in Z.O. Azië wordt dus — naar een hooge schatting, ongerekend verliezen van navigatie, zeeroof, of het anderszins uit de vaart geraken — gedreven met een „groote vaart" [62]) *van in het totaal 480 schepen, groot en middelgroot vaartuig. De scheepsbeweging die Indonesië verbindt met China en West Azië omvat ongeveer 115 schepen. Deze cijfers geven den stand van dien handel weer op het hoogste niveau dat hij als zelfstandige „autonoom-aziatische" handel bereikte: in de 15e en 16e eeuw.*

XI

Naast de scheepvaart thans de handel. Het hiervoren steeds weer gereleveerde kenmerk van den handel is de volkrijkheid, de menigten handelaars, de kolonies van kooplieden in den vreemde, de vestigingen der vreemde „naties", de afzonderlijke stadswijken, de fondaco's, de woelige handel in de koopmansbuurten:

> Die Heydensche Indianen die binnen Goa woonen zijn veel rijcke ende treffelijcke Cooplieden en dryven groote handelinghe; Daer is een straet die alleenlijck vol winckels staet van dese Heydensche Indianen, die niet alleen en vercoopen alle Zyden, Satynen, Damasten ende curieusheyt van Porseleynen van Chinen en ander weghen: maer alle waren van Fluweelen ende Zyde, Satynen en diergelijcken van Portugael [63]), dat zy alles op coopen door hare Makelaren [64]) int gros en weder int cleijn en byde ellen vercoopen,

daer zy wonder behendigh in zijn, en uijter natueren subtijl toe; Daer zijnder ander in de selfde straet aen d'ander zyde [65]) die hebben veijl alderley soorten van Lywaet ende ghemaeckte Hemden en cleeren, een yegelijck zijn gadinghe, soo voor Slaven als voor Portugesen, in summa van alle Snuijsterye datmen mach versieren; daer is een ander straet, daer woonen die Heydenen, die vercoopen allerhande soorten van vrouwen doecken, ende ander dier ghelijcke waren, en duysentderley manieren van doecken....; noch isser een straet daer die Benjanes van Cambajen woonen: en hebben alle waren ende coopmanschappen van Cambajen en alle soorten van edele ghesteenten en weten seer subtylijck alle ghesteenten, Peerlen, ende Coralen, en diergelijcken te booren: ander straten zijnder daer woonen anders niet dan Heydenen die allerhande bedtsteden, stoelen, ende dierghelijcke tuijch drayen; ende seer konstig bedecken met Lack van alle coleuren, dat seer schoon om te sien is, oock bereyden het Lack met alle coleuren alsmen 't begheert; Daer is oock een geheele straet vol Gout ende Silver smeden van Heydenen, die allerhande wercken maken, diesghelijc veel ander ambachten ende Handtwercken, als Coper-smeden, Timmerlieden, ende ander dierghelijcke, die al Heydenen zijn, ende elck haer straten op haer selve hebben; Nu zijnder ander Cooplieden die int gros handelen met allerhande Greynen, Rijs, andere Indiaensche waren ende coopmanschappen, ende met Hout en dierghelijcke;....

Die Stadt heeft oock op alle hoecken vande straten ende veel ander plaatsen wisselaars zitten, die zij Xaraffos [66]) noemen, welcke alle Indiaensche Christenenen zijn; wonder correct ende vast in hare rekeninghe ende 't geldt t' onderscheyden en te kennen, sonder wien men gheen somme van gelt derf ontfangen, om datter veel valsch onder loopt, dat niet moghelijck en is van 't goet te onderscheyden, ten waer met dese Xaraffos die 't met een half oogh weten te kennen.

De Canaras ende Decanijns:.... dese woonen veel in Goa, alwaerse hare woonplaatsen ende winckels hebben, van allerhande Fluweel, Zyde, Satynen, Damasten, dat zy van de Portugesen int gros opcoopen, desghelijcks allerhande catoenen Lywaet, Porseleynen, ende alle waren van Cambayen, China, Bengallen, etc. dat zy ghelijck die voorcoopers op coopen vande Portugesen ende andere natien, ende vercoopen ende slytent weder int cleijn, waer toe hebben hare Makelaars van haer eyghen volck, die alle dinghen op loopen [67]);....

In Malaka alleen wonen 1000 handelaars uit Goedjerat, 3000 à 4000 zijn steeds op reis tusschen de Noordwest-Indische havens en deze Indonesische stapelhaven.[68]) Dan heeft men daar de handelaars van Coromandel, van waaruit de vaart op Indonesië belangrijker is dan die van N.W. India; voorts de verdere vreemdelingen, Perzen, Arabieren, dan de Chineesche vestiging en de stadswijk(-en?) der Indonesische kooplieden (vgl. hiervoren noot 115 op pag. 155; en zie nog Rouffaer, Bijdr. Kon. Instit. 77, 1921, 167, 408-409, 414 nt 3)! 10.000 à 15.000 handelaars te Malaka in den bloeitijd van den stapel zal laag geschat zijn.

Hetzelfde beeld te Banten, een stapelhaven van kleiner formaat (vgl. Rouffaer, Bijdr. Kon. Instit. 77, 1921, 383). „In de stadt is grote frequentatie van veelderhande vreemde natien"[69]): Indiërs van alle kwartieren, lieden van Pegoe en Siam, Perzen, Arabieren, Turken, Chineezen, vreemde Indonesiërs; Maleiers, Ternatanen, Bandaneezen, Bandjareezen, Boegineezen, Makassaren, — elke „natie" heeft haar wijken of voorsteden binnen of buiten de muren.[70])

De specerijvaart voert honderdtallen Indonesische en vreemde kooplieden Oostwaarts: in 1609 zijn op Banda 1500 Javaansche handelaars.[71])

Aldus het beeld in elke haven; langs alle kusten, over de geheele wereld van Indonesië en Z.O. Azië zwermen de handelaars uit, bij tien- en honderdtallen, op de stapelplaatsen bij duizenden te hoop loopend. Doch men bezie naast de cijfers van dezen volkrijken handel die van de scheepsbeweging en de goederenbeweging! De kooplieden komen bij honderdtallen, de schepen in tienmaal kleiner aantal. Slaat men de goederenhoeveelheden om over de handelaars — reken (zéér laag) dat ongeveer 8000 Indische en W.moslimsche handelaars en ongeveer 1000 Chineesche jaarlijks over zee komen — *dan vallen per handelaar enkele pikoels zijde en sandelhout, enkele tientallen stuks (een enkele kist) zijden lakens, enkele corge's porcelein, enkele tientallen zakken peper, enkele bahar's nagelen en noten, enkele sockels foelie. Wat ook voor onnauwkeurigheden in de cijferschattingen der voorgaande §§ schuilen mogen: aan dit algemeene beeld zal weinig kunnen worden veranderd.* De internationale handel van Z.O. Azië is kramerhandwerkshandel. De kooplieden, met hun goederen bij tientallen scheep gaand[72]) op de lange reizen, wier periodiciteit door de halfjaarlijksche winden wordt geregeld, zijn kramerkooplieden met hoogwaardige kwaliteitsproducten.[73]) Zij gaan uit hetzij als zelfstandige kramers (eventueel in compagnieschappen?), hetzij met Com-

menda uitgerust.[74]) De „passieve", geldgevende handel, de eigenlijke „groothandel", berust bij de koopheeren der havensteden, naast wie als geldgevers andere „welgeboren lieden" (vgl. hiervoren pag. 69), edelen, hofgrooten, tempelfunctionarissen, kunnen treden. Men vergelijke met de kramerpakken der reizende handelaars de macht van de koopheeren, die in Masulipatam de katoenen lijnwaden bij duizend corge's tegelijk kunnen leveren [75]), de macht van een koopheer als de Chineesche monopoliehandelaar Simsou (hiervoren, noot 171 op pag. 112), welke 800 pikoel zijde alleen omzet!

De tegenstelling aldus is scherp geformuleerd. De werkelijkheid kent uiteraard gradaties; kooplieden van aanzien en vermogen kunnen zelf handelsreizen uitvoeren [76]); een stelsel van eigen factors, op reizen uitgezonden en (of) in de stapelhavens uitgezet kan naast of in plaats van de Commenda-investeering in den kramerhandel treden.[77]) Dit alles neemt niet weg, *dat omtrent den internationalen, Aziatischen handel langs den grooten scheepsweg mij slechts één conclusie mogelijk lijkt: deze handel is kramerhandwerkshandel van hoogwaardige kwaliteitsproducten.*[78])

XII

Dat deze handel niet een „burgerlijk-commercieel" karakter draagt, werd in de voorgaande hoofdstukken reeds aangegeven. De geldgevers van den handel zijn vaak vorsten, geestelijken en edelen; de koopheeren zelf als popolo grosso, voeren een seigneurialen staat tegenover de massa der popolo minuto van „eigenlijken" handel en ambachten. De vorsten en grooten zelf voorts zijn vaak koopheer, geldschieter, handelaar en scheepsbezitter. Hun handel kan gelegenheidshandel of continu-gedreven handel zijn. Het eerste kan zich uiten in plotselinge marktversperring, opkoop-met-dwang, tijdelijke monopoliseering [79]); het tweede kan zich ontwikkelen in een reeks mogelijkheden van geregelden voorkoop bij aanloopenden handel tot algeheele monopolizeering van den handel en uitoefening van de vaart met eigen scheepsbezit. Het koninklijk scheepvaartmonopolie in Siam werd reeds vermeld (§ III).[80]) De vorst van Atjeh stelt een pepermonopolie in, uit de hem onderhoorige Westkusthavens peper trekkend, eigen geld bestedend en voorkoop van zijn peper tegenover de vrije peper in den handel doorzettend (het lijkt mij niet onmogelijk, dat in dit pepermonopolie een middel van verdediging van den moslimschen Atjehsch-Indischen handel — zie noot 57 op pag. 185 en pag. 82 hiervoren — tegen den Europeeschen vreemdelingenhandel moet

worden gezien; de Goedjeratsch-Arabische afscheep heeft de voorkeur). De koningspeper betreft ¼ à ⅓ van de totaal verhandelde hoeveelheid.[81]) De Mataramsche rijstuitvoer van Djapara wordt een vorstelijk monopolie in handen van de Toemenggoeng's van Kendal en Tegal.[82]) De vorst van Makassar heeft op Banda een „agent" (factor) voor den specerij-handel, dien hij „alle jaers versiet met rys, kleetjens ende alles, wat daer getrocken is, om soo veel folie in syn landt te krygen, als mogelyck is, en alsoo eenige kooplieden t'hemwaerts te locken; *is oock machtigh groot partyen te doen op-koopen;* weet oock de Bandanese papen soo te begiftigen, dat het hem aldaer tot groot voordeel streckt."[83])

Enkele gegevens omtrent den handel van Indonesische grooten zijn te vermelden: zoo de Patanische orangkaja Sri Maharadja Indra, welke arak naar de Molukken verscheept (blijkbaar op een andermans schip)[84]). Vrachtvaart en scheepsbezit van den sjahbandar van Patani en van den Datoek Besar aldaar.[85]) Scheepsbezit en handel van de vorsten van Atjeh, Djohor, Djambi, Soerabaja en Makassar; van Bantensche, Djambische, Djakatrasche, Ternataansche en Makassaarsche grooten; van den goeverneur van Demak, van den sjahbandar van Gresik, van den goeverneur van Kendal, van den goeverneur van Soekadana; vreemdelingen: jonken van de Daimyo's van Nagasaki en Arima; van Siamsche grooten.[86]) De vorstin van Patani is geldschieter van de V.O.C.; de Engelschen trachten geld op te nemen bij den goeverneur van Banten.[87])

XIII

De handel, welke gaat en keert met de wisselende halfjaarlijksche winden, of welke overblijft, doch alsdan evenzeer zijn karakter door de periodiciteit bepaald vindt, verspreidt zich over de talrijke markten van Indonesië en verzamelt zich op de enkele stapelplaatsen. Deze talrijke markten liggen ten opzichte van elkaar geïsoleerd en verschillen onderling belangrijk in structuur. De omgezette hoeveelheid goederen, ook op de grootste, is klein. Op uitvoer van goud en enkele tienduizenden zakken peper rust in hoofdzaak het verkeer der Sumatraansche havens (§ V). Dat der Groote Oost op enkele duizend bahar's specerijen (§ IV). Vorsten- en adelshandel occupeeren een deel van dit verkeer (§ XII). Over tientallen markten verdeeld dient men den afzet der katoenen lijnwaden te denken (§ VIII), d.w.z.: op elke hoofdmarkt worden *hoogstens* enkele duizenden corge's vertierd; deze worden van daar

uit door den handel in de tweede (en volgende?) hand tot de laatste verbruikers gebracht.[88]) De handel heeft plaats tusschen de aankomende koopliedenkaravanen en den plaatselijken handel, die òf zelf de goederen dan weder verder voert, òf — als groothandel en zaak der koopheeren (zie § XIV, A) — de goederen opslaat en ze te gelegener tijd òf aan den plaatselijken handel verkoopt, òf zelf verscheept, òf in Commenda uitgeeft. Aldus het verkeer in beide richtingen, in het rhythme der heerschende winden. Het jaarlijksch verkeer van de massa der reizende kramerhandelaren beheerscht de markt: zijn zij vertrokken dan is de handel dood en ligt stil; de conjunctuur is het tegendeel van dynamisch; wat ter markt komt moet worden omgezet; met de handelaars verdwijnen de goederen, of, zoo de handel mislukt: blijven handelaars èn goederen over. De prijzen fluctueeren zeer sterk met deze perioden (vgl. hiervoren, pag. 82); een groothandel die de goederen overneemt, ze aldus uit de markt houdt en de prijzen reguleert, is van weinig beteekenis.[89])

Het marktverkeer is het persoonlijk loven en bieden over de partijen; de aankoopen hebben plaats in vele, kleine hoeveelheden. Men leze het verslag van de kramerbezigheden van den kommies Karel in Banten tijdens de Eerste Schipvaart! En deze kramerhandel heeft plaats met de Javaansche edelen en de voorname moslimsche kooplieden („groothandelaren" volgens Rouffaer, L.V. VII, 83, nt 18, vgl. hiervoren, Inleiding pag. 2). Chineesche kooplieden bieden partijen peper te koop aan: 100, 200, 300 zakken.[90]) Chineesche en andere vreemde kooplieden veilen hun goederen op de schepen „eeven gelijck oft op een merdt geweest hadde".[91]) Men zie voorts § XIV, A hierachter.

De uitvoer heeft plaats via de Stadswaag. Elke partij wordt daarheen gebracht, om eerst na weging en na betaling der vele, groote en kleine, lasten, welke den koop bezwaren, vrijgegeven te worden.[92]) D.w.z. de internationale handel is gereguleerd in de vormen van den W. Europeesch-middeleeuwschen of, zoo men wil, in die van een tegenwoordigen, plaatselijken markthandel (b.v. de kaashandel in steden als Alkmaar en Leiden).

Met deze versnippering in vele geïsoleerde markten hangt ook samen de verscheidenheid in maten en gewichten. Om slechts bij de hoofdmaat van den „groot"-handel te blijven: de bahar der Molukken telt 600 pond, de Bantensche 495, die van Malaka 530-540, en zoo voorts; zie ook noot 17 van dit Hoofdstuk.

Even verschillend zijn de geldsoorten. Op Java (en in de havens,

waar de Javaansche vaart aanloopt?) courseert de Chineesche looden importmunt (vgl. hiervoren noot 171, slot, op pag. 112 en noot 6 op pag. 140) der caixas, waarvan er duizenden (de muntjes aan een snoer door een gat in het midden geregen) één reaal gelden; daarnaast Spaansche en Portugeesche munt; voorts het Chineesche handelsgeld: zilver in staven; het Perzische zilvergeld der „Larrijns" (zilverstaafjes, hoefijzervormig). In Atjeh rekent men in Tahil's in goud; op Sumatra's Westkust heeft voornamelijk directe goederenruil (in geldrekening) plaats; aldus ook op Banda (in notengewicht); op Ambon bestaat geldrekening en geldverkeer; op Soembawa dienen gouden en zilveren armringen als „geld"; op Bima voert men de ruilrekening met steentjes uit; in Djambi dient lichte peper als klein geld; op Boeton zijn lapjes katoen ruilmiddel-waardemeter.[93]) Bij zoodanige verscheidenheid en zooveel versnippering der markten, bij zoodanig extensieve Geldwirtschaft, spreekt het van zelf.... dat die specien onder d'Indise natien niet als eene gevalueerde munte geacht nochte aengesien worden, maer in maniere van coopmanschappen op ende afloopende, naer dat deselve benoodicht syn.[94])

XIV

In de voorgaande §§ werden de voornaamste onderdeelen van handel, scheepvaart en marktverkeer van Indonesië afzonderlijk bezien. Tot slot moge een samenvatting volgen, in den vorm van een korte weergave van het beeld van twee voorname punten van den internationalen handel in Indonesië omstreeks 1600: de stapelhaven Banten en de Specerij-eilanden, *vooral met het doel, enkele der in het Derde Hoofdstuk besproken historische processen in de toestanden van Oud-Indonesië omstreeks 1600 gespiegeld te zien.*

A. Banten.

Hoezeer ook de stapel van Banten omstreeks 1600 voor den internationalen Aziatischen handel van belang is, het blijft uit een cultuurhistorisch oogpunt jammer, dat de Hollandsche berichten niet voor een der Oost-Javaansche havens dien rijkdom van gegevens hebben geleverd, dien zij voor Banten doen. Het hoofdpunt der Javaansche politieke en maritieme macht toch lag in de steden Toeban, Djaratan-Gresik-Soerabaja, Demak, Djapara.[95]) Banten, oorspronkelijk als weinig beteekenende haven onder het Hindoe-Soendaneesche binnenrijk van Padjadjaran behoorend, wordt met het Djakatrasche voor den sultan van Demak door den moslimschen ijveraar Faletehan omstreeks 1527 met wapengeweld bezet om als moslimsche voorpost uitgezet te

worden tegen de Portugeezen, die, in 1511 Malaka veroverd hebbend, in 1522 bij verdrag met den vorst van Padjadjaran vestiging in Djakatra (Soenda Kalapa) verkrijgen. De vazal van den sultan van Demak maakt zich in de latere periode der Javaansche troebelen (de strijd om het centraal bewind: vgl. hiervoren pag. 136, 137-138 en noot 112 op pag. 154) zelfstandig.[96]) De Javaansche kolonie Banten — *immers, als dochterstad van Demak lijkt mij dat men het best Banten's positie weergeeft* — is dus een betrekkelijk jonge vestiging vergeleken bij de Oost-Javaansche steden.

De berichten der eerste schipvaarten toonen het beeld van een met muren omgeven en van poorten voorziene adelsstad. Het aanzien van den vorst wordt geruggesteund door de macht van den adel: *de machtsmiddelen zijn in handen van den adel.*[97]) Elk der edelen voert het bewind over een wijk der stad[98]), houdt in zijn hof[99]) zijn gewapenden volgstoet van voorvechters (vgl. noot 76 op pag. 150), huurlingen en slaven.[100]) Het algemeene bewind is aan den Raad van vorst en grooten.[101]) De bestuurlijke bemoeiingen met het handels- en marktverkeer (boom en waag) zijn in handen van den waterschout (sjahbandar)[102]), een („burgerlijke"!) positie, in Banten als ook vaak elders door vreemdelingen: Indiërs, Chineezen, bekleed.[103]). De edelen en de vorst baseeren hun hoofdmacht op agrarisch bezit: onderhoorige dorpen en apanages; daarnaast treden de vestigingen van hun slaven ten platten lande.[104]) Men heeft voorts hun slavenbezit in de stad, gebruikt, (apophoraplichtig, vgl. hiervoren pag. 16 en noot 71 op pag. 101) in ambachten, visscherij (en handel?)[105]). Scheepsbezit, handelsjonken en oorlogsprauwen, geregelde handel en gelegenheidshandel vormen verdere bronnen van inkomsten.[106]). Waarschijnlijk — doch niet vermeld — voorts: stedelijk grond- (huizen?) bezit.

De politieke macht van dezen adel over de stad is onbetwist, gelijk ook blijkt uit hun seigneurialen staat.[107]) Een „burgerlijk" patriciaat wordt gevormd door de koopheeren, de „groothandelaren". In Banten, zuidelijke stapelhaven van de Chineesche vaart, vormen de Chineesche patriciërs hiervan een belangrijk deel.[108]) Ook zij bewonen huizen van staat, hebben pakhuis- en scheepsbezit en slaven. De slaven worden met „peculium" op den zeehandel gezonden[109]); zij employeeren verder hun middelen in Commenda, aan zelfstandige kramerkooplieden te geven; de te Banten gevestigde handelaars zenden hun geld naar China ten handel[110]), zooals in omgekeerde richting (en waarschijnlijk: op grooter schaal) de Chineesche koopheeren hun geld in

Commenda met de vaart naar Indonesië uitgeven.[111]) Of daarnaast ook een rechtstreeksche consignatiehandel plaats heeft, is niet duidelijk.[112]) Deze rijke Chineezen oefenen voorts het geldleen- en woekerbedrijf uit.[113]) Niet vermeld, helaas, doch zeer waarschijnlijk is het, dat de pacht van belasting- en rechtenheffingen in hun hand is: het voorbeeld van Djakatra-Batavia, waar de V.O.C. na enkele jaren reeds de heffingen van haar souvereiniteit successievelijk begint te verpachten, vrijwel uitsluitend aan Chineezen, is hiervoor haast zooveel als een waarborg.

Banten omstreeks 1600 kent ook Indische patriciërs, zooals de Kling Tjeti (Chetty) Maloekoe (in verband met zijn handel op de Molukken?, vgl. Rouffaer, Bijdr. Kon. Inst. 77, 1921, 137 nt 2, 138, 139, 155 nt 2 op no. 47), welke een hof in de stad, een gewapenden volgstoet en schepen in de vaart bezit.[114]) Voorts wordt genoemd als burger van aanzien Andamohi Keling, „Andemoin", „Andimon, een van de treffelickste"; op de plattegrond van Lodewycksz. vindt men „Het hof van Andemoin" aangeteekend.[115]) De Turksche, Perzische en Arabische kooplieden voeren voorts een deftigen staat; men vindt hen in gezelschap der grooten.[116]) Omtrent hun huizing vindt men niets vermeld. Waarschijnlijk (vgl. noot 78 van dit Hoofdstuk, aan het slot) is deze moslimsche handel-van-verre mobieler, veel meer rijke kramerhandel, reizend en trekkend.[117])

De vreemde handelaars wonen in wijken binnen de muren (Chineezen) en in de voorsteden.[118]) Een deel van deze lieden zal met de heerschende winden periodiek te Banten pied à terre zoeken, om vervolgens met het nieuwe seizoen weer weg te reizen; een ander deel, en daaronder ook de plaatselijke handelaarsstand (vgl. hiervoren, pag. 173) zal te Banten blijvend gevestigd zijn.[119]) In deze voorsteden vindt men gevestigd lieden van Goedjerat, Coromandel, Bengalen, voorts vreemde Indonesiërs, Maleiers, Ternatanen, Bandaneezen, Bandjareezen, Boegineezen, Makassaren, Javanen van om de Oost.[120])

Het lijkt mij, dat *hier* de groote massa van den reizenden kramerhandel onderkomen vindt, op gelijken voet met den plaatselijken handel en de ambachten, de geheele smalle gemeente van Indonesiërs en vreemdelingen vormend.[121]) Kooplieden van importantie hebben hun logies bij de groothandelaren-collega's in de stad.[122])

Tusschen den sjahbandar, de „principaele Chineesen", den „edelman" Tjeti Maloekoe, met wie de schippers, commiezen en admiraals der vloten en dan de loge der V.O.C. in verbinding staan — en de massa der handelaars, welke hun (kostbare!) goederen scheep dragen,

op de markt aan de commiezen eenige zakken rijst, peper of specerijen veilen, de Chineesche opkoopers, „gaende landtwaerts in op de dorpen met haer ghewichte inde handt, weghende eerst hoe veel daer soude moghen in wesen, ende dan biedende nae haer dunckt dat de luyden gelt van doen hebben."[123]), *tusschen den adel en de koopheeren eenerzijds, de massa der kramerhandelaars*[124]), *ambachtslieden, boeren en slaven anderzijds, bestaan zeer groote sociale en economische afstanden; doch de adel, voorts, domineert het geheele handelsverkeer èn den stand der koopheeren, toegerust als de adel is met de machtsmiddelen der gezagsoefening.*

Van den kramerhandwerkshandel geeft ook de „groote markt" van Banten (de ochtendmarkt, gehouden op het marktveld buiten de poort beoosten de stad) een duidelijk beeld. Men treft daar te samen aan, en op één voet, alle stedelijk-locaal marktverkeer[125]) naast den kramerhandel der aangevoerde goederen ter stapelplaats; alle soorten victualie (waarvan b.v. rijst en zout van overzee komen — uitgevent door de deze victualie overvoerende Javanen?), potten, pannen, (peper)zakken, specerijen, kramen der Goedjeratten en Bengali's met „maeldery ende cramery", de Perzen en Arabieren met juweelen, de rijen der Chineesche winkels (vgl. de „straeten" der „Heydensche Indianen" van Goa, hiervoren § XI!) met alle kostbare goederen: damast, fluweel, satijn, zijde, gouddraad, goudlaken, porcelein, lakwerk, koperwerk, houtwerk, medicinale waren enz.[126]). *De handel die hier gedreven wordt is niet een markthandel van afzet aan de stedelingen van Banten voor het plaatselijk gebruik, doch is de internationale Aziatische handel ter stapelplaats Banten, op kramerwijze gedreven.*

Doch ook bevindt zich daar op het marktveld „het centrum van den Bantam-groothandel"[127]): die groote merckt welcke is oock die Borse, daermen siet wandelen veelderley natien,.... de Coopluyden ende Schepsheeren,.... die op alle quartieren handelen ende varen,.... de Coopluyden ende aventuriers.... de Coopluyden die int gros alle Lijnwaet ende ander waren te coep hebben, ende gelt op voyagien uyt gheven[128]) op dobbel wederom, als de reyse wel succideert, doch tschip verongheluckende, so verliest de Coopman het capitael oft uytgheleende penningen[129]); hier dus treft men de koopmansbeurs, de reünie der koopheeren en schippers.[130]) *Op het Bantensche marktplein zijn als het ware samen gebracht de „mis" der Westeuropeesche Middeleeuwen en de koopmansbeurs van vroegkapitalistisch W.Europa. Doch anders dan in het contemporaire*

W.Europa, waar de overwegende macht van den internationalen handel reeds onder de gewelven der beursgebouwen [131]) *berust, en de oude „mis" als jaarmarkt tot den rang van kermis is gedaald of slechts plaatselijke en plattelandsbeteekenis behouden heeft, is in den internationalen Aziatischen handel, zooals de stapelhaven Banten dit hier illustreert, de „mis" als halfjaarlijks durende „jaarmarkt" de dominant gebleven en gaat de koopmansbeurs in haar op.*

B. Specerij-eilanden.

Op enkele kleine eilandgroepen over den archipel van Oost-Indonesië verspreid, worden de specerijen gewonnen (hiervoren § IV). De bevolkingen [132]) (aan wier bestaan bij de doorzetting van het monopolie der V.O.C. in de eerste helft der 17e eeuw, 1621-1656, op meer of minder radicale wijze een eind gemaakt wordt) vertoonen, in het beeld van omstreeks 1600 (vgl. hiervoren nt 28 op pag. 144) vormen van organisatie van karakteristieken aard. Het volk van de Banda-eilanden, wonend in enkele versterkte dorpen op de ontoegankelijke rotshoogten [133]) is voor zijn onderhoud op invoer der voornaamste voedingsmiddelen: sago en rijst, vrijwel geheel aangewezen; de lieden der Ambonsche eilanden (eveneens in versterkte dorpen op de rotsen omhoog gevestigd) [134]) drijven in sterker mate eigen voedselbouw: teelt van knolgewassen en rijst op droge boschvelden; aldus ook op de Moluksche eilanden; overal echter heeft invoer van sago (uit de oostelijk gelegen eilanden van Kei en Aroe, uit Ceram en uit het westen, van Soela en Bonggaai) plaats [135]), terwijl de rijst met de victualievaart, voornamelijk uit de Javaansche havens, wordt aangevoerd (§ IX). Het zwaartepunt van de bezitsmacht van de inwoners dezer eilanden is echter gelegen in de boomgaarden en het boschbezit der nagel- en notenboomen.

Scheepvaart speelt uiteraard op deze wijdverspreid liggende eilanden (afstanden: Ternate-Ambon ongeveer 600 K.M., Ambon-Banda ongeveer 250 K.M.) een groote rol. De hoofdvaart der eilandbewoners is vrijwel uitsluitend vaart met groote roeischuiten: de correcorren (korakora), opgeboeide vlerkprauwen van groot formaat (tot 50 M. lengte), door meer dan 100 roeiers voortgepagaaid. Handelsvaart is van minder belang dan de oorlogs- en roofvaart, waarbij het snellen der koppen van de verslagen vijanden regel is. Vooral de lieden van Banda maken den indruk van belligerent te zijn. Onwillekeurig komt de kwalificatie „Argonauts of Eastern Indonesia" in gedachten (vgl. Hoofdstuk II, § VII) als men verneemt van de verbonden en partijschappen welke deze zeevarende eilandbewoners

overzee èn onderling verbinden en scheiden: de partijen der Oelilima en der Oelisiva, over al deze eilanden zich uitstrekkend [136]), het Pela-verbond, dat die van Ambon-Hitoe bindt aan die van Banda.[137])

De structuur der volksorganisatie is op Banda en Ambon „republikeinsch-patricisch" (vgl. hiervoren pag. 119): hechte eenheid van volksordening onder streng-exclusief adelsbewind (Orang kaja tegenover Orang baik).[138]) De vrije bevolking is arm en aan den adel ondergeschikt; het slavenbezit berust voornamelijk bij de edelen. Ook ten aanzien van de specerijen valt het grootste bezit aan nagelbosschen (Ambon) en notenboomen (Banda [139])) toe aan den adel; naast tiendheffing [140]) en exploitatie van eigen bosschen en boomen met eigen slaven [141]) monopolizeeren de edellieden den opkoop der (overige) specerijen, zoodat de handel met de aankomende vaart der Indonesische en verdere vreemdelingen door hun handen voornamelijk gaat.[142]) Men denke zich hierbij géén „groothandel": de edelen wegen in hun huizen zelf de specerijen.[143]) De hiervoren (§§ IX, XI) vermelde getallen van schepen, handelaars en goederen, stellen het beeld van den volkrijken kramerhandel buiten twijfel.[144]) De Javaansche jonken met hun in kleine laadhokken verdeelde ruimen, waarin de talrijke handelaars (scheepsbevrachters-passagiers: zie noot 130 van dit Hoofdstuk) elk hun lading stuwen [145]), op welke reis velen hun vrouwen meenemen [146]), voeren de victualie, de katoenen lijnwaden, het koperwerk (vooral gongen van Patani), de slaven enz., over, welke op de kleine stapelplaatsen der Specerij-eilanden vertierd worden in kleinkramerverkeer.[147])

Het leeuwenaandeel van den aanvoer zal den edelen toevallen, op grond van hun monopoliepositie en hun rijksdomsmacht, welke hun ook de baten doet trekken van de ankeragegelden en tollen en de vergunningsrechten voor den handel. Een blijvende tusschenhandel van vreemdelingen (Javanen? — Goedjeratten, Arabieren) [148]) is weliswaar in de Groote Oost gevestigd, doch gezien het rhythme van den handel (vgl. noot 89 van dit Hoofdstuk) kan de beteekenis van deze tweede (eigenlijk: derde) hand niet overwegend zijn.

De oogsten dezer eilanden zijn klein, tezamen (vgl. § IV) ongeveer 36.000 mansvrachten (vgl. nog Rouffaer, Bijdr. Kon. Inst. 77, 1921, 526), al is dit belangrijk in verhouding tot het geringe bevolkingsgetal. Rekent men dat met ongeveer 140 jonken (zie § IX) overkomen ongeveer 6000 handelaars [149]), dan scheept men dus per handelaar slechts enkele bahars af, d.w.z. voert ladingen terug van 150-200 realen. Men vergelijke met de ladingcijfers van noot 73 van dit Hoofd-

stuk en zie hoeveel katoenen lijnwaden men daarvoor kan omzetten!

De Molukken kennen, in tegenstelling tot Banda en Ambon, vorstenbewind en eenigermate gecentraliseerd gezag; de structuur van den Ternataanschen staat is die van een adelsstaat: de vorst primus inter pares [150]) het regiem drukt zwaarder op de bewoners der verspreid liggende eilanden: dwang tot deelname aan oorlogs- en sagovaart, roeidiensten, gedwongen verplaatsing van inwoners.[151]) Op de kust van Ceram en op Ambon (dus ongeveer 600 K.M. van den zetel van het gezag) zijn de stadhouders van den vorst van Ternate gevestigd [152]) (vergelijk hiervoren noot 59 op pag. 149), wier rol zich economisch tot tolheffing, productenafdracht [153]) en havencontrôle bepaalt. De adel heeft voor het overige den nagelhandel der Moluksche eilanden(van welke Makjan het nagelrijkste is; vgl. noot 18 van dit Hoofdstuk) in handen.[154])

Het interessantste proces van wat omstreeks 1600 in de Groote Oost gaande is, is de missie van den Islam aldaar. De verbreiding van den Islam in het Verste Oosten is een zaak welke uitgaat van de Javaansche handelaars, die hier waarlijk kramer-missionaris zijn. [155]) Via godsdienstonderwijs en inleiding in de heilige taal, het Arabisch — op zeer gebrekkige wijze ! — worden de jeugd en aldus de gezinnen tot den nieuwen leer gedrongen. *Wat in dit verband het belangrijkst is, is dat het gezag van den adel hierbij geheel hetzelfde blijft ! sterker nog: dat de Islamizeering plaats grijpt onder protectie van den adel.*[156]) Godsdienst en gezag blijven op gescheiden terreinen![157]) Wel wordt ook hier de Islam als politiek wapen gehanteerd, hier tegen het Calvinisme (werd hij ook tegen eenig Portugeesch Katholicisme aldus gericht?) der V.O.C. De moslimsche godsdienstleeraren, gedirigeerd vooral door de stadhouders van Ternate [158]) voeren met de Calvinisten een voortdurenden strijd om de nog heidensche bevolking. *Ook hier vindt men dus de Islamizeering door politieke motieven bepaald en: dient men de sociologische structuur dier Islamizeering gescheiden te zien van eventueele cultureele of politieke gevolgen.*

NOTEN BIJ HOOFDSTUK IV:

[1]) Ferrand, Journ. As. XIII, 1919, 486, 489.

[2]) Uit het enkele feit van de reusachtige „tonnen"-maat der Portugeesche Indiavaarders (800 lasten en meer, tot 1000 last; terwijl de Hollandsch-Zeeuwsche vaarten eind 16e- begin 17e eeuw met schepen van 100 en 200 last als groote schepen, uitgevoerd werden: de Eerste Schipvaart: 230 + 230 + 130 + 25 last, tesamen 615 last, d.w.z. minder dan één gewone Portugeesche kraak! Vgl. Moreland, Akbar, 171, 203, 231; L.V. VII, XXXIII en XXV, 117 nt 1) leide men niet zonder meer de economische superioriteit van den Portu-

geeschen handel af (vgl. hiervoren, pag. 89). Behalve deze enkele Koningsschepen van honderden lasten (die zoowel in de Indische als in de Chineesche zeeën soortgelijke „Oostersche" gevaarten zouden ontmoeten) werd de Portugeesche handel in Azië hoofdzakelijk gedreven met het gewone kleine scheepsmateriaal: fusten, jonken, van 20, 25 last (vgl. noot 37 op pag. 144). De beschrijving die Terpstra, Opkomst, 13-14, geeft van het nietswaardige Portugeesche zeemanschap, is wel heel erg caricaturaal. Moest op grond van dergelijke enkele zaken een parallel oordeel over de V.O.C. uitgesproken worden, dan zou de Compagnie evenzeer bestaanskracht gemist hebben (vgl. Kroniek Historisch Genootschap 1871, 645-652).

[3]) Vgl. Moreland, Aurangzeb, 5, 6, 9-10, 92.

[4]) Vgl. Moreland, Akbar, 200-201, 247; Aurangzeb, 221, 222, 225-226; Tiele, Bouwstoffen I, VII. 88-89, 226.

[5]) Vgl. Moreland, Aurangzeb, 92, 108, 123, 141, 299.

[6]) Vgl. Moreland, Aurangzeb, 178; vgl. 59; vgl. ook Burckhardt in noot 22 op pag. 43 hiervoren.

[7]) Vgl. Moreland, Akbar, 208, 209; Aurangzeb, 7, 8; L.V. II, 1, 99, 138 vgl. ook pag. 89 hiervoren.

[8]) Moreland, Akbar, 200-201; L.V. II, 1, 121, 128.

[9]) Moreland, Aurangzeb, 7, 19, 81, 83, 223. Zie de interessante gegevens over den handel in edelsteenen, door de Venetianen (via Aleppo) in Azië gedreven: L.V. II, 2, 66, 81, 87, 118; vgl. ook Rouffaer, Bijdr. Kon. Instit. 77, 1921, 134 nt 1, slot.

[10]) Zooals ook de modelorganisatie van Hohenstaufisch Sicilië door overname van moslimsch-bureaucratische methoden door Frederik II werd opgezet: Burckhardt, Die Kultur der Renaissance in Italien[16], 5-6, vgl. 35. Zie voorts Hedwig Fitzler, Portugiesische Handelsgesellschaften des 15. und beginnenden 16. Jahrhunderts. V.J. Schr. f.S.u.W.G. XXIV, 1932, 211, 214, 222, 223, 232, 240-241, 242, 249. Bij Massignon (vgl. hiervoren pag. 108 nt 129) de zeer belangrijke passage over dit politiek-koloniaal kapitalisme: Par un mimétisme plus grave, la chrétienté européenne a copié également en matière coloniale, certains modes d'activité systématisés par l'Etat musulman, grâce à sa symbiose avec la finance juive; le recrutement à main armée des esclaves nègres pour les plantations d'Amérique ou asiento, instauré par des Marraines en Espagne, s'inspire des méthodes même des Nakhkhasa de Bagdad et du Caire; et l'affermage à des banques depuis le XVIe siècle de grandes exploitations coloniales (les Fugger d'Augsbourg au Vénézuela) imite assez les affermages consentis aux banquiers juifs de Bagdad au Xe siècle. De historische verklaring echter, die Massignon van deze figuur geeft, is m.i. te eng: A l'origine de tout cela on entrevoit une conjoncture historique exceptionnelle, réunissant dans un même but un Etat et une finance: Etat arabe, donc ethniquement dédaigneux du labourage et de l'artisanat, et musulman, donc canoniquement autorisé à subordonner tout son budget au pensionnement préalable de priviligiés (grâce au quint des prises à l'ennemi et des mines); finance juive, donc d'expatriés, banquiers, issus d'une race de proscrits, déracinés de toute terre natale, réduits à spéculer sur des meubles, comme les signes d'échange monétaires. Seule, cette conjonction, à Bagdad, au Xe siècle, explique, croyons nous, le mise au monde de ce curieux système bancaire d'exploitation économique, de mobilisation mercantile de plus en plus fébrile,..... réalisations immédiates, razzias massives, expropriations et ventes forcées..... que l'expansion coloniale européenne s'est trop souvent appropriée depuis le XVIe siècle. (a.w., 11). De figuur van het koloniaal-politiek kapitalisme was ook in de Kalifaten ondanks de bemoeiing der Joden, geen nieuwe figuur (vgl. hiervoren pag. 77, 83). Reeds de Oude Wereld kent haar in grootscheepsche vormen (vgl. hiervoren, pag. 84-85 en noot 72 op pag. 101). Met deze organisatie hebben de Joden geen nieuwe bijdrage geleverd tot de economisch-historische figuren, noch tot de Wirtschaftsgesinnung.

[11]) Het materiaal, dat in de serie van De Jonge en Tiele-Heeres is gepubliceerd, werd vooral uit het oogpunt van de koloniaal-politieke geschiedenis bewerkt.

Economisch-historische gegevens zijn veelal verwaarloosd en weggelaten. Ook voor de periode-Coen blijft nog veel ongepubliceerd. Op archiefonderzoek zal het dus in de eerste plaats moeten aankomen.

12) Colenbrander, Koloniale Geschiedenis II, 62; vgl. ook Rouffaer's term „overlaadplaats" in Bijdr. Kon. Inst. 77, 1921, 23.

13) .....de gehele Manilha, wiens welvaert ende negotie alleen bestaet in den handel der Chinesen, ...(1617): Tiele, Bouwstoffen I, 180.

14) .....'t is seker den Portugees dezer landen natie beter als wij gouverneren connen..... der Portugesen handel hier te lande **is van geheel ander nature, als die van de Compagnie**..... De sake met den Portugees **is geheel anders gelegen** ende aen hem den inlantsen handel van gantsch India gelicentieert, blijvende eenelyck weynige coopmanschappen ten principale tot retour voor Portugal dienstich, aen den Coningh gereserveert, treckende voorders syn ryckdommen uyt de tollen, niet alleen van syne subjecten, maer alle Indiaensche natien, die langhs d'Indise custe, de golpho van Parsia, de Roode Zee ende circumstantien handelen, twelck hem voor desen extraordinarie schatten, boven de lasten van de Indische guarnisoenen ingebracht heeft. Van Diemen, 1640, 1641: De Jonge V, 245, 252, 243 (ik cursiveer). Op grond van zoodanige aanwijzingen (vgl. ook hiervoren § 1) meen ik te kunnen aannemen, dat het feodaal-politiek-kapitalistisch bewind van Portugal de structuur van den internationalen aziatischen handel slechts weinig heeft aangetast.

15) Coen heeft, in zijn imperialistisch drijven, het plan gekoesterd den geheelen aziatischen handel te occupeeren: met Chineesche waren en specerijen India, Perzië, Arabië en Afrika bevaren, met de Indische textielgoederen de Westerkwartieren en het Oosten, de Chineesche waren met specerijen en sandelhout winnend, het zilver uit Japan met Chineesche waren, het goud voor Coromandel uit China met specerijen, met het zilver van Arabië en het goud van Afrika de Soeratsche waren, enz. Het eene circuit voedt het andere; de retouren voor Europa worden uit de winsten van dezen handel gefinancierd. Alle andere naties zullen door de vaart der Nederlandsche vrijburgers op al deze kwartieren aan den wal gevaren worden. Het plan mislukt jammerlijk, eensdeels door de tegenwerking uit de vaderlandsche kringen der V.O.C., doch voornamelijk door de volstrekte onmacht der Nederlandsche merchant-adventurers in Azië. Interessant zijn de kantteekeningen, gesteld (door Reael? vgl. Colenbrander, Koloniale Geschiedenis II, 122) op de Poincten van reglement ende redres van de staet van de compagnie in Indien, November 1623 (Colenbrander-Coen IV, 610 e.v.) — waarin Coen's denkbeelden voor de XVII zijn bewerkt — voor het inzicht in den oosterschen handel. Inzicht, dat m.i. bij Coen in mindere mate aanwezig is dan bij Reael; zie ook hierachter noot 78.

16) Vgl. Rouffaer-Juynboll, Batikkunst I, Bijlage III, noot 105; De Jonge II, 405; vgl. Tiele, Bouwstoffen I, 156 en nt 1, 195.

17) De bahar in de volgende berekeningen steeds op 500 pond gesteld. Het gewicht der bahar's wisselt vrij sterk: de Moluksche (Portugeesche) bahar à 600 pond, de Bandasche bahar à 550 pond, de Bantensche 495 pond, die van Malaka à 530—540 pond, die van Makassar 550 pond, de Patanische à 380 pond, die in Kedah 360 pond (Kroniek Historisch Genootschap 1871, 413, 415 en 512; De Jonge II, 444, 519, 525; III, 195; Tiele-Heeres, Bouwstoffen II, 360, 395; vgl. I, 265; II, XLIII. nt 2).

18) Een verklaring van Portugeesche zijde (bij De Jonge III, 274-275) geeft de volgende cijfers:

	„op een groot mouson" vallend op:		„op een gemeen mouson":
Ternate	1200—1600	bahar	600—1000
Makjan	1600—2000	„	800—1200
Tidore	800—1000	„	400—600
Motir	300—400	„	200—300
Batjan	60—70	„	20—30

De schatting 3000 bahar is hoog. De V.O.C. krijgt nimmer zooveel in handen: de Moluksche vorsten bemoeilijken den nagelpluk uit politieke motie-

ven; door den geringen rijstaanvoer (vgl. § IX) moet de bevolking om meer sago uitvaren en wordt voorts eigen rijst verbouwd (vgl. § XIV, B); interlopers van alle natiën voeren een deel van den oogst af. De Compagnies afscheep bedraagt somtijds hoogstens 1000 à 1500 bahar, valt vaker beneden de 1000 (De Jonge III, 270; Colenbrander-Coen I, 82, 198, 202, 400, 401, 449; II, 257; IV, 638; V, 682; vgl. Tiele, Bouwstoffen I, 355; II, 112, 175, vgl. 394.

19) Kron. Hist. Gen. 1871, 504-505; De Jonge III, 261 (1600); Colenbrander-Coen I, 255 (1000-1100), 279 (600), 447 (885), 565 (1000, 1500), 784, 786 (1252); II, 257 (1000-1200), 610 (1000-1200); V, 46-47 (456), 122 (312); vgl. I, 198, 202; IV, 638; Tiele, Bouwstoffen I, 262 (1000); II, 187 (1300), 282-283, 288, 336 (1000). Zie het in de vorige noot gezegde.

20) Kron. Hist. Gen. 1871, 512, 514, 516.

21) Colenbrander-Coen IV, 482; vgl. III, 269; IV, 321-322, 452, 544, 563; vgl. Tiele-Heeres, Bouwstoffen II, XVIII nt I.

22) Colenbrander-Coen III, 269; vgl. 114; vgl. Tiele-Heeres, Bouwstoffen II, XVIII nt I.

23) Sombart, Kapitalismus I, 2, 680-681. Sombart begaat hier m.i. de fout, die hiervoren (vgl. 74-75, 76, 78-79 en noot 146 op pag. 110) reeds werd aangewezen, om van dezen handel te spreken als „das arabische Händlertum". Aldus ook het „arabisches Monopol" van den specerijhandel bij Krause, Gesch. Ostasiens I, 365, Massignon's „Etat Arabe" hiervoren, noot 10 en Kohler's gebruik van „de Arabieren" (a.w. in noot 121 op pag. 107; het werk zelf spreekt terecht van de Commenda in het moslimsche recht).

24) Vgl. Schrieke, Prolegomena, 125; in de 15e eeuw verkeert de Chineesche vaart nog schaars in de Westerkwartieren; Yule-Cordier, Cathay ² I, 87-88; zie ook L. V. II, 2, 57.

25) Colenbrander-Coen IV, 482.

26) Bantensche zakken van 60 pond (Colenbrander-Coen II, 779; vgl. III, 8).

27) Hetzelfde geldt voor den laatsten tijd van „vrijen handel" op de specerijeilanden: zie De Jonge III, 385-386; Tiele Bouwstoffen I, 11, 190, 215, 224; II, 344.
Het meest waardevolle gegeven ten aanzien van den peperhandel lijkt mij dat van 1599, toen uit Banten uitgevoerd werden 30.000 zak (De Jonge II, 448; vgl. III, 20.) Doordat alle Hollandsch-Zeeuwsche vloten, voorts de Engelschen, dan, uit concurrentie-nijd en -vrees, de Portugeezen Banten aanloopen, terwijl het hoofdpunt van den Chineeschen stapel daar voorshands gevestigd blijft, wordt in Banten een peper-„boom" opgezet die het normale beeld van de markt op den achtergrond dringt; oogsten van 100-200.000 zakken (De Jonge IV, 32; Colenbrander-Coen I, 64, 114, 163, 252; II, 248). De dan in Banten volgende politieke verwikkelingen (blokkade van Banten) leggen den geheelen handel stil en doen de markt ineen storten. De algemeene peperprijs op de Indonesische markt liep van 1600 tot 1620 op van 10-12 tot 50-60 realen de 10 Bantensche zakken: Colenbrander-Coen IV, 533; vgl. nog Tiele, Bouwstoffen II, 304-305, 320.

28) Colenbrander-Coen I, 177; een totaal-cijfer voor de Westkust kwam mij niet onder het oog; men kan echter de volgende schatting doen: 7 à 8 Indische schepen van Atjeh afvarend voeren jaarlijks uit 800 last d.i. 40.000 zak; zie § X); de eigenhandelstransacties van den vorst van Atjeh (zie § XII) gaan meest over een totaal van 1000-2000 bahar d.i. 8000-16.000 zak; Colenbrander-Coen III, 308, 872; voor Banten zie de vorige noot.

29) Vgl. Tiele-Heeres, Bouwstoffen II, 320 (1637).

30) Kroniek Hist. Gen. 1871, 527; Colenbrander-Coen I, 77; vgl. 212; II, 9; vgl. ook Tiele, Bouwstoffen I, 91-92: de cijfers van de sandelhoutaanvoeren in de Timorsche rijkjes: jaarlijks te verkrijgen 20, 100, 150, 200 bahar; in andere rijkjes om het andere jaar of om de twee of drie jaar 60-70 bahar; zie ook t.a.p., 20.

31) Colenbrander-Coen IV, 393, 456, 564.

32) De Jonge IV, 27; Colenbrander-Coen I, 68, 115; II, 7-8.

33) Vgl. hiervoren, noot 171 op pag. 112; L.V. II, 1, 88: .....ende men affirmeert

voor waerachtig (sic), dat alleenlick uyt die stadt Canton jaerlicks naer Indien ghevoert wort over die drie duysent quintalen zyde, die alle met ghewicht verkoft wort. 3000 quintalen à 58 K.G. maken rond 2900 pikoel. Men lette op Van Linschoten's trant van mededeeling! Eigen ervaring is in die mededeeling niet.

34) Vgl. Colenbrander-Coen IV, 456.

35) Colenbrander-Coen IV, 456-457, 564-565.

36) Die men zich overigens niet als een voor de massamarkt werkende „grootindustrie" denken moet: .....U.E. sy veradverteert, dat de porceleynen seer verde landwaart in China gemaect worden, item dat dese sorteringe, die by ons ende dese Inlantse quartieren getrocken wort, a posto met gelt te voren gevende aenbesteet ende gemaect worden, want in China alsulcken sorteringe niet gebruyckt wort. Nu de partye die gemaect was sijn de Chinesen genootsaeckt geweest uut te voeren ende venten, niettegenstaende hoe groot gelt daeraen verloren hebben. Derhalven en sullen, soo ick wel onderrecht ben, geen alsulcke sorteringe meer aenbesteet noch gebracht worden, voor ende aleer de Chinesen wederom grooten afftreck bevinden ende selffs daeromme soliciteren,..... Coen aan XVII, 10-X-1616; Colenbrander-Coen I, 224-225.
Vgl. voor de porceleinmanufactuur en het distributieapparaat (King Tetsjen, Kiang-si) Wittfogel, a.w., 560-561, 709, noot 77, 758-759. Vgl. nog Reichwein, a.w., 24.

37) Memorie van verscheyden cleden ende wat andersints jaerlycx voor de Molucquen, Amboyna, Banda, Java, Jamby, Patana, Siam ende Nederlandt van de Custe van Coromandel geeyscht wort, 16 Juli 1619: Colenbrander-Coen II, 580-583. De Javasorteering is laag door de troebelen. Zij is hier met 600 corge's meer begroot.

38) De Jonge III, 149 e.v.; volledige tekst bij Rouffaer-Juynboll, Batikkunst I, Bijlage III.

39) De memorie van 1619 stelt het door de V.O.C. in Coromandelkleeden te besteden kapitaal op f 300.000 (120.000 realen); in 1621 begroot men dit op f 500.000. De Portugeesche handel der Coromandelkleeden zet per jaar voor 300.000 realen om. In 1623 stelt Coen het bedrag, te besteden in Coromandel- en Goedjeratsche kleeden op f 500—700.000. Colenbrander-Coen II 583; III, 94; I, 690; III, 296; zie voorts I, 666, 668, 670, 671 (200—300.000 realen totaal), 698 (Soeratte 150—200.000 realen), 724 (Soeratte f 200.000); III, 211 (Soeratte f 100—200.000), 212, 229; V, 346 (Soeratte f 200—250.000), 355, 386, 679.
De „Memorie vande catoene lijwaete, nodich ende dienstich voor de bocht van Siam ende Cambodya, mitsgaders wat quantiteyt aldaer jaerl. getrocken .....werden (1622, Kron. Hist. Gen. 1871, 311-317) stelt den totalen afzet aldaar op 790 corge's (15.800 stuks).
De formaten der Indische katoenen lijnwaden loopen uiteen. Er zijn doeken van 2 tot 6, 7 en 8 vadem (1 vadem à 1.70 M.). De breedte is meest gelijk, waarschijnlijk speciaal voor de Indonesische markt, „Tjara melajoe" („tscheramallayos breedte"): 5 span (1 span à 0.21 M). Ook de bewerking is verschillend: effen weefsels, geverfd en ongeverfd, met blokdruk geverfde doeken, met batik-procédé bewerkte („geschilderde") (was-) doeken.

40) Laken- en fluweelsoorten („Perzische kleeden"): zie Rouffaer-Juynboll, Batikkunst I, 437 nt 2.

41) Zie Rouffaer-Juynboll, Bijlage III op „Patana".

42) Vgl. Kron. Hist. Gen. 1871, 544.

43) De Jonge IV, 59.

44) De Jonge IV, 57 e.v.

45) Colenbrander-Coen I, 291; vgl. II, 481.

46) Gresik, Djaratan en Sedajoe bezitten wel 1000 vaartuigen van 10, 20 tot 100 last; het vaartuig van Djapara is grooter: 100 last en meer. Kron Hist. Gen. 1871, 532, 544; vgl. 540: een Djapara'sche jonk van 200 last. Jonken van Djapara van 60 last: Colenbrander-Coen I, 419, 420. De uitspraak van L.V. VII, 132-133 is dus te absoluut.

47) Van der Chijs, 161; Colenbrander, Koloniale Geschiedenis II, 118; Tiele, Bouwstoffen I, XLVI en nt 2.

48) Vgl. Gonggrijp, Schets, 41.

49) Het rijstrantsoen der V.O.C. voor soldaten, bootsgezellen en slaven bedraagt 40 pond per maand: Colenbrander-Coen V, 652; aan de Indonesiërs van een Ternataansch gezantschap te Batavia (1629) wordt (voor 4 orangkaja's, 4 vrije lieden en 5 slaven) 36 gantang rijst per maand toegelegd, d.w.z. (een gantang à 13 pond gerekend: zie De Jonge V, 184) per hoofd ongeveer 36 pond per maand; Colenbrander-Coen V, 683; vgl. Tiele-Heeres, Bouwstoffen II, 149.

50) Volgens de Informatie van 1603 kan op Banda per maand 150 kojang rijst gesleten worden. Rekent men dit als geldend voor de 4 à 5 maanden dat de handel der vreemdelingen, op Banda aangekomen, duurt (Februari-Mei, Juni) — nadien wordt slechts weinig, met de gantang, gesleten — en men neemt in acht dat de rijstaankoopen door de grooten in massa worden gedaan (men voorziet zich voor 1 of $1^1/_2$ jaar) dan is de 144 pond, welke aldus per hoofd der bevolking valt, niet zooveel verschillend van de in den tekst gegeven schatting.
Een tweede cijfer geeft gelijke oriënteering: de Informatie van 1603 geeft als ruilvoet (vgl. § XIII) op Banda: 1 last rijst tegen 4 à 5 bahar noten (zie Rouffaer-Juynboll, Batikkunst I, Bijlage III op „Abdemogon"). D.w.z.: werd de totale nageloogst van Banda, rond 4000 bahar (zie § IV) in rijst omgezet, dan zou ten hoogste 1000 last kunnen worden verkregen; kleiner nog wordt dit getal, zoo men met Moluksche bahar's van 600 pond rekent. De noten dienen echter mede om de katoenen lijnwaden, de sago, en de Chineesche waren in te ruilen. De schatting op grond van het schema van consumptie (480 last) wint aldus aan waarschijnlijkheid. Zie ook noten 88 en 139 hierbeneden. Vgl. ook Tiele, Bouwstoffen I, 216 (1617).

51) Vgl. met deze schatting de 4000 last rijst die de vorst van Mataram bij het contract van 28 Februari 1677 aan de V.O.C. verplicht is te leveren (De Jonge VII, 81, art. 8; vgl. Colenbrander, Koloniale Geschiedenis II, 173). De omstandigheden in aanmerking genomen (1677: de zelfstandige Javaansche havensteden ten onder gebracht, Malaka ten onder gebracht, de Groote Oost „dood land" geworden) verdraagt het schattingscijfer van omstreeks 1600 zich, naar het mij voorkomt, redelijk wel met het gegeven van 1677.

52) Enkele cijfers voor de **specerijvaart** worden gegeven. In 1599 (ook hier geldt van de vroegere Compagniesgegevens het in noot 27 hierboven opgemerkte) worden te Djaratan verwacht 40 jonken uit de Groote Oost; volgens een ander bericht: 60 (De Jonge II, 404, 409). De andere Javaansche havens, alsmede de Maleische en Indische vaart in Indonesië rekenend, wil het mij voorkomen dat deze cijfers de werkelijkheid weergeven en de schematische berekening op grond der victualievaart daarmede in redelijke verhouding staat. De opgave van L.V. XXXII, 193 is als totaal stellig te laag. Zie ook Tiele, Bouwstoffen I, XXXIV.

53) Tun's, oude Engelsche tonnen(vaten), waarvan 2 in 1 Hollandsche last. Zie Colenbrander-Coen IV, 11, 12, 13, 19, 65; V, 810-811; De Jonge II, 493. De schattingen zijn, voor zoover het de weergave van Moreland's cijfers betreft, in lasten omgezet.

54) Kron. Hist. Gen. 1871, 585, stelt de lastage van het Portugeesche koningsschip naar China en Japan op 500-600; daarnaast treedt dan de vaart der Portugeesche Merchant-Adventurers, meest met jachten van 100 last. Moreland's schattingen zijn, naar zijn eigen zeggen, aan den hoogen kant (a.w., — zie noot 55 — 236-237).

55) Moreland, Akbar, 235, 236.

56) Moreland, Akbar, 232: 180, 190, 200 tun's..... and even this is probably an exaggeration.

57) De vaart op Atjeh wordt vooral vanuit de N.W. Indische havens en Arabië beoefend. Omstreeks 1600 is het vooral de stad Daboul, welke sterk op Indonesië reedt. Zie De Jonge II, 495; III, 339; Colenbrander-Coen I, 60, 205, 241, 635, 680, 695, 737, 778-779; II, 160, 215, 351, 353, 712; III,

110, 380, 619-620; V, 31. De commiezen van de Zeeuwsche vloot van 1601 gaan van Atjeh naar Cambaya met „brieven van faveur" aan de autoriteiten aldaar, van den vorst van Atjeh: De Jonge II, 487; vgl. 496; III, 170 en nt. 1.

58) Voor de vaart van Coromandel op de Westerkwartieren zie Terpstra, Opkomst, 252, 284, 286.

59) L.V. VII, bijschrift plaat 17; vgl. nog Rouffaer in Encycl. v. N.I.^{2} III, 371^2 en Tiele-Heeres, Bouwstoffen II, 308, 360.

60) In 1596 zijn kort voor de aankomst van de Amsterdamsche vloot voor Banten (vgl. hiervoren, Inleiding pag. 1) vandaar naar China vertrokken 5 jonken; volgens L.V. XXXII, 17 : 7 jonken; volgens 25 ald.: jaarlijksche afvaart van 8 à 9 groote schepen; Banten 1614: 6 jonken; 1615: 5 jonken; 1616: 3 jonken; jaarlijks naar Banten 3 à 4; 5 à 6 andere naar Djambi, Djapara en Djaratan; 1 à 2 naar Ligor; 20 à 30 jonken naar Manila; 1622: van Chincheu uitgaand: naar Batavia 3 jonken, naar Manila 8, naar Siam 3, naar Cambodja 1, naar Patani 1, naar Gresik 2, naar Bima 2; 17 kleine jonken naar Tongkin: Colenbrander-Coen I, 65, 68, 184, 185, 186; IV, 726; De Jonge IV, 27. Van de 70 jonken die in 1614 voor de Chineesche kust in de storm ondergaan, zijn stellig een groot aantal visschers en kleinere kustvaarders. Dat de overzeesche vaart beperkt is, blijkt wel uit het feit, dat, als de Patani-vaarders, op de thuisreis in dien storm van 1614 zijn ondergegaan, men in 1615 in Patani gèèn jonken verwacht: Colenbrander-Coen I, 129.

61) Vgl. hiervoren, pag. 90-91. Voor Patani Chineesche schepen „wel van duysent vaeten", d. i. dus 500 last: De Jonge II, 493. In 1637 voor Batavia 7 jonken, groot elk 200-300 last: De Jonge V, 230. De opgaven van L.V. VII, 122, XXV, 384 en XXXII, 193 lijken mij te laag.

62) „Groote vaart", als „jonkenvaart" (zoo men wil) te onderscheiden van de „kleine vaart" of prauwenvaart. De „prauwenvaart" bij Gonggrijp, Schets, 24, 42, slaat op de groote vaart der jonken en Kapal's (vgl. Rouffaer, Bijdr. Kon. Inst. 77, 1921, 383, 403).
Men ziet overigens aan de gegeven lastage, dat de grootte der schepen gering is. Gemeten met moderne maatstaf wordt de wereldhandel van Z.O. Azië in den bloeitijd gedreven met schepen ter grootte van tjalken en kleine kustvaarders!

63) Perzische zijde, via de Levant en Genua (Venetië en Marseille) naar Lissabon gebracht? Vgl. Colenbrander-Coen IV, 488-489; Tiele, Bouwstoffen I, 114.

64) Vgl. hiervoren noot 103 op pag. 106.

65) Men lette op de behuizing van deze „groothandelaren" in hoogwaardige kwaliteitsproducten, die zelf weder bij de el uitmeten: hun „winkels" — men denke aan de typisch moslimsche bazarwinkels! — zijn tegelijk hun pakhuizen. Naast den handel staat het handwerk, op denzelfden voet: zie de verdere tekst van Van Linschoten.

66) Van Arabisch Sjarráf. Vgl. hiervoren, pag. 1291

67) L.V. II, 2, 153-154, 155, 170.

68) Schrieke, Prolegomena, 103.

69) L.V. XXV, 24.

70) L.V. VII, 84 nt 23, 108 en nt 19; XXV, 25 nt 3.

71) Van der Chijs, 38; Schrieke, Prolegomena, 123.

72) 1636: 3 schepen van Koromandel voeren in Atjeh aan 500 pak kleeden: Tiele-Heeres, Bouwstoffen II, 307; een Deensch schip in vrachtvaart van India naar Banten, 1679 (vgl. Colenbrander, Kol. Gesch. II, 181) brengt aan 100 kooplieden van Coromandel en 600 pak kleeden: De Jonge VII, 11.

73) Een pak katoenen lijnwaden van Coromandel heeft een gemiddelde inkoopwaarde van f 312-330 (vgl. Colenbrander-Coen I, 753, 777). Een handelaar met 3 à 4 pakken voert dus een lading over van f 1000-1400, d. i. rond 550 realen (en een 90 à 100-tal handelaren voeren aldus een ladingwaarde over, aan die van de gewone retourschepen der V.O.C. gelijk). Men zie ook de cijfers van Jan Huygen van Linschoten's handelsplannen naar het Verre Oosten (hiervoren, pag. 74): met 100, 200 of 300 ducaten (à *f* 3)! Vgl. ook de lading van den Goedjerat, „factor" van den Mogol-prins (hiervoren,

noot 144 op pag. 109): waarde 300 realen!
De zijde à 100-150 realen per pikoel gerekend (vgl. Colenbrander-Coen I, 67), de suiker à 4 realen (Colenbrander-Coen I, 68), de nagelen à 40 realen per bahar, de foelie à 50 realen, de noten à 9 realen (De Jonge II, 451), de peper à 1-2 realen per zak (vgl. hiervoren, noot 27), het porcelein à 8-10 realen de corge (vgl. Colenbrander-Coen IV, 564) — kan men zich een voorstelling maken van den omvang der verhandelde goederen en de grootte der samengestelde retourladingen dier kramerkooplieden. Dat zoodanige handel mogelijk is, komt door de hooge winstpercentages: gemiddeld 200-300 %, meermalen 400-500 %. Dat zulke winstpercentages mogelijk zijn, komt door de versnippering en geïsoleerdheid der kleine markten en den omvang van den handel.

74) (Chineesche handel) .....dese cleene cramers, die in China haer gelt op interest ende bodemerye nemen daermede na Bantam ende Pattana gaen handelen, moeten dierder vercoopen, off connen niet behouden blijven. .....sy sijn arme zeelieden, waerdoor nimmermeer tot Bantam, Patane noch verde van de handt met haar treffelijcke negotie gedaen worden sal. Wy moeten dicht bij haer comen, en hoe naerder, hoe het te beter voor de Compagnie wesen sal. Colenbrander-Coen I, 167, 377. De commentaar is zaak der marktpolitiek van de V.O.C. Waar het in dit verband op aankomt, is, dat de „overtrefflycken Chinesen handel" zaak is, ten principale van „cleene cramers" en „arme zeelieden". Vgl. hiervoren noot 170 op pag. 111. De kostbaarheid der Chineesche goederen komt o.a. tot uiting in de buitcijfers der prijzen: de waarde van 7 aangehaalde Manila-vaarders wordt naar de hoogste — doch officieele! — schatting gesteld op f 617.021.11.13: Colenbrander-Coen II, 493; vgl. Tiele, Bouwstoffen I, 182 nt 1.
De honderdtallen der zich scheep bevindende Chineezen op de Manila- en Banten-vaarders bestaan naast kooplieden en kramers uit emigranten welke scheep gaan naar de Chineesche volkskolonisatie in Indonesië (vgl. hiervoren pag. 124 onder I) en die voor de kosten van overtocht en uitrusting vaak hun persoon in lijfpand hebben moeten geven: De Jonge V, 263: .....de Chinesen, die jaerlycx met duysenden uit China comen hun vracht en cost versorgen moeten, daarvoor dickwils hun lyff verpanden.....; vgl. Colenbrander-Coen I, 574-575: Met de Chineesse joncke, die hier geweest is, sijn drie hondert Chinesen vertrocken. Wy hebbense vry ende vranck laten gaen, want voor seecker houden, dat daertegen toecomende jaer wel 1500 andre van China keeren sullen (Batavia, 1620).
Een Chineesch victualievaarder naar Manila (1616) wordt door de V.O.C. vloot aangehaald en naar Banten opgebracht: .....alsoo de Chineesen met de joncke per den Swarten Leeuw verovert, dagelijcks met groote partyen wel 80 in 't getal overboort sijn gesprongen ende wechgeloopen ende de reste daertoe mede geresolveert sijn door vreese soo sy seyden datmense op galeyen off andersints voor slaven in Amboyna off Banda gebruycken sal, niettegenstaende men haerlieden met alle goede redenen van dese verkeerde opinie heeft soecken off te trecken nochtans even hartneckigh en disperaat daerby persisteerende, soo is goetgevonden om verder ongelucken alsmede de opspraecke van de Chineesen als Javanen van Bantam te eviteeren, dat men de voorsz. veroverde Chineesen in haer keur sal setten, dat degene die vrijwillich blyven haere goederen sullen behouden om deselve tot haeren voordeel als vrye lieden in Amboyna off Banda te mogen beneficeeren, en die sulcks niet en gesint sijn te doen sullen alle haer goederen prijs gemaekt ende hier aen lant geset worden. Resolutie President en Raden loge Banten, 4-III-1617. Colenbrander-Coen III, 391.

75) Rouffaer-Juynboll, Batikkunst I, Bijlage III op „Massulipatam"; vgl. hiervoren noot 103 op pag. 106.

76) Groote kooplieden, koopheeren, toch zijn de Chineesche handelaars, die te Banten komen met 30-40.000 realen ladingwaarde (1615, Colenbrander-Coen I, 167), waar de totale ladingwaarde van de vloot van 5 jonken, waarin deze handelaren overkomen, op 300.000 realen geschat wordt (Colenbrander-Coen II, 7-8); men bedenke b.v. dat de totale inkoopwaarde van de jaarlijksche Bandasche specerijafscheep ongeveer 80.000 realen bedraagt,

een handel waaraan **honderden** kooplieden deel hebben! Doch deze koopheeren stempelen den handel in zijn geheel **niet.** Dit geschiedt door de talrijke kleine kramerhandelaren.

77) Een koopheer welke zijn „knecht" (factor, wellicht een slaaf?) uitzendt met goederen ten handel, verschepend met de V. O. C., lijkt mij de Mierecomaldi van Coromandel, waarvan sprake is in de brief van 12-VIII-1621 aan den Directeur der Kust (Colenbrander-Coen III, 74: Soo veele Mierecomaldi voor zijn amphioen toecomt is zijn knecht toegeseyt ..... laat niet toe, dat voor hem off ander weder eenige goederen met des Compagnies schepen herwaerts gesonden worden). Vgl. hiervoren, noot 103 op pag. 105.

78) Het in noot 15 hiervoren ter sprake gebrachte inzicht in den Oosterschen handel betreft de verschillende, tijdens Coens verblijf in Patria in de kringen der V. O. C. ter sprake gebrachte, plannen in zake de organisatie van de Aziatische vaart onder opperhoogheid der V. O. C. (vgl. ook Tiele-Heeres, Bouwstoffen II, IX-X en nt 1). Zooals gezegd, streeft Coen naar algeheele occupatie van den handel van Aden tot Nagasaki. Nederlandsche reederij van vrijburgers zal de Oosterlingen en Europeanen uit allen zeehandel varen. De V. O. C. zal uit de baten van dezen handel haar retouren en de Indische lasten financieren. Een dus geheel „koloniaal" opgezet plan, waarbij de Nederlanders de inheemschen uit den zadel lichten. Op het stuk in noot 15 hiervoren vermeld, zijn door Reael kantteekeningen geplaatst, welke een ander plan ontwikkelen: een monopolie der V. O. C. in Azië; geen Nederlandsche vrijburgervaart, doch het bevorderen en exploiteeren van den Aziatischen handel door dezen aan de stapelplaatsen (Batavia) der V. O. C. te trekken. Reael ontkent de mogelijkheid van dezen handel door Europeanen; de kosten zijn voor hen te hoog, het allooi is te slecht. Der V. O. C. „is seer veel gelegen aen de vrientschap, goede genegentheyt ende het welvaren van de cleyne handelaers, waermede ende neffens wien sy heeft te negotieeren, **gelyck alle groote grossiers haer meeste welvaert daerinne bestaet, dat haere calanten, winckeliers ende cleyne cramers** de waren in reputatie houden, wininge doen ende dickwils wedercomen." Ter stapelplaats dienen de Nederlanders geld in Commenda uit te geven en de waren op voorraad te houden: **„Daer gelt is, daer valt de neeringe."** Reael ziet den Aziatischen handel voornamelijk als kramerhandel, welken de V. O. C. en kapitaalbezittende Nederlanders overzee als koopheeren-geldgevers dienen te leiden. Colenbrander-Coen IV, 620 nt. 1, 641 (vgl. ook De Jonge V, 195). Ik cursiveer. Vgl. ook Colenbrander-Coen I, 100:..... in geheel Indien en can nyet meer dan dagelijcxe slijt vertiert worden, welck oorsake is van 't extraordinarie rysen ende daelen der coopmanschappen, vermits nieuwers geen groote noch rijcke hasardeuse cooplieden gevonden worden, als men in Europa siet, die tegelijck macht ende recht hebben omme een treffelijcke partye op te coopen ende ter slyte te reserveren, 't en ware dat men sulcx aen de Chinesen op crediet wilde geven. — De opmerking is slechts ten halve juist: staat „Indien" hier voor Z.-Azië, dan is dit deel van de uitspraak onjuist (zie hiervoren in deze § en noot 103 van Hoofdstuk II); geldt het hier Indonesië enkel dan duidt de mededeeling in allen gevalle op de belangrijke positie van den Chineeschen, in Indonesië gevestigden, handel; in verhouding tot dezen is de Indisch-Arabisch-Perzische handel waarschijnlijk mobieler en meer rijke kramerhandel-van-kleine-partijen geweest.

79) Een zoodanig geval is de peper-„ring" in Banten, opgezet in 1615 tegen het afkomen van den nieuwen oogst, door den te Banten gevestigden Chineeschen handel met medewerking en medeweten van de Javaansche autoriteiten, welke de markt voor den handel blokkeert en monopolieprijzen vaststellen wil. Uit de Compagniesgegevens is het verloop van de zaak in hoofdlijnen te volgen. Doordat de militaire macht der V. O. C. ten slotte ingrijpt, de reede sluit, de afvarende schepen aanhaalt, wordt in den loop van het gebeuren met en na den Djacatraschen oorlog, dit monopolie de ondergang van Banten's handel. De woede van Coen over „dese snoode monopolie", zijn hameren op den vrijen handel doet vreemd aan naast zijn politiek van monopolie, geweld en vernietiging. Voor den geweldenaar Coen is waarschijnlijk elk middel goed genoeg, zoo het ter bestemder zaak dienen kan. Deze markt-

blokkeering door Chineesche kooplieden en Javaansche edelen mag men niet zonder meer opvatten als een zaak van „Oostersch wanbewind". In den opzet, bij de peper-„boom" (vgl. hiervoren noot 27), school commercieele berekening. De Chineezen van Chincheu zijn evenzeer slachtoffer en koopen tegen den monopolie-prijs.

Gelegenheidshandel is b.v., als in 1617 — het monopolie beheerscht de markt nog steeds — de goeverneur van Banten allen handel verbiedt en vervolgens de V. O. C. aanzeggen laat, dat, zoo men peper wenscht, ... dat ick [Coen] hem last geven soude te coopen, 't gene begeren, tot alsulcken prijs als ons aenstaet, oft gelijck d'Engelsen en Francen souden mogen coopen. Hy sal (seyt hy) alle den peper aenslaen die voorhanden is, ende ons sooveel leveren als begeeren: Colenbrander-Coen I, 276.

Soortgelijke gelegenheidshandel reeds in Banten in 1599: de stedelijke autoriteiten stellen de prijzen vast, ... en als sie [de goeverneur en de waterschout] verneemen dat se wel meer int vercoopen sullen crijghen alst ghemeen volck waent, coopen sij haer de peper af, accordeeren dan mette vreemde coopluijden, die sy 't gheen bij henlieden daegs te vooren van de arme ghemeente tot minder prijs is ghecoft daer deselve doen leveren. In deeser manieren verdienen sie veel gelts, sonder eenighe perijckel te verbeijden van verlies, oock eenighe moijten daertoe te doen: Bijdragen en Mededeelingen Hist. Gen. XXI (1900), 264, 265.

Patani, 1607: ..... de groote schelmerye van de Mantryns (mandarijnen; het Maleische hof — de grooten dragen de sierlijke Maleisch-Indische titels; het hof is met dat van Djohor nauw vermaagschapt; zie Rouffaer, Bijdr. Kon. Instit. 77, 1921, 454, 504 nt 2, 554 nt 1, slot 6e alinea — schijnt dus onder Chineesch-Siameeschen cultuurinvloed: vgl. Tiele-Heeres, Bouwstoffen II, 214-222), die de onse alle dagen wel eens den incoop van peper ende andersints verbieden, soeckende zelfs alles op te koopen, om daernaer alsoo tgene men soude van doen hebben, uit hare handen te halen,.....: De Jonge III, 247.

Monopolizeering van den vreemdelingenhandel te Masoelipatam: Colenbrander-Coen I, 412; V, 118-119, 384-385.

80) Zie Colenbrander-Coen III, 158 (eens in de 2 jaar een schip naar Canton), vgl. V, 157; V, 535: het koningsschip naar Tenasserim; zie voorts De Jonge VI, 145, Kron. Hist. Gen. 1871, 572; over de schippers van de koningsjonken: De Jonge V, 146; de schepen zijn van groote tonnenmaat: een jonk van 300 last voor Batavia: De Jonge V, 264; vgl. nog Colenbrander-Coen V, 376; Tiele-Heeres, Bouwstoffen II, LXXX-LXXXI.

81) Colenbrander-Coen I, 329-330, 419, 551, 606-607, 695, 708; II, 374; III, 57, 649; IV, 83; Tiele-Heeres, Bouwstoffen II, 355 onder 4°.

82) Colenbrander-Coen III, 931; vgl. IV, 600. Dit monopolie blijft tot de V. O. C. na 1677 den handel van Java overneemt; zie De Jonge VI, 172, 173, 184 en de zéér merkwaardige mededeeling aldaar omtrent de „Coopluyden van suyker, van boven uit den Mattaram nevens eenige anderen als commissarissen naar beneden gesonden om de respective comptoiren der Gouverneurs te visiteren" (1665-1666).

83) Van der Chijs, 30. Ik cursiveer.

84) Brief naar Patani, 17-IV-1617: Aengaende den aracq van Sire Maharadia Indra, door d'heer gennerael Reynst saliger in de Molucquen geconfisceert, syn E. arest en behoort niet geretracteert te worden, doch opdat aldaer hierover geen wangunst becomen sal U.E. ditto oranghkaya ten besten doenlijck wesende te vreede stellen, mits sooveele doende, dat van daer geen joncken meer na Molucco varen ..... Colenbrander-Coen II, 228-229; vgl. Tiele-Heeres, Bouwstoffen II, 173-174.

85) Colenbrander-Coen III, 856; Tiele-Heeres, Bouwstoffen II, 220.

86) De Jonge II, 524; IV, 70; Colenbrander-Coen I, 304, 343, 349, 735; II, 383, 384, 551, 666; III, 663; IV, 79; V, 70-71, 106, 107, 146, 376, 664; Tiele, Bouwstoffen I, 4, 169 (vgl. Colenbrander-Coen II, 415); II, LXXI. 141, 199-200, 253, 393 (vgl. 224-225, 289, 351-352); diss. Chang, 118; voor de koningsvaart van Golconda zie hiervoren, pag. 83 en voorts nog Moreland, Aurangzeb, 79.

Bij den wederopbloei van Banten na 1659 (zie Colenbrander, Kol. Gesch. II, 181) neemt de vorst (Van Haren's sultan Agon) met de rijksgrooten met scheepsbezit, scheepvaart en eigenhandel aan het verkeer naar Manila, China, Japan, Siam, Koromandel, Soeratte en Arabië ruim deel: De Jonge VI, 116, 124, 129, 144, 156, 213; VII, 11, 15, 168, 320.

87) Colenbrander-Coen I, 28, 160; II, 560, 745, 757.

88) Uit hoofde van de **hoeveelheid** lijkt het mij dan ook onjuist, om, zooals Rouffaer en Krom doen (zie hiervoren nt 143 op pag. 109) te spreken van den „massa-export" (vooral in verbinding met den term „groot-industrie"!). De Indische textielambachten (die behalve voor Indonesië ook voor de markten van Achter-Indië, Perzië, Arabië, en de Afrikaansche Oostkust werken) zijn stellig complexen van handwerksproductie van grooten omvang. Moreland's uitspraak (Akbar, 179), „that the aggregate production was one of the great facts of the industrial world of the year 1600", moet onderschreven worden, doch het blijft **handwerksproductie** welke voor de **dagelijksche behoeften** van een millioenenbevolking niet van doorslaggevende beteekenis is (en zulke toch zijn de criteria voor groot-industrie en massa-export). Dat de Indische katoenen lijnwaden in Indonesië niet in de dagelijksche behoeften aan textielgoederen der bevolking kunnen voorzien, bewijst in de eerste plaats de totale aangevoerde hoeveelheid: ongeveer 400.000 stuks (§ VIII). In de tweede plaats de alom bestaande weefnijverheid-in-eigen-huis, dorp en streek. Wellicht is in enkele havensteden de bevolking op voorziening op eenigszins groote schaal door den Indischen aanvoer ingesteld; doch buiten de stadspoorten moet men dan wel wederom met de Indonesische huis- en dorpsweverij rekening houden; en ook in deze steden liggen nog de vorsten- en adelshoven als enclaves van Eigenwirtschaft, onderhouden door de slaven, lijfeigenen en hoorigen; [zie ook het interessante gegeven omtrent het batikken uit nooddruft ten verkoop voor de markt van de vrouwen (slavinnen?) van den jongen vorst van Banten (De Jonge IV, 21), dat Rouffaer (Batikkunst I, 423) over het hoofd zag]. In de derde plaats pleiten ook de prijzen der katoenen lijnwaden tegen massalen afzet: de Informatie van 1603 geeft bij vrijwel alle lijnwaden den Bandaschen ruilvoet in gewichts-eenheden (catti's, „Bandasche ponden") noten. Hieruit blijkt dat per stuk de lijnwaden gemiddeld tegen 20 catti noten worden geruild. Enkele sorteeringen goedkooper, vele duurder. De totale nageloogst op 4000 bahar stellend d.i. 400.000 catti (§ IV) beteekent zulks, dat bij totalen omzet van noten in kleeden de afzet 20.000 stuks d.i. 1000 corge's zou bedragen. Waar de noten tegelijkertijd dienen moeten om de rijst, de Chineesche waren en de sago te verschaffen (zie nt. 50 hierboven), zal de helft, 500 corge's dichter de werkelijkheid naderen. 10.000 stuks katoenen lijnwaden per jaar voor een bevolking van edelen, vrijen en slaven, totaal 15.000 zielen tellend, is, hoe aanmerkelijk ook, toch geen massa-afzet! En Banda, onherbergzame eilanden, vrijwel zonder landbouw, vormt een van de relatief intensiefst-bemarkte gebieden. Voor de andere markten treedt de Eigenwirtschaft van weefwerk veel sterker als tegenspeler op.
De Informatie van 1603 geeft voorts de geldprijzen der lijnwaden voor Makassar; het lijkt mij, dat deze prijslijst voor den handel bij den overscheep van Indischen aanvoer op verder Indonesisch vervoer mede voor de Javaansche overscheephavens van waarde is. Men ziet alsdan prijzen der sorteeringen van f 1—1.50 per stuk (10 soorten), f 2—3 (9 soorten), f 3—4 (3 soorten), f 4—5 (3 soorten), f 5—6 (4 soorten), f 6—7 (1 soort), f 7—10 (1 soort), f 10—20 (3 soorten), meer dan f 20 (1 soort). In een land waar het dagloon voor landbouwwerk (Banten) 800—1000 looden caixas (kètèng) d.i. ongeveer f 0.25 bedraagt. (L.V. VII, 129 en nt. 5), het loodsengeld dat de eerste Amsterdamsche vloot in Straat Soenda voor Banten betaalt: 5—6 realen „een gemeen mans rijckdom es" (L. V. XXV, 289), het hoofdgeld der Chineezen (Batavia) 1½ reaal per maand bedraagt (Colenbrander-Coen I, 601; De Jonge V, 263), de V. O. C. haar bootslieden en soldaten f 10—13 per maand plus de kost betaalt, waar de hoofdgeldheffingen van 22 dorpen in een betrekkelijk reeds „opengelegd" gebied als het Samarangsche te samen 561 realen beloopt (De Jonge VII, 201-202), — moeten deze prijzen hoog genoemd worden en kunnen zij, in

een gebied van dergelijke extensieve Geldwirtschaft, niet tot massalen aankoop leiden.

89) Illustraties uit den Chineeschen handel: Patani, 1614 .....als derrewaerts naer behooren cappitaelen ende volck gefornieert worden, men metdertijt van Siam ende Patana op Japan eenen zeer treffelijcken handel sal connen doen ende mede becomen den geheelen rijcken Chineesen handel ende sooveel syden als men begeert, midts voorcoop met de Chinesen makende sonder gelt te verschyeten als hun maer connen thoonen, datter by de cas gelt is. Want (segghen de Chineesen) brenghen wij veel syd, soo ghy geen voorcoop en maeckt ende dan gheen gelt en hebt, souden wy gedronghen wesen de syde wederomme in China te brenghen, ofte na Uwer appetijt aen U.E. te vercoopen, vermidts hier gheen andere coopers zijn.
Banten, 1615: Uyt medegaende prijscourant sal U.E. (de Directeur te Patani) sien wat de Chineese waeren geldende sijn, off om beter te seggen, tot wat prijs veyl zijn, want meest alle de Chineese waeren om geen gelt altoos vercocht connen werden (zie het volgend citaat), soodat veel coopluyden genootsaeckt ende geresolveert zijn, tot toecommende jaer alhier te blyven.
Item: En weest niet verwondert, dat het volck van de joncken (de in het vorige citaat besproken Bantenvaarders) betere sydewaren dan d'onsen een derde part beter coop op de merckt sijn vercoopende dan d'onse in facture gestelt sijn, want den tijt ende noot alsulcke lieden haer wetten sijn. Ick en achte niet aldaer (in Ambon) tot alsulcke prijse groot quantiteyt van haer becomen cont, doch sal U.E. verstaen, dat de goederen verleden jaer van hier gesonden tusschen d'Engelsen ende ons om partye te becomen, opgejaecht sijn geweest ende om seecker redenen gecargeert sijn. Ende alsoo ons ende d'Engelsen dit jaer gelt gebroocken heeft, sijn de Chineesen hare ordinarie sydelakenen meest aen de hant gebleven, soodat mense alsnoch met contant meer dan 100 ten hondert beter coop dan verleden jaer can becomen, ende het porseleyn noch veel min: Colenbrander-Coen I, 33; II, 10-11, 20-21.
De peper van Djapara welke geregeld door de Chineezen wordt afgescheept vindt geen afzet, doordat de twee jonken die jaarlijks Djapara aanloopen blijken te zijn vergaan: De Jonge IV, 60.
De handel op Banda heeft plaats in den tijd van den Westmoesson: Februari, Maart, April, Mei, Juni; in Juli, met den keerenden wind, vertrekken handelaars en schepen; in den Westmoesson zijn de noten duur, de katoenen lijnwaden goedkoop; tijdens den Oostmoesson omgekeerd; er gaat dan geen handel om: ja, zoodat ymandt hier op Banda bleef verwinteren ende dese naevolgende coopmansch. by hem hebbend soude een onestimabel profyt doen. De rijstverkoop tijdens den Westmoesson heeft plaats in het groot vgl. noot 50 hierboven), doch tijdens den Oostmoesson wordt de rijst met de gantang gesleten. Informatie 1603, Rouffaer-Juynboll t.a.p.
Banten: in den tijd vóór den oogst (welke na Augustus valt), als de handel te Banten den stillen tijd doormaakt (de hoofdtijd van den handel valt tusschen Februari en Juli)) is de peper goedkooper dan na den oogst, in den handelstijd. L.V. VII, 86.
Atjeh, 1636: .....in Atchijn verscheyde vaertuygen waren aengecomen ende meer als in veele jaeren niet gesien is, namentlijck:
3. drie van de Choromandelse custe die over de 500 packen cleeden aen de marckt brachten.

1. Een van Peguw
1. Een van Suratte.
1. Een van Dabul ende
1. Een van de Malabaerse custe

} Alle met lijwaten cattoen cassumba etc.: geladen ende bracht het Dabuls schip tot schenckagie aen den Coninck twee schoone paerden.

7. Stuckx.
Sulcx, als geseyt, Atchijn vervult sijnde met coopmanschappen deselve bij nae de helft in prijs gedaelt waeren. Tiele-Heeres, Bouwstoffen II, 307-308.

90) L.V. XXXII, 197-209; vgl. ook ald. pag. LX.

91) L.V. XXV, 293.

92) Banten 1618: De lindensack van 50 catti peper en heeft niet meer dan 47 catti gewogen op de daecsie van den coninck van Bantam, daermede ons alle den peper gelevert ende toegewogen wert.....; id.: de V.O.C. heeft „in 't weechuys gereed liggend 1800 zak peper omme ons op verschoten gelt gelevert te worden": Colenbrander-Coen II, 386; III, 419; vgl. De Jonge IV, 67. Het verdrag van de Gecommitteerden der V.O.C. met den vorst van Djakatra (1610) resumeert de samenstelling van den pepertol als volgt:
voor den vorst 5 gewichten per 100
de tol van „billy bilibilan" (beli²-an, koopwaar) met de „Roeba-Roeba" (havenrecht, ankeragegeld) van den koning 10 realen per 100 gewichten
„Roeba-Roeba" voor den Sjahbandar 2 realen per 100 gewichten
voor de schrijvers 2 realen per 100 gewichten
voor de „waghmeesters" 1 reaal per 100 gewichten. De Jonge III, 353.

93) De Jonge III, 161, 183, 253; Colenbrander-Coen I, 76, 188, 351, 678; V, 448; Kron. Hist. Gen. 1871, 520, 590; L.V. VII, 150; Tiele, Bouwstoffen I, 12, 35. Men zie vooral de prachtige aanteekeningen van Rouffaer in L.V. VII, 216-238.

94) De Jonge VI, 19.

95) Zie Schrieke Tijds. Bat. Gen. 58, 424-428, passim. Aan een ontleding van het „imperialisme" van Madjapahit heeft men zich nog niet begeven. Hebben deze Javaansche kuststeden hierin een rol gespeeld, in een verhouding tot het centrale binnenrijk als de Grieksche kuststeden van Klein-Azië tot het Perzische binnenrijk? Vgl. hiervoren, pag. 128-130.

96) Fruin-Mees, Geschiedenis van Java² II, Hoofdstukken 3, 7 en 8.

97) De edelen leveren hun troepen en oorlogsvaartuigen; één der edelen wordt in den veldtocht tot aanvoerder gekozen; een boerenheerban van de dorpen, het achterliggende (Heidensche?) bergland en uit de Lampongs versterkt eventueel dit staande leger: zie Colenbrander-Coen I, 359, 472; L.V. VII, 92 naast XXXII, 38, en VII, 128. Vgl. pag. 129 hiervoren!

98) L.V. VII, 107; vgl. 128.

99) Over deze adelshoven zie L.V. VII, 107-108; XXV, 28, 29-30; Bijdragen en Mededeelingen Hist. Gen. XXI (1900), 299; zie ook hiervoren noot 88.

100) Zie L.V. VII, bijschrift plaat 15; Bijdr. M. Hist. Gen., 302, 303; vgl. De Jonge VII, 21, Rouffaer-Juynboll, Batikkunst I, 432 en Tiele-Heeres, Bouwstoffen II, 33.

101) Zie L.V. VII, hoofdstuk 30. Men dient zich dezen raad te denken eerder als de Boegineesch-Makassaarsche, dan als de Maleische hadat: zie Adatrecht III, 420 en vgl. hiervoren, pag. 119.

102) .....die eedelen hen met die dinghen niet en moyen. Bijdr. M. Hist. Gen. 265.

103) Vgl. Bijdr. M. Hist. Gen., 250, 251.

104) L.V. VII, hoofdstuk 31.

105) Van slaven wordt vermeld het gedeeltelijk werken voor den heer: Andere die haer heeren dienen hebben cost en cleeren sonder meer. Daer zijn noch andere die 6. dagen wercken voor haer heere ende daer nae 6. daghen voor haer ende haer huysghesin, tsy dattet visschers zijn oft andere. L.V. VII, 129. Apophora-plichtige slavinnen: De vrouwen van ghelijcken, eenighe sitten op den Basar, ende vercoopen alle waren om eenich gelt over te winnen, ende daeghs een sekere somme gheven. T.a.p.

106) Zie hiervoren, § XII.

107) Zie L.V. VII, bijschrift plaat 14; .....de Slaven, Ambachtsluyden ende Coopluyden haer ter zyden neder setten, huckende op haere hielen totter tijt de overicheyt voorby gepasseert is. Dat de adel geen „burgerlijke" elementen, zelfs geen rijke koopheeren, ontziet, toont de behandeling van den koopheer Simsuan (zie noot 108). Zijn bezit wordt aangeslagen, hij zelf in het blok gezet: Colenbrander-Coen I, 116-117; vgl. De Jonge IV, 32; zie ook Colenbrander-Coen IV, 85: het lot van Nachoda Watting. De vorst van Atjeh laat (ongestraft!) een dienaar der V.O.C. voor de olifanten werpen: Colenbrander-Coen I, 129; vgl. Tiele, Bouwstoffen I, 127 en nt 1; II, 364. Vgl. de behandeling van den Hindoe-koopheer Virji Vora van Soeratte (zie over hem noot 103, pag. 105), door grooten van het Mogol-hof

hem aangedaan: Moreland, Aurangzeb, 153. Minachting van den adel voor den handelaar spreekt ook sterk uit de passage van de Sedjarah Melajoe, pag. 300 der (Maleische) uitgave van Shellabear.

108) De Compagniesgegevens hebben enkele namen bewaard: Lak Moei, de „huisheer" van de Amsterdammers der Eerste Schipvaart: L.V. VII, 96 nt 20, 158 nt 4, 216 nt 1. Simsuan (peper, sandelhout, scheepsbezit): Colenbrander-Coen I, 62-63, 69, 78, 116-117, 254; III, 421; vgl. De Jonge IV, 32. Aytsuan, die (1616) „seer leelijck voor veel duysenden gevallen is": Colenbrander-Coen II, 101; vgl. 98. Limco, moslim-Chinees, gunsteling van den goeverneur: Colenbrander-Coen I, 270, vgl. 327.

109) .....hebben.....huerlinghen ende gecochte knechten, die zy op alle quartieren seynden om Peper ende andere waren op te coopen, oock deselve verhuerende op eenighe voyagien, die zy oock altoos wat capitalen mede gheven om tot haren profyte t'employeren: L.V. VII, 125.

110) Alsoo Simsuan, Chinees coopman alhier residerende, de generale Compagnie een goede pertye peper schuldich is ende nae apparentie van syne uytstaende schulden niet veele geint sal connen worden, is goetgevonden, dat men denselven sal lasten en dringen, van de middelen door hem in China gesonden toecommende jaer herwaerts aen een goede somme tot onser betalinge te doen brengen, gelijck mede, dat men in publicke verclaringe ende uytroep doen sal, byaldien de vrinden van ditto Simsuan daerinne nalatich wierden, dat wy ons tot Simsuans en haren laste valeren sullen van alsulcken persoonen ende goederen als van die quartieren sullen connen becomen. Resolutie President en raden loge Banten, I-VII-1616; Colenbrander-Coen III, 367; vgl. ook ald. I, 734: de affaire van het aanhalen van een jonk van China door de Engelschen, 1622; de schipper zendt een missive naar Batavia ten beklag; .....gelijck mede doen verscheyde andere Chinesen alhier residerende, welcke daermede geinteresseert zijn.

111) Zie noot 74 hierboven en vgl. noot 170 op pag. 111.

112) De Jonge IV, XXXVIII. spreekt wel van „Chineesche jonken, waarvan de lading geconsigneerd was op Chineesche handelaars te Bantam", doch uit de stukken blijkt van zoodanigen consignatie-handel niet. Tot geleverd tegenbewijs zou ik de retourladingen willen houden voor goederen, met terugkeerende Commenda-handelaren naar Indonesië verscheept.

113) Zie b.v. Colenbrander-Coen I, 270.

114) L.V. VII, 88 nt 1; XXXII, 38; Bijdr. M. Hist. Gen., 268; De Jonge II, 410.

115) L.V. VII, plaat 11, op V; XXXII, 31.

116) Een van hun landslieden, een Pers, is de „principael doctor" van Banten. Bijdr. M. Hist. Gen., 260.

117) De karakteristiek der Arabische handelaars uit de Eerste Schipvaart luidt dan ook .....den Arabier, die te water van d'een Eylandt tot d'ander zynen handel is dryvende, waer in zy seer ervaren zijn: L.V. VII, bijschrift plaat 17, onder B. De Eerste Schipvaart spreekt voorts van Turkschen invloed in den scheepsbouw van Lasem (O. Java): L.V. VII, bijschrift plaat 27.

118) L.V. VII, plaat 11, onder I en Y; 108; XXV, 24, 25 nt 3, 415 nt 13.

119) De telling der Chineezen voor de hoofdgeldheffing te Djakatra (1620) wordt voorzien van de commentaar: **hoeveel om d'Oost uyt handelen gegaen zyn** ende andersints verborgen mogen wesen, is ons onbekent: Colenbrander-Coen I, 601; vgl. De Jonge V, 224. Ik cursiveer.
Bij een onderzoek naar de uitstaande schulden van het kantoor Gresik der V.O.C. (1616) .....wierde geantwoort, dat de schuldenaers met joncken herwaerts ende derwarts om haer cost te soecken vertrocken waeren.....: Colenbrander-Coen II, 177.

120) Vgl. nog De Jonge III, 181.

121) Van corporaties der stadsbevolking blijkt niet. Voor een interessant geval van massa-demonstratie tegen het Chineesche hoofd Bencon te Batavia (1620) zie Colenbrander-Coen IV, 236-239. Het geval toont tot welke middelen de Chineesche gemeente kon overgaan.

122) De kooplieden van Djaratan, met specerijjonken, — hun eigendom en met hun slaven (60 in getal) bemand, — te Banten gekomen en daar bij Lak

Moei „te huijs (liggend)" —, zijn, blijkens hun scheepsbezit — zij vormen met Lak Moei een „compaengie" — groothandelaren. Zie L.V. VII, 96, 97; XXV, 42-43, 43 nt 1, 44 nt 1.

123) L.V. VII, 122; vgl. 110 en XXV, 26; Colenbrander-Coen I, 163.

124) Van „Slaven, Ambachtsluyden ende Coopluyden" wordt beschreven, hoe zij in het stof van den weg aan de edelen het hurkend huldebetoon brengen. Elders heet het: .....de Edelluyden, Borghers ende Coopluyden hebben hare hoven ende landen buyten die stadt daer zy haer slaven toe hebben die 't al bearbeyden: L.V. XXV, 30. Hier dient men toch scherp tusschen Coopluyden en Coopluyden te onderscheiden! Naar het mij voorkomt geschiedt dit noch bij Gonggrijp (Schets, 43-47) noch bij Fruin-Mees (Gesch. v. Java[2] II, hoofdstuk 11) in voldoende mate. De geleding der Chineesche gemeente wordt bij Mevr. Fruin-Mees niet in het licht gesteld; onjuist is het (t.a.p., 40), dat „de Bantensche kooplieden" niet op reis gaan doch Commenda uitgeven: alleen de koopheeren, de rijken en geldbezitters geven (het hoofddeel der) Commenda uit; hoe zou de gemeene man zulks hebben kunnen doen? De hier gegeven voorstelling berust op een andere lezing van de passage uit L.V. VII, 120 (hoofdstuk: Vande naturale coopluyden in Bantam; ende hare handelinghe, coop-brieven ende Obligatien): De Coopluyden die rijck zijn, blyven ghemeynlijck thuijs, enz. (geven dan hun geld op dobbel weder aen degenen die met de schepen varen). Mevrouw Fruin-Mees leest hieruit dat **de, alle,** Bantensche kooplieden rijk zijn. Het komt mij voor, dat men lezen moet: diegenen der kooplieden van Banten, die rijk zijn **(en dat is een kleine minderheid!)** blijven ter stede en geven hun geld in Commenda uit.

125) Dat ook op twee verdere markten per dag op andere plaatsen der stad voortgang vindt: L.V. VII, 113; XXV, 415.

126) Zie L.V. VII, hoofdstuk 21 en plaat 12.

127) Rouffaer in L.V. XXV, 415 nt 10.

128) Voor de Commenda te Banten zie L.V. VII, 120, 121; in hoeverre de plaats van 125 (zie hiervoren, noot 109) er onder valt, is niet geheel duidelijk. Dàt de Chineezen Commenda geven en nemen (dus resp. koopheer en kramer zijn!) staat blijkens de in de voorgaande §§ gegeven citaten vast.

129) L.V. XXV, plaat 4; tekst 415 en nt 10; VII, bijschrift plaat 12 bij S; 113, 111. Vgl. noot 98 op pag. 105.

130) „Scheepsheeren": schippers. Zulks lijkt mij een lezing voor „Schepsheeren". De scheepsvoogden der groote schepen, aan het hoofd staand van een talrijke menigte scheepgegane kramerhandelaars („scheepsbevrachters-passagiers", naar Rouffaer's mooie term) en scheepsvolk, zijn lieden van macht en aanzien. Als b.v. de V.O.C. in 1622 het gewapend binnenkomen in de stad Batavia verbiedt, worden van dit verbod uitgezonderd: de nachodas van groote joncken, aensienlijcke ambassadeurs ende gesanten: Colenbrander-Coen III, 930; vgl. I, 788; De Jonge IV, 274. Bij het in nt 171 op pag. 112 genoemde gezantschap bevindt zich met den koopheer Wangsan de „schipper Hongtay genaampt, die in Batavia wel bekendt is" t.a.p.. „Schip-heer", schipper: vgl. nog Rouffaer, Bijdr. Kon. Inst. 77, 1921, 97.

131) Men versta goed: der koopmans- d.w.z. handelsbeurzen! „Beurzen" in den trant der huidige Amsterdamsche schippers- eerder dan in dien der effecten- en goederenbeurs.

132) Voor de bevolkingscijfers zie hiervoren § IX.

133) Van der Chijs, 127, 128, 133, 138; Colenbrander-Coen I, 446.

134) Tiele, Bouwstoffen I, XXXVIII. 199-200, 202 nt 1, 239-241, 241-242, 261; II, LXIII 17, 55, 57, 60, 61, 69, 185, 198.

135) Colenbrander-Coen, I, 372, 453, 455, 564; III, 66, 257, 280; Kron. Hist. Gen. 1871, 391-392; Tiele, Bouwstoffen I, 154 nt 1; II, XVIII. 32, 145.

136) Zie Tiele, Bouwstoffen, I, III. V. 2 en nt 2, 205, 206, 229, 230, 250, 262, 265; II, VIII. nt 2, 98 nt 3, 150, 162, 196, 197, 203, 204, 205, 240, 243, 244, 315, 321; Adatrecht I, 396; vgl. III, 452-453; Rouffaer, Encycl. v. N.I.[2] III, 66[1] (Oeli-asa), 361[1] (Kei en Aroe); Bijdr. Kon. Instit. 77, 1921, 537, 541-542, 543, 559.

137) Colenbrander-Coen I, 625, 626, 641; III, 22, 28, 37, 44, 688, 705-706; Tiele, Bouwstoffen I, XLIII. XLV; vgl. Adatrecht II, 792.

138) Vgl. Van der Chijs, 3 (Banda: de algemeene volksvergaderingen onder den heiligen boom van Oertatan; vgl. Tiele, Bouwstoffen I, 157); Kron. Hist. Gen. 1871, 352 (Ambon: de algemeene volksfeesten door de edelen gegeven).

139) .....den trotsen houaerdigen Bandanees....., die niet anders hebbende als sijn nooteboomen, daer jaer op jaer aff leuen moet sonder yets besonders ouer te vergaederen, gestaadich gewoon sijnde, seer geeert te wesen, niet te arbeyden, ende wel te schauen,..... (1612): Tiele, Bouwstoffen I, 6.

140) Kron. Hist. Gen. 1871, 353.

141) Interessant is ook het gegeven (Ambon) over de economische werkzaamheid der slaven (en tegelijk leerzaam voor den omvang van den handel!): T gebuert wel dat eenige van dese..... slaven subtyle vogels sijn ende haer met de coopmanschap weeten te behelpen. Deselve sien yeuwerts soo schoon te praten datse geloof crijgen, soo datse middeler tijt credit crijgen ende beter gelooft worden als hun meesters; daer ick, als mede degene voor ende na mij, kennisse van hebben, dat in onse boecken slaven van Cappit. Hittoe ende andere, als sijns broeders, meer als 20 bhaer voor haer hooft schuldich sijn geweest. Ja een van dese slaven, dat meer is, heeft in een mousson in onse logie 25 Portugesche bhaer nagelen gewogen, yder bhaer als doen 600 pd. In somme, de sommige van deze slaven sijn beter te vertrouwen als hare meesters; hebbe hun wel gelangt, dat ick Capt Hittoe ende d'ander Orangcays geweygert hebbe: Kron. Hist. Gen. 1871, 413. Zie ook hiervoren, noot 71 op pag. 101, en pag. 87.

142) Kron. Hist. Gen. 1871, 350, 352, 354, 378-379, 399, 413.

143) (Bij een conflict tusschen de Hollanders en een Engelschen interloper, Ambon, 1613)..... eenen Orangkay Ticos, welck een seer trots man ende langhe grote pertye van den onsen geweest is..... heeft..... schaelen in sijn quartier gehangen ende d'Enghelschen een partye nagelen vercocht ende doen vercoopen: Colenbrander-Coen I, 12; zie over hem nog Tiele, Bouwstoffen I, 328 nt 1; II, 13, 53.

144) Met Commenda-geld uitgaande specerijhandelaren van Oost-Java: De Jonge II, 451; IV, 3. De Javaansche vaart „haren handel also in voorby seylen dryvende op vele plaetsen, coopende ende vercoopende tghene haer profytelijck dunckt": L. V. VII, 200.

145) Zie L. V. VII, 131 en nt 9; vgl. Tiele-Heeres, Bouwstoffen II, 274.

146) Zie L. V. VII, 133.

147) Van Heemskerck, de eerste Hollandsche handelaar op Banda, 1599: Ick en wunste niet anders, dan dat d'eedelluyden alhier veel goets van nooten ende foely hadden, want alles haer gadinge is. Wy souden alsdan lichtelijck en tot goeder pryse ons ladinge becomen. Dan daer sidt niet. Tmoet hyer van de inwoonders al by de pont ingecoft werden: v. d. Chijs, 6; De Jonge II, 431, 432. Dat dit geen geval van acute nood voor den Hollandschen handel was, doch dat pondpondsgewijs de handel zijn loop neemt, leert Colenbrander-Coen IV, 31 (punten 13 en 15); vgl. Tiele, Bouwstoffen I, 325. Wat de aankomende vaart van het Westen betreft: Waer sij koomen (namentlick daer sij 't ander mousson om wederom naer huys te gaen verwachten), haellen haer joncquen off scheepen op 't drooch, dat sij seer gevoechlick int werck weeten te stellen. Eerst maecken sy hutgens, in vougen als karmiscraemen, daer all haer coopmanschap in brengen ende ten toon stellen, soo dat dit Indische karmissen sijn: nieuwers beeter bij kan deese negotie vergeleecken worden: Kron. Hist. Gen. 1871, 533; Tiele-Heeres, Bouwstoffen II, 30, 199, 207, 209, 294-295.
De Javaansche missionarissen-onderwijzers (zie verderop in den tekst) worden uit handelaars gerecruteerd door de edelen: soo maecken sij op 't vertreck der joncquen eenige persoonen te houden omme haer tot schoolmeesters te dienen. Dewelcke ondertusschen, **soo noch eenich overschot van haer cargasoentgen hebben als mede d'overblijfsel van haer vertreckende complicien bij haer houden,** dat sij tot grooter advance middeler tijt quijt worden, dat wel ende volcomentlick op den gesetten tijt doen

betalen, daer de Orangcays haer in assisteren ende maecken dat sij naer haer wil gecontenteert worden..... Kron. Hist. Gen. 1871, 360. Ik cursiveer. Eén bericht (De Jonge II, 441) is van geheel anderen aard: van Heemskerck ontvangt van een Javaan, genaempt Malein, in 10 weken 400 bahar noten en 100 bahar foelie; vervolgens levert deze nog 3 scheepsladingen specerijen (3 goncken met fuly, nooten ende nagelen), een hoeveelheid te samen meer dan 500 bahar. Waar verder niets vermeld is van dezen handelaar (hij zou toch een respectabel koopman geweest zijn, die ongeveer ¼ van den totalen Bandaschen oogst in handen hield), komt het mij voor, dat men dezen Javaan beter doet te zien als lasthebber van een groep kleine kooplieden welke hun ladingen in één massa hebben gebracht en aldus met de Hollanders verhandelen.

De goederen (katoenen lijnwaden, gongen) worden op Ambon vaak niet gebruikt, doch voor schatvorming begraven: Kron. Hist. Gen. 1871, 417; vgl. 490-491; zie ook Barbosa bij Moreland, Aurangzeb, 74 nt en Tiele-Heeres, Bouwstoffen II, 321. **Weer een argument tegen massa-afzet voor dagelijksch gebruik** (vgl. hiervoren noot 88)! Vgl. ook Kron. Hist. Gen. 1871, 451: wat men daer (in Ambon) brengt om goet proffijt te doen, moet men van yder soorte weynich brengen om licht aff te comen ende wat anders venten. Zie ook noot 78 hiervoren.

148) De Jonge II, 427, 429, 436; vgl. Colenbrander-Coen III, 631: het Goedjeratsche kwartier op Banda. Kron. Hist. Gen. 1871, 451: Javaansche en Goedjeratsche goudsmeden (Ambon); Van der Chijs, 14.

149) D.i. gemiddeld 40 per jonk. Van 2 Javaansche Malakavaarders licht men (1619) 78 man: Colenbrander-Coen III, 549, 554, 555. Vgl. Kron. Hist. Gen. 1871, 509; .....sij met cleen vaertuych vaeren ende sterck van bootsvolck sijn, die elck haeren particulieren handel doen, ouersulcx dunne soppen sullen worden, want sij op een joncq van 10 last soo veel volck voeren als wij op een schip van 100 ende meer last. Van der Haghen aan XVII, 20-VIII-1618 (betreffende het beletten van de interloper-vaart in de Groote Oost): Aende cleeden mogen wij wat verdienen maer aanden rijs weinich ofte niet ende maken ons derhalven soo odieus niet alleen bij de Moluquesen, Ambonesen ende Bandanesen maer oock bij de Jauanen, Macasseren, Maleyen ende andre natien, **want de cleine cramers wort daerdoor tbroot wt de mondt genomen:** Tiele, Bouwstoffen I, 231. Ik cursiveer. Op 22 à 23 Makassaarsche jonken (1624) 5 à 600 man: Tiele-Heeres, Bouwstoffen II, 15.

150) Zie Colenbrander-Coen V, 42, 43; Tiele, Bouwstoffen I, 230-231, 354, 356; II, I-II. VII. XXXV. LIV. LV nt 2, LXV. 91-92, 105, 116, 119, 120, 122, 125, 189-190, 191-192, 235, 279, 284, 301, 325-326, 346, 367-368, 372, 375; vgl. 250; vgl. ook Rouffaer, Encycl. v. N. I.[2] III, 361[1].

151) Colenbrander-Coen I, 367, 564, 565, 599, 750, 784; III, 51; V, 134; Tiele, Bouwstoffen I, 348; II, 5, 46 en nt 1, 137, 162, 211, 342.

152) Ook Solor en Adonare (op 1150 K.M. afstand), Boeton (800 K.M.), Soela en Bonggaai en Gorontalo c.a. zijn aan Ternate schatplichtig: Tiele, Bouwstoffen I, 23, 94, 95; II, XXII. nt 1, XLVII. 90, 93 nt 2, 109 nt 3, 314.

153) Vgl. Tiele, Bouwstoffen I, 244.

154) Zie Colenbrander-Coen I, 21; vgl. 500; II, 591; De Jonge III, 195-196.

155) Kron. Hist. Gen. 1871, 359-360, 419, 427, 431; vgl. hiervoren pag. 78, 137.

156) De godsdienstleeraren .....die int haere worden gemaintineert, door hanthavinge vanden Orangcays: Kron. Hist. Gen. 1871, 360. Voor elke leerling ontvangen zij tegen den tijd van den Westmoesson, 5½ pond nagelen..... dat sij versamelen ende dan wederom na Java vertrecken: a.w., 361. Kapitein Hitoe: T is soo dat hij een groot Mahometist is, die veel doet om sijn geloof te doen verbreien, alsoo Hytto vol Moorsche papen is; arbeiden seer om haer seckte te verbreien,.....: Tiele, Bouwstoffen I, 233.

157) Van de vier voornaamste Ambonsche adelsfamilies voert één Javaansche afkomst, één van Ceram, twee van het eiland zelve: Kron. Hist. Gen. 1871, 3.

158) Zie Colenbrander-Coen II, 49; III, 736; Tiele, Bouwstoffen I, XXXVIII. XLVIII. 245-246, 252, 256, 303, 334; II, XLIX. 11, 80, 198.

SUMMARY.

The theme „Cathay and the way thither" of which Colonel Yule has treated so masterly is looked upon in this study in its economic and historical aspects, in relation to the history of Asiatic civilization. In this way it is tried to establish a *morphology* of Eastern Asiatic commerce. Some materials of ancient history and ethnology are inserted as illustrative and orientating instances. From the historical treatment of this theme, embracing different civilizations ancient and more „modern", and many ages or historical periods, results the very important problem of the *use of the historical categories* (general terminology and general and special conceptions). It is tried to give a formula for this central problem of all historical investigation, especially when applied to Oriental, non-European times and civilizations.

Chapter I contains the theoretical and methodological aspects of this general problem. The historical morphology of Eastern Asiatic trade and commerce in its different instances is dealt with in chapter II. Some special questions relating to the history of South-Eastern Asia, especially of Indonesia, in connection with ancient trade and commerce, are discussed in chapter III. More materials, partly in form of statistical estimations, collected from 16th and 17th century European sources, to be used as documentary evidence to the theses in the two foregoing chapters, are compiled in the last chapter (IV).

REGISTER VAN SCHRIJVERS EN PERSONENNAMEN.[1])

Aboetari, 31, 49 ntt, 50 nt.
Abul Fazl 'Allami, 29.
Abulféda, 93nt.
Açoka, 38, 103 nt.
Adriani, 139 nt.
„Ady Patty Toemappel", 154 nt.
Agastya, 132.
Agon, 190 nt.
Ahmed Ibn Tulun, 107 nt.
Airlangga , 142 nt, 149 nt, 150 nt.
Akbar, 21, 147 nt.
Alaeddin, 107 nt.
Alexander, 93 nt.
Aly Ibn Ysa, 110 nt.
Ammon, 49 nt.
Andamohi Keling, 176.
Archimedes, 30.
Arrianus, 93 nt.
Asaf Khan, 83.
Ashley, 24.
Augustus, 94 nt, 104 nt, 106 nt.
Aytsuan, 193 nt.
Backhuysen, 40.
Barbosa, 196 nt.
Barkas, 84.
Ibn Battuta(h) 58, 89, 93 nt, 110 nt, 145 nt.
Beal, 93 nt.
Becker, 102 nt, 107 ntt, 108 ntt, 154 nt.
Behn, 44 nt.
Beloch, 24.
Bencon, 193 nt.
Berg, 116, 120, 122, 124, 132, 141 ntt, 142 nt, 143 nt, 147 nt, 148 nt, 149 nt, 150 nt, 152 nt, 153 ntt.
L. W. C. van den Berg, 100 nt.
Bernier, 40.
Bertling, 139 nt.
Bloch, 47 nt.
P. J. Blok, 44 nt.
Van Blom, 41 nt.
Boccaccio, 29.
Boeke, 49 nt, 96 nt.
Bolkestein, 41 nt.
Le Bon, 20, 43 ntt, 92 nt, 95 nt. 96 nt, 97 nt, 102 nt, 108 ntt.
Botta, 54.
Bouman, 108 nt.
Brandes, 117, 120, 131, 142 nt.
Van Brederode, 138.
Brentano, 17, 43 nt, 44 nt, 107 nt.
Brugmans, 6 nt.
Bruystens, 110 nt.
Burckhardt, 26, 43 ntt, 181 ntt.
Burgess, 25.
Busken Huet, 153 nt.
Caen, 146 nt.
Capt. Hitoe, 195 nt, 196 nt.
Carlyle, 10.
Cassel, 49 nt.
Castanheda, 150 nt.
Chamberlain, 10.
Chang T'ien-tsê, 87, 94 nt, 99 nt, 111 ntt, 112 nt, 189 nt.
Charlesworth, 102 ntt, 103 nt, 104 nt, 106 nt, 109 nt, 111 nt.
Chau Ju-kua, 58, 94 nt, 111 nt, 129, 145 nt, 150 nt, 153 nt.
Chaucer, 29.
Chavannes, 93 nt.
Chen Huan-Chang, 42 nt.
Cheng Ho, 94 nt.
Van der Chijs, 6 nt, 185 nt, 186 nt, 189 nt, 194 nt, 195 ntt, 196 nt.
Ibn Chordadbe, 94 nt.
Clemens, 50 nt.
Coedès, 113 nt, 129.
Coen, 111 nt, 112 nt, 162, 182 nt, 184 ntt, 188 ntt, 189 nt.
Colenbrander, 6 ntt, 44 nt, 82, 105 ntt, 106 nt, 109 ntt, 110 ntt, 111 ntt, 112 ntt, 113 ntt, 114, 139 nt, 142 nt, 144 nt, 146 nt, 147 nt, 154 nt, 156 nt, 159, 182 ntt 183 ntt, 184 ntt, 185 ntt, 186 ntt, 187 ntt, 188 ntt, 189 ntt, 190 ntt, 191 nt, 192 ntt, 193 ntt, 194 ntt, 195 ntt, 196 ntt.

[1]) Door omstandigheden van tijd moest de opname van een uitgebreid bewerkt zaakregister achterwege blijven. In plaats hiervan is de inhoudsopgave (zie hierachter) nader omschreven.

Commines, 29.
Comte, 10.
Conti, 112 nt.
Coomaraswamy, 151 nt.
Cordier, zie Yule.
Crassus, 85.
Mc Crindle, 57, 93 nt, 103 nt, 106 nt, 139 nt.
Cunningham, 24, 42 nt.
Dandolo, 38.
Dante, 58.
Danvers, 94 nt.
Datheen, 138.
Defremery, 93 nt; vgl. Sanguinetti.
Delbrück, 46 nt.
Demosthenes, 102 nt.
Devic, 93 nt; vgl. Van der Lith.
Diehl, 43 nt.
Van Diemen, 182 nt.
Diodorus, 104 nt.
Drake, 140 nt.
Duyvendak, 43 nt, 45 nt, 46 nt, 94 nt.
Edkins, 93 nt.
Ehrenburg, 49 nt.
Eiansan, 112 nt.
Elliot, 104 nt.
Elphinstone, 21.
Erdmann, zie Clemens.
Van Everdingen, 40.
Van Eyndhoven, 166.
Faed, 40.
Fakhruddin Ahmed, 84.
Faletehan, 174.
Feenstra Kuiper, 47 ntt.
Fei Hsien, 94 nt.
Ferrand, 90, 93 nt, 94 nt, 111 ntt, 113 ntt, 139 nt, 140 nt, 142 nt, 144 ntt, 145 ntt, 148 ntt, 150 nt, 151 ntt, 152 ntt, 153 ntt, 154 nt, 180 nt.
Fitzler, 43 nt, 181 nt.
Fleet, 148 nt.
Forster, 53.
Foulkes, 140 nt.
Franke, 25.
Fransen van de Putte, 7 nt.
Frederik II, 13, 181 nt.
Frere, 111 nt.
Freud, 49 nt, 50 nt.
Friedericy, 143 nt.
Frobisher, 140 nt.
Fruin, 10.
Fruin-Mees, 150 nt, 154 ntt, 155 nt, 156 nt, 192 nt, 194 nt.
Fugger, 21, 58, 85, 145 nt, 181 nt, vgl. Welser.
Fukuda, 47 nt.
Gadjah Mada, 150 nt.
Gale, 25, 46 nt.
Da Gama, 157.
Gandhi, 96 nt.
De Geer, 44 nt.
Vicko van Geldersen, 145 nt.
Gibbon, 26, 89, 105 nt.
Girindrawarddhana, 154 nt.
De Goeje, 43 nt, 92 nt, 107 ntt, 108 nt, 151 nt.
Goethe, 53.
Gonggrijp, 147 nt, 153 nt, 154 nt, 185 nt, 186 nt, 194 nt.
Götz, 23, 42 nt, 43 nt, 46 nt, 94 ntt, 101 nt, 103 ntt, 106 ntt, 107 ntt, 109 nt, 111 ntt.
Gracchen, 46 nt.
Granet, 43 nt, 46 ntt, 47 nt, 85.
Granvelle, 138.
Grasshoff, 107 ntt, 108 nt, 113 nt.
Gresham, 35.
Groeneveldt, 94 nt.
Grohmann, 102 nt.
De Groot, 94 nt.
Grousset, 25, 45 nt.
Grünberg, 50 nt.
Guicciardini, 58.
Guizot, 10.
Van der Haghen, 2, 196 nt.
Hakluyt, 93 nt.
Du Halde, 40.
Hamid Ibn Abbas, 107 nt.
Hammurabi, 71.
Hardy, 102 nt.
Van Haren, 190 nt.
Haroen al-Rasjid, 108 nt.
Hartmann, 17-18, 43 ntt, 44 nt.
Harun Ibn Imran, 85.
Hasebroek, 93 nt.
Hassan Ali, 105 nt.
M. Hatta, 6 nt.
Van Heemskerck, 195 nt.
Heeres, zie Tiele.
Hegel, 9, 10, 11, 23, 45 nt, 54.
Heichelheim, 8, 60, 61, 62, 95 nt, 96 ntt.
Heidegger, 50 nt.
Hembyse, 138.
Herder, 11, 53.
Herodotus, 40, 58, 151 nt.
F. Hertz, 44 nt.
H. Hertz, 30.
Hiram, 145 nt.
Hirth, 25, 93 nt, 94 nt, 106 nt.
Hongtay, 194 nt.
Hooft, 46 nt.
Hornell, 72, 104 nt, 153 nt.
Huan K'uan, 47 nt.
Huber, 127.
Huizinga, 35, 41 nt, 42 ntt, 49 ntt, 50 ntt, 92 nt, 99 nt.
Von Humboldt, 54.
Hunter, 44 nt, 142 nt.

Husain Beg, 110 nt.
Husserl, 50 nt.
Icquan, 112 nt.
Inama-Sternegg, 42 nt.
Isaac van York, 113 nt.
Jacob, 106 nt, 108 nt.
Jaffe, 41 nt.
Jain, 43 nt, 111 nt.
Jamaluddin Ibrahim At-Thaibi, 84, 85.
Jaspers, 44 nt.
Jones, 54.
De Jonge, 44 nt, 105 nt, 106 nt, 109 nt, 110 nt, 113 nt, 142 nt, 145 nt, 148 nt, 154 nt, 159, 181 nt, 182 ntt, 183 ntt, 184 ntt, 185 ntt, 186 ntt, 187 ntt, 188 nt, 189 ntt, 190 ntt, 191 nt, 192 ntt, 193 ntt, 194 nt, 195 ntt, 196 ntt.
Joule, 30.
Julien, 93 nt.
Juynboll, zie Rouffaer.
Kanakasabhai, 74.
Kanitz, 102 nt.
Kantorowicz, 43 nt.
Karel, 173.
Kautsky, 18.
Kazvini, 58.
Kellermann, 18, 49 nt.
Kern, 105 nt, 150 nt.
K'ien Lung, 38.
Kirfel, 44 nt.
Knowles, 40 nt.
Kohler, 105 nt, 107 nt, 113 nt, 183 nt.
Körner, 46 nt.
Korsch, 50 nt.
Kotwicz, 6 nt.
Kötzschke, 42 ntt, 44 nt, 46 nt, 103 nt, 108 nt.
Kowalewsky, 42 nt.
Krause, 44 nt, 45 nt, 46 nt, 88, 153 nt, 183 nt.
Kremer, 43 nt, 44 nt, 57, 83, 93 nt, 107 nt, 108 nt, 110 nt, 111 ntt.
Krom, 6 nt, 104 nt, 107 nt, 109 nt, 111 ntt, 112 nt, 113 nt, 117, 120, 122, 123, 127, 128, 130, 131, 133, 136, 137, 139 ntt, 140 nt, 141 ntt, 142 ntt, 143 nt, 144 ntt, 145 nt, 146 nt, 147 nt, 148 ntt, 149 ntt, 150 ntt, 151 ntt, 152 ntt, 153 ntt, 154 ntt, 190 nt.
Ktesias, 93 nt.
Lak Moei, 193 nt, 194 nt.
Lavisse, 45 nt.
Layard, 54.
Legge, 45 nt, 93 nt.
Lessing, 53.
Lette, 45 nt.
Levasseur, 24, 42 nt.
Liefrinck, 21.
Limco, 193 nt.
Van Linschoten, 58, 74, 184 nt, 186 ntt.
Van der Lith, 93 nt; vgl. Devic.
Lodewycksz, 176.
Van Loon, 92 nt.
Luyken, 40.
Ma Huan, 94 nt, 145 nt.
Ma Tuan-lin, 25, 111 nt, 150 nt.
Macauly, 10.
Machado, 44 nt.
De Mailla, 54.
Malaya, 84, 105 nt.
Malein, 196 nt.
Malinowski, 62, 63, 64, 95 nt, 96 ntt, 97 ntt, 98 ntt, 99 nt, 104 nt, 113 nt, 114, 139 nt.
Malinschiary, 109 nt.
Mallinckrodt, 21.
Manik Chand, 85.
Mannheim, 12, 97 nt.
Marcus Aurelius, 86.
Van Marnix, 138.
Marshall, 93 nt, 103 nt.
Marx, 10, 11, 40 nt.
Massignon, 83, 107 ntt, 108 ntt, 111 nt, 181 nt, 183 nt.
Quinten Massijs, 40.
Masson-Oursel, 45 nt, 103 nt, 121, 140 nt, 144 ntt, 145 nt, 151 nt.
Megasthenes, 93 nt, 104 nt.
Menger, 49 nt.
Metchnikoff, 41 nt, 94 nt.
v. d. Meulen, 102 nt, 110 nt.
Ed. Meyer, 24, 41 nt, 93 nt, 100 nt.
Mierecomaldi, 188 nt.
Mignet, 10.
Miltiades, 111 nt.
Mir Jumla, 84.
Montanus, 6 nt.
Mommsen, 26, 106 nt.
Mookerji, 81, 103 nt, 104 ntt, 106 nt, 110 nt, 113 ntt, 116, 140 ntt, 141 nt, 151 nt.
Moquette, 112 nt.
Moreland, 21, 43 nt, 45 ntt, 47 nt, 88, 104 nt, 105 ntt, 109 ntt, 110 nt, 111 ntt, 147 nt, 148 nt, 154 nt, 155 nt, 156 nt, 167, 180 nt, 181 ntt, 185 ntt, 189 nt, 190 nt, 193 nt, 196 nt.
Morse, 25, 111 nt.
De Moucheron, 44 nt.
Mowrer, 93 nt.
P. L. Muller, 44 nt.
Max Müller, 92 nt.
Müller-Lyer, 94 nt.
Mussolini, 38.
Napoleon, 40 nt.

Van Neck, 2, 44 nt.
Neumann, 43 nt.
Neurath, 93 nt, 99 nt, 102 nt, 103 nt, 104 nt, 106 ntt, 111 nt.
Nietzsche, 10.
Nizamuddin, 84.
Noël, 94 nt, 104 nt, 106 nt, 107 nt.
Nooteboom, 139 nt.
Odoric, 142 nt.
Oppert, 54.
Oesöman, 109 nt.
Ossian, 53.
Otto I, 13.
Nyok Ching Tsur, 25.
Pareto, 31, 49 nt.
Paulus, 134.
Pearl, 113 nt.
Pegolotti, 105 nt.
Pelliot, 111 nt, 145 nt, 150 nt, 152 nt.
Percy, 53.
Pereira, 44 nt.
Pericles, 58.
Peruzzi, 85.
Pierson, 31.
Ping-Hua Lee, 24, 42 ntt.
Pleszner, 43 nt.
Plinius, 74, 104 nt, 149 nt.
Marco Polo, 40, 46 nt, 58, 84, 87, 89, 90, 111 nt, 151 nt.
Pontanus, 6 nt.
Przeworski, 106 nt.
Ptolemaeus, 93 nt, 139 nt.
Quesnay, 54.
Raffles, 21.
Rambaud, 45 nt.
Ranke, 10, 26, 45 nt.
Rassers, 150 nt.
Rathenau, 38.
Rathgen, 44 nt, 47 nt.
Ratzel, 92 nt, 94 nt.
H. Rawlinson, 54.
H. G. Rawlinson, 93 nt.
Reael, 182 nt, 188 nt.
Réclus, 94 nt.
Reichwein, 92 nt, 141 nt, 147 nt, 184 nt.
Reinaud, 93 nt.
Reynst, 189 nt.
Rhys Davids, 93 nt, 140 nt.
Richardson, 53.
Richter, 80, 93 nt.
Von Richthofen, 94 nt.
Rinkes, 155 nt.
Rockhill, 94 nt.
H. Roland Holst, 94 nt.
R. Rolland, 92 nt, 96 nt.
F. Roosevelt, 46 nt.
Rosenberg, 93 nt.
Rostovtzeff, 93 nt, 102 nt.
Rothschild, Mayer Amschel, 9, 83.
Rouffaer, 22, 45 ntt, 58, 94 ntt, 106 ntt, 108 nt, 109 nt, 111 nt, 113 ntt, 122, 124, 132, 139 nt, 141 nt, 145 nt, 147 nt, 148 nt, 150 ntt, 152 nt, 154 ntt, 156 nt, 164, 170, 173, 176, 179, 181 nt, 182 ntt, 184 ntt, 185 nt, 186 ntt, 187 nt, 189 nt, 190 nt, 191 nt, 192 ntt, 194 ntt, 195 nt, 196 nt.
Rousseau, 53.
Salomo, 66, 145 nt.
Salz, 108 nt.
Sanguinetti, 93 nt; vgl. Defremery.
Sanjaya, 131.
Sasraningrat, 149 nt.
Schaal, 94 nt.
Schaeder, 42 nt, 45 nt.
Scheler, 50 nt.
Scherer, 94 nt.
Schliemann, 54.
Schrieke, 93 nt, 105 nt, 106 nt, 108 nt, 133, 148 ntt, 151 nt, 152 nt, 153 nt, 154 ntt, 155 nt, 183 nt, 186 ntt, 192 nt.
Schumpeter, 31, 49 nt.
W. Scott, 107 nt, 113 nt.
Senapati, 136, 154 nt.
Shellabear, 109 nt, 193 nt.
Werner Siemens, 38.
Simkhovitch, 42 nt.
Simsou, 112 nt, 171.
Simsuan, 192 nt, 193 ntt.
Upton Sinclair, 49 nt.
Sindbad, 113 nt.
Sjah Jahan, 109 nt.
V. A. Smith, 45 nt, 104 nt, 106 nt.
Sneller, 6 nt.
Snouck Hurgronje, 2, 45 nt, 109 nt, 143 nt, 144 nt, 155 nt.
Soekarno, 6 nt.
Soenan Giri, 154 nt.
Solon, 46 nt.
„Soltan Gchroom", 109 nt; vgl. Sjah Jahan.
Sombart, 6 nt, 35, 38, 40 nt, 41 ntt, 42 nt, 47 nt, 49 ntt, 50 ntt, 51 ntt, 52 nt, 61, 95 nt, 107 nt, 183 nt.
Soustelle, 99 nt.
Spann, 10.
Speck, 46 nt.
Spengler, 10.
Sprenger, 57, 58.
Sri Maharadja Indra, 172, 189 nt.
Stein, 43 nt.
Stier, 44 nt.
Stöckle, 43 ntt, 44 nt, 108 nt.
Stolypin, 7 nt.

Strabo, 106 nt.
Le Strange, 57.
Stüwe, 106 nt, 108 nt.
Sulaiman, 93 nt.
Surajuddin, 84.
Süsz , 83.
Tacitus, 58.
Takakusu, 93 nt.
Takiuddin Abdurrahman, 84.
Takizawa, 26, 27, 44 nt, 47 ntt.
Terpstra, 43 nt, 44 nt, 81, 105 nt, 106 nt, 110 ntt, 111 nt, 147 nt, 181 nt, 186 nt.
Thierry, 10.
Thomson, 53.
Thucidides, 58.
Ticos, 195 nt.
Tiele, 105 nt, 140 nt, 146 nt, 149 nt, 154 nt, 159, 181 ntt, 182 ntt, 183 ntt, 185 ntt, 186 ntt, 187 nt, 188 nt, 189 ntt, 191 nt, 192 ntt, 194 ntt, 195 ntt, 196 ntt.
Timoer, 108 nt.
Tjeti Maloekoe, 176.
De Tocqueville, 59.
Tokugawa, 26, 27, 38.
Treitschke, 10.
Treub, 17.
Troeltsch, 26, 41 ntt,, 42 nt, 43 ntt, 44 nt, 48 ntt, 49 ntt, 50 ntt, 56.
Tsin Che Houang-ti, 15, 24, 85.
Van Valkenborch, 40.
Verhoeven, 111 nt.
C. A. Verrijn Stuart, 49 nt.
Veth, 151 nt.
Vierkandt, 93 nt.
Villehardouin, 29.
Virji Vora, 105 nt, 193 nt.
Vissering, 25.
J. Ph. Vogel, 122, 149 nt.
W. Vogel, 44 nt.
Van Vollenhoven, 6 ntt, 7 nt, 41 nt, 46 nt, 48 nt, 96 nt, 97 nt, 100 nt, 108 nt, 139 nt, 141 nt, 142 ntt, 143 ntt, 144 nt, 148 ntt, 149 ntt, 150 nt, 192 nt, 194 nt, 195 nt.
De Waard, 6 nt.
Wallenstein, 38.
Wang-An-shih, 46 nt.
Wangsan, 112 nt, 194 nt.
Watting, 192 nt.
Marianne Weber, 44 ntt, 47 nt, 50 nt, 51 nt.
Max Weber, 6 nt, 11, 13, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 27, 33, 41 ntt, 42 ntt, 43 ntt, 44 ntt, 45 nt, 46 nt, 47 ntt, 48 nt, 49 nt, 50 ntt, 51 ntt, 56, 70, 72, 74, 93 ntt, 99 ntt, 100 ntt, 101 ntt, 102 ntt, 103 ntt, 104 ntt, 106 ntt, 107 ntt, 108 ntt, 109 ntt, 110 nt, 111 ntt, 127, 144 ntt, 145 nt, 148 nt, 150 nt, 151 ntt, 155 nt.
Weidenreich, 44 nt.
Weil, 93 nt.
Wells, 92 nt.
Welser, 58.
Wensinck, 41 nt, 43 nt, 92 nt.
Westenenk, 21, 148 nt, 149 nt.
Wilken, 21.
Wilhelm, 47 nt.
Williams, 113 nt.
John Winchcomb, 145 nt.
Winckelmann, 53.
v. Wissmann; zie v. d. Meulen.
Witheway, 94 nt.
Wittfogel, 18, 41 ntt, 44 nt, 46 nt, 47 ntt, 111 ntt, 184 nt.
Xerxes, 151 nt.
A. Young, 58.
E. Young, 53.
Yule, 6 ntt, 21, 43 nt, 44 nt, 46 nt, 57, 84, 87, 91, 93 nt, 104 nt, 105 nt, 107 nt, 110 ntt, 111 ntt, 112 nt, 113 ntt, 140 nt, 142 ntt, 146 nt, 150 nt, 151 nt, 153 ntt, 183 nt.
Yusuf Ibn Pinehas, 85.
Ziebarth, 151 nt.
Zola, 49 nt, 52 nt.

LITERATUURLIJST.

Te dezer plaatse betuig ik gaarne mijn hartelijken dank aan de velen, die mij bij het verzamelen der literatuur en het verschaffen der boeken raad gaven en hulp verleenden. Ten aanzien van de Hoogleeraren van mijn Universiteit aan de bepalingen der Faculteit betreffende de dankbetuigingen gebonden, moge ik dan met name noemen Prof. Dr. Z. W. Sneller, te Rotterdam, den Heer J. W. van Nouhuys, directeur van het Maritiem Museum „Prins Hendrik" te Rotterdam, Dr. Bouman te Middelburg en mijn studiegenoot Dr. L. I. Graf. Dan voorts de dames en heeren der onderscheiden boekerijen, in de eerste plaats en vooral der Universiteitsbibliotheek te Leiden en der Provinciale Bibliotheek van Zeeland te Middelburg; voorts van de Bibliotheek van het Vredespaleis te 's-Gravenhage, van het Koloniaal Instituut te Amsterdam, het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage en dat voor Zeeland te Middelburg.

Aboetari, De verhouding van de koloniale tot de theoretische economie (1932).
Ammon, Die Probleme der wirtschaftlichen Dynamik (Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, 1914).
Becker, Grundlinien der wirtschaftlichen Entwicklung Aegyptens in den ersten Jahrhunderten des Islam (Klio IX, 1909).
— Steuerpacht und Lehnswesen. Eine historische Studie über die Entstehung des islamischen Lehnswesens (Der Islam V, 1914).
Berg, Hoofdlijnen der Javaansche literatuurgeschiedenis (1929).
Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap XXI, 1900 (Reisverhaal van Jacob van Neck 1598-1599, medegedeeld door Dr. H. T. Colenbrander).
Bloch, Soziale Kämpfe im alten Rom [2] (1908).
Van Blom, Van Marx tot de Man (De Gids 1928, II).
Boeke, Dualistische Economie (1930).
Bolkestein, Het economisch leven in Griekenlands bloeitijd (1923).
Le Bon, La civilisation des Arabes (1884).
— Les premières civilisations (1889).
Brentano, Die byzantinische Volkswirtschaft (Schmollers Jahrbuch XLI, I, 1917).
Burckhardt, Die Kultur der Renaissance in Italien [16] (1925).
Burgess, The guilds of Peking (1928).
Busken Huet, Het Land van Rembrand II, I.
Charlesworth, Trades Routes and Commerce of the Roman Empire (1924).
Chen Huan-Chang, The economic principles of Confusius and his School, I, II (Studies in History, Economics and Public Law, edited by the faculty of Political Science of Columbia University, XLIV, XLV, 1911).
Van der Chijs, De vestiging van het Nederlandsche gezag over de Banda Eilanden (1886).
Coedès, Le royaume de Çrivijaya (Bulletin de l'Ecole française d'Extrême-Orient, XVIII, 1918).
Colenbrander, Jan Pietersz. Coen. Bescheiden omtrent zijn bedrijf in Indië I (1919), II (1920), III (1921), IV (1922), V (1923).
— Koloniale Geschiedenis II (1925), III (1926).
— Zie Bijdragen en Med. Hist. Gen.
Delbrück, Geschichte der Kriegskunst I (1900).
Diehl, Venise, une république patricienne (1918).
Duyvendak, Historie en Confusianisme (1930).

Erdmann-Clemens, Grundrisz der Geschichte der Philosophie (1930).
Feenstra Kuiper, Japan en de buitenwereld in de 18e eeuw (Werken uitgegeven door de Vereeniging Het Nederlandsch Economisch-Historisch Archief, 3, 1921).
Ferrand, Le K'ouen-louen et les anciennes navigations interocéaniques dans les mers du Sud (Journal Asiatique, 1919).
— L'Empire sumatranais de Çrivijaya (1922).
Fitzler, Portugiesische Handelsgesellschaften des 15. und beginnenden 16. Jahrhunderts (Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte XXIV, 1932).
Freud, Die Zukunft einer Illusion (1927).
— Das Unbehagen in der Kultur (1930).
Friedericy, Aanteekeningen over adat en adatrecht bij de Bonesche prauwvaarders (Koloniaal Tijdschrift 20, 1931).
Fruin-Mees, Geschiedenis van Java[2] II (1925).
Fukuda, Die gesellschaftliche und wirtschaftliche Entwicklung in Japan (Münchener Volkswirtschaftliche Studien, 42, 1900).
Gale, Discourses on Salt and Iron (Sinica Leidensia II, 1931).
Gedenkboek der Indonesische Vereeniging (1923).
De Goeje, De Sajâbidja (Feestbundel Veth, 1894).
— Notice sur la vie et les travaux de M. Max Müller (1902).
— Internationaal handelsverkeer in de middeleeuwen (Verh. en Med. der Kon. Ac. afd. Letterk. IV, 9, 1909).
Gonggrijp, Schets eener economische Geschiedenis van Nederlandsch-Indië (1928).
Götz, Die Verkehrswege im Dienste des Welthandels (1888).
Granet, La civilisation chinoise (1929).
Grasshoff, Das Wechselrecht der Araber. Eine rechtsvergleichende Studie über die Herkunft des Wechsels (1899).
Grousset, Histoire de l'Extrême Orient (1929).
Hartmann, Ein Kapittel vom spätantiken und frühmittelalterlichen Staate (1913).
Heichelheim, Welthistorische Gesichtspunkte zu den vormittelalterlichen Wirtschaftsepochen (Schmollers Jahrbuch 56, 6, 1933. Festgabe für Werner Sombart).
Hirth, China and the roman Orient (1885).
— Ancient porcelain: a study in chinese mediaeval industry and trade (1888).
Huizinga, Cultuurhistorische verkenningen (1929).
— Over de grenzen van spel en ernst in de cultuur (1933).
Hunter, The Indian Empire (1882).
Jacob, Oestliche Kulturelemente im Abendland (1902).
— Der Einflusz des Morgenlands auf das Abendland, vornehmlich während des Mittelalters (1924).
Jain, Indigenous banking in India (1929).
Jaspers, Max Weber[2-3] (1926).
De Jonge, De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië II (1864), III (1865), IV (1869), V (1870), VI (1872), VII (1873).
Kantorowicz, Kaiser Friedrich der Zweite (z. j.).
Kautsky, Die Vorläufer des neueren Sozialismus I, 1 (1895).
Knowles, The industrial and commercial revolutions in Great Britain during the 19th century (1927).
Kötzschke, Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters (1924).
Kotwicz, Les Mongoles promoteurs de l'idée de la paix universelle (La Pologne au VIIe congrès international des sciences historiques, Varsovie 1933, I).
Krause, Geschichte Ostasiens I (1925).
Von Kremer, Ueber das Einnahmenbudget des Abbassiden-Reiches vom Jahre 306 H. (1887).
Krom, Hindoe-Javaansche Geschiedenis[2] (1931).
Kroniek van het Historisch Genootschap, 27, 1871.
Le Strange, Lands of the Eastern Caliphats (1905).
Lette, Proeve eener vergelijkende studie van het grondbezit in Rusland, zooals

dit zich heeft ontwikkeld tot de Russische Revolutie, en op Java (1928).
Malinowski, Argonauts of the Western Pacific, an account of native enterprise and adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea (1922).
Mannheim, Ideologie und Utopie (1930).
Massignon, L'influence de l'Islam au Moyen- Age sur le fondation et l'essor des banques juives (Bulletin d'études orientales, Institut français de Damas, I, 1931).
Masson-Oursel, l'Inde antique et la civilisation indienne (1933).
Metchnikoff, Les grandes fleuves et les civilisations historiques (1889).
Van der Meulen en von Wissmann, Hádramaut, some of its mysteries unveiled (1932).
Ed Meyer, Kleine Schriften zur Geschichtstheorie und zur wirtschaftlichen und politischen Geschichte des Altertums I (1910).
Mookerji, A History of Indian Shipping and maritime activity (1912).
Moreland, India at the death of Akbar (1920).
— From Akbar to Aurangzeb (1923).
— The agrarian system of moslem India (1929).
Morse, The guilds of China (1909).
Muller-Blok, Onze Gouden Eeuw[4] (z. j.).
Neumann, Die Weltstellung des byzantinischen Reiches vor den Kreuzzügen (1894).
Neurath, Antike Wirtschaftsgeschichte[3] (1926).
Noël, Histoire du Commerce du monde depuis les temps les plus reculés, I, II, III (1891-1906).
Nooteboom, De boomstamkano in Indonesië (1932).
Nyok Ching Tsur, Die gewerblichen Betriebsformen der Stadt Ning-po (Zeitschrift für die ges. Staatswissenschaft, Ergänz H. 30, 1909).
Pallas Leidensis (1925).
Pelliot, Deux itinéraires de Chine en Inde à la fin du VIIIe siècle (Bulletin de l'Ecole française d'Extrême-Orient IV, 1904).
Mabel Ping-Hua Lee, The Economic History of China. (Studies in History, Economics and Public Law, edited by the faculty of Political Science of Columbia University, XCIX, 1, 1921).
Pleszner, Die Geschichte der Wissenschaften im Islam als Aufgabe der modernen Islamwissenschaft (1933).
Przeworski, Die Handelsbeziehungen Vorderasiens zum vorgeschichtlichen Osteuropa (La Pologne au VIIe congrès international des sciences historiques Varsovie, 1933, I).
Rathgen, Japans Volkswirtschaft und Staatshaushalt (Schmollers Forschungen, etc. X, 4, 1892).
Reichwein, China und Europa im 18. Jahrhundert (1923).
Richter, Das Geschichtsbild der arabischen Historiker des Mittelalters (1933).
Rolland, Vie de Beethoven[15] (z. j.).
— Mahatma Gandhi (1926).
Rouffaer, Het tijdperk van godsdienstoorlogen (1400-1600) in den Maleischen Archipel I (Bijdragen Kon. Instit., 50, 1899).
— Tochten (Oudste ontdekkings-) tot 1497 (Encyclopaedie van Ned. Indië[1] IV, 363 e.v.).
— Was Malaka emporium vóór 1400 A.D., genaamd Malajoer? En waar lag Woerawari, Ma-Hasin, Langka, Batoesawar? (Bijdragen Kon. Instituut 77, 1921).
Zie voorts Werken uitgegeven door de Linschoten Vereeniging.
Rouffaer en Juynboll, De Batikkunst in Ned.-Indië en haar geschiedenis I, II (1900-1914).
Raden Mas Adipati Ario Sasro Ningrat, Het huwelijk bij de Kodja's (Bijdragen Koninklijk Instituut 6 : VI (= 50), 1899).
Schaal, Vom Tauschhandel zum Welthandel (1931).
Schaeder, Ausbreitung und Staatengründungen des Islam vom 7. bis 15. Jahrhundert (Propyläen Weltgeschichte III).
Scherer, Allgemeine Geschichte des Welthandels I, II (1852, 1853).

Schrieke, De Javanen als handels- en zeevolk (Tijdschrift Bataviaasch Genootschap, 58, 1919).
— Uit de geschiedenis van het adatgrondenrecht (Tijdschrift Bataviaasch Genootschap, 59, 1919-1921).
— Prolegomena tot eene sociologische studie over de volken van Sumatra I (Tijdschrift Bataviaasch Genootschap, 65, 1925).
Smith, The Early history of India [3] (1914).
Snouck Hurgronje, Verspreide Geschriften IV, 2 (LXXII : L'Arabie et les Indes Néerlandaises, 1907).
Sombart, Der Bourgeois. Zur Geistesgeschichte des modernen Wirtschaftsmenschen (1913).
— Objekt und Grundbegriffe der theoretischen Nationalökonomie (Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, 1914).
— Der moderne Kapitalismus I [4] (1921), II [4] (1921), III (1928).
— Der Proletarische Sozialismus [10] II (1924).
— Die deutsche Volkswirtschaft im 19. Jahrhundert und im Anfang des 20. Jahrhunderts [7] (1927).
— Die Ordnung des Wirtschaftslebens [2] (1927).
— Die Wandlungen des Kapitalismus (Schriften des Vereins für Sozialpolitik. 175. Band: Verhandlungen des Vereins f. Soz.p. in Zürich 13. bis 15. September 1928).
— Die drei Nationalökonomien. Geschichte und System der Lehre von der Wirtschaft (1930).
— Die Zukunft des Kapitalismus (1932).
Soustelle, La vie économique chez les peuples primitifs. Monde no. 198, 19-III-1932, 12).
Speck, Handelsgeschichte des Altertums I (1900).
Sprenger, Die Post- und Reiserouten des Orients (Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes, herausgegeben von der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft III, 3, 1864).
Stein, Studien zur Geschichte des byzantinischen Reiches (1919).
Stier, Aus der Welt des Pergamonaltars (1932).
Stöckle, Spätrömische und byzantinische Zünfte (Klio 9. Beiheft, 1911).
Stüwe, Die Handelszüge der Araber unter den Abassiden durch Afrika, Asien und Ost-Europa (1836).
Takizawa, The penetration of money economy in Japan and its effects upon social and political institutions (1927).
Terpstra, De opkomst der Westerkwartieren van de O.I.C. (1918).
Tiele-Heeres, Bouwstoffen voor de Geschiedenis der Nederlanders in den Maleischen Archipel I (1886), II (1890), III (1895).
T'ien Tsê Chang, Sino-Portuguese trade from 1514 to 1644 (1934).
Treub, Hoofdstukken uit de geschiedenis der staathuishoudkunde [5] (1930).
Troeltsch, Der Historismus und seine Probleme I (Gesammelte Schriften III, 1922).
— Der Historismus und seine Ueberwindung (1924).
Verhoeven, Bijdragen tot de oudere koloniale geschiedenis van het eiland Formosa (1930).
Vissering, On Chinese Currency (1877).
Vogel, The Yupa inscriptions of King Mulavarman from Koetei (East Borneo). (Bijdragen Kon. Instituut 74, 1918).
Van Vollenhoven, Het Adatrecht van Nederlandsch-Indië I [2] (1931), II (1931), III (1933).
— De ontdekking van het Adatrecht (1928).
Van Vuuren, De prauwvaart van Celebes (Koloniale Studien, 1917, I).
De Waard, De rand van het eiland Walcheren in 1546 (Archief van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, 1912).
Max Weber, Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie I (1920), II (1921), III (1921).
— Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre (1922).

— Wirtschaftsgeschichte, Abrisz der universalen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte [2] (1924).
— Gesammelte Aufsätze zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte (1924).
— Wirtschaft und Gesellschaft (Grundriss der Sozialökonomik III. Abteilung, 1925).
Marianne Weber, Max Weber. Ein Lebensbild (1926).
Wells, The Outline of History, 2 dln. (z. j.).
Werken uitgegeven door de Linschoten Vereeniging II (Itinerario. Voyage ofte schipvaert van Jan Huyghens van Linschoten naer Oost ofte Portugaels Indien, 1910).
Werken uitgegeven door de Linschoten Vereeniging VII (1913), XXV (1925), XXXII (1929) : De Eerste Schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië onder Cornelis de Houtman 1595-1597.
Westenenk, De Chetti (Koloniale Studien 1922, II).
Wilhelm, Chinesische Wirtschaftspsychologie (1930).
Wittfogel, Wirtschaft und Gesellschaft Chinas I (1931).
— Die natürlichen Ursachen der Wirtschaftsgeschichte (Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, 1932).
Yule-Cordier, The Book of Ser Marco Polo the Venetian concerning the Kingdoms and marvels of the East [3] I, II (1903).
— Cathay and the way thither I, II, III, IV [Works issued by the Hakluyt Society, Second Series XXXVIII (1915), XXXIII (1913) XXXVII (1914), XLI 1916)].
Ziebarth, Beiträge zur Geschichte des Seeraubs und Seehandels im alten Griechenland (1929).

INHOUD.

PAGINA

INLEIDING 1

Algemeen overzicht van de beteekenis van den scheepsweg in de Aziatische handels- en cultuurgeschiedenis; belang voor de algemeene economische geschiedenis; belang voor de critische stellingname tegenover een „Indonesisch" cultuurideaal; eventueele waarde van het onderzoek voor den tegenwoordigen tijd.

HOOFDSTUK I. Eenige methodologisch-theoretische aanteekeningen 8

§ I. Het moderne kapitalisme als stempel der 19e en 20e eeuw 8

§ II. Ontwikkeling van het moderne kapitalisme en de invloed op de wetenschappen; marxisme; nieuwe romantiek 9

§ III. De figuur der „Evolutie" („Ontwikkeling", „Fortschritt"), de 19e eeuw en de „Wereldhistorische ontwikkelingsgang" 10

§ IV. De nadeelen van de hegemonie der West-Europeesche historische categorieën voor de geschiedbeschouwing der Oudheid 12

§ V. De nadeelen van de hegemonie der West-Europeesche historische categorieën voor de geschiedbeschouwing van den Byzantijnsch-moslimschen cultuurkring 14

§ VI. De categorie „kapitalisme" nader beschouwd en historisch ontleed 14

§ VII. De geschiedenis van India, de West-Europeesche categorieën en het West-Europeesche schema hunner toepassing 19

§ VIII. De geschiedenis van China, de West-Europeesche categorieën en het West-Europeesche schema hunner toepassing. Noodzakelijkheid en mogelijkheid van een algemeen stelsel van historische categorieën 23

§ IX. De onjuistheid van de toepassing der West-Europeesche historische categorieën getoetst aan de beschouwing der Tokugawa-periode der Japansche geschiedenis. Nood-

PAGINA

zakelijkheid en mogelijkheid van een algemeen stelsel van historische categorieën nader bezien 26

§ X. Noodzakelijkheid en mogelijkheid van een algemeen stelsel van historische categorieën samengevat 28

§ XI. De positie der theoretisch-economische categorieën.... 29

§ XII. Tegenwoordige opvatting van taak en inhoud der theoretische economie 31

§ XIII. Ontwikkeling van de stelling, dat de theoretische economie dient te zijn een sociologische discipline 32

§ XIV. Wezen der natuurwetenschappelijke en der geesteswetenschappelijke categorieën 33

§ XV. Wezen der economisch-theoretische „wetmatigheid" .. 35

§ XVI. „Gelding" van de theoretische economie. Mogelijkheid en noodzakelijkheid van een algemeen stelsel van historische categorieën, „concreet"-historisch en „economisch-theoretisch"-historisch 37

§ XVII. Illustratie van de werkwijze der economisch-historisch-sociologische discipline 38

HOOFDSTUK II. De handel en de handelswegen 53

§ I. De ontplooiing der Oostersche, volkenkundige en historische wetenschappen in de 19e eeuw (vergelijk § II van Hoofdstuk I) 53

§ II. Omschrijving van wezen en taak der economische geschiedenis als sociologisch-historische discipline 54

§ III. De chronologie der Aziatische geschiedenis nader beschouwd in verband met de toepassing der historische categorieën 55

§ IV. De beteekenis der geografisch-historische literatuur en de toepassing der historische categorieën 56

§ V. De waarde der algemeene handelsgeschiedenis nader beschouwd 58

§ VI. De waarde van het moderne prae-historisch onderzoek voor de onderhavige behandeling van de stof 60

§ VII. De waarde van het moderne ethnologisch onderzoek voor de onderhavige behandeling van de stof 62

§ VIII. Structuur en perioden van de geschiedenis der Oudheid, in verband met de handelsgeschiedenis 64

§ IX. Structuur en perioden van de geschiedenis van India, in verband met de handelsgeschiedenis 70

PAGINA

§ X. Structuur en perioden van de geschiedenis van den Islam, in verband met de handelsgeschiedenis 74

§ XI. Nadere beschouwing van den Indischen en moslimschen handel en het economisch-historisch leven van West-Azië 81

§ XII. Structuur en perioden van de geschiedenis van China, in verband met de handelsgeschiedenis 85

§ XIII. Samenvatting 91

HOOFDSTUK III. Indonesië en den handelsweg 114

§ I. De Indonesische oudheid; karakter der oude Indonesische geschiedenis 114

§ II. Hypothesen betreffende de Hindoe-Indonesische periode der oud-Indonesische geschiedenis 115

§ III. De oude handel in Indonesië; de positie van vorsten en grooten 116

§ IV. Beteekenis en structuur van den „prae-Hindoeschen" beschavingstoestand van Indonesië 117

§ V. Structuur en beteekenis der Indisch-Arische beschavings-beïnvloeding in India; de werking van dezen invloed in Indonesië 120

§ VI. Hindoe-„kolonisatie" en den ouden handel in Indonesië 122

§ VII. Vormen van Indonesische transmigraties, „kolonisaties" en gezagsvestigingen in verband met de Hindoe-„kolonisatie" 124

§ VIII. Samenvatting der nieuwe hypothese 127

§ IX—§ X. Toetsing der nieuwe hypothese aan de bewerking der historisch-oud-Indonesische gegevens 128, 130

§ XI. Nadere beschouwing van de structuur der Hindoe-Indonesische (Hindoe-Javaansche) beschaving 133

§ XII. Structuur en perioden van de missie van den Islam in het verre Oosten (Indonesië) 134

§ XIII. Nadere beschouwing van de structuur van de missie van den Islam. Vergelijking met de werking der Indische beschaving in Indonesië 136

HOOFDSTUK IV. Portugal, de N.W. Europeesche vaart; eenige aanteekeningen betreffende den handel in Indonesië omstreeks 1600; de handelsweg 157

§ I. Beteekenis en structuur van het Portugeesche koloniale bewind 157

PAGINA

§ II. Wijze van de behandeling van de stof in dit hoofdstuk.. 159

§ III. Het algemeene beeld van den handel in Indonesië omstreeks 1600; waarde der Portugeesche en der Compagnies-gegevens 160

§ IV. Schattingen betreffende specerij-oogst, -afscheep en -verbruik in den ouden Aziatischen handel 162

§ V. Schattingen betreffende de pepermarkten van Indonesië 163

§ VI. Schattingen betreffende verschillende goederen van den Chineeschen handel in den ouden Aziatischen handel .. 164

§ VII. Zijde en porcelein 164

§ VIII. Schattingen betreffende den textielhandel in oud-Indonesië 165

§ IX. Schattingen betreffende de Javaansch-Maleische victualie- en specerijvaart in Indonesië 166

§ X. De scheepsbeweging van den ouden Aziatischen handel in Indonesië 167

§ XI. Structuur van de koopmanschap in den ouden Aziatischen handel; karakter van dien handel aan vorengegeven cijfers getoetst 168

§ XII. Positie van vorsten en grooten 171

§ XIII. Karakter van markten, munt en gewicht 172

§ XIV. Samenvatting. Korte weergave van het beeld van Banten en de Groote Oost omstreeks 1600 in hun economisch-sociale en politieke structuur, ter illustratie van de in hoofdstuk III geponeerde stellingen 174

SUMMARY 197

REGISTER SCHRIJVERS EN PERSONENNAMEN 198

LITERATUURLIJST 203

STELLINGEN.

I.

Het parlementaire stelsel en de constitutioneele monarchie vormen de grondslagen der Nederlandsche volksvrijheid. Het politiek partijwezen, als exploitatievorm van het algemeen kiesrecht, met de politieke patronage, het zich indringen in het bestuursbeleid en de machtsvorming der partijorganisaties in den staat, vormt noch voor den eersten, noch voor den tweeden grondslag dier volksvrijheid een garantie; integendeel: vormt een gevaar voor beide.

II.

Bij de steeds volledíger en omvattender wordende organisatie van het sociaal-economisch leven wordt de centralisatie van het wetgevingswerk bij de Staten-Generaal een belemmering voor een goeden gang van zaken.

III.

Elk streven naar Nationaal Herstel in Nederland zal bij het formuleeren van een nationale ideologie zich voor de moeilijkheid geplaatst zien, dat het Koninkrijk der Nederlanden mede omvat overzeesche gebieden, aan welke de Grondwet van 1922 een staatsrechtelijke organisatie en een politieke positie heeft toegedacht, die niet zonder meer die van „koloniën" kunnen geacht worden te zijn. De nationale ideologie zal alsdan òf het goed nationale recht van de volken overzee en hun wil tot vorming van een volkseenheid — vooral in Nederlandsch Indië — hebben te erkennen en te eerbiedigen, òf moeten terugvallen op een constructie van het Koninkrijk met overzeesche *koloniën.*

IV.

De crisisorganisatie op het gebied van landbouw, tuinbouw, veeteelt en visscherij in Nederland kan (voor deze gebieden van het economisch leven) de inleiding tot een blijvende Planwirtschaft vormen. Hiermede wordt niet voldoende rekening gehouden.

V.

De uitlegging, die Schaper aan de theorie der proletarische dictatuur gegeven heeft (zie „Een halve eeuw van strijd" I (1933), 233-235), is waardeloos en kan slechts gezien worden als het tactisch betoog van den in het nauw gedreven parlementariër (November 1918 !).

VI.

Een studie van de Gouden Eeuw, uit het gezichtspunt, door Sombart in zijn „Krieg und Kapitalismus" ontworpen, is mogelijk en zou waardevolle resultaten leveren. Als richtingwijzer diene het tweetal inschriften, aangebracht ter weerszijden van de hoofdpoort der Grafelijke Munt van Zeeland in den Hof van Zeeland te Middelburg:

Nervus belli pecunia" - „Auro inservire nephas".

VII.

De studie van het ontstaan van het moderne kapitalisme dient, meer dan tot nu toe geschiedt, rekening te houden met de figuren en feiten van het economisch leven in Byzantium en de Kalifaten.